ALLI

TITI LIVII

PATAVINI

OPERA QUAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE C. H. WEISE

VOL. III.

AUGUSTAE TAURINORUM

EX OFFICINA REGIA

AN. M. DCCC. LI.

EPITOME

LIBRI XXIX.

Ex Sicilia C. Laelius in Africam a Scipione missus ingentem praedam reportavit, et mandata Masinissae Scipioni exposuit, conquerentis, quod nondum exercitum in Africam traiecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui in Gallia et Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa, et pecuniae, quibus auxilia conduceret: praeceptumque, ut se Hannibali iungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios traiecit, et Locros, pulso punico praesidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idaea mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiae, carmine in libris sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idaea deportata Romam esset. *Tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiae. Lapis erat, quem matrem deûm incolae dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, eius, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu iudicatus, adolescens nondum quaestorius, quoniam ita responsum iubebat:* ut numen id ab optimo viro reciperetur consecrareturque. *Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinae abstulerat, et liberos eorum ac coniuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam traiecit, senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis, amicitiae, quam cum Scipione ipse iunxerat, renuntiavit. Masinissa, rex Massyliorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. Quo per bellum saepe repetito, aliquot proeliis a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se iunxit: et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio, adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione*

Uticae depulsus, hiberna communivit. Sempronius consul in agro crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quatuordecim millia. Inter censores, M. Livium et Claudium Neronem, notabilis discordia fuit. Nam et Claudius Livio collegae equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exsilium fuerat; et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, et quod non bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam, aerarias reliquit, quod et innocentem se damnassent, et postea consulem censoremque fecissent.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIX.

Scipio, postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis trecentos iuvenes, florentes aetate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum, neque centuriati, neque armati, servarentur. Tum ex totius Siciliae iuniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam traiicerent, legit: diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quae dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. Tum Scipio, *renuntiari sibi*, dixit, *quosdam equites Siculorum, tanquam gravem et duram, horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi iam tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicae esse. Expromerent, quid sentirent: cum bona venia se auditurum.* Ubi ex his unus ausus est dicere, *se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare;* tum Scipio ei, *Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instrumenta militiae tradas, et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.* Laeto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare, et vicarium accipere. Ita trecentis Siculis romani equites substituti, sine publica impensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque proeliis rempublicam adiuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendio-

rum ex iis milites delegit; maxime qui sub duce Marcello militaverant: quos quum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. Nihil enim parvum, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, et cum iis C. Laelium in Africam praedatum mittit: novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factae erant, ut in sicco hibernarent. Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Graeci res a quibusdam italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliae populis, grata fuit; eoque enixius ad bellum adiuverunt. Eadem aestate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de causa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis*, rebatur. *Eo nec in Hispania caesis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: et, postquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Hannibalem eum arcessitum. Praeterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse: nunquam talem occasionem liberandae Hispaniae fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus, aut Romanis: nec in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque*. Haec aliaque dicendo non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, et alios finitimos sibi atque illis populos. Itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne glisceret prima negligendo bellum, iunctis et ipsi exercitibus, per agrum ausetanum, hostico, tanquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. Trium millium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequidquam tentatum, ut discederetur ab armis. Dein, quum in pabulatores romanos impetus repente ab equitibus hispanis factus esset, summisso ab statione romana equitatu, proelium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Ilergetes, laevum ignobiles tenebant hispani populi. Inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerant: qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. Ceterum Lentulus, ei parti usum equitis fore ratus, quae prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hostium acie vias permittere equos iubeat: ipse, coepta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimae legioni, quae in laevo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit; postquam aequata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postulabat locis, inducentem, venit. Indicat tuta ab laevo cornu esse: iam missum ab se Cornelium Servium procella equestri hostes circumfusurum. Vix haec dicta dederat, quum romani equites, in medios invecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauserunt. Itaque, omissa pugna equestri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, et trepidationem pavoremque, et fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, *ut perculsos invadant, neu restitui aciem patiantur.* Non sustinuissent tam infe-

stum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis cum equitibus ad pedes degressis ante prima signa peditum se obiecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. Tandem postquam ii, qui circa regem, seminecem restantem, deinde pilo terrae affixum, pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim coepta, pluresque caesi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, et quia perculsis acriter institerunt Romani: nec ante abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum caesa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paullo amplius ducenti, maxime in laevo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex proelio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

III. Tum a Mandonio evocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam censuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, et dedentibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Ilergetum Ausetanorumque, et deinceps aliorum populorum ducturos.* Haec dicta legatis, renuntiataque in concilium. Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad supplicium. Hispaniae populis reddita pax: stipendium eius anni duplex et frumentum sex mensium imperatum, sagaque et togae exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniae rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito et compresso, in Africam omnis terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium quum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata: nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, classem romanam Scipionemque imperatorem (et fama fuerat iam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros

popularetur, satis gnari, omnia in maius, metu augente, accipiebant. Itaque primo terror pavorque, dein moestitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, ut qui modo ipsi exercitum ante moenia romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiae populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent; ii, verso Marte, Africae populationes et obsidionem Carthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore ac Romani fuissent. Illis romanam plebem, illis Latium iuventutem praebuisse; maiorem semper frequentioremque pro tot caesis exercitibus subolescentem. Suam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Iam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum; Masinissam aperta defectione infestissimum hostem: nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quidquam, nec coniungere sese Hannibali: et Hannibalem ipsum iam et fama senescere et viribus.*

IV. In haec deflenda prolapsos ab recenti nuntio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam praesentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus romanam classem. Iam haec agentibus nuntius tandem venit, Laelium, non Scipionem, copiasque, quantae ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summae belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos, firmandae societatis causa, coeptae. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam traiiceret. Missi et ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longae, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem romanam exercitum admoveret, coniungeretque se Hannibali. Haec Carthagine parabant agi-

tabantque. Ad Laelium praedas ingentes ex agro inermi ac nudo praesidiis agentem Masinissa, fama romanae classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is *segniter rem agi ab Scipione* questus, *quod tum non iam exercitum in Africam traiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem incertum haerere; si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur ac stimularet Scipionem, ne cessaret. Se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque. Nec ipsi Laelio morandum in Africa esse. Classem credere profectam a Carthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen.*

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Laelius postero die naves praeda onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam mandata Masinissae Scipioni exposuit. Iisdem ferme diebus naves, quae ab Carthagine ad Magonem missae erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis verbis, iubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *Et missum se ad eos vindicandos in libertatem*, ait, *et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia: sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse: satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio iuncturum: multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus romanis resistatur.* Galli, *summam ad id suam voluntatem esse*, dicere: *sed, quum una castra romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat, auxiliis adiutum ab sese Poenum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros. Ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adiuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra romana sint, libera consilia esse: illos armare iuventutem, et capessere pro parte bellum, aequum esse.* Ligures haud abnuere: tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago

milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. Commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: si Poenus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Ariminum Italiae praesidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Laelii, et Scipione stimulato Masinissae adhortationibus, et militibus, praedam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiiciendum quam primum, intervenit maiori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae desciverat et ipsa ad Poenos. Spes autem affectandae eius rei ex minima re affulsit. Latrociniis magis, quam iusto bello, in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, et Bruttiis, non societate magis punica, quam suopte ingenio, congruentibus in eum morem. Postremo Romani quoque, iam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. In eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quae Hannibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, quum cetera percunctantibus, (ut mos est, qui diu absunt) quae domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. Ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriae angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, quum ordinem agendae rei composuissent, signaque, quae procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, iussique ab Rhegio tria millia militum

Locros ducere: et Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei agendae adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. Qui parati intentique, et ipsi scalas ad id ipsum factas quum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu, sopitos impetus est factus. Quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno et tumultus, quum causa ignoraretur; postremo certior res, aliis excitantibus alios. Iamque *ad arma* pro se quisque vocabat: *hostes in arce esse*, *et caedi vigiles*: oppressique forent Romani nequaquam numero pares, ni clamor, ab iis, qui extra arcem erant, sublatus, incertum unde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset. Itaque velut plena iam hostium arce territi Poeni, omisso certamine, in alteram arcem (duae sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus praemium in medio positam. Ex arcibus duabus proeliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius romano, Hamilcar punico praesidio praeerat: arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. Ipse postremo veniebat Hannibal: nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset.

VII. Scipioni ut nuntiatum est, in maiore discrimine Locris rem verti, ipsumque Hannibalem adventare; ne praesidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana, L. Scipione fratre in praesidio ibi relicto, quum primum aestu fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. Et Hannibal, a Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuntio praemisso, ut sui luce prima summa vi proelium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur, ubi luce coeptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum arctum impediturus, voluit; neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. Sarcinis in acervum coniectis, quum haud procul muris ad ter-

rorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum scalae, quaeque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad visendum, qua maxime parte aggrederetur. Progressus ad murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu, receptui canere quum iussisset, castra procul ab ictu teli communiit. Classis romana a Messana Locros, aliquot horis die superante, accessit: expositi omnes e navibus, et ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die coepta ex arce a Poenis pugna: et Hannibal, iam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis, subibat muros: quum repente in eum, nihil minus quam tale quidquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. Ad ducentos, improvidos quum invasissent, occidunt: ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit; nuntioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni iniecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae simili cursu ante noctem assecuti sunt.

VIII. Scipio, ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit: de auctoribus supplicium sumpsit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos, concessit. *Publice nec dare, nec eripere se quidquam Locrensibus*, dixit. *Romam mitterent legatos: quam senatus aequum censuisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, etsi male de populo romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint.* Ipse, Q. Pleminio legato praesidioque, quod arcem coeperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam traiecit. Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas iniurias non aequo modo animo pati, sed prope lubenti possent. Verum enim vero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii praefectum, tantum praesidiarii milites romani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur

certari. Nihil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce, aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandae contumeliae editae. Nam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modo templa violata, sed Proserpinae etiam, intacti omni aetate, thesauri; praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiae naves, laceratae naufragiis, nihil in terram integri, praeter sacram pecuniam deae, quam asportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem obiecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summae rei Pleminius praeerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus, quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit. Cui quum iussu tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites, quum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in iurgiis referentes: accensus ira domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri iubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, militemque implorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt. Et, quum violata iam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu, non maiestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt: tum ipsum, ab suis interceptum et seclusum, hostiliter lacerant, et prope exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nuntiatis, Scipio, post paucos dies Locros hexeri advectus, quum

causam Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato, relictoque in eiusdem loci praesidio, tribunis sontibus iudicatis, et in vincula coniectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas rediit. Pleminius impotens irae, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam iniuriam ratus, nec quemquam aestimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset, tribunos attrahi ad se iussit; laceratosque omnibus, quae pati corpus ullum potest, suppliciis interfecit: nec satiatus vivorum poena, insepultos proiecit. Simili crudelitate et in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas iniurias ad P. Scipionem profectos audivit: et, quae antea per libidinem atque avaritiam foeda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiae atque invidiae non sibi modo, sed etiam imperatori, esse.

X. Iam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii consulis literae Romam allatae, *Se exercitumque suum gravi morbo affectari: nec sisti potuisse, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hostes ingruisset. Itaque, quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita patribus videretur, se Q. Caecilium Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum: exercitum Q. Caecilii dimitti, e republica esse. Nam neque usum eius ullum in praesentia esse, quum Hannibal iam in hiberna suos receperit; et tanta incesserit in ea castra vis morbi, ut, nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur.* Ea consuli a patribus facienda, ut e republica fideque sua duceret, permissa. Civitatem eo tempore repens religio invaserat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de coelo lapidatum inspectis. *Quandoque hostis alienigena terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idaea a Pessinunte Romam advecta foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis patres movit, quod et legati, qui donum Delphos portaverant, referebant: et sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse, et responsum oraculo editum, maiorem multo victoriam, quam cuius ex spoliis dona portarent, adesse populo romano. In eiusdem spei sum-

mam conferebant P. Scipionis velut praesagientem animum de fine belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo maturius fatis, ominibus, oraculisque portendentis sese victoriae compotes fierent, id cogitare, quae ratio transportandae Romam deae esset.

XI. Nullasdum in Asia civitates socias habebat populus romanus. Tamen memores, Aesculapium quoque ex Graecia quondam, haud dum ullo foedere sociata, valetudinis populi causa arcessitum, et iam cum Attalo rege, propter commune adversus Philippum bellum, coeptam amicitiam esse, facturum eum, quae possit, populi romani causa, legatos ad eum decernunt, M. Valerium Laevinum, qui bis consul fuerat, ac res in Graecia gesserat, M. Caecilium Metellum praetorium, Ser. Sulpicium Galbam aedilicium, duos quaestorios, Cn. Tremelium Flaccum, et M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi romani adirent eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos quum escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem populoque romano portenderet. Responsum esse ferunt, *Per Attalum regem compotes eius fore, quod peterent. Quum Romam deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romae esset, hospitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem, quam matrem deûm esse incolae dicebant, tradidit, ac deportare Romam iussit. Praemissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, deam apportari: quaerendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio exciperet. Q. Caecilius Metellus dictator ab consule in Bruttiis comitiorum causa dictus, exercitusque eius dimissus: magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, quum provinciam Graeciam haberet. Praetores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi

romani ter, plebeii septies instaurati. Curules erant aediles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus et M. Iunius Pennus plebeii aediles fuerunt. Aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimo decimo anno postquam a patre eius primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen martialis eo anno est mortuus M. Aemilius Regillus.

XII. Neglectae eo biennio res in Graecia erant. Itaque Philippus Aetolos, desertos ab romano, cui uni fidebant, auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam et paciscendam subegit pacem. Quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Aetolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, et mille equitibus, et triginta quinque rostratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam sociis) oppressisset. Vixdum pace facta, nuntius regi venit, Romanos Dyrrhachium venisse: Parthinosque et propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res, Dimallumque oppugnari. Eo se verterant Romani ab Aetolorum, quo missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus foedus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quo Sempronius se receperat, misso Laetorio legato cum parte copiarum et quindecim navibus in Aetoliam, ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vastavit, et, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnae Romano fecit. Quem postquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Aetolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus, taedio diutini belli, Epirotae, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere; satis confidere, conventuram eam, adfirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore romano

venisset. Facile impetratum, (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phoenice urbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Aeropo et Darda et Philippo, Epirotarum praetoribus ; postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio et Amynander Athamanum rex, et magistratus alii Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus praetor verba fecit, et petiit simul ab rege et ab imperatore romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini et Dimallum et Bargulum et Eugenium Romanorum essent. Atintania, si, missis Romam legatis, ab senatu impetrasset, Macedoni accederet. In eas conditiones quum pax conveniret; ab rege foederi adscripti, Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotae: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Haec conscripta consignataque sunt, et in duos menses induciae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem iuberet. Iusseruntque omnes tribus: quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in praesentia levari volebant bellis. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit.

XIII. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus (quintus decimus is annus punici belli erat) provinciae, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretae. Praetoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est: item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli e republica visum esset. Et M. Livio, et Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliae praesidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, quum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio praetori in Sicilia can-

nensis exercitus duae legiones decretae. T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam: propraetores, sicut priore anno, cum vetere uterque praesidio, obtinerent. De Hispaniae imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum, proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias iusserunt. Consules delectum habere instituerunt, et ad novas scribendas in Bruttios legiones, et in ceterorum (ita enim iussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

XIV. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, (occultantibus id, credo, patribus, ne praesciscerent Carthaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello punico adesse. Impleverat ea res superstitionum animos. pronique et ad nuntianda, et ad credenda prodigia erant: eo plura vulgabantur. *Duos soles visos: et nocte interluxisse: et facem Setiae ab ortu solis ad occidentem porrigi visam. Tarracinae portam, Anagniae et portam et multis locis murum de coelo tactum. In aede Iunonis Sospitae Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit: et novendiale sacrum, quod de coelo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idaea accipienda, quam, praeterquam quod M. Valerius, unus ex legatis praegressus, actutum in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat, Tarracinae iam esse. Haud parvae rei iudicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certe victoriam eius rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, suffragio seu patrum, seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, eius qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quaestorium, iudicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. Id quibus virtutibus inducti ita iudicarint, sicut proditum a proximis memoriae temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem; ita meas opiniones, coniectando rem vetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire iussus obviam deae, isque eam de nave accipere, et

in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat iussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus deam accepit, extulitque in terram. Matronae primores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae insigne est nomen, accepere: cui dubia, ut traditur, antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eae per manus, succedentes deinceps aliae aliis, omni effusa civitate obviam, turibulis ante ianuas positis, qua praeferebatur, atque accenso ture, precantibus, ut volens propitiaque urbem romanam iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, pertulere deam pridie idus apriles; isque dies festus fuit. Populus frequens dona deae in Palatium tulit: lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia appellata.

XV. Quum de supplemento legionum, quae in provinciis erant, ageretur; *tempus esse*, a quibusdam senatoribus subiectum est, *quae dubiis in rebus utcumque tolerata essent*, *ea*, *dempto iam tandem deûm benignitate metu*, *non ultra pati.* Erectis exspectatione patribus, subiecerunt, *colonias latinas duodecim*, *quae Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare*, *eas annum iam ferme sextum vacationem militiae*, *quasi honoris et beneficii causa*, *habere : quum interim boni obedientesque socii*, *pro fide atque obsequio in populum romanum, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis patribus renovata rei prope iam obliteratae, quam ira irritata est. Itaque, nihil prius referre consules passi, decreverunt, *ut consules magistratus denosque principes Nepete*, *Sutrio*, *Ardea, Calibus, Alba*, *Carseolis*, *Sora*, *Suessa*, *Setia*, *Circeiis*, *Narnia, Interamna*, (eae namque coloniae in ea causa erant) *Romam excirent : iis imperarent*, *quantum quaeque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo romano*, *ex quo hostes in Italia essent*, *duplicatum eius summae numerum peditum daret*, *et equites centenos vicenos. Si qua eum numerum equitum explere non posset*, *pro equite uno tres pedites liceret dare : pedites equitesque quam locupletissimi legerentur*, *mitterenturque*, *ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, re-*

tineri eius coloniae magistratus legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. Stipendium praeterea iis coloniis in millia aeris asses singulos imperari exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab romanis censoribus data. Dari autem placere eandem, quam populo romano: deferrique Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc senatusconsulto, accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules quum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare. Negare *tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros.* Orare atque obsecrare, *ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. Nihil se, quare perire merito deberent, admisisse; sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romae iubent; magistratus ire domos ad delectus habendos: nisi summa militum, quae imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita praecisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera item res, prope aeque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Laevino est. Qui, *privatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, aequum esse* dixit. *Nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam praecipuam curam esse. Nam, praeterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo collatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi aerario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea patribus admonitio fuit: iussisque referre consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam praesentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt. Nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squalore et sor-

dibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleae (ut Graecis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quaerentibus consulibus, *Locrenses se*, dixerunt, *esse, ea passos a Q. Pleminio legato romanisque militibus, quae pati ne Carthaginienses quidem velit populus romanus. Rogare, uti sibi patres adeundi, deplorandique aerumnas suas potestatem facerent.*

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio, quanti aestimentur nostrae apud vos querelae, patres conscripti, plurimum in co momenti esse, si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint, et quomodo, pulso Hannibalis praesidio, restituti in ditionem vestram. Quippe si et culpa defectionis procul e publico consilio absit, et reditum in vestram ditionem apparcat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas iniurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostrae in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis recte perperamque factorum testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus, tamen haec, quae passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, patres conscripti, nos, quum praesidium punicum in arce nostra haberemus, multa foeda et indigna, et a praefecto praesidii Hamilcare, et ab Numidis Afrisque passos esse. Sed quid illa sunt, collata cum iis, quae hodie patimur? Cum bona venia, quaeso, audiatis, patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Carthaginienses principes terrarum videat. Si ex iis, quae Locrenses aut ab illis passi sumus, aut a vestro praesidio nunc quum maxime patimur, aestimandum romanum ac punicum imperium sit; nemo non illos sibi, quam vos, dominos praeoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Quum a Carthaginiensibus iniurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum a vestro praesidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, patres conscripti, aut ne ab*

diis quidem immortalibus quod precemur, quidquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Locros, et cum eodem ibi relictus est praesidio. In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimae miseriae) nec hominis quidquam est, patres conscripti, praeter figuram et speciem; neque romani civis, praeter habitum vestitumque, et sonum latinae linguae. Pestis ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulae ferunt. At si scelus, libidinemque, et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. Nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur: dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operae est audire singula, quae passi sumus. Communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris; nego quemquam hominem expertem iniuriae esse; nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, quum hostes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. Omnia, quae captae urbes patiuntur, passi sumus, et quum maxime patimur, patres conscripti; omnia, quae crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, et coniuges edidit.

XVIII. *Unum est, de quo nominatim et nos queri religio infixa animis cogat, et vos audire, et exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta caerimonia non vestros solum colatis deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinae, de cuius sanctitate*

templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello: qui quum, ex Sicilia rediens, Locros classe praeterveheretur, inter alia foeda, quae propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinae, intactos ad eam diem, spoliavit: atque ita, pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, patres conscripti? Classis postero die foedissima tempestate lacerata, omnesque naves, quae sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra eiectae sunt. Qua tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinae referri iussit. Nec tamen illi unquam postea prosperi quidquam evenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, occubuit. Haec quum audisset legatus vester, tribunique militum, et mille alia, quae non augendae religionis causa, sed praesentis deae numine saepe comperta nobis maioribusque nostris, referebantur; ausi sunt nihilo minus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, et nefanda praeda se ipsos ac domos contaminare suas et milites vestros. Quibus, per vos fidemque vestram, patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis; ne, quod piaculum commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. Quamquam ne nunc quidem, patres conscripti, aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira deae. Aliquoties iam inter se signis collatis concucurrerunt. Dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Carthaginiensibus, quam inter se ipsi, ferro dimicaverunt: praebuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni accitus ab nobis Scipio intervenisset. At, hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum deae numen apparuit? Imo ibi praesens maxime fuit. Virgis caesi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est relictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula coniectos, dein verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatos trucidando occidit; mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has dea poenas a templi sui

spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Maiores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. Noctu audita ex delubro vox est, Abstinerent manus: deam sua templa defensuram. *Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. Ad aliquantum iam altitudinis excitata erant moenia, quum subito collapsa ruina sunt. Sed et nunc, et saepe alias dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia piacula exegit. Nostras iniurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices confugimus. Nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Poenis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quidquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos praetermisit; non recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, et ille omni divino humanoque liberetur scelere.*

XIX. Haec quum ab legatis dicta essent, quaesissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem; responderunt, *missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: et in Africam aut iam traiecisse, aut intra paucos dies traiecturum. Et, legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: quum, inter eum et tribunos cognita causa, tribunos in vincula coniecerit; legatum aeque sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit.* Iussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari. Ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam disciplinam militarem, arguere. *Sic et in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello, amissum: externo et regio more et indulgere licentiae militum, et saevire in eos.* Sententiam deinde aeque trucem orationi adiecit. *Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, et ex vinculis causam dicere: ac, si vera forent, quae Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque eius publicari. P. Scipionem, quod de provincia*

decessisset iniussu senatus, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio eius abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere, quas iniurias sibi factas quererentur, eas neque senatum, neque populum romanum factas velle. Viros bonos, sociosque, et amicos eos appellari: liberos, coniuges, quaeque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinae sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, violati essent, quae piacula, quibus diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum latini nominis in praesidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiae, accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuere. Praeter Pleminii facinus Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non romanus modo, sed ne militaris quidem cultus iactabatur: *cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum palestraeque operam dare: aeque segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amoenitate frui: Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis, quam hosti, metuendum.*

XX. Haec quamquam partim vera, partim mixta, eoque similia veris iactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui, de ceteris Maximo assensus, de Scipionis causa dissensit. *Qui enim convenire, quem modo civitas iuvenem admodum recuperandae Hispaniae delegerit ducem, quem, recepta ab hostibus Hispania, ad imponendum punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum, eum repente, tamquam Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex provincia revocari? quum ea, quae in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud, quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium praetorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere,*

quos eum praetore mitterent, et duos tribunos plebei, atque aedilem. Cum eo consilio praetorem cognoscere. Si ea, quae Locrenses facta quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere iuberent. Si P. Scipio iam in Africam traiecisset, tribuni plebis atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime praetor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque aedilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui praeessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius et decem legati comperissent, neque iussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, ut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum praetore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quae Locris in templo Proserpinae tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum praetore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus: iis aedilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non esset Scipio, aut iam in Africam traiecisset, prendere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctae potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. Alii, auditis, quae Romae acta essent, in exsilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, et ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, et cum eo seditionis principes, coniicerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum praetoris iussu, traditi in custodiam Rheginis. Praetor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. Omnem enim sacram pecuniam, quaeque apud Pleminium, quaeque apud milites erat, conquisitam, cum ea, quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. Tum vocatos ad concionem milites praetor signa extra urbem efferre iubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto,

Si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset; Locrensibus se permittere, ut, quod sui quisque cognosset, prehenderet: si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui: non levi defuncturum poena, qui non restituisset. Locrensium deinde concionem habuit, atque, *iis libertatem legesque suas populum romanum senatumque restituere*, dixit. *Si qui Pleminium aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P Scipione publice queri vellent, ea, quae Locris nefarie in deos hominesque facta essent, iussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum.* Locrenses praetori legatisque, et senatui ac populo romano gratias egere: *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quamquam parum iniuriis civitatis suae doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi, quam inimicum, malint esse. Pro certo se habere, neque iussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. Natura insitum quibusdam esse, ut magis peccare nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et praetori et consilio aut mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quae vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque militiae disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

XXII. Venientibus iis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum sese paravit. Exercitum omnem eo convenire, classem expediri iussit, tamquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis; postero die terrestrem navalemque exercitus, non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu, simulacrum et ipsam edentem navalis pugnae, ostendit: tum circa armamentaria et horrea aliumque belli apparatum visendum praetor legatique ducti. Tantaque admiratio singularum universarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci carthaginiensem populum, aut

nullo alio posse: iuberentque, quod dii bene verterent, traiicere, et spei conceptae, quo die illum omnes centuriae priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum romanum facere: adeoque laetis inde animis profecti sunt, tamquam victoriam, non belli magnificum apparatum, nuntiaturi Romam essent. Pleminius, quique in eadem causa erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi. Ac primo producti ad populum ab tribunis, apud praeoccupatos Locrensium clade animos, nullum misericordiae locum habuerunt. Postea, quum saepius producerentur, iam senescente invidia, molliebantur irae: et ipsa deformitas Pleminii memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis est, quam iudicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio Rerum romanarum refert, ludis votivis, quos Romae Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem: patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex senatusconsulto. De Scipione nusquam, nisi in senatu, actum: ubi omnes legatique et tribuni classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam traiiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse legeret, quos in Africam secum traiiceret, quos provinciae relinqueret praesidio.

XXIII. Dum haec apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque, quum, speculis per promontoria omnia positis, percunctantes paventesque ad singulos nuntios sollicitam hiemem egissent, haud parvum et ipsi tuendae Africae momentum adiecerunt societatem Syphacis regis, cuius maxime fiducia traiecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoata affinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam tempusque nuptiis statuendum (iam

enim et nubilis erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (et sunt ante omnes Numidae barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine arcessit, maturatque nuptias: et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque foedus privato adiiceretur, societas inter populum carthaginiensem regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros, iureiurando affirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor et cum Scipione initae regi societatis, et quam vana et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si traiiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eae nuptiae essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellae adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *Ne prioribus suis promissis fretus in Africam traiiciat. Se et nuptiis civis carthaginiensis, filiae Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico etiam foedere cum populo carthaginiensi iunctum. Optare primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut haec, aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, et Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, et pro terra africa, in qua et ipse sit genitus, et pro patria coniugis suae, proque parente ac penatibus dimicare.*

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quamquam magno momento rerum in Africa gerendarum magnaque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, *Ne iura hospitii secum, neu cum populo romano initae societatis, neu fas, fidem, dextras, deos testes atque arbitros conventorum, fallat.* Ceterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obversatique praetorio erant) et, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent, timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege et Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis praeoccupando mentes hominum. Et,

vocatis ad concionem militibus, *Non ultra esse cunctandum*, ait. *Instare, ut in Africam quam primum traiiciat, socios reges. Masinissam prius ipsum ad Laelium venisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur. Nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quae tam diuturnae morae sit causa: postulantemque, ut aut traiiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac regno suo possit consulere. Itaque, paratis iam omnibus instructisque, et re iam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybaeum classe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quae prima dies cursum navibus daret, deis bene iuvantibus, in Africam traiicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybaeum veniret: ut communiter consulerent, quas potissimum legiones, et quantum militum numerum in Africam traiiceret. Item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariae comprehensae Lilybaeum omnes contraherentur. Quidquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybaeum convenissent, et nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantum omnibus ardor erat in Africam traiiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriae praemia. Praecipue, qui superabant ex cannensi exercitu, milites, illo, non alio duce, credebant, navata reipublicae opera, finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur: ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos aeque veteres milites in exercitu romano esse, expertosque non variis proeliis modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta et sexta cannenses erant legiones. Eas se traiecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subiecit, quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulae sena millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites, sociorum item latini nominis, pedites equitesque de exercitu cannensi legit.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia et ducentos equites, alibi

sexdecim millia peditum, mille et sexcentos equites; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque in naves imposita invenio. Quidam non adiecere numerum: inter quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius, ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium, aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. Nauticos C. Laelius, qui classis praefectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio praetori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes iam in navibus erant, scaphas circum misit, ut ex navibus gubernatoresque et magistri navium et bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quaesivit, si aquam hominibus iumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque et quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes praestarent. Cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, laevum, totidem rostratas, et C. Laelium praefectum classis cum M. Porcio Catone (quaestor is tum erat) onerariis futurum praesidio. Lumina in navibus singula rostratae, bina onerariae haberent: in praetoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio, et imbelles (quod plerumque in uberi agro evenit) barbari sunt: priusque, quam Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves iussi: et postero die, deis bene iuvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI. Multae classes romanae e Sicilia atque ipso illo portu profectae erant. Ceterum non eo bello solum, (nec id mirum; praedatum enim tantummodo pleraeque classes ierant) sed ne priore quidem, ulla profectio

tanti spectaculi fuit; quamquam si magnitudine classis aestimaretur, et bini consules cum binis exercitibus ante traiecerant, et prope totidem rostratae in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum traiiciebat. Nam, praeter quadraginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed et bellum bello, secundum priore, ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul caesis ducibus, effecerant: et Scipio dux, partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriae celebratus, converterat animos: simul et mens ipsa traiiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque et finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia: quae et ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant, et praetorem provinciae M. Pomponium secutae fuerant. Ad hoc legiones, quae in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant: nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

XXVII. Ubi illuxit, Scipio e praetoria nave, silentio per praeconem facto, *Divi divaeque*, inquit, *maria terrasque qui colitis, vos precor quaesoque, uti, quae in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique romanae, sociis nominique latino, qui populi romani, quique meam sectam, imperium, auspiciumque terra, mari, amnibusque sequuntur, bene verruncent; eaque vos omnia bene iuvetis: bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque, victis perduellibus victores, spoliis decoratos, praeda onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quaeque populus carthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facultatem detis.* Secundum eas preces cruda exta victimae, uti mos est, in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter e con-

*2

spectu terrae ablati sunt: et a meridie nebula occepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. Lenior ventus in alto factus. Noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, et addita vis vento. Iam terram cernebant. Haud ita multo post gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia passuum Africam abesse: Mercurii promontorium se cernere. Si iubeat eo dirigi, iam in portu fore omnem classem.* Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus, uti bono reipublicae suoque Africam viderit, dare vela, et alium infra navibus accessum petere iubet. Vento eodem ferebantur. Ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terrae ademit, et ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. Itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terrae inferrentur, iecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disiecta, aperuit omnia Africae litora. Scipio quod esset proximum promontorium, percunctatus, quum Pulchri promontorium id vocari audisset, *Placet omen*, inquit; *huc dirigite naves.* Eo classis decurrit: copiaeque omnes in terram expositae sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis graecis latinisque auctoribus credidi: Coelius unus, praeterquam quod non mersas fluctibus naves, ceteros omnes coelestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Aegimurum, inde aegre correctum cursum, exponit: et, prope obrutis navibus, iniussu imperatoris, scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

XXVIII. Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis metantur. Iam non in maritimos modo agros, conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. Neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque prae se agrestes agebant; ut relinqui subito Africam diceres. Urbibus vero ipsis maiorem quam quem secum attulerant, terrorem inferebant. Praecipue Carthaginis prope ut captae tumultus fuit. Nam post M. Atilium Regulum et L. Manlium consules, annis

prope quinquaginta, nullum romanum exercitum viderant, praeter praedatorias classes, quibus exscensiones in agros maritimos factae erant: raptisque, quae obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat. Eo maior tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Hasdrubal, Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate, longe primus civitatis erat: sed eum ab illo ipso Scipione aliquot proeliis fusum pulsumque in Hispania meminerant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum romano exercitui esse. Itaque, velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum: portaeque raptim clausae et armati in muris, vigiliaeque et stationes dispositae, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites, speculatum ad mare turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. Iam enim Scipio, classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus a mari, tumulos proximos ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat, et per agros miserat praedatum.

XXIX. Ii cum carthaginiensi equitatu proelium quum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti (in quibus praefectum quoque Hannonem, nobilem iuvenem) occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit: ubi praeter cetera, quae extemplo in naves onerarias imposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum servorumque capitum sunt capta. Laetissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissae: quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt venisse. Ceterum quum longe maximus omnium aetatis suae regum hic fuerit, plurimumque rem romanam iuverit, operae pretium videtur excedere paullulum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania pater ei moritur: Galae nomen erat. Regnum ad fratrem regis Oe-

salcem, pergrandem natu, (mos ita apud Numidas est) pervenit. Haud multo post, Oesalco quoque mortuo, maior ex duobus filiis eius Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Ceterum quum magis iure gentis, quam auctoritate inter suos aut viribus, obtineret regnum; exstitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiae semper inimicae, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, invidia regum, magnae auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit. In eo proelio Capusa cum multis principum cecidit: gens Massylorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. Regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiae supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quae proxime Oesalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit, spe Carthaginiensium societatis; et cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia praeparans adversus Masinissam.

XXX. Et Masinissa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) traiicit. Ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, praemisso nuntio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidae ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quamquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo impetu capit: ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit. Pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama huius modicae rei, in principio rerum prospere actae, convertit

ad Masinissam Numidas: affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galae, et invitabant iuvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. Nam et ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, et ex receptis post caedem regis aliquot habebat: et puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. Quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuscum Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. Vicit tamen et veterum militum virtus et prudentia inter romana et punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore et exigua Masaesylorum manu in Carthaginiensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paullo maiorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem facerent, si in fidem Masinissae sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Oesalces quondam fuisset; et qui Mezetulo, praeter impunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent; ambo praeoptantes exsilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit.

XXXI. Hasdrubal tum forte, quum haec gerebantur, apud Syphacem erat. Qui Numidae, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Masinissam regnum Massylorum esset, *falli eum magnopere*, ait, *si Masinissam iisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum eius Oesalcen, credat: multo maiorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis eius unquam fuisset. Saepe eum in Hispania rarae inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: et Syphacem, et Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, quum iam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras et fragiles eius vires esse, vix dum coalescens foventis regnum.* Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat; atque in agro, de quo saepe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie iuris sui ca-

stra locet. *Si quis arceat, id quod maxime opus sit, acie dimicaturum: sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum. Aut sine certamine concessuros in ditionem eius Massylos, aut nequaquam pares futuros armis.* His vocibus incitatus Syphax Masinissae bellum infert, et primo certamine Massylos fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolae vocant) perfugit. Familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem: cetera Massylorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est; et, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio, infesta omnia circa esse: maxime uri carthaginiensis ager, quia et plus praedae, quam inter Numidas, et latrocinium tutius erat. Iamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam praedam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad id ipsum; pluresque, quam iusto saepe in bello, Carthaginiensium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. Sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari.

XXXII. Bocchar, ex praefectis regiis vir acer et impiger, ad id delectus. Ei data quatuor millia peditum, duo equitum: praemiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masinissae retulisset, aut vivum (id vero inaestimabile gaudium fore) cepisset, palatos incurioseque agentes improviso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praesidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut iam debellato, nec praeda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto maioribus, quam pro reliquiis belli, remissis, cum haud amplius peditibus mille ducentisque equitibus, degressum iugis Masinissam persecutus, in valle arcta, faucibus utrimque obsessis, inclusit. Ibi ingens caedes Massylorum facta. Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis igno-

tos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, praeter quatuor equites, omnes ad unum interficeret. Cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ala equitum, dispersa toto campo, quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. Amnis ingens fugientes accepit, (neque enim cunctanter, ut quos maior metus urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, et in obliquum praelati. Duobus in conspectu hostium in praerapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. At duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripae emerserunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se iam, quem sequeretur. Inde vanus auctor absumpti Masinissae ad regem rediit; missique, qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent: totaque Africa fama mortis Masinissae repleta varie animos affecit. Masinissa in spelunca occulta, quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. Ubi primum ducta cicatrix, patique posse visa iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum: atque, in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Massylos, palam iam quis esset ferens, venisset, tantum motum quum favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent: iamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos Masaesylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. Inde, irritato ad bellum Syphace inter Cirtam Hipponemque in iugis opportunorum ad omnia montium consedit.

XXXIII. Maiorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per praefectum ageret, cum filio iuvene (nomen Verminae erat) parte exercitus missa, imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere,

ut qui, signis collatis, acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est quo pervenisse iam circummissi videri poterant, et ipse leni clivo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum praeparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci, quo multo aequiore pugnaturus erat, et ipse dirigit suos. Atrox proelium et diu anceps fuit; loco et virtute militum Masinissam, multitudine, quae nimio maior erat, Syphacem iuvante. Ea multitudo divisa, quum pars a fronte urgeret, pars a tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit; et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque caesi aut capti. Ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere iubet: loco praedicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, qua intenderat, inter media tela hostium evasit. Duae turmae haesere: altera metu dedita hosti; pertinacior in repugnando telis obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instantem, in alia atque alia flectendo itinera eludens, taedio et desperatione tandem fessum, absistere sequendo coëgit. Ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientia egregia saepe repetiti regni paterni, inter punica Emporia gentemque Garamantium omne tempus, usque ad C. Laelii classisque romanae adventum in Africam, consumpsit. Haec animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno praesidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, haec paucitas exsulis fortunae conveniens est.

XXXIV. Carthaginienses, ala equitum cum praefecto amissa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium praeficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nuntiosque, postremo etiam per legatos, arcessunt: Hasdrubalem opem ferre prope circumsessae patriae iubent: Syphacem orant, ut Carthagini, ut universae Africae subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa coniuncta classi

fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. Nec aliarum gentium adspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Iam ad quatuor millia equitum habebat, quum Salecam nomine urbem occupavit, quindecim ferme millia ab romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, *Aestiva sub tectis equitatus!* inquit. *Sint vel plures; dum talem ducem habeant.* Eoque minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu praemissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere, iubet: ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque iam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paullatim; se in tempore pugnae obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis praegresso visum ad eliciendos hostes, cum romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viae flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino et somno graves arma capere, et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi aequaverant certamen: postremo, iam omnis equitatus proelio quum adesset, sustineri ultra nequiere. Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, et ipsi integris viribus, et recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere; et Masinissa, flexis subito equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. Ceteros, ducis praecipue territos caede, effuse fugientes

per tria millia passuum victores secuti, ad duo praeterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. Inter eos satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere illustres.

XXXV. Eodem forte, quo haec gesta sunt, die naves, quae praedam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere; velut ominatae, ad praedam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus proeliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Coelius quidem et Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio praefectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat: et, firmo praesidio Salecae imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis praedae trahens, in castra redit; gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul et a classe navales socii, qua ex parte urbs mari alluitur, simul et terrestris exercitus ab imminente prope ipsis moenibus tumulo est admotus. Tormenta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa cum commeatibus erant: et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique mole circumsessis in carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat: sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal, intentissima conquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Utica munitionibusque romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut

Scipio, quum quadraginta ferme dies nequidquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde irrito incepto. Et (iam enim hiems instabat) castra hiberna in promontorio, quod tenui iugo continenti adhaerens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo et navalia castra amplectitur. Iugo medio legionum castris impositis, litus ad septentrionem versum subductae naves navalesque socii tenebant: meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Haec in Africa usque ad extremum autumni gesta.

XXXVI. Praeter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius propraetor ex Sardinia ab Ti. Claudio praetore, cuius ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum, quae iam facta erant, repleta, sed nova aedificata. Vestimenta exercitui deerant. Id mandatum Octavio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. Ea quoque haud segniter curata res. Mille ducentae togae brevi spatio, et duodecim millia tunicarum missa. Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit. Agminibus magis, quam acie pugnatum est. Romani pulsi, et tumultu verius, quam pugna, ad mille et ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepide reditum. Neque oppugnare tamen ea hostes ausi. Ceterum silentio proximae noctis profectus inde consul, praemisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias coniunxit. Ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. Nec mora dimicandi facta est: quum consuli duplicatae vires, Poeno recens victoria animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatae P. Licinii legiones. Consul principio pugnae aedem Fortunae Primigeniae vovit, si eo die hostes fudisset: composque eius voti fuit. Fusi ac fugati Poeni: supra quatuor millia armatorum caesa: paullo minus trecenti vivi capti, et equi quadraginta, et undecim militaria signa. Perculsus adverso proelio Hannibal Crotonem exercitum abduxit.

Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiae non tam armis, quam iudiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quaestiones ex senatusconsulto minime ambitiose habuit: multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo praesentes erant condemnati; postea, conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quae publicari poterant, pignoranda poenae praebebant.

XXXVII. Dum haec consules diversis regionibus agunt, censores interim Romae M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. Notati septem: nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt. Viam e foro Boario ad Veneris, et circa foros publicos, et aedem Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. Sextante sal et Romae et per totam Italiam erat. Romae pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio praebendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset: et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. Inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta decem quatuor millia hominum: condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, (quod numquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equitum deinde census agi coeptus est: et ambo forte censores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, et praeco cunctaretur citare ipsum censorem; *Cita*, inquit Nero, *M. Livium:* et, sive ex residua et vetere simultate, sive in-

tempestiva iactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia populi iudicio esset damnatus, equum vendere iussit. Item M. Livius, quum ad tribum Arniensem et nomen collegae ventum est, vendere equum C. Claudium iussit, duarum rerum causa: unius, quod falsum adversum se testimonium dixisset; alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi foedum certamen inquinandi famam alterius, cum suae famae damno factum est. Exitu censurae quum in leges iurasset C. Claudius, et in aerarium escendisset, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat, dedit collegae nomen. Deinde M. Livius in aerarium venit, et, praeter Maeciam tribum, quae se nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum romanum omnem, quatuor et triginta tribus, aerarios reliquit: quod et innocentem se condemnassent, et condemnatum consulem et censorem fecissent: neque infitiari possent, aut iudicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. Inter quatuor et triginta tribus et C. Claudium aerarium fore. Quod si exemplum haberet bis eundem aerarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter aerarios fuisse relicturum. Pravum certamen notarum inter censores: castigatio inconstantiae populi censoria, et gravitate temporum illorum digna. In invidia censores quum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu patrum discussa est, ne postea obnoxia popułari aurae censura esset.

XXXVIII. Eadem aestate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta, Consentia et Pandosia, et ignobiles aliae civitates, voluntate in ditionem venerunt. Et, quum comitiorum iam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium Caepionem et C. Servilium Geminum creavit. Inde praetoria comitia habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Aelius Paetus, P. Villius Tappulus. Hi duo, quum aediles plebis essent, praetores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti; Ti. Veturius Philo fla-

men martialis, in locum M. Aemilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque: et in M. Pomponii Mathonis auguris et decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedilibus curulibus, C. Livio et M. Servilio Gemino. Et ludi romani biduum instaurati. Item per biduum plebeii ab aedilibus P. Aelio, P. Villio: et Iovis epulum fuit ludorum causa.

EPITOME

LIBRI XXX.

In Africa Scipio Carthaginienses et eundem Syphacem Numidarum regem Hasdrubalemque pluribus proeliis vicit, adiuvante Masinissa, binaque hostium castra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Laelium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit, et, nuptiis factis, uxorem habuit. Castigatus a Scipione, venenum ei misit: quo hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicae salutis Hannibalem ex Italia revocarent. Isque, anno sexto decimo Italia decedens, in Africam traiecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: et, quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Carthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus est. Masinissae regnum restitutum est. Reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus, incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus, primus certe hic imperator victae a se nomine gentis nobilitatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXX.

Cn. Servilius Caepio et C. Servilius Geminus consules, (sextus decimus is annus belli punici erat) quum de republica belloque et provinciis ad senatum retulissent, censuerunt patres, ut consules inter se compararent, sortirenturve, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. Cui Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis a natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat: forma viribusque corporis excellebat. Facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in senatu, ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset: iuris pontificii peritissimus. Super haec, bellicae quoque laudis consulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum iussus: ipse, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas praetor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Caepioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum praetorum provinciae in sortem coniectae. Iurisdictionem urbanam Paetus Aelius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eae fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni, non temporis, sed rei gerendae fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est: decretumque, ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam traiecisset, ut ea res salutaris populo romano ipsique duci atque exercitui esset.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta, et quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat; et quia, ne qua classis ex Africa traiiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliae maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit; ceterae in Sicilia veteres refectae. Huic classi M. Pomponius, prioris anni praetor, prorogato imperio praepositus, novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, praetori item prioris anni, cum pari iure imperii ad tuendam Sardiniae oram patres decreverunt. Lentulus praetor duo millia militum dare in naves iussus. Et Italiae ora, quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent, (videbantur autem, quidquid nudatum praesidiis esset, petituri) M. Marcio, praetori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. Tria millia militum in eam classem ex decreto patrum consules scripserunt, et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniae cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretae. Viginti omnino legionibus, et centum sexaginta navibus longis res romana eo anno gesta. Praetores in provincias ire iussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis nuntiata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream arrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniae sparsi primum ignes in coelo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus est; circulum deinde ipsum maior solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consulum alteri, primam hostiam immolanti, caput iocinoris defuit. Ea prodigia maioribus hostiis procurata: editi a collegio pontificum dii, quibus sacrificaretur.

III. Iis transactis, consules praetoresque in provincias profecti. Omnibus tamen, velut eam sortitis, Africae cura erat; seu quia ibi summam rerum bellique verti cernebant; seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum, sicut ante dictum est, sed ex Sicilia quoque et Hispania vestimenta, frumentumque, et arma etiam ex Sicilia, et omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quae multa simul undique eum circumstabant. Uticam obsidebat: castra in conspectu Hasdrubalis erant. Carthaginienses deduxerant naves: classem paratam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter haec ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat; si forte iam satias amoris in uxore ex multa copia cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus conditiones, ut Romani Africa, Poeni Italia excederent, quam, si bellaretur, spes ulla desciturum afferebatur. Haec per nuntios magis equidem acta crediderim, (et ita pars maior auctores sunt) quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra romana ad colloquium venisse. Primo eas conditiones imperator romanus vix auribus admisit. Postea, ut causa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere, ac spem facere, saepius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris materia exaedificata, lignea ferme tota erant. Numidae praecipue arundine textis, storeaque pars maxima tectis, passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant. Haec relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines spectatae virtutis atque prudentiae servili habitu mittebat: qui dum in colloquio legati essent, vagi per castra, alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque et universorum castrorum, et partium, qua Poeni, qua Numidae haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum

vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores insidianti essent. Et inter crebra colloquia alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum saepius agitata res certiorem spem pacis in dies et Syphaci et Carthaginiensibus per eum faceret; legati romani *vetitos se reverti ad imperatorem* aiunt, *nisi certum responsum detur. Proinde, seu ipsi staret iam sententia, seu consulendus Hasdrubal et Carthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri.* Dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Carthaginienses; et speculatores omnia visendi, et Scipio ad comparanda ea, quae in rem erant, tempus habuit. Et ex mentione ac spe pacis negligentia, ut fit, apud Poenos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam, quia nimis cupere Romanus pacem videbatur, iniquis per occasionem adiectis; quae peropportune cupienti tollere inducias Scipioni causam praebuere. Ac nuntio regis, quum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, *Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Renuntiaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exsequeretur: deductisque navibus (et iam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari aggressurus Uticam, imponit. Et duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Uticam mittit: simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra sua, relicta cum levi praesidio, fieret.

V. His praeparatis, advocatoque consilio, edicere exploratoribus iussis, quae comperta afferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant; postremo ipse, quid pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi, praetorio dimisso, signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt coepta. Ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra

hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Laelio, Masinissamque ac Numidas, attribuit : et castra Syphacis invadere, ignesque coniicere iubet. Singulos deinde separatim, Laelium ac Masinissam, seductos obtestatur, *ut, quantum nox providentiae adimat, tantum diligentia expleant curaque. Se Hasdrubalem punicaque castra aggressurum. Ceterum non ante coepturum, quam ignem in regiis castris conspexisset.* Neque ea res morata diu est. Nam, ut proximis casis iniectus ignis haesit, extemplo proxima quaeque, et deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quantam necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio, orta est : ceterum, fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma : multi in praecipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi sua sponte incendium ortum. Et clamor inter caedem et vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quae restinguendo igni forent, portantes, in agmen romanum ruebant. Quibus caesis omnibus, praeterquam hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit : ignibusque in proxima tecta coniectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines iumentaque foeda primum fuga, dein strage, obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumpti : binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo, et ex tot millibus armatorum duo millia peditum et quingenti equites semiermes, magna pars saucii, afflatique incendio, effugerunt. Caesa aut hausta flammis quadraginta

millia hominum sunt, capta supra quinque millia; multi Carthaginiensium nobiles, undecim senatores: signa militaria centum septuaginta quatuor, equi numidici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti; octo flamma ferroque absumpti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

VII. Hasdrubal ex fuga, cum paucis, Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. Metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quidquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. Duae subinde urbes captae direptaeque. Ea praeda, et quae castris ex incensis et igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit. Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. Quo tantus primo terror est allatus, ut, omissa Utica, Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi e tribus (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia romanae in adversis rebus constantiae erat; reparandum exercitum, Syphacemque hortandum, ne bello absisteret, censebat) haec sententia, quia Hasdrubal praesens Barcinaeque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi coeptus, et ad Syphacem legati missi, summa ope et ipsum reparantem bellum: quum uxor non iam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet, iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati: quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiae iuventutis, sibi occurrisse: et Hasdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam

multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem iuventutem affirmat exciturum ex regno. *Scire, incendio, non proelio, cladem acceptam, eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.* Haec legatis responsa. Et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias iunxerunt. Is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut iam debellato, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Uticae oppugnandae intentum, iamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque praesidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos subiectos ei tumulo degressus, succedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus proeliis, diem absumpsit: et per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem, nihil dictu satis dignum fecerunt. Quarto die utrimque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum italicum ab dextro cornu, ab laevo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversus italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum accepere. Ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua, et Numidae et Carthaginienses pulsi. Nam neque Numidae, maxima pars agrestes, romanum equitatum, neque Carthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere. Nudata utrimque cornibus Celtiberum acies stabat: quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniae ab Scipione erat; quem, bene meritum de se et gente sua, mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinati moriebantur: omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal praeceperunt. Fatigatos caede diutius, quam pugna, victores nox oppressit.

IX. Postero die Scipio Laelium Masinissamque cum omni romano et numidico equitatu expeditisque militum, ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit. Ipse, cum robore exercitus, urbes circa, quae omnes Carthaginiensium ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subegit. Carthagini quidem erat ingens terror, et circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginem repente aggressurum credebant. Itaque et muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur: et pro se quisque, quae diutinae obsidioni tolerandae sunt, ex agris convehit. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arcessendum mittendorum. Pars maxima classem, quae ad commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent ad opprimendam stationem navium ad Uticam, incaute agentem: forsitan etiam navalia castra, relicta cum levi praesidio, oppressuros. In hoc consilium maxime inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent. Quippe, classi ut felicissime gerantur res, parte aliqua levari Uticae obsidionem. Carthaginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem alium, quam Hannibalem, neque exercitum alium, quam Hannibalis, superesse. Deductae ergo postero die naves, simul et legati in Italiam profecti, raptimque omnia, stimulante fortuna, agebantur: et, in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio, gravem iam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque praeda in vetera castra ad Uticam missis, iam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga custodum Tuneta. Abest ab Carthagine quindecim millia ferme passuum locus, quum operibus, tum suapte natura tutus, qui et ab Carthagine conspici et praebere ipse prospectum, quum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi, posset.

X. Inde, quum maxime vallum Romani iacerent, conspecta classis hostium est, Uticam Carthagine petens. Igitur, omisso opere, pronuntiatum iter, signaque raptim ferri sunt coepta: ne naves, in terram et obsidionem versae, ac minime navali proelio aptae, opprimerentur. Qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptae et armatae classi naves, tormenta machinasque

portantes, et aut in onerariarum nsum versae, aut ita appulsae ad muros, ut pro aggere ac pontibus praebere ascensus possent? Itaque Scipio, contra quam in navali certamine solet, rostratis, quae praesidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem traiectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis, comprendit: tabulasque superinstravit, ut pervium ordinem faceret: et sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriae naves in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maxime missilium, ut, quamvis longo certamine, sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventnm opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu oppressissent, percnlsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classe appulere. Postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves, velut ad iustum proelium navale, et tanquam exituris contra Romanis. Quum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. Altitudine aliquantum onerariae superabant; ex rostratis Poeni vana pleraque (utpote supino iactu) tela in superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriae naves ac levia ipsa navigia, quae sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde et propugnatoribus quoque incommodae erant, quod permixtae cum hostium navibus inhibere saepe tela cogebant, metu, ne ambiguo ictu suis inciderent: postremo asseres ferreo unco praefixi (harpagones vocant) ex punicis navibus iniici in Romanos coepti. Quos quum

neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi iniiciebantur, incidere possent; ut quaeque retro inhibita rostrata onerariam haerentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriem aliam simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, et vix transiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariae puppibus abstractae Carthaginem sunt: maior quam pro re laetitia, sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lacrimas unum quantumcumque ex insperato gaudium affulserat; cum eo, ut appareret, haud procul exitio fuisse romanam classem, ni cessatum a praefectis suarum navium foret, et Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eosdem forte dies, quum Laelius et Masinissa quinto decimo ferme die in Numidiam pervenissent, Massyli, regnum paternum Masinissae, laeti, ut ad regem diu desideratum, concessere. Syphax, pulsis inde praefectis praesidiisque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant aegrum amore uxor socerque: et ita viris equisque abundabat, ut subiectae oculis regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela dividit. Equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi; inde iaculis summoti recurrere ad suos: inde excursiones in vicem fieri, et, quum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes, aut pulsis ira aggregat suos. Ita tum a paucis proelio accenso, omnem utrimque postremo equitatum certaminis studium effudit. Ac, dum sincerum equestre proelium erat, multitudo Masaesylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat: deinde, ut pedes romanus repentino per turmas suas viam dantes intercursu

stabilem aciem fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostem, primo barbari segnius permittere equos; deinde stare ac prope turbari novo genere pugnae; postremo, non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere, peditis praesidio audentem. Iam signa quoque legionum appropinquabant. Tum vero Masaesyli non modo primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum, tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium, seu praesens terror valuit.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto, effusus opprimitur capiturque, et vivus laetum ante omnes Masinissae praebiturus spectaculum, ad Laelium pertrahitur. Cirta caput regni Syphacis erat: eo se ingens hominum contulit vis. Caedes in eo proelio minor, quam victoria, fuit, quia equestri tantummodo proelio certatum fuerat. Non plus quinque millia occisa, minus dimidium eius hominum captum est, impetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa, *Sibi quidem*, dicere, *nihil esse in praesentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto post intervallo, patrium invisere regnum: sed tam secundis, quam adversis rebus non dari spatium ad cessandum. Si se Laelius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam praecedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum: Laelium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse.* Assentiente Laelio, praegressus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtensium iubet. Sed apud ignaros regis casus, neque quae acta essent promendo, nec minis, nec suadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam foedum comploratio orta: et partim pavore moenia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quaerentium patefactae portae. Et Masinissa, praesidio circa portas opportunaque moenium dimisso, ne cui fugae pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Poeni, occurrit: et, quum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, quum armis, tum cetero habitu, conspexisset, regem esse (id quod

erat) rata, genibus advoluta eius: *Omnia quidem ut posses in nobis, dii dederunt, virtusque et felicitas tua. Sed, si captivae apud dominum vitae necisque suae vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram, precor quaesoque per maiestatem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per huiusce regiae deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcunque fert animus, de captiva statuas, neque me in cuiusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud, quam Syphacis uxor, fuissem, tamen Numidae, atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenae et externi, fidem experiri mallem. Quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiae Hasdrubalis timendum sit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.* Forma erat insignis et florentissima aetas. Itaque quum modo, dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem praeceps) amore captivae victor captus, data dextra in id, quod petebatur, obligandae fidei, in regiam concedit. Instituit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem praestaret. Quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari iubet, ne quid relinqueret integri aut Laelio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quae Masinissae iam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Laelius: et adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. Victus deinde precibus Masinissae orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunae accessio Sophonisba esset, ad Scipionem reiiceret; misso Syphace et captivis, ceteras urbes Numidiae, quae praesidiis regiis tenebantur, adiuvante Masinissa, recipit.

XIII. Syphacem in castra adduci, quum esset nuntiatum,

omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Praecedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famae gentis, victoriam suam augendo, addebat: *illum esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, romanus carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam eius petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Hasdrubal, Poenorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores, poenum romanumque. Sicut ab diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. Iam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita eius fama mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur.* His sermonibus circumstantium celebratus rex in praetorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem quum fortuna pristina viri praesenti fortunae collata, tum recordatio hospitii dextraeque datae, et foederis publice ac privatim iuncti. Eadem haec et Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. Nam quum Scipio, *quid sibi voluisset*, quaereret, *qui non societatem solum abnuisset romanam, sed ultro bellum intulisset;* tum ille, *peccasse quidem sese atque insanisse*, fatebatur; *sed non tum demum, quum arma adversus populum romanum cepisset: exitum sui furoris fuisse, non principium. Tunc se insanisse, tunc hospitia privata et publica foedera omnia ex animo eiecisse, quum carthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemque omnibus delinimentis animum suum avertisse atque alienasse: nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse videat. Neque prudentiorem, neque constantiorem Masinissam, quam Syphacem, esse, etiam iuventa incautiorem. Certe stultius illum atque intemperantius eam, quam se, duxisse.*

XIV. Haec non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud aemulum cernens, quum dixisset; non mediocri cura Scipionis animum pepulit. Et fidem criminibus raptae prope inter arma nuptiae, neque consulto, neque exspectato Laelio, faciebant; tamque praeceps festinatio, ut, quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio iunctam acciperet, et ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. Eo foediora haec videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania iuvenem nullius forma pepulerat captivae. Haec secum volutanti Laelius ac Masinissa supervenerunt. Quos quum pariter ambo et benigno vultu excepisset, et egregiis laudibus frequenti praetorio celebrasset; abductum in secretum Masinissam sic alloquitur: *Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona, et principio in Hispania ad iungendam mecum amicitiam venisse, et postea in Africa te ipsum spesque omnes tuas in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas appetendus tibi visus sim, qua ego aeque, atque temperantia et continentia libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adiecisse velim. Non est, non, mihi crede, tantum ab hostibus armatis aetati nostrae periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. Qui eas sua temperantia frenavit ac domuit, multo maius decus maioremque victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quae, me absente, strenue ac fortiter fecisti, libenter et commemoravi et memini: cetera te ipsum reputare tecum, quam, me dicente, erubescere malo. Syphax populi romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, coniux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit, praeda populi romani est: et regem coniugemque eius, etiamsi non civis Carthaginiensis esset, etiamsi non patrem eius imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatus populique romani de ea iudicium atque arbitrium esse, quae regem nobis socium alienasse, atque in arma egisse praecipitem dicatur. Vince animum. Cave deformes multa bona uno vitio, et tot meritorum gratiam maiore culpa, quam causa culpae est, corrumpas.*

XV. Masinissae haec audienti non rubor solum suffusus,

sed lacrimae etiam obortae: et quum *se quidem in potestate futurum imperatoris* dixisset, orasselque eum, *ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae consuleret; promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum*, ex praetorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis, quum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e servis vocat, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunae venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam iubet, ac simul nuntiare: *Masinissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium eius, qui possint, adimant, secundam fidem praestare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriaeque, et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret.* Hunc nuntium ac simul venenum ferens minister quum ad Sophonisbam venisset, *Accipio*, inquit, *nuptiale munus; neque ingratum, si nihil maius vir uxori praestare potuit. Hoc tamen nuntia, melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem.* Non locuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavide hausit. Quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne quid aeger animi ferox iuvenis gravius consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a praesenti motu averteret animum eius, in tribunal escendit, et concionem advocari iussit. Ibi Masinissam, primum regem appellatum, eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli, et scipione eburneo, toga picta, et palmata tunica donat. Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus romanus ducat.* Laelium deinde, et ipsum collaudatum, aurea corona donat. Et alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiae potiundae.

XVI. Scipio, C. Laelio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissae legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, et, quae munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginienses, non brevi solum, sed prope vano gaudio, ab satis prospera in praesens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, iam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. Id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra romana et praetorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpae in Hannibalem impotentiaeque eius fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis iam eversae, incolumi futurae iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis hostibus populum romanum, non perniciem, petere. Paratis obedienter servire, quae vellet, imperaret.* Scipio, *et venisse ea spe in Africam se*, ait, *et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem, domum reportaturum esse. Tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum romanum et suscipere iuste bella, et finire. Leges pacis se has dicere. Captivos, et perfugas, et fugitivos restituant: exercitus ex Italia et Gallia deducant: Hispania abstineant: insulis omnibus, quae inter Italiam et Africam sunt, decedant: naves longas, praeter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta millia modium.* Pecuniae summam quantam imperaverit, parum convenit. Alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad senatum mittite legatos.* Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis quum censuissent, (quippe qui moram temporis quaererent, dum Hannibal in Africam traiiceret) legatos alios ad Scipionem, ut

inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos, perfugasque, et fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

XVII. Multis ante diebus Laelius, cum Syphace primoribusque Numidarum captivis, Romam venit; quaeque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine patribus, ingenti omnium et in praesens laetitia, et in futurum spe. Consulti inde patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt: Laelium retinendum, donec legati carthaginienses venirent. Supplicatio in quatriduum decreta est. P. Aelius praetor, senatu misso, et concione inde advocata, cum C. Laelio in rostra escendit. Ibi vero audientes, fusos Carthaginiensium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, laetitiam immodicam significarent. Itaque praetor extemplo edixit, *Uti aeditui aedes sacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, salutandique deos, agendique grates per totum diem populo potestas fieret.* Postero die legatos Masinissae in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, *quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset:* deinde gratias egerunt, *quod Masinissam non appellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita patribus visum esset, sine metu et certamine esset regnaturus.* Dein, *quod collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset, et dedisse operam Masinissam, et porro daturum esse. Petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia et munera senatus decreto confirmaret: et, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romae in custodia essent, remitterent. Id sibi amplum apud populares futurum esse.* Ad ea responsum legatis: *Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem appellaverit: et, quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissae, ea patres comprobare atque laudare.* Munera, quae legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, et lato clavo tunicis, et

equos duo phaleratos: bina equestria arma cum loricis: et tabernacula, militaremque supellectilem, qualem praeberi consuli mos esset. Haec regi praetor mittere iussus. Legatis in singulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millium aeris: et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi. Ad hoc aedes liberae, loca, lautia legatis decreta.

XVIII. Eadem aestate, qua haec decreta Romae, et in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus praetor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Poeno signis collatis pugnarunt. Praetoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus: proque duobus cornibus praetor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Postquam nihil commovebant, tum Cornelio Quinctilius: *Lentior, ut vides, fit pugna: et induratus praeter spem resistendo hostium timor; ac, ne vertat in audaciam, periculum est. Equestrem procellam excitemus, oportet, si turbare ac statu movere volumus. Itaque vel tu ad prima signa proelium sustine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hostem emitte.* Utram vellet praetor, muneris partem proconsule accipiente, Quinctilius praetor cum filio, cui Marco praenomen erat, impigro iuvene, ad equites pergit: iussosque escendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago, ad primum equitum motum, paratos elephantos extemplo in proelium induxisset. Ad quorum stridorem odoremque et aspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt: et ut permixtus, ubi cuspide uti et cominus gladio posset, roboris maioris romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidae iaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, magna ex parte caesa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum. Nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertia decima legio, in primam aciem inducta, proelium dubium excepisset. Mago quoque ex subsidiis Gallos integrae

legioni opposuit. Quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimae conglobant sese, atque elephantos iam peditum aciem turbantes invadunt. In quos quum pila confertos coniecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. Sed, donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines, tenorem pugnae servabant; postquam femine transfixo cadentem, auferrique ex proelio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. Ad quinque millia hostium eo die caesa, et signa militaria duo et viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia et trecenti de oxercitu praetoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amissi. Inde et tribuni militum duo, M. Cosconius, et M. Maenius: tertiae decimae quoque legionis, quae postremo proelio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX. Mago, proximae noctis silentio profectus, quantum pati viae per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. Ibi eum legati ab Carthagine, paucis ante diebus in sinum gallicum appulsis navibus, adierunt, iubentes, primo quoque tempore in Africam traiicere. *Idem et fratrem eius Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentes) facturum. Non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modo senatus periculoque patriae motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Poenis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quam in via, iactationem vulneris fore, et curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Poenorum disiectae

in alto a classe romana, quae circa Sardiniam erat, capiuntur. Haec terra marique in parte Italiae, quae iacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria et Gallia (quoniam eo quoque processerat) gesta, patre C. Servilio et C. Lutatio ex servitute post sextum decimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum a Boiis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis, quam publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque aedilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Uffugum, Vergae, Besidiae, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro crotoniensi acie conflixit. Obscura eius pugnae fama est. Valerius Antias quinque millia hostium caesa ait. Quae tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter praetermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. Nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemensque, ac vix lacrimis temperans dicitur legatorum verba audisse. Postquam edita sunt mandata, *Iam non perplexe*, inquit, *sed palam revocant, qui vetando supplementum et pecuniam mitti, iam pridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus romanus toties caesus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione atque invidia. Neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppressit.* Iam hoc ipsum praesagiens animo, praeparaverat ante naves. Itaque, inutili militum turba praesidii specie in oppida bruttii agri, quae pauca magis metu, quam fide, continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Iunonis Laciniae delubrum, inviolatum ad

eam diem, in templo ipso foede interfectis. Raro quemquam alium, patriam exsilii causa relinquentem, magis moestum abisse ferunt, quam Hannibalem hostium terra excedentem: respexisse saepe Italiae litora, et deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, *quod non cruentum ab cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia poenum non vidisset: se, centum millibus armatorum ad Trasimenum et Cannas caesis, circa Casilinum Cumasque et Nolam consenuisse.* Haec accusans querensque, ex diutina possessione Italiae est detractus.

XXI. Romam per eosdem dies, et Magonem et Hannibalem profectos, allatum est. Cuius duplicis gratulationis minuit laetitiam, et quod parum duces in retinendis iis, quum id mandatum ab senatu esset, aut animi, aut virium habuisse videbantur; et quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam traiecissent. Ducentum et quinquaginta auri, octingentum pondo argenti in vestibulo curiae posuerunt. Hominibus acceptis et in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiae legatis actae: atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *Segnius homines bona, quam mala, sentire. Transitu in Italiam Hannibalis, quantum terroris pavorisque, sese meminisse, quas deinde clades, quos luctus incidisse? Visa castra hostium e muris urbis: quae vota singulorum universorumque fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad coelum porrigentium auditas: En unquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent? Dedisse tandem id deos sexto decimo demum anno: nec esse, qui diis grates agendas censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut praeteritae satis memores sint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiae est, uti referret P. Aelius praetor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria suppli-

caretur, victimaeque maiores immolarentur centum viginti. Iam dimisso Laelio legatisque Masinissae, quum Carthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos allatum esset; revocari C. Laelium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit: quibus, vetitis ingredi urbem, hospitium in villa publica, senatus ad aedem Bellonae datus est.

XXII. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem vertentes. *Eum iniussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque, transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis, privato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo carthaginiensi, si quis vere aestimet, foedus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud sibi mandatum esse, uti peterent, quam ut in ea pace, quae postremo, cum consule Lutatio facta esset, manere liceret.* Quum, more tradito, patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos, praetor fecisset, senioresque, qui foederibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse per aetatem (etenim omnes ferme iuvenes erant) dicerent legati, conclamatum ex omni parte curiae est, *Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.*

XXIII. Emotis deinde curia legatis, sententiae interrogari coeptae. M. Livius *C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur*, censebat. *Quum de re maiore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi, absente consulum altero, ambobusve, eam rem agi, satis ex dignitate populi romani esse.* Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat, *Quum P. Scipio, caedendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent; et nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret; nullius alterius consilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse.* M. Valerius Laevinus, qui bis consul fuerat, *Speculatores, non legatos, venisse*, arguebat: *iubendosque Italia*

excedere, et custodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipionique scribendum, ne bellum remitteret. Laelius Fulviusque adiecerunt: *Et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago ex Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes: deinde, quamvis recentium foederum et deorum omnium oblitos bellum gesturos.* Eo magis in Laevini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso, dimissi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatae Italiae penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, traiecit. Quod ubi Romae vulgatum est, primo censuerunt patres, ut praetor scriberet consuli, senatum aequum censere, in Italiam reverti eum: deinde, quum praetor, spreturum eum literas suas, diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro iure maioris imperii, consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiae urbibus, quae bello alienatae fuerant, noscendisque singularum causis consumpsit. Per induciarum tempus et ex Sardinia ab Lentulo praetore centum onerariae naves, cum commeatu et viginti rostratarum praesidio, et ab hoste, et ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia traiicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africae prospero cursu vectum primo destituit ventus; deinde versus in Africum turbavit, ac passim naves disiecit. Ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore enisus, Apollinis promontorium tenuit: onerariae, pars maxima ad Aegimurum, (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliae adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatae sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. Itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare, populus in curiae vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur praeda. Quum quidam pacis petitae, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent, permixto paene senatus po-

pulique concilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Hasdrubal Aegimurum traiiceret: inde per litora portusque dispersas romanas naves colligeret. Desertae fuga nautarum, primum ab Aegimuro, dein ab Aquis onerariae Carthaginem puppibus tractae sunt.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quae senatus romani de bello aut pace sententia esset; necdum induciarum dies exierat. Eo indigniorem iniuriam ratus Scipio, ab iis, qui petiissent pacem et inducias, et spem pacis et fidem induciarum violatam esse, legatos Carthaginem, L. Baebium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. Qui, quum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem cernerent futurum, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quae se prosequerentur. Datae triremes duae, quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis punica ad Uticam stationem habebat. Ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Carthagine nuntio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem romanam superantem promontorium ex alto repente aggressae sunt. Sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem: et defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt. Quis deficientibus, quum iam nulla alia res eam, quam propinquitas terrae, multitudoque a castris in litus effusa, tueri potuisset; concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram quum immisissent, navis tantum iactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubie induciae ruptae essent, Laelius Fulviusque ab Roma cum legatis carthaginiensibus supervenerunt. Quibus Scipio, *Etsi non induciarum modo fides a Carthaginiensibus, sed ius etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil, nec institutis populi romani, nec suis moribus indignum, in iis facturum esse*, quum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Hannibali iam terrae appropinquanti iussus e nauticis unus escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, quum

dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus, praetervehi iusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit.

XXVI. Haec eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum urbium ex Graecia questi essent, vastatos agros ab regiis praesidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem: simul nuntiassent, quatuor millia militum cum Sopatro duce traiecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus praesidio, et pecuniae aliquantum una missum; legatos ad regem, qui haec adversus foedus facta videri patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. Iis tres quinqueremes datae. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus est, et aquarum magnitudine. Sed annonae vilitas fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti, ex Hispania missam, M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo aediles curules quaternis aeris vicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactae aetatis; siquidem verum est, augurem duos et sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos aequavit. Pluribus victoriis et maioribus proeliis avus insignis Rullus; sed omnia aequare unus hostis Hannibal potest. Cautior tamen, quam promptior, hic habitus fuit: et, sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat: sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. Augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus, filius: in eiusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi romani diem unum, plebeii ter toti instaurati ab aedilibus, M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco. Ii ambo praetores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius Cotta.

Comitia eius anni utrum C. Servilius consul habuerit, an, quia eum res in Etruria tenuerint, quaestiones ex senatusconsulto de coniurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

XXVII. Principio insequentis anni, M. Servilius et Ti. Claudius, senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem coniici, Africam ambo cupientes, volebant. Ceterum, Q. Metello maxime adnitente, neque data, neque negata est Africa. Consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem iusserunt. Nihilo minus consules provinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem coniecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam traiiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset. M. Servilius Etruriam sortitus. In eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad urbem senatui placuisset. Praetores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno praefuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo praetore prioris anni provinciam et duas legiones acciperet; Villius propraetor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliae tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottae urbana evenit. Ceteris, ita uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eó anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis diis omnia inciperent agerentque, ludos, quos, M. Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias maiores voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiaeque, quibus votae erant diis, caesae.

XXVIII. Inter haec simul spes, simul cura in dies

crescebat: nec satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio dignum esset, Hannibalem, post sextum decimum annum ex Italia decedentem, vacuam possessionem eius reliquisse populo romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset. *Locum nimirum, non periculum, mutatum; cuius tantae dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. Nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae barbariae rege, cui Statorius semilixa ducere exercitus solitus sit, aut cum socero eius Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subito collectis; sed cum Hannibale, prope nato in praetorio patris, fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum iuvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset. Ducere exercitum aequalem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore romano; exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum, portantem. Multos occursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui imperatores, qui consules romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi romani, quot captos ex caede imperatorum praeferre posset Hannibal.* Has formidines agitando animis, ipsi curas et metus augebant etiam, quod, quum assuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiae partibus lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia et victoriae spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curae intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat: quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum eius magnitudinem, poenitebat: modo, quum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania,

pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Iam Adrumetum venerat Hannibal: unde, ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pavidis nuntiis, omnia circa Carthaginem obtineri armis, afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest. Inde praemissi speculatores quum excepti a custodibus romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, iussosque omisso metu visere omnia, per castra, qua vellent, circumduci iussit: percunctatusque, satin' per commodum omnia explorassent, datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quae nuntiabantur, (nam et, Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die, afferebant) laeto animo audiit, maxime hostis fiducia, quae non de nihilo profecto concepta esset, perculsus. Itaque, quamquam et ipse causa belli erat, et adventu suo turbaverat et pactas inducias, et spem foederum, tamen, si integer, quam si victus, peteret pacem, aequiora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem, habeo. Valerius Antias, primo proelio victum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sint caesa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli coniectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi quod longinquae aquationis erat, cepit. Ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suae modo aetatis maximi duces, sed omnis ante se memoriae, omnium gentium

cuilibet regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu admiratione mutua prope attoniti conticuere. Tum Hannibal prior, *Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum intuli populo romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; laetor te mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de romanis ducibus victoriam dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris prius, quam nostris, cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut, quum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum romano imperatore signa contulerim; ad filium eius inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab diis esse, ut et vos Italiae, et nos Africae imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed praeterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus; nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa esset: sed et vos in portis vestris prope ac moenibus signa armaque hostium vidistis, et nos ab Carthagine fremitum castrorum romanorum exaudimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimus ii, quorum et maxime interest pacem esse, et qui quodcumque egerimus, ratum civitates nostrae habiturae sint. Animo tantum nobis opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me attinet, iam aetas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, iam secundae, iam adversae res, ita erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam, malim. Tuam et adolescentiam et perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna numquam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari aetate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. Patris et patrui persecutus mortem, ab calamitate vestrae domus decus insigne virtutis pietatisque eximiae cepisti: amissas Hispanias*

recuperasti, quatuor inde punicis exercitibus pulsis: consul creatus, quum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus caesis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni eius, tot nostri imperii ereptis, me sextum decimum iam annum haerentem in possessione Italiae detraxisti. Potest victoriam, inquam, malle, quam pacem, animus. Novi spiritus magis magnos, quam utiles: et mihi talis aliquaudo fortuna affulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem darent dii; non ea solum, quae evenissent, sed etiam ea, quae evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modo, castris inter Anienem atque urbem vestram positis, signa inferentem ad moenia romana; hic cernis, duobus fortissimis viris, fratribus clarissimis imperatoribus, orbatum, ante moenia prope obsessae patriae, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximae cuique fortunae minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. Haec in tua, illa in deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horae dederis discrimen. Quum tuas vires, tum vim fortunae martemque belli communem, propone animo. Utrimque ferrum, corpora humana erunt: nusquam minus, quam in bello, eventus respondent. Non tantum ad id, quod data pace iam habere potes, si proelio vincas, gloriae adieceris; quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horae fortuna evertere potest. Omnia in pace iungenda tuae potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo foedius corruit. Est quidem eius, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi multam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quae bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sar-

dinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Carthaginienses, inclusi Africae litoribus, vos (quando ita diis placuit) externa etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincere petitam aut exspectatam nuper pacem, suspectam esse vobis punicam fidem. Multum, per quos petita sit, ad fidem tuendae pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque, ut audio, patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem, nisi utilem crederem: et propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. Et, quemadmodum, quia a me bellum coeptum est, ne quem eius poeniteret, quoad ipsi invidere dei, praestiti; ita adnitar, ne quem pacis per me partae poeniteat.

XXXI. Adversus haec imperator romanus in hanc fere sententiam respondit: *Non me fallebat, Hannibal, adventus tui spe Carthaginienses et praesentem induciarum fidem, et spem pacis turbasse. Neque tu id sane dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, praeter ea, quae iam pridem in nostra potestate sunt. Ceterum, sicut tibi curae est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur: sic mihi laborandum est, ne, quae tunc pepigerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis, praemia perfidiae habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum. Et tunc Mamertinorum sociorum periculum, et nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta induerunt arma. Vos lacessisse, et tu ipse fateris, et dei testes sunt: qui et illius belli exitum secundum ius fasque dederunt, et huius dant et dabunt. Quod ad me attinet, et humanae infirmitatis memini, et vim fortunae reputo, et omnia, quaecumque agimus, subiecta esse mille casibus scio. Ceterum, quemadmodum superbe et violenter me faterer facere, si prius, quam in Africam traiecissem, te tua voluntate cedentem Italia, et, imposito in naves exercitu, ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer; sic nunc, quum prope manu conserta restitantem ac tergiversantem in Africam attraxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. Proinde si quid ad ea,*

in quae tum pax conventura videbatur, (*quae sint*, *nosti*) *multae navium cum commeatu per inducias expugnatarum legatorumque violatorum adiicitur*, *est*, *quod referam ad consilium. Sin illa quoque gravia videntur*, *bellum parate*, *quoniam pacem pati non potuistis.* Ita, infecta pace, ex colloquio ad suos quum se recepissent, frustra verba iactata renuntiant. Armis decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam dii dedissent.

XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, *Arma expedirent milites animosque ad supremum certamen*, *non in unum diem*, *sed in perpetuum*, *si felicitas adesset*, *victores. Roma*, *an Carthago*, *iura gentibus darent*, *ante crastinam noctem scituros. Neque enim Africam*, *aut Italiam*, *sed orbem terrarum victoriae praemium fore*; *par periculum praemio*, *quibus adversae pugnae fortuna fuisset.* Nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra: et Carthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur praesens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes et metus miscebant animos: contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, quum oculis magis, quam ratione, pensarent vires, simul laeta, simul tristia obversabantur. Quae ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subiiciunt. Poenus sexdecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces romanos, tot exercitus occidione occisos, et sua cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnae memoria militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, et recentia in Africa proelia, et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea prae insita animis perfidia potuissent. Ad hoc colloquium Hannibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti, qua velit, flectit. Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Aegates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos. *Adesse finem belli ac laboris. In manibus esse praedam Carthaginis*, *reditum domum in patriam ad parentes*, *liberos*, *coniuges*, *penatesque deos.* Celsus

haec corpore, vultuque ita laeto, ut vicisse iam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes: triariis postremam aciem clausit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent. Laelium, cuius ante legati eo anno quaestoris extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur, cum italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro opposuit. Vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato praecepto, ut, ad impetum elephantorum, aut post rectos refugerent ordines, aut, in dextram laevamque discursu applicantes se antesignanis, viam, qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) instruxit; deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque admixtis; in secunda acie Carthaginienses Afrosque et Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam sua voluntate, decedentem ex Italia secuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidae tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. Auxiliaribus et praesens, et multiplicata merces ex praeda ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiae, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriae ostentantur. Mauros Numidasque Masinissae impotenti futuro dominatu terret. Aliis aliae spes ac metus iactantur. Carthaginiensibus moenia patriae, dii penates, sepulcra maiorum, liberi cum parentibus, coniuges pavidae, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. Quum maxime haec imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter immixtos alie-

nigenis, agerent, tubae cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucae tamen bestiarum, intrepidae in hostem actae, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. Resilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent; in ancipites ad ictum utrimque coniiciebant hastas; nec pila ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis exacti ex romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Laelius, ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem.

XXXIV. Utrimque equite nudata erat punica acies, quum pedes concurrit, nec spe, nec viribus iam par. Ad hoc, dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor a Romanis, eoque maior et terribilior; dissonae illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces. Pugna romana stabilis, et suo et armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio et velocitas illinc maior, quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hostium aciem Romani. Ala deinde et umbonibus pulsantes, in summotos gradu illato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessere; urgentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensere; quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Carthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos caedendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: et, in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes caedere, uti paullo ante non adiuti, et tunc exclusi. Et prope duo iam permixta proelia erant, quum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus. Non tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere; sed, densatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra proelium eiecere, ne pavido fuga vulneribusque milite sinceram et

integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, et signa et ordines confuderunt. Principum quoque signa fluctuari coeperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui prope canere hastatis iussit: et, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro proelium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere, et usu militiae, et fama rerum gestarum, et magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed et numero romanus superior erat, et animo: quod iam equites, iam elephantos fuderat: iam, prima acie pulsa, in secundam pugnabat.

XXXV. In tempore Laelius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum impetus fudit hostem. Multi circumventi in acie caesi: multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque caesa eo die supra millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia et ante aciem, et in proelio, priusquam excederet pugna, expertus; et confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiae, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, signa sequi, et servare ordines, in quo plurimum spei ponerent, Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines mixti ex colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugae haberent: simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent; ac, si nihil aliud, vul-

neribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites carthaginienses afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent: italicos, intervallo quoque diremptos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem summotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, quum Adrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset, fassus in curia est, non proelio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quam in pace impetranda esse.

XXXVI. Scipio, confestim a proelio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti praeda ad mare ac naves rediit; nuntio allato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis cum omni genere commeatus, ad Uticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem perculsae Carthagini ratus, misso Laelio Romam cum victoriae nuntio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet: ipse, ad suam veterem nova Lentuli classe adiuncta, profectus ab Utica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleae Carthaginiensium occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. Qui quum ad puppim praetoriae navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem et misericordiam Scipionis; nullum iis aliud responsum datum, quam ut Tunetem venirent: eo se moturum castra. Ipse ab contemplato situ Carthaginis, non tam noscendi in praesentia, quam deprimendi hostis causa, Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuntius allatus, Verminam, Syphacis filium cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Carthaginiensibus auxilio. Pars exercitus cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen aggressa, Numidas levi certamine fudit. Exitu quoque fugae intercluso, a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum caesa, mille et ducenti vivi capti sunt, et equi numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta.

Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. Et illi quidem multo miserabilius, quam ante, quo magis cogebat fortuna, egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiae auditi sunt. In consilio quamquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem; tamen, quum, et quanta res esset, et quam longi temporis obsidio tam munitae et tam validae urbis, reputarent, et ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

XXXVII. Postero die, revocatis legatis, et cum multa castigatione perfidiae monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem deos et iusiurandum esse crederent; conditiones pacis dictae: *Ut liberi legibus suis viverent. Quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivosque, et captivos omnes redderent Romanis, et naves rostratas, praeter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, iniussu populi romani gererent. Masinissae res redderent, foedusque cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, praestarent. Decem millia talentum argenti, descripta pensionibus aequis in annos quinquaginta, solverent. Obsides centum arbitratu Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta maiores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariae captae, quaeque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullum esse.* Has conditiones legati quum domum referre iussi in concione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine, inquieta eadem et imbelli: indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. Quae insueta liberae civitati species quum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate, *Novem*, inquit, *annorum a vobis profectus, post sextum et tricesimum annum redii. Militares artes, quas*

me a puero fortuna nunc privata , nunc publica docuit , probe videor scire. Urbis ac fori iura , leges , mores , vos me oportet doceatis. Excusata imprudentia de pace multis verbis disseruit , quam nec iniqua , et necessaria esset. Id omninm maxime difficile erat , quod ex navibus per inducias captis nihil , praeter ipsas comparebat naves: neque inquisitio erat facilis , adversantibus paci , qui arguerentur. Placuit naves reddi , et homines utique inquiri. Cetera , quae abessent , aestimanda Scipioni permitti : atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse , inde praeparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant : postulantique ante omnia Scipioni , ut Hannibal sibi traderetur , responsum esse , Hannibalem in Africa non esse.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati , quae publica in navibus fuerant , ex publicis descripta rationibus quaestores: quae privata, profiteri domini iussi; pro ea summa pecuniae viginti quinque millia pondo argenti praesentia exacta : induciaeque Carthaginiensibus datae in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus alio usquam , quam Romam , mitterent legatos: et quicunque legati Carthaginem venissent , ne ante dimitterent eos , quam romanum imperatorem , qui, et quae petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo , et M. Marcius Ralla , et L. Scipio imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae effecerunt , ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romae ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat; iussusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam classem ducere , atque inde in Africam traiicere , et alter consul M. Servilius ad urbem morari , donec , quo statu res in Africa essent , sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant ; quod patres de pace Scipionis potius arbitrium esse , quibus legibus daretur , quam consulis , censuerant. Prodigia quoque , nuntiata sub ipsam famam rebellionis , terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui visus, et pluit

lapideo imbri, et in veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustae. Ariciae forum, et circa tabernae, Frusinone murus aliquot locis, et porta, de coelo tacta: et in palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali sacro, cetera hostiis maioribus expiata. Inter quae etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. Nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad aedem Erycinae Veneris parati sint. Ceterum ludorum ipso die, subita serenitate orta, pompa, dnci coepta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est, quum decessisse inde aquam nuntiatum esset: laetitiamque populo et ludis celebritatem addidit sedes sua solemni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter portus Cosanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum pervenisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsaeviret, Ilvam insulam, et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam traiecit. Ibi superantem Insanos montes, multo et saevior et infestioribus locis tempestas adorta, disiecit classem. Multae quassatae armamentisque spoliatae naves: quaedam fractae. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. Ubi dum subductae reficiuntur naves, hiems oppressit: circumactumque anni tempus, et, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Aelium Paetum dixit. Saepe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. Itaque, quum pridie idus martias veteres magistratus abissent, novi suffecti non essent, respublica sine curulibus magistratibus erat. T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus: in locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio aedilibus curulibus ludi romani ter toti instaurati. Pecuniam ex aerario scribae viatoresque aedilicii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli aedilis. P. Aelius Tubero et L. Laetorius aediles plebis

vitio creati, magistratu se abdicarunt, quum ludos ludorumque causa epulum Iovi fecissent, et signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator et magister equitum ex senatusconsulto fecerunt.

XL. Legati ex Africa romani simul carthaginiensesque quum venissent Romam, senatus ad aedem Bellonae habitus est. Ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse suprema Carthaginiensibus pugna, finemque tandem lugubri bello impositum ingenti laetitia patrum exposuisset; adiecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quae parva bene gestae rei accessio erat, devictum. In concionem inde prodire iussus, gaudiumque id populo impartire. Tum patuere, facta gratulatione, omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretae. Legatis Carthaginiensium et Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum iussu patrum ab dictatore est, consules novos iis senatum daturos esse. Comitia inde habita. Creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus: praetores, M. Iunius Pennus, cui sors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis et Carthaginiensium auditi essent. Belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciae Africae; seu bellum foret, facilem victoriam, seu iam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quidquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset, concedente collega, moderato viro et prudenti; qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M. Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno necquidquam tentatam ab Ti. Claudio consule Cn. Cornelium tentare* aiebant. *Ex auctoritate patrum latum ad populum esse, cuius vellent imperium in Africa esse. Omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse.* Multis contentionibus, et in senatu et ad populum, acta res postremo eo deducta est, ut se-

natui permitterent. Patres igitur iurati (ita enim convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam traiiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, iure imperii terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem, iuberent pacem dare; et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traiiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Praetori M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno praefuerat, decretae. P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro praetore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus item legionibus, in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot iam annos ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse. Uti consules cum tribunis agerent, si iis videretur, ut plebem rogarent, cui iuberent in Hispania imperium esse. Is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet romanos milites, et in quindecim cohortes socios latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus Cn. Octavii, quae in Africa esset, P. Villii, quae Siciliae oram tuebatur, decreta: ut, quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quadraginta longas naves haberet, quas habuisset. Quibus si Cn. Octavium, sicut praefuisset, praeesse vellet, Octavio pro praetore in eum annum imperium esset: si Laelium praeficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et

M. Fabio in Sardiniam decem longae naves decretae. Et consules duas legiones urbanas scribere iussi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respublica administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quae questi erant missi ad regem a Roma legati de populatione sociorum; partim ultro accusantium quidem et socios populi romani, sed multo infestius M. Aurelium; (quem ex tribus ad se missis legatis, delectu babito, substitisse, et se bello lacessisse contra foedus, et saepe cum praefectis suis signis collatis pugnasse) partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, *Aurelium relictum, ne socii populi romani, fessi populationibus atque iniuria, ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne impune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse, Hannibali Carthaginiensibusque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones, quum perplexe responderent ipsi, ante responsum tulerunt, *Bellum quaerere regem, et, si pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo foedus violatum: et quod sociis populi romani iniurias fecerit, bello armisque lacessierit: et quod hostes auxiliis et pecunia iuverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri fecisse et facere, quod eos, qui arma contra populum romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat: et M. Aurelium e republica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi romani, quando iure foederis non posset, armis tueatur.* Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati carthaginienses vocati. Quorum aetatibus dignitatibusque conspectis, (nam longe primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere, vere de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat, (Haedum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, adversusque

factioni Barcinae. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republica transferenti. Qui quum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quaedam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur; *Si se atque Hannonem audissent Carthaginienses, et tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones: quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere meminerit: et, hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex insolentia, quibus nova bona fortuna sit, impotentes laetitiae insanire. Populo romano usitata ac prope iam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus paene parcendo victis, quam vincendo, imperium auxisse*: ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, *Ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res. Nihil iis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, praeter Carthaginis moenia. Iis inclusos, non terra, non mari quidquam sui iuris cernere. Urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, saevire populus romanus velit.* Quum flecti misericordia patres appareret, senatorum unum infestum perfidiae Carthaginiensium succlamasse ferunt, *Per quos deos foedus icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem*, inquit Hasdrubal, *qui tam infesti sunt foedera violantibus.*

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum M. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, *Vellent, iuberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare iuberent?* De pace, uti rogassent, omnes tribus iusserunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit: ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde patribus egere Carthaginienses, petieruntque, ut sibi in

urbem introire, et colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent: esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; iussi nomina edere: et, quum ducentos ferme ederent, senatusconsultum factum est, *Ut legati romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nuntiarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet.* Feciales quum in Africam ad foedus feriendum ire iuberentur; ipsis postulantibus, senatusconsultum in haec verba factum est: *Ut privos lapides silices, privasque verbenas secum ferrent: uti praetor romanus his imperaret, ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent.* Herbae id genus ex arce sumptum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Roma Carthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt: inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi iussit. Quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Poenis, quam si tum ipsa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis, consultum; nominis latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. Bellum initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti Sempronio consulibus. Finitum est septimo decimo anno, Cn. Cornelio, P. Aelio Paeto consulibus. Saepe postea ferunt Scipionem dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthagini quum prima collatio pecuniae diutino bello exhaustis difficilis videretur, moestitiaque et fletus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. Cuius quum Hasdrubal Haedus risum increparet in publico

fletu, quum ipse lacrimarum causa esset; *Si*, *quemadmodum oris habitus cernitur oculis*, inquit, *sic et animus intus cerni posset*, *facile vobis appareret*, *non laeti*, *sed prope amentis malis cordis hunc*, *quem increpatis*, *risum esse. Qui tamen nequaquam adeo est intempestivus*, *quam vestrae istae absurdae atque abhorrentes lacrimae sunt. Tunc flesse decuit*, *quum adempta nobis arma*, *incensae naves, interdictum externis bellis. Illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos odio vestro consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest. Si foris hostem non habet*, *domi invenit*: *ut praevalida corpora ab externis causis tuta videntur*, *sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis sentimus*, *quantum ad privatas res pertinet*: *nec in iis quidquam acrius*, *quam pecuniae damnum*, *stimulat. Itaque*, *quum spolia victae Carthagini detrahebantur*, *quum inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africae cerneretis*, *nemo ingemuit*: *nunc*, *quia tributum ex privato conferendum est*, *tanquam in publico funere*, *comploratis. Quam vereor*, *ne propediem sentiatis*, *levissimo in malo vos hodie lacrimasse!* Haec Hannibal apud Carthaginienses. Scipio, concione advocata, Masinissam, ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi romani potestatem venissent, adiectis, donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere iussit: legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quae ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate populique iussu confirmarentur.

XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybaeum traiecit. Inde magna parte militum in navibus missa, ipse per laetam pace non minus, quam victoria, Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti tulit in aerarium pondo centum millia viginti tria: militibus ex praeda quadragenos aeris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriae, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab

Alba traductus fuerat. Conspecta mors tamen eius fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo: omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura celebraverit, an, sicuti Felicis Sullae Magnique Pompeii patrum memoria, coeptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victae ab se gentis est nobilitatus. Exemplo deinde huius, nequaquam victoria pares, insignes imaginum titulos claraque cognomina familiae fecere.

EPITOME

LIBRI XXXI.

Belli adversus Philippum Macedoniae regem, quod intermissum erat, repetiti causae referuntur hae. Tempore initiorum duo iuvenes acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, et in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt. Ob hoc, tanquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus caesi sunt. Acarnanes, mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno ab urbe condita, quum Atheniensium, qui obsidebantur a Philippo, legati auxilium a senatu petissent, et senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas patrum, ut sociae civitati ferri opem populus quoque iuberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est: qui, exercitu in Macedoniam ducto, equestribus proeliis cum Philippo prospere pugnavit. Abydeni a Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt. L. Furius praetor Gallos Insubres rebellantes et Hamilcarem poenum, bellum in ea parte molientem, acie vicit. Hamilcar eo bello occisus est, et millia hominum triginta sex. Praeterea expeditiones Philippi regis et Sulpicii consulis expugnationesque urbium ab utroque factas, continet. Sulpicius consul, adiuvantibus rege Attalo et Rhodiis, bellum gerebat. Triumphavit de Gallis L. Furius praetor.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXI.

Me quoque iuvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli punici pervenisse. Nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conveniat; tamen, quum in mentem venit, tres et sexaginta annos (tot enim sunt a primo punico ad secundum bellum finitum) aeque multa volumina occupasse mihi, quam occuparint quadringenti octoginta octo anni a condita urbe ad Ap. Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit; iam provideo animo, velut qui proximis litori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quidquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, et crescere paene opus, quod prima quaeque perficiendo minui videbatur. Pacem punicam bellum macedonicum excepit; periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustaque fama gentis, et magnitudine imperii, quo multam quondam Europae, maiorem partem Asiae obtinuerant armis, prope nobilius. Ceterum coeptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum erat, quum Aetoli et belli et pacis fuissent causae. Vacuos deinde pace punica iam Romanos et infensos Philippo, quum ob infidam adversus Aetolos aliosque regionis eiusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Hannibali Poenisque, preces Atheniensium, quos agro pervastato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

II. Sub idem fere tempus et ab Attalo rege, et Rhodiis legati venerunt, nuntiantes, Asiae quoque civitates sollicitari. His legationibus responsum est, curae asianam rem senatui fore. Consultatio de macedonico bello integra ad consules, qui tunc in provinciis erant, reiecta est. Interim ad Ptolemaeum Aegypti regem legati

tres missi, C. Claudius Nero, M. Aemilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut et annuntiarent victum Hannibalem Poenosque, et gratias agerent regi, quod in rebus dubiis, quum finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset; ct peterent, ut, si coacti iniuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum romanum conservaret. Eodem fere tempore P. Aelius consul in Gallia, quum audisset a Boiis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus eius causa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus do exercitu suo, C. Oppium praefectum sociûm hac tumultuaria manu per Umbriam (quam tribum Sapiniam vocant) agrum Boiorum invadere iussit: ipse eodem, aperto itinere, per medios montes duxit. Oppius, ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere ac tuto fecit. Delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco, ad demetenda frumenta (iam enim maturae erant segetes) profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quae armatae inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improviso impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad septem millia hominum palata per segetes sunt caesa: inter quos ipse C. Oppius praefectus. Ceteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad consulem per saltus prope invios pervenere: qui, nisi quod populatus est Boiorum fines, et cum Ingaunis Liguribus foedus icit, nihil, quod esset memorabile, aliud in provincia quum gessisset, Romam rediit.

III. Quum primum senatum habuit, universis postulantibus, ne quam prius rem, quam de Philippo sociorumque querelis, ageret; relatum extemplo est: decrevitquo frequens senatus, ut P. Aelius consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui, classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam traiiceret. M. Valerius Laevinus propraetor missus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis, in Macedoniam transmisit. Ad quem quum

M. Aurelius legatus venisset, edocuissetque eum, quantos exercitus, quantum navium numerum comparasset rex, et quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma; maiore conatu Romanis id capessendum bellum esse, ne, cunctantibus iis, auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset; haec eadem scribere Aurelium consulibus et senatui placuit.

IV. Exitu huius anni quum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent; decreverunt patres, ut M. Iunius praetor urbis, si ei videretur, decemviros agro samniti appuloque, quod eius publicum populi romani esset, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Caecilius Metellus, C. et M. Servilii, (Geminis ambobus cognomen erat) L. et A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Aelius Paetus, T. Quinctius Flamininus. Per eos dies, P. Aelio consule comitia habente, creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Praetores exinde facti, Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi romani scenici eo anno magnifice apparateque facti ab aedilibus curulibus, L. Valerio Flacco et L. Quinctio Flaminino. Biduum instauratum est: frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis aeris populo cum summa fide et gratia diviserunt. Et plebei ludi ter toti instaurati ab aedilibus plebis, L. Apustio Fullone et Q. Minucio Rufo, qui ex aedilitate praetor creatus erat: et Iovis epulum fuit ludorum causa.

V. Anno quingentesimo quinquagesimo secundo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus, bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem idibus martiis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit: senatusque decrevit, uti consules maioribus hostiis rem divinam facerent, quibus diis ipsis videretur, cum precatione ea: *Quam rem senatus populusque romanus de republica deque ineundo novo*

bello in animo haberet, ea res uti populo romano, sociisque, ac nomini latino, bene ac feliciter eveniret: secundum rem divinam precationemque, ut de republica deque provinciis senatum consulerent. Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis, et literae a M. Aurelio legato, et M. Valerio Laevino propraetore allatae: et Atheniensium nova legatio venit, quae regem appropinquare finibus suis nuntiaret: brevique, non agros modo, sed urbem etiam in ditione eius futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Quum renuntiassent consules, rem divinam rite perfectam esse, et precationem admisisse deos haruspices respondere, laetaque exta fuisse, et prolationem finium, victoriamque, et triumphum portendi; tum literae Valerii Aureliique lectae, et legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiae agerentur; quod diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent. De auxilio mittendo tum responderi placere, quum consules provincias sortiti essent: atque iis consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia sorte evenit, isque rogationem promulgavit, *Vellent, iuberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno eius essent, ob iniurias armaque illata sociis populi romani, bellum indici.* Alteri consulum Aurelio Italia provincia obtigit. Praetores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est. Id quum fessi diuturnitate et gravitate belli sua sponte homines taedio laborum periculorumque fecerant, tum Q. Baebius tribunus plebis, viam antiquam criminandi patres ingressus, incusaverat bella ex bellis seri, ne pace unquam frui plebs posset. Aegre eam rem passi patres, laceratusque probris in senatu tribunus plebis: et consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendae ediceret, castigaretque segnitiem populi: atque edoceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset.

VII. Consul in campo martio comitiis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione advocata, *Ignorare*, inquit, *videmini mihi*, *Quirites*, *non*, *utrum bellum an pacem habeatis*, *vos consuli*: (*neque enim liberum id vobis permittit Philippus*, *qui terra marique ingens bellum molitur*) *sed utrum in Macedoniam legiones transportetis*, *an hostem in Italiam accipiatis. Hoc quantum intersit*, *si nunquam ante alias*, *punico certe proximo bello experti estis. Quis enim dubitat*, *quin*, *si Saguntinis obsessis fidemque nostram implorantibus impigre tulissemus opem*, *sicut patres nostri Mamertinis tulerant*, *totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus*, *quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est*, *quin hunc ipsum Philippum*, *pactum iam per legatos literasque cum Hannibale in Italiam traiicere*, *misso cum classe Laevino*, *qui ultro ei bellum inferret*, *in Macedonia continuerimus. Et quod tunc fecimus*, *quum hostem Hannibalem in Italia haberemus*, *id nunc*, *pulso Italia Hannibale*, *devictis Carthaginiensibus*, *cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis*, *sicut Sagunto expugnando Hannibalem passi sumus*, *segnitiem nostram experiri regem*: *non quinto inde mense*, *quemadmodum ab Sagunto Hannibal*, *sed quinto inde die*, *quam ab Corintho solverit naves*, *in Italiam perveniet. Ne aequaveritis Hannibali Philippum*, *ne Carthaginiensibus Macedonas*; *Pyrrho certe aequabitis. Aequabitis*, *dico? Quantum vel vir viro*, *vel gens genti praestat! Minima accessio semper Epirus regno Macedoniae fuit*, *et hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet*, *Argosque ipsos*, *non vetere fama magis*, *quam morte Pyrrhi nobilitatos. Nostra nunc compara. Quanto magis florentem Italiam*, *quanto magis integras res*, *salvis ducibus*, *salvis tot exercitibus*, *quos punicum postea bellum absumpsit*, *aggressus Pyrrhus tamen concussit*, *et victor prope ad ipsam urbem romanam venit! Nec Tarentini modo oraque illa Italiae*, *quam maiorem Graeciam vocant*, *ut linguam*, *ut nomen secutos crederes*, *sed Lucanus*, *et Bruttius*, *et Samnis*, *a nobis defecerunt. Haec vos*, *si Philippus in Italiam transmiserit*, *quietura aut mansura in fide creditis? Manserunt enim punico postea bello. Nunquam isti populi*, *nisi quum deerit*,

ad quem desciscant, a nobis non deficient. Si piguisset vos in Africam traiicere, hodie in Italia Hannibalem et Carthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius, quam Italia, bellum habeat: hostium urbes agrique ferro atque igni vastentur. Experti iam sumus foris nobis, quam domi, feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium, bene iuvantibus diis, et, quae patres censuerunt, vos iubete. Huius vobis sententiae non consul modo auctor est, sed etiam dii immortales; qui mihi sacrificanti precantique, ut hoc bellum mihi, senatui, vobisque, et sociis ac nomini latino, classibus, exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret, laeta omnia prosperaque portendere.

VIII. Ab hac oratione in suffragium missi, uti rogarat, bellum iusserunt. Supplicatio inde a consulibus in triduum ex senatusconsulto indicta est, obsecratique circa omnia pulvinaria dii, ut, quod bellum cum Philippo populus iussisset, id bene ac feliciter eveniret: consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum, quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nuntiari iuberent, an satis esset, in finibus regni quod proximum praesidium esset, eo nuntiari? Feciales decreverunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. Consuli a patribus permissum, ut, quem videretur, ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum praetorumque actum. Consules binas legiones scribere iussi; veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios, quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi ius esset. Praetoribus L. Furio Purpureoni et Q. Minucio Rufo quina millia sociûm latini nominis consules darent: quibus praesidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo et ipse iussus ex eo exercitu, quem P. Aelius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec et ipse quinque millia sociûm ac nominis latini effecisset: id praesidio Siciliae provinciae esset. M. Valerio Faltoni, qui praetor priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est, uti pro-

praetor in Sardiniam traiiceret: is quoque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia sociûm nominis latini, qui eorum minime multa stipendia haberent, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere iussi: quae, si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus romanis eo anno usura respublica erat.

IX. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemaeo venerunt, qui nuntiarunt, *Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium. Ceterum, etsi communes socii sint, tamen, nisi ex auctoritate populi romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cuiusquam causa regem in Graeciam missurum esse. Vel quieturum cum in regno, si populo romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere, si malint, passurum, atque ipsum auxilia, quae facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum.* Gratiae regi ab senatu actae, responsumque: *Tutari socios populo romano in animo esse: si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi: regnique eius opes scire subsidia firma ac fidelia suae reipublicae esse.* Munera deinde legatis in singulos quinum millium aeris ex senatusconsulto missa. Quum delectum consules haberent, pararentque, quae ad bellum opus essent: civitas religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis iam, et obsecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid praetermitteretur, quod aliquando factum esset, ludos Iovi donumque vovere consulem, cui provincia Macedonia evenisset, iussit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit, *ex incerta pecunia voveri debere, si ea pecunia non posset in bellum usui esse, seponique statim deberet, nec cum alia pecunia misceri: quod si factum esset, votum rite solvi non posse.* Quanquam et res et auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre consul iussus, si posset recte votum incertae pecuniae suscipi. Posse, rectiusque etiam esse, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba consul, praeeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota suscipi solita erant; praeterquam quod tanta pecunia, quantam tum, quum solveretur, senatus censuisset, ludos donaque facturum vovit. Toties

ante ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

X. Omnium animis in bellum macedonicum versis, repente nihil minus eo tempore timentibus, gallici tumultus fama exorta est. Insubres Cenomanique et Boii, excitis Salyis Ilvatibusque et ceteris ligustinis populis, Hamilcare poeno duce, qui in iis locis de Hasdrubalis exercitu substiterat, Placentiam invaserant; et, direpta urbe, ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, traiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinae urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas, praesidiaque per muros disponenda; ut obsiderentur tamen prius, quam expugnarentur, nuntiosque mitterent ad praetorem romanum. L. Furius Purpureo tum provinciae praeerat: cetero ex senatusconsulto exercitu dimisso, praeter quinque millia sociûm ac latini nominis, cum iis copiis in proxima regione provinciae circa Ariminum substiterat. Is tum senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset. *Duarum coloniarum, quae ingentem illam tempestatem punici belli subterfugissent, alteram captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari. Nec in exercitu suo satis praesidii colonis laborantibus fore, nisi quinque millia sociûm quadraginta millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda obiicere velit, et tanta sua clade iam inflatos excidio coloniae romanae augere hostium animos.*

XI. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius consul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adesse iuberet, et aut ipse, si per commodum reipublicae posset, ad opprimendum gallicum tumultum proficisceretur; aut L. Furio praetori scriberet, ut, quum ad eum legiones ex Etruria venissent, missis in vicem earum quinque millibus sociorum, qui interim Etruriae praesidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam. Carthaginem, ut nuntiarent, *civem eorum Hamilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Hasdrubalis prius,*

an ex Magonis postea exercitu, bellum contra foedus facere. Exercitus Gallorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum romanum: eum, si pax placeret, revocandum illis, et dedendum populo romano esse. Simul nuntiare iussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse, ac magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex foedere restituantur.* Haec ad Carthaginienses mandata. Masinissae gratulari iussi, *quod non patrium modo recuperasset regnum, sed, parte florentissima Syphacis finium adiecta, etiam auxisset.* Nuntiare praeterea iussi, *bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxiliis iuvisset; iniuriasque inferendo sociis populi romani, flagrante bello Italia, coëgisset classes exercitusque in Graeciam mitti; et distinendo copias, causa in primis fuisset serius in Africam traiiciendi:* peterentque, *ut ad id bellum mitteret auxilia numidarum equitum.* Dona ampla data, quae ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, et palmata tunica cum eburneo scipione, et toga praetexta cum curuli sella: iussique polliceri, *si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse iudicasset, enixe id populum romanum merito eius praestaturum.* Verminae quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adolescentiamque, et culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes. *Et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annisurum, ne officiis in populum romanum aut a Masinissa, aut ab ullo alio vincatur. Petere, ut rex, sociusque et amicus ab senatu appellaretur.* Responsum legatis est: *Et patrem eius Syphacem sine causa ex socio et amico hostem repente populi romani factum: et eum ipsum rudimentum adolescentiae bello lacessentem romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam a populo romano esse, quam ut rex, sociusque et amicus appelletur. Nominis eius honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum romanum consuesse. Legatos romanos in Africa fore, quibus mandaturum senatum, ut Verminae pacis dent leges, liberum arbitrium eius populo romano permittenti. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam

missi, C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius: quinqueremes singulis datae.

XII. Literae deinde in senatu recitatae sunt Q. Minucii praetoris, cui Bruttii provincia erat: *Pecuniam Locris ex Proserpinae thesauris nocte clam sublatam: nec, ad quos pertineat facinus, vestigia ulla exstare.* Indigne passus senatus, non cessari ab sacrilegiis, et ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxae simul ac poenae exemplum, homines deterrere. C. Aurelio consuli negotium datum, ut ad praetorem in Bruttios scriberet: *senatui placere, quaestionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius praetor triennio ante habuisset. Quae inventa pecunia esset, reponi: si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, si videretur, sicut ante pontifices censuissent, fieri causa expiandae violationis eius templi.* Prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nuntiata acciderunt. In Lucanis coelum arsisse afferebant. Priverni sereno per diem totum rubrum solem fuisse. Lanuvii templo Sospitae Iunonis nocte strepitum ingentem exortum. Iam animalium obsceni foetus pluribus locis nuntiabantur. In Sabinis incertus infans natus, masculus an femina esset: alter sexdecim iam annorum item ambiguo sexu inventus. Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessae porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Foeda omnia et deformia, errantisque in alienos foetus naturae visa. Ante omnia abominati semimares, iussique in mare extemplo deportari: sicut proxime, C. Claudio, M. Livio consulibus, deportatus similis prodigii foetus erat. Nihilo minus decemviros adire libros de portento eo iusserunt. Decemviri ex libris res divinas easdem, quae proxime secundum id prodigium factae essent, imperarunt. Carmen praeterea ab ter novenis virginibus cani per urbem iusserunt, donumque Iunoni Reginae ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius consul ex decemvirorum responso curavit. Carmen, sicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

XIII. Expiatis omnibus religionibus, (nam etiam Locris sacrilegium pervestigatum a Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauros reposita) quum

consules in provincias proficisci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio, M. Claudio consulibus mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum: quia consules, quum ad novum bellum, quod magna classe magnisque exercitibus gerendum esset, vix aerarium sufficeret, negaverant esse, unde iis in praesentia solveretur. Senatus querentes eos non sustinuit, *Si in punicum bellum pecunia data, in macedonicum quoque bellum uti respublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam, pro beneficio, tanquam ob noxam, suam pecuniam fore?* Quum et privati aequum postularent, nec tamen solvendo aeri alieno respublica esset, quod medium inter aequum et utile erat, decreverunt, *Ut, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales esse diceret, et sibimet emptis opus esse; agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia iis fieret. Consules agrum aestimaturos, et in iugera asses vectigales, testandi causa publicum agrum esse, impositurosș ut si quis, quum solvere posset populus, pecuniam habere, quam agrum, mallet, restitueret agrum populo.* Laeti eam conditionem privati accepere. Trientius Tabuliusque is ager, quia pro tertia parte pecuniae datus erat, appellatus.

XIV. Tum P. Sulpicius, secundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brundisium venit, et, veteribus militibus voluntariis ex africano exercitu in legiones descriptis, navibusque ex classe consulis Cornelii lectis, altera die, quam a Brundisio solvit, in Macedoniam traiecit. Ibi ei praesto fuere Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Centho, cum viginti longis navibus, et mille militum copiis. Neque enim ipse rex Athenas obsidebat. Eo maxime tempore Abydum oppugnabat, iam cum Rhodiis et Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter proelio, vires expertus. Sed animos ei faciebat, praeter ferociam insitam, foedus ictum cum Antiocho Syriae rege, divisaeque iam cum eo Aegypti opes; cui, morte audita Ptolemaei regis, ambo imminebant. Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna causa:

dum ex vetere fortuna nihil praeter animos servant. Acarnanes duo iuvenes per Initiorum dies, non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit, absurde quaedam percunctantes: deductique ad antistites templi, quum palam esset, per errorem ingressos, tanquam ob infandum scelus, interfecti sunt. Id tam foede atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus, primo terram atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis praeda in Acarnaniam rediit. Et irritatio quidem animorum ea prima fuit: postea iustum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique, persecuti cedentem in Macedoniam Philippum, quum Aeginam venissent; rex Piraeeum, renovandae firmandaeque cum Atheniensibus societatis causa, traiecit. Civitas omnis obviam effusa cum coniugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac dii prope ipsi exciti sedibus suis, exceperunt.

XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quae vellet, coram ageret: deinde ex dignitate magis visum, scribere eum, de quibus videretur, quam praesentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodica pudorem onerantis. In literis autem, quae missae in concionem recitataeque sunt, commemoratio erat beneficiorum primum in civitatem sociam; deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset; ad postremum adhortatio: *Capessendum bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem, dum etiam Romanos haberent. Nequidquam postea, si tum cessassent, praetermissam occasionem quaesituros.* Rhodii deinde legati auditi sunt: quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Atheniensium, captas nuper a Macedonibus recuperatasque, remiserant. Itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde et Rhodiis habiti: tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad

decem veteres tribus addenda: et Rhodiorum populus corona aurea virtutis gratia donatus, civitasque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Atheniensibus dederant. Secundum haec rex Attalus Aeginam ad classem se recepit. Rhodii Ciam ab Aegina, inde per insulas Rhodum navigarunt: omnibus, praeter Andrum, Parumque, et Cythnum, quae praesidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Aeginae, missi in Aetoliam nuntii, exspectatique inde legati, aliquamdiu nihil agentem tenuere: et neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace, et ipse Rhodiique, quum, si institissent tunc Philippo, egregium liberatae per se Graeciae titulum habere potuissent, patiendo rursus eum in Hellespontum traiicere, occupantemque Thraciae opportuna loca vires colligere, bellum aluere; gloriamque eius gesti perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus: qui, quum Attalum Rhodiosque hostes non sustinuisset, ne romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex praefectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. Et Maroneam quidem primo impetu expugnavit: Aenum inde cum magno labore, postremo proditione Ganymedis praefecti Ptolemaei, cepit. Deinceps alia castella, Cypsela, et Doriscon, et Serrheum, occupat. Inde progressus ad Chersonesum, Elaeunta et Alopeconnesum tradentibus ipsis, recepit. Callipolis quoque et Madytos dedita, et castella quaedam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt. Ea oppugnatio diu Philippum tenuit: eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo et Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in praesidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, quum ad Tenedum staret, miserunt. Eodem postea, quum iam vix sustinerent obsidionem, et ipse Attalus quum traiecisset, spem tantum auxilii ex propinquo ostendit, neque terra, neque mari adiutis sociis.

XVII. Abydeni primo, tormentis per muros dispositis, non terra modo adeuntes aditu arcebant, sed navium quoque stationem infestam hosti faciebant. Postea, quum et muri pars strata ruinis, et ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis iam perventum esset, legatos ad regem de conditionibus tradendae urbis miserunt. Paciscebantur autem, ut rhodiam quadriremem cum sociis navalibus, Attalique praesidium emitti liceret; atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. Quibus quum Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus, respondisset; adeo renuntiata haec legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut, ad saguntinam rabiem versi, matronas omnes in templo Dianae, pueros ingenuos, virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus, in gymnasium includi iuberent: aurum et argentum in forum deferri, vestem pretiosam in naves rhodiam cyzicenamque, quae in portu erant, congeri, sacerdotes victimasque adduci, et altaria in medio poni. Ibi delecti primum, qui, ubi caesam aciem suorum, pro diruto muro pugnantem, vidissent, extemplo coniuges liberosque interficerent; aurum, argentum, vestemque, quae in navibus esset, in mare deiicerent; tectis publicis privatisque, quam plurimis locis possent, ignes subiicerent; et, id se facinus perpetraturos, praeeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus, iureiurando adacti: tum militaris aetas iurare, neminem vivum, nisi victorem, acie excessurum. Hi, memores deorum, adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, quum nox proelium diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, quum paucos et confectos vulneribus ac lassitudine superesse proelio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem ex iis legatis romanis, qui Alexandriam missi erant, M. Aemilius trium consensu minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum venit. Qui, questus Attalo Rhodiisque arma illata, et quod tum maxime Abydum oppugnaret, quum rex ab Attalo et Rhodiis ultro se bello lacessitum dice-

ret; *Num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Insueto vera audire ferocior oratio visa est, quam quae habenda apud regem esset. *Aetas*, inquit, *et forma, et super omnia romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem primum velim, vos foederum memores servare mecum pacem. Si bello lacessieritis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minus quam romanum, nobile bello sentiatis.* Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quae coacervata erant, accepto, hominum praedam omnem amisit. Tanta enim rabies multitudinem invasit, ut repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuissent, periuriumque alius alii exprobrantes, et sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem devovissent, eorum deditionem vivorum hosti fecissent, repente omnes ad caedem coniugum liberorumque discurrerent, seque ipsi per omnes vias leti interficerent. Obstupefactus eo furore rex, suppressit impetum militum, et, *triduum se ad moriendum Abydenis dare*, dixit. Quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores: nec, nisi quem vincula aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus, imposito Abydi praesidio, in regnum rediit. Quum, velut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad romanum bellum animos fecisset, nuntii occurrerunt, consulem iam in Epiro esse, et Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hiberna deduxisse.

XIX. Inter haec legatis, qui in Africam missi erant de Hamilcare gallici exercitus duce, responsum a Carthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, quam ut exsilio eum mulctarent, bonaque eius publicarent. Perfugas et fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse; et de ea re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad regem profecti legati. Dona data Masinissae, mandataque edita. Equites mille numidae, quum duo millia daret, accepti. Ipse in naves imponendos curavit, et cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad

Verminam erat. Is, ad primos fines regni legatis obviam progressus, ut scriberent ipsi, quas vellent, pacis conditiones, permisit. Omnem pacem bonam iustamque fore sibi cum populo romano. Datae leges pacis, iussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex Hispania rediit. Qui quum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem; *res triumpho dignas esse* censebat senatus: *sed exemplum a maioribus non accepisse: ut, qui neque dictator, neque consul, neque praetor res gessisset, triumpharet. Pro consule illum Hispaniam provinciam, non consulem, aut praetorem obtinuisse.* Decurrebatur tamen eo, ut ovans urbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis; qui nihilo magis id more maiorum, aut ullo exemplo futurum diceret. Postremo victus consensu patrum tribunus cessit: et ex senatusconsulto L. Lentulus ovans urbem est ingressus. Argenti tulit ex praeda quadraginta quatuor millia pondo; auri duo millia quadringenta quinquaginta. Militibus ex praeda centum viginti asses divisit.

XXI. Iam exercitus consularis ab Arretio Ariminum traductus erat, et quinque millia sociûm latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. Itaque L. Furius, magnis itineribus ab Arimino adversus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendae fuit, si protinus de via ad castra oppugnanda duxisset. Palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto praesidio. Lassitudini militum timuit, quod raptim ductum agmen erat. Galli, clamore suorum ex agris revocati, omissa praeda, quae in manibus erat, castra repetivere, et postero die in aciem progressi. Nec Romanus moram pugnandi fecit. Sed vix spatium instruendi fuit: eo cursu hostes in proelium venerunt. Dextra ala (in alas divisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est: in subsidiis duae romanae legiones. M. Furius dextrae alae, legionibus M. Caecilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes

erant) praepositi. Praetor secum duos legatos, C. Laetorium et P. Titinium, habebat: cum quibus circumspicere et obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primo Galli, omni multitudine in unum locum connisi, obruere atque obterere sese dextram alam, quae prima erat, sperarunt posse. Ubi id parum procedebat, circumire a cornibus, et amplecti hostium aciem (quod in multitudine adversus paucos facile videbatur) conati sunt. Id ubi vidit praetor, ut et ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis dextra laevaque alae, quae in prima acie pugnabat, circumdat, aedemque deo Iovi vovit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut parte duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumire eos aciem patiatur. Simul et ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites, et perrumpere ordines iubet. Et cornua ab equitibus, et medii a pedite pulsi: ac repente, quum omni parte caede ingenti sternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effusa repetunt castra. Fugientes persecutus eques, mox et legiones insecutae in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt: caesa aut capta supra quinque et triginta millia cum signis militaribus septuaginta, carpentis gallicis, multa praeda oneratis, plus ducentis. Hamilcar dux poenus eo proelio cecidit, et tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

XXII. Magna victoria laetaque Romae fuit. Literis allatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo proelio ceciderunt: plurimi dextrae alae, in quam primo impetu vis ingens hostium illata est. Quanquam per praetorem prope debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis, quae Romae agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum a praetore accepit. Consul alter, quum autumno ferme exacto in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat. Ab classe, quae Corcyrae subducta erat, C. Claudius triremesque romanae, sicut ante dictum est, Athenas missae, quum Piraeeum pervenissent,

despondentibus iam animos sociis spem ingentem attulerant. Nam et terrestres ab Corintho, quae per Megaram incursiones in agros fieri solitae erant, non fiebant; et praedonum a Chalcide naves, quae non mare solum infestum sed etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Supervenerunt his tres rhodiae quadriremes, et erant atticae tres apertae naves, ad tuendos maritimos agros comparatae. Hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in praesentia existimanti Claudio esse, maioris etiam rei fortuna oblata est.

XXIII. Exsules ab Chalcide, regiorum iniuriis pulsi, attulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse. Nam et Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, vagari passim, et oppidanos, praesidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quanquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias Euboeae posset; ne superato promontorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit: et tranquillo pervectus Chalcidem, paullo ante lucem, qua infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam murumque circa scalis cepit, alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente. Progressi inde ad frequentia aedificiis loca, custodibus interfectis, refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem discursum est: aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis iniectus erat. Conflagrarunt et horrea regia, et armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. Caedes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri coepta est: nec ullo iam, qui militaris aetatis esset, non aut caeso, aut fugato, Sopatro etiam Acarnane praefecto praesidii interfecto, praeda omnis primo in forum collata, deinde in naves imposita. Carcer etiam ab Rhodiis refractus, emissique captivi, quos Philippus tanquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis inde regis deiectis truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naves, et Piraeeum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum

militum romanorum fuisset, ut et Chalcis teneri, et non deseri praesidium Athenarum potuisset; magna res principio statim belli, Chalcis et Euripus adempta regi forent. Nam ut terra Thermopylarum angustiae Graeciam, ita mari fretum Euripi claudit.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat. Quo quum esset nuntiata clades sociae urbis, quanquam serum auxilium perditis erat, tamen, quae proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, et trecentis equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. A qua destitutus spe, nec quidquam aliud, quam ad deforme spectaculum semirutae ac fumantis sociae urbis quum venisset, paucis vix, qui sepelirent bello absumptos, relictis, aeque raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum, per Boeotiam Athenas ducit, pari incepto haud disparem eventum ratus responsurum. Et respondisset, ni speculator, (hemerodromos vocant Graeci, ingens die uno cursu emetientes spatium) contemplatus regium agmen e specula quadam, praegressus nocte media Athenas pervenisset. Idem ibi somnus, eademque negligentia erat, quae Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuntio trepido et praetor Atheniensium, et Dioxippus praefectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba signum ex arce dari iubent, ut hostes adesse omnes scirent. Ita undique ad portas, ad muros discurrunt. Paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem, appropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, et fremitu hominum trepidantium, ut in tali tumultu, exaudito, sustinuit signa: et considere ac conquiescere agmen iussit, vi aperta propalam usurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo accessit. Porta ea, velut in ore urbis posita, maior aliquanto patentiorque, quam ceterae, est: et intra eam extraque latae sunt viae, ut et oppidani dirigere aciem a foro ad portam possent: et extra limes mille ferme passus longus, in Academiae gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spatium praeberet. Eo limite Athenienses cum Attali praesidio et cohorte Dioxippi, acie intra portam instructa,

signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere se hostes in potestate ratus, et diu optata caede (neque enim ulli graecarum civitatium infestior erat) expleturum, cohortatus milites, *ut, se intuentes, pugnarent, scirentque ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset*, concitat in hostes equum, non ira tantum, sed etiam gloria elatus; quod, ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hostes, ingentem quum suis ardorem, tum pavorem hostibus, iniecit. Plurimos manu sua cominus eminusque vulneratos compulsosque in portam, consecutus et ipse, quum maiorem in angustiis trepidantium edidisset caedem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit: quia, qui in turribus portae erant, sustinebant tela, ne in permixtos hostibus suos coniicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus, signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumque, et lucus erat circumiectus) posuit. Sed et Cynosarges, et Lyceum, et quidquid sancti amoenive circa urbem erat, incensum est, dirutaque non tecta solum, sed etiam sepulcra; nec divini humanive iuris quidquam prae impotenti ira est servatum.

XXV. Postero die, quum primo clausae fuissent portae, deinde subito apertae, quia praesidium Attali ab Aegina, Romanique ab Piraeeo intraverant urbem, castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum. Inde Eleusinem profectus, spe improviso templi castellique, quod et imminet et circumdatum est templo, capiendi, quum haudquaquam neglectas custodias animadvertisset, et classem a Piraeeo subsidio venire, omisso incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. Et quum Argis Achaeorum concilium esse audisset, inopinantibus Achaeis, concioni ipsi supervenit. Consultabant de bello adversus Nabin tyrannum Lacedaemoniorum: qui, translato imperio a Philopoemene ad Cycliadam, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achaeorum auxilia, redintegraverat bellum, agrosque finitimorum vastabat; et iam urbibus quoque erat terribilis. Adversus hunc hostem,

quum, quantum ex quaque civitate militum scriberetur, consultarent; Philippus, dempturum se iis curam, quod ad Nabin et Lacedaemonios attineret, pollicitus; nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum. Haec oratio quum ingenti hominum assensu acciperetur: *Ita tamen aequum est*, inquit, *me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur praesidiis. Itaque, si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, et Chalcidem, et Corinthum tuenda satis sit: ut, meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferam et Lacedaemoniis.* Non fefellit Achaeos, quo spectasset tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adversus Lacedaemonios: id quaeri, ut obsidem Achaeorum iuventutem educeret ex Peloponneso, ad illigandam romano bello gentem. Et id quidem coarguere Cycliadas praetor Achaeorum nihil attinere ratus, id modo quum dixisset, non licere legibus Achaeorum de aliis rebus referre, quam propter quas convocati essent; decreto de exercitu parando adversus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit; inter assentatores regios ante eam diem habitus. Philippus, magna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles praefectus regius, ex Euboea profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Atheniensium fines, e regione Eleusinis saltum Cithaeronis transcendit. Inde dimidia parte militum ad praedandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit, ut si ex castello ab Eleusine in praedantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improviso adoriretur. Non fefellere insidiae. Itaque revocatis, qui discurrerant ad praedandum, militibus, instructisque; ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus, cum multis inde vulneribus recessit, Philippoque se venienti ex Achaia coniunxit. Tentata et ab ipso rege oppugnatio eius castelli est: sed naves romanae, a Piraeeo venientes, intromissumque praesidium absistere incepto coëgerunt. Diviso

deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipse Piraeeum pergit: ut, quum Philocles subeundo muros, et comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienses, ipsi Piraeeum levi cum praesidio relictum expugnandi facultas esset. Ceterum nihilo ei Piraeei, quam Eleusinis, facilior iisdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A Piraeeo Athenas repente duxit. Inde eruptione subita peditum equitumque inter angustias semiruti muri, qui brachiis duobus Piraeeum Athenis iungit, repulsus; omissa oppugnatione urbis, diviso cum Philocle rursus exercitu, ad vastandos agros profectus, quum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis exercuisset, ne quid inviolatum relinqueret, templa deûm, quae pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi iussit. Exornata eo genere operum eximie terra attica, et copia domestici marmoris, et ingeniis artificum, praebuit huic furori materiam. Neque enim diruere modo ipsa templa, ac simulacra evertere satis habuit; sed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi iussit: et, postquam non tam ira satiata, quam irae exercendae materia haec deerat, agro hostium in Boeotiam excessit, nec aliud quidquam dignum memoria in Graecia egit.

XXVII. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrhachium ad Apsum flumen habebat castra; quo arcessitum L. Apustium legatum, cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius, extrema Macedoniae populatus, Corrago, et Gerrunio, et Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam, in faucibus angustis sitam urbem, venit. Ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, pellicere est conatus: deinde, ubi, magnitudine ac moenibus situque urbis freti, dicta aspernabantur, vi atque armis adortus, expugnavit; puberibusque interfectis, praeda omni militibus concessa, diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, satis validum et munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Praesidio ibi relicto; Cnidus (nomen propter alteram in Asia urbem, quam oppidum, notius) vi capitur. Revertentem legatum ad consulem

cum satis magna praeda, Athenagoras quidam regius praefectus in transitu fluminis a novissimo agmine adortus, postremos turbavit. Ad quorum clamorem et trepidationem quum revectus equo propere legatus signa convertisset, coniectisque in medium sarcinis aciem direxisset; non tulere impetum romanorum militum regii. Multi ex iis occisi, plures capti. Legatus, incolumi exercitu reducto ad consulem, remittitur inde extemplo ad classem.

XXVIII. Hac satis felici expeditione bello commisso, reguli ac principes accolae Macedonum in castra romana veniunt, Pleuratus Scerdilaedi filius, et Amynander, Athamanum rex, et ex Dardanis Bato, Longari filius Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia respondit consul, Dardanorum et Pleurati opera, quum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum. Amynandro Aetolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Aeginae rex, ubi hibernabat, classem romanam opperiretur: qua adiuncta, bello maritimo, sicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. Nec Philippus segnius (iam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui aetatem eius regerent, cum parte copiarum ad obsidendas angustias, quae ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum et Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium praedae ac praemio essent, diruit. Ad Aetolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Aetolorum stata die, quod Panaetolium vocant, futurum erat. Huic ut occurrerent, et legati regis iter accelerarunt, et ab consule missus L. Furius Purpureo legatus venit. Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissimum foedus erat, auditi sunt. Qui, *nulla nova re, nihil se novi habere, quod afferrent*, dixerunt: *quibus enim de causis, experta inutili societate romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel servare eos debere. An imitari*, inquit

unus ex legatis, *Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui, quum legatis vestris Romae responderi ita iussissent, Quid ad nos venitis, Aetoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? iidem nunc, ut bellum secum adversus Philippum geratis, postulant. Et antea propter vos, et pro vobis arma sumpta adversus eum simulabant; nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanae ut auxilio essent, primo in Siciliam transcenderunt: iterum, ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam, et Syracusas, et totam Siciliam ipsi habent, vectigalemque provinciam securibus et fascibus subiecerunt. Scilicet, sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus a vobis creatos concilium habetis, socium hostemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro; sic Siculorum civitatibus, Syracusas aut Messanam, aut Lilybaeum indicitur concilium. Praetor romanus conventus agit: eo imperio evocati conveniunt: excelso in suggestu superba iura reddentem, stipatum lictoribus vident; virgae tergo, secures cervicibus imminent: et quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt, quum Italiae urbes Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs romana, eidem subiectas videant imperio. Capua quidem, sepulcrum ac monumentum campani populi, elato et extorri eiecto ipso populo, superest; urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium; relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret. Furor est, si alienigenae homines, plus lingua et moribus et legibus, quam maris terrarumque spatio, discreti, haec tenuerint, sperare, quidquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestrae: qui, quum merito vestro vobis infestus esset, et nihil a vobis ultra quam pacem, petiit fidemque hodie pacis pactae desiderat? Assuefacite his terris legiones externas, et iugum accipite: sero ac nequidquam, quum dominum romanum habebitis, socium Philippum quaeretis. Aetolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguae homines, leves ad tempus ortae causae disiungunt coniunguntque: cum alienigenis, cum barbaris aeternum omnibus Graecis bellum est, eritque. Natura enim, quae perpetua est, non*

mutabilibus in diem causis, hostes sunt. Sed, unde coepit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco iidem homines de eiusdem Philippi pace triennio ante decrevistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam et compositam turbare volunt. In qua consultatione nihil fortuna mutavit, cur vos mutetis, non video.

XXX. Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus iubentibusque, Athenienses, qui foeda passi iustius in crudelitatem saevitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt vastationem populationemque miserabilem agrorum. *Neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent: esse enim quaedam belli iura; quae ut facere, ita pati sit fas. Sata exuri, dirui tecta, praedas hominum pecorumque agi, misera magis, quam indigna, patienti esse. Verum enim vero id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas et barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque iura polluerit, ut priore populatione cum infernis diis, secunda cum superis bellum nefarium gesserit; omnia sepulcra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos Manes, nullius ossa terra tegi: delubra sibi fuisse, quae quondam pagatim habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata, ne in unam urbem quidem contributi maiores sui deserta reliquerint. Circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta et truncata simulacra deûm inter prostratos iacere postes templorum. Qualem terram atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque, talem eum, si liceat, Aetoliam, Graeciamque omnem facturum. Urbis quoque suae similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent. Eodem enim scelere urbem colentes deos, praesidemque arcis Minervam petitam: eodem Eleusine Cereris templum, eodem Piraeei Iovem Minervamque; sed ab eorum non templis modo, sed etiam moenibus vi atque armis repulsum, in ea delubra, quae sola religione tuta fuerint, saevisse. Itaque se orare atque obsecrare Aetolos, ut miserti Atheniensium, ducibus diis immortalibus, deinde Romanis, qui secundum deos plurimum possint, bellum susciperent.*

XXXI. Tum romanus legatus: *Totam orationis meae formam Macedones primum, deinde Athenienses mutarunt.*

Nam et Macedones, quum ad conquerendas Philippi iniurias in tot socias nobis urbes venissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiorem haberem, effecerunt: et Athenienses in deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera eius referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod obiicere ultra possim? Eadem Cianos, Abydenos, Aeneos, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larisenses, Messenios hinc ex Achaia, existimate queri; graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi maiorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quae nobis obiecit; nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Rhegium, et Capuam, et Syracusas nobis obiecit. Rhegium Pyrrhi bello legio a nobis, Rheginis ipsis, ut mitteremus, orantibus, in praesidium missa, urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam tergo et cervicibus poenas sociis pendere quum coëgissemus, urbem, agros, suaque omnia cum libertate legibusque Rheginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, quo indignius esset, quum tulissemus opem, et fatigati prope per triennium terra marique urbe munitissima oppugnanda essemus, quum iam ipsi Syracusani servire tyrannis, quam capi a nobis mallent, captam iisdem armis et liberatam urbem reddidimus. Neque inficias imus, Siciliam provinciam nostram esse, et civitates, quae in parte Carthaginiensium fuerunt, et uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse: quin contra, hoc et vos et omnes gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum poenae, de qua neque ipsi quidem queri possunt, nos poeniteat? Hi homines, quum pro iis bellum adversus Samnites per annos proge septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus, ipsos foedere primum, deinde connubio, atque inde cognationibus, postremo civitate nobis coniunxissemus, tempore nostro adverso primi omnium Italiae populorum, praesidio nostro foede interfecto, ad Hannibalem defecerunt: deinde indignati se obsideri a nobis, Hannibalem ad oppugnandam Romam miserunt. Horum si neque urbs ipsa, neque homo quisquam superesset, quis id durius, quam pro merito

ipsorum, statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consciverunt, quam a nobis supplicio affecti sunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus: urbem innoxiam stare incolumem pateremur; ut, qui hodie videat eam, nullum oppugnatae captaeve ibi vestigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico? quum Carthagini victae pacem ac libertatem dederimus. Magis illud est periculum, ne, nimis facile victis ignoscendo, plures ob id ipsum ad experiendam adversus nos fortunam belli incitemus. Haec pro nobis dicta sint, haec adversus Philippum: cuius domestica parricidia, et cognatorum amicorumque caedes, et libidinem inhumaniorem prope, quam crudelitatem, vos, quo propiores Macedoniae estis, melius nostis. Quod ad vos attinet, Aetoli, nos pro vobis bellum suscepimus adversus Philippum: vos sine nobis cum eo pacem fecistis. Et forsitan dicatis, bello punico occupatis nobis, coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse. Et nos, quum alia maiora urgerent, depositum a vobis bellum et ipsi omisimus. Nunc et nos, deûm benignitate punico perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus: et vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est; nisi perire cum Philippo, quam vincere cum Romanis, mavultis.

XXXII. Haec dicta ab Romano quum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus praetor Aetolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, *Rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quam celeritatem*, dixit. *Celerem enim poenitentiam, sed eandem seram atque inutilem, sequi; quum praecipitata raptim consilia neque revocari, neque in integrum restitui possint. Deliberationis autem eius, cuius ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita iam nunc statui posse: quum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panaetolico et Pylaico concilio, ageretur, decernerent extemplo, ut praetor sine fraude, quum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: et, quod tum referatur decernaturque, ut perinde ius ratumque sit, ac si in Panaetolico aut Pylaico concilio actum esset.* Dimissis ita suspensa re legatis,

egregie consultum genti aiebat. Nam, utrius partis melior fortuna belli esset, ad eius societatem inclinaturos. Haec in concilio Aetolorum acta.

XXXIII. Philippus impigre terra marique parabat bellum: navales copias Demetriadem in Thessaliam contrahebat. Attalum romanamque classem principio veris ab Aegina ratus moturos, navibus maritimaeque orae praefecit Heraclidem, quem et ante praefecerat. Ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens, ex una parte Aetolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perseo interclusis. Ab consule non parabatur, sed gerebatur iam bellum. Per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens, quod in usum militi satis esset, praebentibus agris. Oppida vicique partim voluntate, partim metu se tradebant. Quaedam vi expugnata, quaedam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lyncum stativa posuit prope flumen Bevum: inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat: sed parum gnarus, quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. Movisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset ignorans. Is quoque speculatum miserat equites. Hae duae alae ex diverso, quum diu incertis itineribus vagatae per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. Itaque prius, quam in conspectum venirent, equos armaque expedierant. Nec mora, ubi primum hostem videre, concurrendi facta est, forte et numero et virtute, utpote lecti utrimque, haud impares, aequis viribus per aliquot horas pugnarunt. Fatigatio ipsorum equorumque, incerta victoria, diremit proelium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque et triginta ciderunt. Neque eo magis explorati quidquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad consulem retulerunt. Per transfugas cognitum

est, quos levitas ingeniorum, ad cognoscendas hostium res, in omnibus bellis praebet.

XXXIV. Philippus, aliquid et ad caritatem suorum, et ut promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, afferri eos in castra iussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum nec tam inaestimabile est, quam animi multitudinis. Quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit. Nam, qui hastis sagittisque et rara lanceis vulnera facta vidissent, cum Graecis Illyriisque pugnare assueti, postquam gladio hispaniensi detruncata corpora brachiis cum humero abscisis, aut tota cervice desecta divisa a corpore capita, patentiaque viscera, et foeditatem aliam vulnerum viderunt, adversus quae tela quosque viros pugnandum esset, pavidi vulgo cernebant. Ipsum quoque regem terror cepit, nondum iusto proelio cum Romanis congressum. Itaque, revocato filio praesidioque, quod in Pelagoniae faucibus erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse, cum viginti millibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis, ad hostem profectus, paullo plus mille passus a castris romanis tumulum propinquum Athaco fossa ac vallo communivit: ac, subiecta cernens romana castra, admiratus esse dicitur et universam speciem castrorum, et descripta suis quaeque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis; et negasse, barbarorum ea castra ulli videri posse. Biduum consul et rex, alter alterius conatus exspectantes, continuere suos intra vallum; tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

XXXV. Rex vero, tam celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Tralles (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) et Cretenses trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. Ab Romanis autem (aberat acies eorum paullo plus quingentos passus) velites et equitum duae ferme alae emissae, ut numero quoque eques pedesque

hostem aequarent. Credidere regii, genus pugnae, quo assuerant, fore, ut equites, in vicem insequentes refugientesque, nunc telis uterentur, nunc terga darent; Illyriorum velocitas ad excursiones et impetus subitos usui esset, Cretenses in invehentem se effuse hostem sagittas coniicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior, impetus Romanorum. Nam haud secus, quam si tota acie dimicarent, et velites, emissis hastis, cominus gladiis rem gerebant, et equites, ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus, pugnabant. Ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator et vagus, et prope seminudus genere armorum, veliti romano parmam gladiumque habenti, pariterque et ad se tuendum, et ad hostem petendum armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alia re, quam velocitate, tutantes se, in castra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermisso die, quum omnibus copiis equitum levisque armaturae pugnaturus rex esset, nocte caetratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat; praeceperatque Athenagorae et equitibus, ut, si aperto proelio procederet res, uterentur fortuna: si minus, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent. Et equitatus quidem cessit: duces caetratae cohortis, non satis exspectato signo, ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendae rei amisere. Romanus, et aperto proelio victor, et tutus a fraude insidiarum, in castra sese recepit. Postero die omnibus copiis consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis: quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello punico habebant, usi sunt. Ubi latentem intra vallum hostem vidit, in tumulos quoque ac sub ipsum vallum exprobrans metum successit. Postquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo invasuris; octo ferme inde millia, intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Ortholophum (id est loco nomen) movit. Quum in propinquo

agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum suos tenuit, ut cresceret simul et negligentia cum audacia hosti. Ubi effusos vidit, cum omni equitatu et Cretensium auxiliaribus, quantum equitem velocissimi pedites cursu aequare poterant, citato profectus agmine, inter castra romana et frumentatores constituit signa. Inde, copiis divisis, partem ad consectandos vagos frumentatores emisit, dato signo, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipse substitit, itineraque, quibus ad castra recursuri videbantur hostes, obsedit. Iam passim caedes ac fuga erat, necdum quisquam in castra romana nuntius cladis pervenerat; quia refugientes in regiam stationem incidebant: et plures ab obsidentibus vias, quam ab emissis ad caedem, interficiebantur. Tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi, tumultum magis, quam certum nuntium, intulerunt castris.

XXXVII. Consul, equitibus iussis, qua quisque posset, opem ferre laborantibus, ipse legiones e castris educit, et agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio exsistentibus loco. Pars obvios habuerunt hostes: pluribus locis simul pugna coepit. Regia statio atrocissimum proelium edebat: nam et ipsa multitudine equitum peditumque prope iusta acies erat; et Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quod et rex ipse hortator aderat, et Cretensium auxiliares multos ex improviso vulnerabant, conferti praeparatique in dispersos et effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, non in praesentis modo certaminis gloriam, sed in summam etiam belli profectum foret: nunc, aviditate caedis intemperantius secuti, in praegressas cum tribunis militum cohortes romanas incidere: et fugiens eques, ut primo signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos: versaque momento temporis fortuna pugnae est, terga dantibus, qui modo secuti erant. Multi cominus congressi, multi fugientes interfecti. Nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam coniecti, profundo limo cum ipsis equis

hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit: nam, ruente saucio equo, praeceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin iacens opprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pavidumque regem in equum subiecit. Ipse quum pedes aequare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus periit. Rex, circumvectus paludes pervias inviasque trepida fuga, in castra tandem, iam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo proelio periere, centum ferme capti; octoginta admodum ornati equi, spoliis simul armorum relatis, abducti.

XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiae accusarent. Nam et Philippo quiescendum fuisse, quum paucis diebus hostes, exhausto circa omni agro, ad ultimum inopiae venturos sciret: et consulem, quum equitatum hostium levemque armaturam fudisset, ac prope regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse. Nec enim mansuros ita perculsos hostes fuisse, debellarique momento temporis potuisse. Id dictu, quam re, ut pleraque, facilius erat. Nam, si omnibus peditum quoque copiis rex congressus fuisset, forsitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculsi ex proelio intra vallum, protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex. Quum vero integrae copiae peditum in castris mansissent, stationes ante portas, praesidiaque disposita essent; quid, nisi ut temeritatem regis, effuse paullo ante secuti perculsos equites, imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperae pugnae imposuisset. Eo quoque minus est mirum, tentasse eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum Dardanosque, ingentibus copiis profectos domo, iam in Macedoniam transcendisse. Quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque, secundum duas adversas equestres pugnas, multo minus tutam moram in iisdem stativis fore Philippus ratus, quum abire inde et fallere abiens

hostem vellet, caduceatore sub occasum solis ad consulem misso, qui inducias ad sepeliendos equites peteret, frustratus hostem, secunda vigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abiit.

XXXIX. Corpus iam curabat consul, quum, venisse caduceatorem, et quid venisset, nuntiatum est. Responso tantum dato, mane postero die fore copiam conveniendi, id quod quaesitum erat, nox dieique insequentis pars ad praecipiendum iter Philippo data est. Montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. Consul, prima luce caduceatore datis induciis dimisso, haud ita multo post abisse hostem quum sensisset, ignarus qua sequeretur, iisdem stativis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. Inde ad Pluvinam est progressus, nondum comperto, quam regionem hostes petissent. Philippus, quum primo ad Bryanium stativa habuisset, profectus inde transversis limitibus, terrorem praebuit subitum hosti. Movere itaque ex Pluvina Romani, et ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde et ipse, vallo super ripam amnis ducto, (Erigonum incolae vocant) consedit. Inde satis comperto, Eordaeam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes arctis faucibus inclusum aditum possent, praecessit. Ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus obiectis, ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, propere permuniit; atque, ut ipse rebatur, viam suapte natura difficilem, obiectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum: quae, nisi ubi praelongis hastis velut vallum ante clypeos obiecit, (quod ut fiat, libero campo opus est) nullius admodum usus est. Thracas quoque rhomphaeae, ingentis et ipsae longitudinis, inter obiectos undique ramos impediebant. Cretensium una cohors non inutilis erat: sed ea quoque ipsa ut, si quis impetum faceret, in patentem vulneri equum equitemque sagittas coniicere poterat, ita adversus scuta romana nec ad traiiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti

quidquam erat, quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus senserunt esse, saxis passim tota valle iacentibus incessebant hostem. Ea, maiore cum sonitu, quam vulnere ullo, pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde, iis quoque spretis, partim, testudine facta, per adversos vadunt hostes: partim, brevi circuitu quum in iugum collis evasissent, trepidos ex praesidiis stationibusque Macedonas deturbant: et, ut in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant.

XL. Ita angustiae minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatae, et in Eordaeam perventum; ubi pervastatis passim agris, in Elimeam se recepit. Inde impetum in Orestidem fecit, et oppidum Celetrum est aggressus, in paeninsula situm. Lacus moenia cingit: angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis, imperium abnuere: deinde, postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelium vi cepit. Servitia inde cum cetera praeda abduxit, et libera capita sine pretio dimisit; oppidumque iis reddidit, praesidio valido imposito: nam et sita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca iam pacata ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Aetoli et Athamanes et Dardani et tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos, iam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussum instare ab tergo abeuntibus, et, carpendo postremum agmen, segniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Aetolos Damocritus praetor, qui morae ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: post famam equestris ad Ortholophum pugnae, Dardanorumque et Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam, ad haec classis romanae adventum in Oreum, et, super circumfusas tot Macedoniae gentes, maritimam quoque instantem obsidionem.

XLI. Hae causae Damocritum Aetolosque restituerant Romanis: et, Aminandro rege Athamanum adiuncto, profecti Cercinium obsedere. Clauserant portas, incertum vi, an voluntate: quia regium habebant praesidium. Ceterum intra paucos dies captum est Cercinium, atque incensum: qui superfuerant e magna clade, liberi servique, inter ceteram praedam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Boeben paludem, relictis urbibus, montes coëgit petere. Aetoli, inopia praedae inde aversi, in Perrhaebiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, foedeque diripiunt: qui Malloeam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perrhaebia Gomphos petendi Amynander auctor erat: et imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Aetoli campos Thessaliae opimos ad praedam petiere: sequente, quamquam non probante, Amynandro, nec effusas populationes Aetolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi, posita. Itaque, ne temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicuius causa esset, quum campestribus locis subiicientes eos castra Phecado urbi videret, ipse paullo plus quingentos passus inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Quum Aetoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur, se in hostium agro esse; alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus aequarent, Philippus inopinantibus advenit. Quem quum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nuntiassent, trepidare Damocritus ceterique duces: et erat forte meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti iacebant. Excitare igitur alii alios, iubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros praedabantur: tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, quum universi sexcentorum aegre simul equites peditesque numerum explessent, incidunt in regium equitatum, numero, animis, armisque praestantem. Itaque primo impetu fusi, vix tentato certamine, turpi fuga repetunt castra. Caesi captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

XLII. Philippus, suis iam vallo appropinquantibus, receptui cani iussit. Fatigatos enim equos virosque non tam proelio, quam itineris simul longitudine, simul praepropera celeritate, habebat. Itaque turmatim equites, in vicemque manipulos levis armaturae, aquatum ire et prandere iubet: alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, et ipsis imperatum, ut, statutis signis armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis ternisve summum ex manipulis aquandi causa missis: interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Aetoli, (iam enim et, quae per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. Postquam mota signa Macedonum sunt, et succedere ad vallum parati atque instructi coepere, omnes repente, relictis stationibus, per aversam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. Multi in hac quoque tam trepida fuga capti caesique sunt Aetolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Athamanes quoque exui castris potuissent, die per proelium, deinde per direptionem castrorum absumpto, sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Aetoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maximo usui fuit Amynander, quo duce Athamanes, itinerum periti, summis montibus per calles ignotos sequentibus eos hostibus in Aetoliam perduxerunt. Non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum vidit, ad carpendum hostium agmen misit.

XLIII. Per eos dies et Athenagoras regius praefectus, Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen primo turbavit: dein, postquam Dardani conversis signis direxere aciem, aequa pugna iusto proelio erat. Ubi rursus procedere Dardani coepissent, equite et levi armatura regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos immobilibus armis, vexabant: et loca

ipsa adiuvabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim et pugnant, et cedunt. Ita damna romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coërcitis gentibus, restituerat Philippus, incepto forti, non prospero solum eventu. Minuit deinde ei forte oblata res hostium Aetolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemaeo missus, sex millia peditum et quingentos equites mercede conductos Aegyptum avexit. Nec ex iuventute Aetolorum quemquam reliquisset, ni Damocritus, nunc belli, quod instaret, nunc futurae solitudinis admonens, (incertum cura gentis, an ut adversaretur Scopae, parum donis cultus) partem iuniorum castigando domi continuisset. Haec ea aestate ab Romanis Philippoque gesta.

XLIV. Classis a Corcyra eiusdem principio aestatis cum L. Apustio legato profecta, Malea superatâ, circa Scyllaeum agri hermionici Attalo regi coniuncta est. Tum vero Atheniensium civitas, cui odio in Philippum per metum iam diu moderata erat, id omne in auxilii praesentis spem effudit. Nec unquam ibi desunt linguae promptae ad plebem concitandam: quod genus, quum in omnibus liberis civitatibus, tum praecipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque scivit, *ut Philippi statuae, imagines omnes, nominaque earum, item maiorum eius virilis ac muliebris sexus omnium tollerentur delerenturque: dies festi, sacra, sacerdotes, quae ipsius maiorumve eius honoris causa instituta essent, omnia profanarentur. Loca quoque, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris eius causa fuisset, detestabilia esse, neque in iis quidquam postea poni dedicarique placere eorum, quae in loco puro poni dedicarique fas esset. Sacerdotes publicos, quotiescumque pro populo atheniensi, sociisque, et exercitibus, et classibus eorum precarentur, toties detestari atque exsecrari Philippum, liberos eius, regnumque, terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne nomenque.* Additum decreto, *Si quis quid postea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum atheniensem iussurum: si quis contra ignominiam, prove*

honore eius dixisset, fecissetve, qui occidisset eum, iure caesurum. Postremo inclusum, *Ut omnia, quae adversus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo servarentur.* Athenienses quidem literis verbisque, quibus solis valent, bellum adversus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique, quum Piraeeum primo ab Hermione petissent, paucos ibi morati dies, oneratique aeque immodicis ad honores sociorum, atque in ira adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis, navigant a Piraeeo Andrum. Et quum in portu, quem Gaureleon vocant, constitissent, missis, qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem, quam vim experiri, mallent; postquam praesidiò regio arcem teneri, nec se potestatis suae esse respondebant; expositis copiis, omnique apparatu urbium oppugnandarum, diversis partibus rex et legatus romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Graecos romana signa armaque non ante visa animique militum, tam prompte succedentium muros, terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta est: urbe hostes potiti. Et in arce quum biduum loci se magis, quam armorum, fiducia tenuissent, tertio die pacti ipsi praesidiumque, ut cum singulis vestimentis Delium Boeotiae transveherentur, urbem arcemque tradiderunt. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: praedam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, et Macedonum fere omnibus, et quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. Postea et ab Delio, qui ex pacto transvecti eo fuerant, promissis regis, quum desiderium quoque patriae facilius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum traiecerunt. Ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequidquam absumpti: et, quia vix operae pretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticae is locus est) Issaeorum viginti lembi classi Romanorum adiuncti sunt. Ii missi ad populandos Carystiorum agros: cetera classis Geraestum, nobilem Euboeae portum, dum a Carysto Issaei redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, maris medio praeter Scyrum insulam Icum pervenere. Ibi paucos dies, saeviente borea, retenti; ubi prima tranquillitas data est, Sciatum traiecere, vastatam urbem

direptamque nuper a Philippo. Per agros palati milites frumentum, et si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere. Praedae nec erat quidquam, nec meruerant Graeci, cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primo ad Mendin, maritimum civitatis eius vicum, tenuere. Inde quum, superato promontorio, ad ipsa moenia urbis circumagere classem vellent, saeva coorta tempestate, prope obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. Nam, collectis in unum navibus, expositisque copiis, aggressi urbem, cum multis vulneribus repulsi, (et erat validum ibi regium praesidium) irrito incepto regressi ad Canastraeum Pallenes traiecere: inde, superato Toronae promontorio, navigantes Acanthum petiere. Ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta. Nec ultra progressi (iam enim et graves praeda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, et ab Sciatho Euboeam repetunt.

XLVI. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere, ad colloquendum cum Aetolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas aetolus princeps legationis eius fuit, quae ad communicanda consilia Heracleam cum rege et cum romano legato venit. Petitum ex foedere ab Attalo est, ut mille milites praestaret. Tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Aetolis: quod illi quoque gravati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Aetoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. Inde agitari de Oreo oppugnando coeptum. Valida ea civitas et moenibus, et, quia ante fuerat tentata, firmo erat praesidio. Coniunxerant se iis post expugnationem Andri cum praefecto Agesimbroto viginti rhodiae naves, tectae omnes. Eam classem in stationem ad Zelasium miserunt, (Isthmiae id super Demetriadem promontorium est peropportune obiectum) ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in praesidio

essent. Heraclides praefectus regius classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, qnam aperta vi quidquam ausurus. Oreum diversi Romani et rex Attalus oppugnabant: Romani a maritima arce, regii adversus vallem inter duas iacentem arces, qua et muro intersepta urbs est. Et ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romani testudinibus, et vineis, et ariete admovendo muris: regii ballistis catapultisque, et alio omni genere tormentorum tela ingerentes, et pondere ingenti saxa. Faciebant et cuniculos, et quidquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterum non plures tantum Macedones, quam ante, tuebantur urbem arcesque, sed etiam praesentioribus animis, et, castigationibus regis in admissa culpa, simul minarum, simul promissionum in futurum memores. Itaque quum praeter spem tempus ibi traheretur, plusque in obsidione et in operibus, quam in oppugnatione celeri spei esset; interim et aliud agi posse ratus legatus, relictis, quot satis videbantur ad opera perficienda, militibus, traiicit in proxima continentis: Larissamque (non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten vocant) subito adventu, praeter arcem, cepit. Attalus quoque Aegeleon, nihil minus quam tale quidquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppressit. Et iam quum opera in effectn erant circa Oreum, tum praesidium, quod intus erat, labore assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque, et vulneribns confectum. Muri quoque pars, ariete incusso subruta, multis iam locis prociderat: perque apertum ruina iter nocte Romani in arcem, quae super portum est, perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, et ipse urbem invasit, stratis magna ex parte muris: praesidium oppidanique in alteram arcem perfugere, unde biduo post deditio facta. Urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

XLVII. Iam autumnale aequinoctium instabat: et est sinus Euboicus, quem Coela vocant, suspectus nautis. Itaque, ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piraeeum, nude profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat

Corcyram. Regem spatium Initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit: secundum Initia et ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto et Rhodiis domum remissis. Haec ea aestate terra marique adversus Philippum sociosque eius a consule et legato romanis, adiuvantibus rege Attalo et Rhodiis, gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus praetorem, quod absente se rem gessisset. Misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque, cum praeda maiore, quam gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul gallico triumpho imminens, quem, absente consule irato atque invidente, facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato quum venisset, senatum in aede Bellonae habuit: expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petit.

XLVIII. Apud magnam partem senatus et magnitudine rerum gestarum valebat, et gratia. Maiores natu negabant triumphum, *et quod alieno exercitu rem gessisset, et quod provinciam reliquisset aviditate rapiendi per occasionem triumphi; id vero eum nullo exemplo fecisse.* Consulares praecipue, *exspectandum fuisse consulem*, dicebant. *Potuisse enim, castris prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum eius rem extrahere: et, quod praetor non fecisset, senatui faciendum esse. Consulem exspectarent: ubi coram disceptantes consulem et praetorem audissent, verius de causa existimaturos esse.* Magna pars senatus nihil praeter res gestas, et an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. *Ex duabus coloniis, quae velut claustra ad cohibendos gallicos tumultus oppositae fuissent, quum una direpta et incensa esset, traiecturumque id incendium, velut ex continentibus tectis, in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem praetori faciendum fuisse? Nam, si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum praetori dederit, (potuisse enim, si non cum praetoris, sed consulis, exercitu rem geri voluerit, ita finire senatus consultum, ne per praetorem, sed per consulem, gereretur) aut consulem, qui non,*

quum exercitum ex Etruria transire in Galliam iussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras et dilationes imperatorum: et pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam eventumque pugnae spectari oportere. Fusos caesosque hostes: castra capta ac direpta: coloniam liberatam obsidione: alterius coloniae captivos recuperatos restitutosque suis: debellatum uno proelio esse. Non homines tantum ea victoria laetatos, sed diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere respublica a L. Furio praetore gesta esset. Data fato etiam quodam Furiae genti gallica bella.

XLIX. Huius generis orationibus ipsius amicorumque victa est, praesentis gratia praetoris, absentis consulis maiestas; triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius praetor. In aerarium tulit trecenta viginti millia aeris, argenti centum septuaginta millia pondo: neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia praelata, neque milites secuti. Omnia, praeter victoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum eius decretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera acciperet: eum agrum decemviri assignarent. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatae vires eius coloniae erant, C. Terentius Varro, T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius, Cn. F. Scipio. Hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro sedetano fudit. Quindecim millia Hispanorum eo proelio dicuntur caesa, signa militaria capta octo et septuaginta. C. Aurelius consul, quum ex provincia Romam comitiorum causa venisset, non id, quod animis praeceperant, questus est, *Non exspectatum se ab senatu, neque disceptandi cum praetore consuli potestatem factam: sed ita triumphum decresse senatum, ut nullius, nisi eius, qui triumphaturus esset,*

haud eorum, qui bello interfuissent, verba audiret. Maiores ideo instituisse, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent; ut veritatem rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur, populus romanus videret. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percunctari posset senatus, quid veri praetor vanive referret? Comitiis deinde diem edixit: quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Praetores inde facti L. Quinctius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Baebius Tamphilus.

L. Annona quoque eo anno pervilis fuit. Frumenti vim magnam ex Africa advectam aediles curules M. Claudius Marcellus et Sex. Aelius Paetus binis aeris in modios populo diviserunt: et ludos romanos magno apparatu fecerunt: diem unum instaurarunt: signa aenea quinque ex multaticio argento in aerario posuerunt. Plebeii ludi ab aedilibus L. Terentio Massiliota et Cn. Baebio Tamphilo, quem praetorem designaverant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Laevini causa, a P. et M. filiis eius facti: et munus gladiatorium datum ab iis: paria quinque et viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta, decemvir sacrorum, mortuus: in eius locum M'. Acilius Glabrio suffectus. Comitiis aediles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent. Nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, quum Hispaniam obtineret provinciam; C. Valerius Flaccus, quem praesentem creaverant, quia flamen dialis erat, iurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solveretur, senatus decrevit, ut, si aedilis, qui pro se iuraret, arbitratu consulum daret, consules, si iis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus, qui iuraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, praetor designatus. Tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit, ut perinde esset, ac si ipse aedilis iurasset. Et de altero aedile scitum plebis est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire iuberent, ut

C. Cornelius aedilis curulis ad magistratum gerendum veniret, et L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos post annos. Plebes Cn. Cornelio Lentulo et L. Stertinio pro consulibus imperium esse in Hispania iussit.

EPITOME

LIBRI XXXII.

Complura prodigia ex diversis regionibus nuntiata referuntur: inter quae, in Macedonia in puppi longae navis lauream esse natam. T. Quinctius Flamininus consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti. Ipse Thessaliam, quae est vicina Macedoniae, sociis Aetolis et Athamanibus, vexavit. L. Quinctius Flamininus consulis frater, Attalo rege et Rhodiis adiuvantibus, in Euboeam et maritimam oram traiectus, Eretriam expugnavit. Achaei in amicitiam recepti sunt. Coniuratio servorum, facta de solvendis Carthaginiensium obsidibus, oppressa est; duo millia necati sunt. Praetorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres proelio fudit. Cum Lacedaemoniis et tyranno eorum Nabide amicitia iuncta est. Praeterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXII.

Consules praetoresque, quum idibus martiis magistratum inissent, provincias sortiti sunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia; praetoribus, L. Quinctio urbana, Cn. Baebio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere iussus: Villius a P. Sulpicio exercitum accipere. In supplementum eius, quantum militum videretur, ut scriberet, ipsi permissum. Praetori Baebio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretae, ut retineret eas, donec consul novo cum exercitu succederet. In Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, praeter quinque millia sociûm: his obtineri circa Ariminum provinciam satis esse. Prorogato imperio praetoribus prioris anni, (Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret: Q. Minucio, ut in Bruttiis idem de coniurationibus quaestiones, quas praetor cum fide curaque exercuisset, perficeret; et eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium; quaeque sublata ex delubro Proserpinae essent, reponenda cum piaculis curaret) feriae Latinae pontificum decreto instauratae sunt; quod legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suessa nuntiatum est, duas portas, quodque inter eas muri erat, de coelo tactum: et Formiani legati aedem Iovis, item Ostienses aedem Iovis, et Veliterni Apollinis et Sanci aedes, et in Herculis aede capillum enatum: et ex Bruttiis ab Q. Minucio propraetore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus, natos esse. Inde a P. Sulpicio proconsule ex Macedonia literae allatae, in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi navis longae enatam. Priorum prodigiorum causa

senatus censuerat, ut consules maioribus hostiis, quibus diis videretur, sacrificarent. Ob hoc unum prodigium haruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, et ad omnia pulvinaria res divinae factae.

II. Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam advexerunt. Id quia probum non esse quaestores renuntiaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romae mutua sumpta, intertrimentum argenti expleverunt. Petentibus deinde, ut, si iam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides: de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio traducerentur, concessum, ut Signiam et Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne praefectus Gades mitteretur, adversus quod iis, in fidem populi romani venientibus, cum L. Marcio Septimo convenisset. Et Narniensium legatis, querentibus ad numerum sibi colonos non esse, et immixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causa tresviros creare L. Cornelius consul iussus. Creati P. et Sex. Aelii (Paetis fuit ambobus cognomen) et C. Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus augeretur, id Cosani petentes non impetraverunt.

III. Rebus, quae Romae agendae erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium, in Macedoniam quum venisset, atrox seditio militum, iam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. Duo millia ea militum fuere, qui ex Africa post devictum Hannibalem in Siciliam, inde anno fere post in Macedoniam pro voluntariis transportati erant. Id voluntate factum negabant: *Ab tribunis recusantes in naves impositos. Sed utcumque, seu iniuncta, seu suscepta foret militia, et eam exhaustam, et finem aliquem militandi fieri aequum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse: consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia: confectos iam se labore, opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse.* Consul, *causam postulandae missionis probabilem,*

si modeste peteretur, *videri*, dixit: *seditionis nec eam, nec ullam aliam satis iustam causam esse. Itaque si manere ad signa*, *et dicto parere velint*, *se de missione eorum ad senatum scripturum. Modestia facilius*, *quam pertinacia*, *quod velint*, *impetraturos.*

IV. Thaumacos eo tempore Philippus snmma vi oppugnabat aggeribus vineisque; et iam arietem mnris admoturus erat. Ceterum incepto absistere eum coëgit subitns Aetolorum adventus, qui, Archidamo dnce inter custodias Macedonum moenia ingressi, nec die, nec nocte finem ullum ernmpendi, nunc in stationes, nunc in opera Macedonum, faciebant. Et adiuvabat eos natura ipsa loci. Namque Thaumaci a Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt, ipsis faucibus imminentes, quas Coela vocant Thessaliae: quae transeunti confragosa loca implicatasque flexibns vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repente, velut maris vasti, sic immensa panditur planities, ut subiectos campos terminare oculis haud facile queas. Ab eo miraculo Thaumaci appellati. Nec altitudine solum tuta urbs, sed quod, saxo undique absciso, rupibus imposita est. Hae difficultates, et quod haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. Hiems quoque iam instabat, quum inde abscessit, et in Macedoniam in hiberna copias rednxit.

V. Ibi ceteri quidem, data quanticumque quiete temporis, simul animos corporaque remiserant. Philippum, quantum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in universum eventum belli curae angunt, non hostes modo timentem, qui terra marique urgebant; sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne et illi ad spem amicitiae Romanorum deficerent, et Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. Itaque et in Achaiam legatos misit, simnl qui iusiurandum (ita enim pepigerant, quotannis inraturos in verba Philippi) exigerent: simul qui redderent Achaeis Orchomenon et Heraeam et Triphyliam; Eleis Alipheram, contendentibus, nunquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui, quia una esset ex iis, quae ad condendam Megalopolim

ex concilio Arcadum contributae forent. Et cum Achaeis quidem per haec societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliavit. Quum Heraclidem amicum maximae invidiae sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincula coniecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando unquam ante alias, tum magna cura apparavit, exercuitque in armis et Macedonas et mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturae erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas quae ad Antigoneam fauces sunt, (Stena vocant Graeci) misit. Ipse post paucis diebus graviore secutus agmine, quum situm omnem regionis adspexisset, maxime idoneum ad muniendum locum credidit esse praeter amnem Aoum. Is inter montes, quorum alterum Aeropum, alterum Asnaum incolae vocant, angusta valle fluit, iter exiguum super ripam praebens. Asnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire iubet: ipse in Aeropo posuit castra. Qua abscisae rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat; quae minus tuta erant, alia fossis, alia vallis, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam vis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est. Tabernaculum regium pro vallo, in conspecto maxime tumulo, ut terrorem hostibus, suisque spem ex fiducia faceret, positum.

VI. Consul, per Charopum epiroten certior factus, quos saltus cum exercitu insedisset rex, et ipse, quum Corcyrae hibernasset, vere primo in continentem transvectus, ad hostem ducere pergit. Quinque millia ferme ab regiis castris quum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postero die consilium habuit, utrum per insessum ab hoste saltum, quamquam labor ingens periculumque proponeretur, transitum tentaret; an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc consilium per multos dies agitanti nuntius venit, T. Quinctium consulem factum, sortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere iam Corcyram traiecisse. Valerius Antias intrassse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus a rege

insessis, secutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis; ponte raptim facto, in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie conflixisse: fusum fugatumque regem, castris exutum: duodecim millia hostium eo proelio caesa, capta duo millia et ducentos, et signa militaria centum triginta duo, equos ducentos triginta: aedem etiam Iovi in eo proelio votam, si res prospere gesta esset. Ceteri graeci latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quinctium accepisse tradunt.

VII. Dum haec in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romae substiterat, comitia censoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris, creati censores P. Cornelius Scipio Africanus et P. Aelius Paetus. Hi, magna inter se concordia, et senatum sine ullius nota legerunt, et portoria venalium Capuae Puteolisque, item Castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt: colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, et sub Tifatis Capuae agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus, ex Hispania decedens, prohibitus a P. Porcio Laeca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab senatu impetrasset, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in aerarium tulit. Eodem anno Cn. Baebius Tamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines, prope cum toto exercitu est circumventus: supra sex millia et sexcentos milites amisit. Tanta ex eo bello, quod iam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe excivit. Qui, ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, praetorem multis probris increpitum provincia decedere, atque abire Romam iussit. Neque ipse consul memorabile quidquam gessit, comitiorum causa Romam revocatus; quae ipsa per M. Fulvium et M'. Curium tribunos plebis impediebantur, quod T. Quinctium Flamininum consulatum ex quaestura petere non patiebantur. *Iam aedilitatem praeturamque fastidiri: nec per honorum gradus, documentum*

sui dantes, nobiles homines tendere ad consulatum, sed transcendendo media, summa imis continuare. Res ex campestri certamine in senatum venit. Patres censuerunt, *Qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi, quem velit, potestatem fieri aequum esse.* In auctoritate patrum fuere tribuni. Creati consules Sex. Aelius Paetus et T. Quinctius Flamininus. Inde praetorum comitia habita. Creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui aediles plebis fuerant. Ab iis ludi plebeii instaurati: et epulum Iovis fuit ludorum causa. Et ab aedilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine diali et C. Cornelio Cethego ludi romani magno apparatu facti. Ser. et C. Sulpicii Galbae pontifices eo anno mortui sunt. In eorum locum M. Aemilius Lepidus et Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

VIII. Sex. Aelius Paetus, T. Quinctius Flamininus consules, magistratu inito, senatum in Capitolio quum habuissent, decreverunt patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturve. Utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum legionum tria millia militum romanorum scriberet et trecentos equites: item sociorum latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites.* Alteri consuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni consuli prorogatum imperium est; vetitusque aut ipse provincia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis consul venisset. Sortiti consules provincias; Aelio Italia, Quinctio Macedonia evenit. Praetores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est coeptus. Nam, praeter consulares exercitus, praetores quoque iussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum sociûm latini nominis, et trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi praetores ambo, quum in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi, regem classe sua copiisque omnibus

terra marique romanam rem iuvare, quaeque imperarent romani consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse, quum exposuissent, *Vereri* dixerunt, *ne id praestare ei per Antiochum regem ultra non liceret: vacuum namque praesidiis navalibus terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. Itaque Attalum orare patres conscriptos, si sua classe, suaque opera uti ad macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi praesidium ad regnum eius tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur.* Senatus legatis ita responderi iussit. *Quod rex Attalus classe copiisque aliis duces romanos iuvisset, id gratum senatui esse. Auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium et amicum populi romani: nec Attali auxilia retenturos, ultra quam regi commodum esset. Semper populum romanum alienis rebus, arbitrio alieno, usum: et principium et finem in potestate ipsorum, qui ope sua velint adiutos Romanos, esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuntient, Attali naviumque eius et militum opera adversus Philippum communem hostem uti populum romanum. Gratum eum facturum et senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. Aequum esse, socios et amicos populi romani reges inter se quoque ipsos pacem servare.*

IX. Consulem T. Quinctium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent spectatae virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nuntiata atque eorum procuratio Romae tenuerunt. De coelo tacta erant via publica Veiis, forum et aedes Iovis Lanuvii, Herculis aedes Ardaeae, Capuae murus et turres et aedes, quae Alba dicitur. Coelum ardere visum erat Arretii: terra Velitris trium iugerum spatio caverna ingenti desederat. Suessae Auruncae nuntiabant agnum cum duobus capitibus natum, et Sinuessae porcum cum humano capite. Eorum prodigiorum causa supplicatio unum diem habita. Et consules rebus divinis operam dederunt; placatisque diis, profecti in provincias sunt. Aelius cum C. Helvio praetore in Galliam: exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, praetori tradidit; ipse novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus: neque memorabilis

rei quidquam gessit. Et T. Quinctius alter consul maturius, quam priores soliti erant consules, a Brundisio quum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. Ab Corcyra in proxima Epiri quinqueremi traiecit: et in castra romana magnis itineribus contendit; inde Villio dimisso, paucos moratus dies, dum se copiae ab Corcyra assequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium vim facere conaretur: an, ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potius Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret. Vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, quum a mari longius recessisset, misso e manibus hoste, si, quod antea fecerat, solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu aestas extraheretur. Utcunque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. Sed magis fieri id placebat, quam, quomodo fieret, satis expediebat.

X. Dies quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant. Inde spes data Philippo est, per Epirotarum gentem tentandae pacis: habitoque consilio delecti ad eam rem agendam, Pausanias praetor, et Alexander magister equitum, consulem et regem, ubi in arctissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat, praesidia ex civitatibus rex deduceret. Iis, quorum agros urbesque populatus esset, redderet res, quae comparerent: ceterorum aequo arbitrio aestimatio fieret. Philippus *aliam aliarum civitatium conditionem esse* respondit. *Quas ipse cepisset, eas liberaturum. Quae sibi traditae a maioribus essent, earum hereditaria ac iusta possessione non excessurum. Si quas quererentur belli clades eae civitates, cum quibus bellatum foret; arbitrio, quo vellent, populorum, cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum.* Consul, *Nihil ad id quidem arbitro aut iudice opus esse*, dicere. *Cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intulisset, iniuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum, ipsum priorem vim omnibus fecisse.* Inde quum ageretur, quae civitates liberandae essent, Thessalos primos omnium nominavit consul. Ad id vero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, *quid victo gravius imperares*,

T. Quincti? atque ita se ex colloquio proripuit. Et temperatum aegre est, quin missilibus, quia dirempti medio amni fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie, satis ad id patenti, multa levia commissa proelia sunt: deinde recipientibus se regiis in arcta et confragosa loca, aviditate accensi certaminis eo quoque Romani penetravere. Pro his ordo, et militaris disciplina, et genus armorum erat, aptum tegendis corporibus: pro hoste loca, et catapultae ballistaeque, in omnibus prope rupibus, quasi in muris, dispositae. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, quum etiam, ut in proelio iusto, aliquot cecidissent, nox pugnae finem fecit.

XI. Quum in hoc statu res esset, pastor quidam a Charopo principe Epirotarum missus, deducitur ad consulem. Is *se in eo saltu, qui regiis tunc teneretur castris, armentum pascere solitum*, ait, *omnes montium eorum anfractus callesque nosse. Si secum aliquos consul mittere velit, se non iniquo nec perdifficili aditu super caput hostium eos deducturum.* Haec ubi consul audivit, percunctatum ad Charopum mittit, *satisne credendum super tanta re agresti censeret?* Charopus renuntiari iubet, *ita crederet, ut suae potius omnia, quam illius, potestatis essent.* Quum magis vellet credere, quam auderet, consul, mixtumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi experiri spem oblatam statuit: et, ut averteret rem a suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. Quatuor millia inde lecta peditum et trecentos equites tribuno militum tradit. Equites, quoad loca patiantur, ducere iubet: ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum; pedites, qua dux monstraret viam, ire: ubi, ut polliceretur, super caput hostium perventum sit, fumo dare signum: nec ante clamorem tollere, quam ab se signo accepto pugnam coeptam arbitrari posset. Nocte itinera fieri iubet, (et pernox forte luna erat) interdiu cibi quietisque sumeret tempus. Ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstet, vinctum tamen tribuno tradit. His copiis ita dimissis, eo intentius Romanus undique instat capi stationes.

XII. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepisse ac tenere se fumo significarent; tum vero, trifariam divisis copiis, consul valle media cum militum robore succedit: cornua dextra laevaque admovet castris. Nec segnius hostes obviam eunt: et, dum, aviditate certaminis provecti, extra munitiones pugnant, haud paullo superior est romanus miles, et virtute, et scientia, et armorum genere. Postquam, multis vulneratis interfectisque, recepere se regii in loca, aut munimento, aut natura tuta, verterat pericnlum in Romanos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustias progressos. Neque impunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum ab tergo auditus, dein pugna etiam coepta, amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt: pars magis, quia locus fugae deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, quum substitissent, ab hoste, et a fronte et ab tergo urgente, circumventi snnt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent: sed equitem angustiae locorumque asperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primo effuse ac sine respectu fugit: dein, quinque millium spatium progressus, quum ex iniquitate locorum id, quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia iuga vallesque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum quum convenisset, frequenti agmine petnnt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit insecuti, caedentes, spoliantesque caesos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripinnt: atque ea nocte in suis castris manserunt.

XIII. Postero die consul per ipsas angustias, qua se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad castra Pyrrhi pervenit. Locus, quem ita vocant, est in Triphylia terrae Melotidis. Inde postero die (ingens iter agminis, sed metus urgebat) in montem Lingon perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interiecti Macedoniae Thessaliaeque. Latus, quod vergit in Thessaliam, oriens spectat, septentrio a Macedonia obiicitur.

Vestiti frequentibus silvis sunt: iuga summa campos patentes aquasque perennes habent. Ibi stativis rex per aliquot dies habitis fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an reverti in Thessaliam posset. Inclinavit sententia, suum in Thessaliam agmen demittere, Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibat: oppida incendebat: rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis ius fiebat: cetera militis praeda erat. Nec, quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quidquam fuit, quam quae ab sociis patiebantur. Haec etiam facienti Philippo acerba erant, sed e terra, mox futura hostium, corpora saltem eripere sociorum volebat. Ita evastata sunt oppida, Phacium, Iresiae, Euhydrium, Eretria, Palaepharsalus. Pheras quum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare vellet, nec tempus erat, omisso incepto, in Macedoniam transcendit. Nam etiam Aetolos appropinquare fama erat. Qui, audito proelio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Sperchias et Macran, quam vocant Comen, transgressi inde in Thessaliam, Cymines et Angeas primo impetu potiti sunt. A Metropoli, dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda moenia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi, similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsisque intra moenia, qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde et Calathana vicos expugnant diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniae simili metu a cultoribus desertae sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in praesidium incidit, quod ad Thaumacum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur: incondita inermisque multitudo, mixta imbelli turba, ab armatis caesa est. Xyniae desertae diripiuntur. Cyphara inde Aetoli capiunt, opportune Dolopiae imminens castellum. Haec raptim intra paucos dies ab Aetolis gesta. Nec Amynander atque Athamanes, post famam prosperae pugnae Romanorum, quieverunt.

XIV. Ceterum Amynander, quia suo militi parum

fidebat, petito ab consule modico praesidio, quum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quae ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. Inde Gomphos adortus, et per aliquot dies summa vi urbem tuentes, quum iam scalas ad moenia erexisset, eo demum metu perpulit ad deditionem. Haec traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. Dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, et Thimarum, et Lisinas, et Stimonem, et Lampsum habent, aliaque castella iuxta ignobilia. Dum Athamanes Aetolique, summoto Macedonum metu, in aliena victoria suam praedam faciunt, Thessaliaque a tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemve socium crederet, vastatur; consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotae favissent; tamen, quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixe facere videt, ex praesenti eos potius, quam ex praeterito, aestimat habitu, et ea ipsa facilitate veniae animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nuntiis Corcyram, ut onerariae naves in sinum venirent Ambracium; ipse, progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio posuit castra, eodem Amynandro cum suis auxiliis accito; non tam virium eius egens, quam ut duces in Thessaliam haberet. Ab eodem consilio et plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

XV. Primam urbium Thessaliae Phaloriam est aggressus. Duo millia Macedonum in praesidio habebat, qui primo summa vi restiterunt, quantum arma, quantum moenia tueri poterant: sed oppugnatio continua, non die, non nocte remissa, quum consul in eo verti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi vim romanam non sustinuissent, vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaloria, legati a Metropoli et a Piera dedentes urbes venerunt. Venia iisdem petentibus datur. Phaloria incensa ac direpta est. Inde Aeginium petit. Quem locum quum vel modico praesidio tutum ac prope inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis coniectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit; degressusque in

campos Thessaliae, quum iam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris, explorato ante, utrum Leucadem, an sinum Ambracium onerariae tenuissent, frumentatum Ambraciam in vicem cohortes misit. Et est iter a Gomphis Ambraciam, sicut impeditum ac difficile, ita spatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, transvectis a mari commeatibus, repleta omni rerum copia sunt castra. Inde Atracem est profectus. Decem ferme millia ab Larissa abest: ex Perrhaebia oriundi sunt: sita est urbs super Peneum amnem. Nihil trepidavere Thessali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus, sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita, intra Tempe stativis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur, praesidia per occasiones submittebat.

XVI. Sub idem fere tempus, quo consul adversus Philippum primum in Epiri faucibus posuit castra, et L. Quinctius, frater consulis, cui classis cura maritimaeque orae imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transvectus, postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, quum ad Zamam insulam assecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat, tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quae cum commeatu sequebantur, pervenit. A Malea, iussis ceteris, quantum maxime possent, maturare sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piraeeum praecepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apustio legato ad praesidium Athenarum. Eodem tempore duae ex Asia classes profectae, una cum Attalo rege; (eae quatuor et viginti quinqueremes erant) Rhodia altera, viginti navium tectarum: Agesimbrotus praeerat. Hae circa Andrum insulam classes coniunctae Euboeam, inde exiguo distantem freto, traiecerunt. Carystiorum primum agros vastarunt: deinde, ubi Carystus, praesidio a Chalcide raptim misso, firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem et L. Quinctius cum iis navibus, quae Piraeei fuerant, Attali regis adventu audito, venit, iussitque, ut, quae ex sua classe venissent naves, Euboeam peterent. Eretria summa vi oppugnabatur. Nam et trium iunctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum

portabant, et agri affatim materiae praebebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur moenia: deinde fessi vulneratique aliquot, quum et muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt. Sed praesidium erat Macedonum, quos non minus, quam Romanos, metuebant: et Philocles regius praefectus a Chalcide nuntios mittebat, se in tempore adfuturum, si sustinerent obsidionem. Haec mixta metu spes ultra, quam vellent, aut quam possent, trahere eos tempus cogebat. Deinde, postquam Philoclem repulsum trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum, veniam fidemque eius petentes, miserunt. Dum in spem pacis intenti segnius munera belli obeunt, et ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas opponunt; Quinctius, noctu ab ea parte, quae minime suspecta erat, impetu facto, scalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum coniugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniae aurique et argenti haud sane multum fuit: signa, tabulae priscae artis, ornamentaque eius generis plura, quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris, inventa.

XVII. Carystus inde repetita; unde, priusquam e navibus copiae exponerentur, omnis multitudo, urbe deserta, in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. Oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est: Macedonibus treceni nummi in capita statutum est pretium, et ut armis traditis abirent. Hac summa redempti, in Boeotiam inermes traiecti. Navales copiae, duabus claris urbibus Euboeae intra dies paucos captis, circumvectae Sunium atticae terrae promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: et ea, qua minimum credidisset, resistebant hostes. Nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde caedemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. Ceterum postquam, parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris

fuit. Nam Macedones, qui in praesidio erant et multi et delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius et virtute, quam moenibus, urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmata, quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul aegre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandae moram urbis, sed ad summam universi belli, pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrem ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: et cohortes in vicem sub signis, quae cuneum Macedonum, (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loci angustias haud late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnaeque hosti aptius erat. Ubi conferti hastas ingentis longitudinis prae se Macedones obiecissent, velut in constructam densitate clypeorum testudinem Romani, pilis nequidquam emissis, quum strinxissent gladios; neque congredi propius, neque praecidere hastas poterant: et si quas incidissent, aut praefregissent, hastilia fragmento ipso acuto, inter spicula integrarum hastarum, velut vallum explebant. Ad hoc et muri pars adhuc integra utraque tuta praestabat latera: nec ex longo spatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat; quae res turbare ordines solet. Accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. Nam quum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa ita turrim inclinavit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis praebuerit.

XVIII. Quum parum quidquam succederet, consul minime aequo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem procul a mari et in evastatis belli cladibus locis hibernandi ullam cernebat. Itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniae atque Aetoliae ora portus erat, qui simul et omnes onerarias, quae commeatum exercitui portabant, caperet, et tecta ad hibernandum legionibus praeberet, Anticyra in Phocide,

in corinthium versa sinum, ad id opportunissime sita visa: quia nec procul Thessalia hostiumque locis abibant; et ex adverso Peloponnesum exiguo maris spatio divisam, ab tergo Aetoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Boeotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando praebuit morae. Ambrysus inde Hyampolisque receptae. Daulis, quia in tumulo excelso sita est, nec scalis, nec operibus capi poterat. Lacessendo missilibus eos, qui in praesidio erant, quum ad excursiones elicuissent, refugiendo in vicem insequendoque, et levibus sine effectu certaminibus, eo negligentiae et contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent. Sex alia ignobilia castella Phocidis terrore magis, quam armis, in potestatem venerunt. Elatia clausit portas: nec, nisi vi cogerentur, recepturi moenibus videbantur aut ducem, aut exercitum romanum.

XIX. Elatiam obsidenti consuli rei maioris spes affulsit, Achaeorum gentem ab societate regia ad romanam amicitiam avertendi. Cycliadam, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristaenus, qui Romanis gentem iungi volebat, praetor erat. Classis romana cum Attalo et Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achaeorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule, legati a fratre eius L. Quinctio, et Attalo, et Rhodiis, et Atheniensibus, ad Achaeos missi. Sycione datum iis est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achaeos. Terrebat Nabis lacedaemonius, gravis et assiduus hostis: horrebant romana arma: Macedonum beneficiis et veteribus et recentibus obligati erant: regem ipsum suspectum habebant pro eius crudelitate perfidiaque: neque ex iis, quae tum ad tempus faceret, aestimantes, graviorem post bellum dominum futurum cernebant. Neque solum, quid in senatu quisque civitatis suae, aut in communibus

conciliis gentis pro sententia dicerent, ignorabant: sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos Rhodii disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. Postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. Ii fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, invecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto, dimissa est.

XX. Postero die advocatur concilium: ubi quum per praeconem, sicut Graecis mos est, suadendi, si quis vellet, potestas a magistratibus facta esset, nec quisquam prodiret, diu silentium aliorum alios intuentium fuit. Neque mirum, si, quibus sua sponte, volutantibus res inter se pugnantes, obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque insuper turbaverant, utrimque quae difficilia essent, promendo admonendoque, per totum diem habitae. Tandem Aristaenus praetor Achaeorum, ne tacitum concilium dimitteret, *Ubi*, inquit, *illa certamina animorum, Achaei, sunt, quibus in conviviis et circulis, quum de Philippo et Romanis mentio incidit, vix manibus temperabatis? Nunc in concilio, ad eam rem unam indicto, quum legatorum utrimque verba audieritis, quum referant magistratus, quum praeco ad suadendum vocet, obmutuistis. Si non cura communis salutis, ne studia quidem, quae in hanc aut in illam partem animos vestros inclinarunt, vocem cuiquam possunt exprimere? quum praesertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi, quod quisque aut velit, aut optimum putet, nunc occasionem esse, priusquam quidquam decernamus. Ubi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque utili foedere defendendum.* Haec adhortatio praetoris non modo quemquam unum elicuit ad suadendum; sed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantae, ex tot populis congregatae, movit.

XXI. Tum Aristaenus praetor rursus: *Non magis consilium vobis, principes Achaeorum, deest, quam lingua: sed suo quisque periculo in commune consultum non vult.*

Forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem. Nunc praetor video, aut non dandum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso eos dimittendos non esse. Respondere autem, nisi ex vestro decreto, qui possum? Et quando nemo vestrûm, qui in hoc concilium advocati estis, pro sententia quidquam dicere vult, aut audet; orationes legatorum, hesterno die dictas, pro sententiis percenseamus; perinde ac non postulaverint, quae e re sua essent, sed suaserint, quae nobis censerent utilia esse. Romani Rhodiique et Attalus societatem amicitiamque nostram petunt: et in bello, quod adversus Philippum gerunt, se a nobis adiuvari aequum censent. Philippus societatis secum admonet et iurisiurandi: et modo postulat, ut secum stemus; modo, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur, qui nondum socii sunt, plus petant, quam socius? Non fit hoc neque modestia Philippi, neque impudentia Romanorum, Achaei. Fortuna et dat fiduciam postulantibus, et demit. Philippi praeter legatum videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Euboeae spolia prae se ferens: consulem legionesque eius, exiguo maris spatio disiunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modo egerit: qui, si ex eodem foedere ac iureiurando, cuius nobis religionem iniiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus et ab Nabide ac Lacedaemoniis et ab Romanis defendat, non modo praesidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus. Non, hercle, magis, quam ipse Philippus priore anno, qui, pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum, quum tentasset nostram iuventutem hinc in Euboeam extrahere, postquam nos neque decernere id sibi praesidium, neque velle illigari romano bello vidit, oblitus societatis eius, quam nunc iactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedaemoniis reliquit. Ac mihi quidem minime conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Elevabat romanum bellum, eventumque eius eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quam praesens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos, dico? quid ita passus est Eretriam

Carystumque capi? quid ita tot Thessaliae urbes? quid ita Locridem Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? Cur excessit faucibus Epiri claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? Si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin et socii sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus; si victus armis cessit, Achaei arma romana sustinebimus, Cleomedon, quae vos Macedones non sustinuistis? An tibi potius credamus, Romanos non maioribus copiis nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint, potius quam res ipsas intueamur? Aetolos tum classe adiuverunt: nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt: sociorum Philippi maritimae tum urbes in terrore ac tumultu erant: mediterranea adeo tuta ab romanis armis fuerunt, ut Philippus Aetolos, nequidquam opem Romanorum implorantes, depopularetur. Nunc autem defuncti bello punico Romani, quod per sexdecim annos velut intra viscera Italiae toleraverunt, non praesidium Aetolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique simul Macedoniae intulerunt. Tertius iam consul summa vi gerit bellum. Sulpicius, in ipsa Macedonia congressus, fudit fugavitque regem, partem opulentissimam regni eius depopulatus: nunc Quinctius tenentem claustra Epiri, natura loci, munimentis, exercituque fretum, castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus, praesidia regia sociasque eius urbes prope in conspectu regis ipsius expugnavit. Ne sint vera, quae athenienses modo legati de crudelitate, avaritia, libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quae in terra attica scelera in superos inferosque deos sunt admissa: multo minus, quae Ciani Abydenique, qui procul a nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliviscamur; caedes direptionesque bonorum Messenae in media Peloponneso factas; et hospitem Cyparissiae Garitenem contra ius omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum: et Aratum patrem filiumque Sicyonios, quum senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos; filii etiam uxorem libidinis causa in Macedoniam asportatam: cetera stupra virginum matronarumque oblivioni dentur: ne sint cum Philippo res,

cuius crudelitatis metu obmutuistis omnes: (nam quae alia tacendi advocatis in concilium causa est?) cum Antigono, mitissimo ac iustissimo rege, et de nobis omnibus optime merito, existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tum fieri non posset? Peninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adhaerens, nulli apertior neque opportunior, quam navali, bello. Si centum tectae naves, et quinquaginta leviores apertae, et triginta Issaici lembi maritimam oram vastare, et expositas prope in ipsis litoribus urbes coeperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? Tanquam non intestino et haerente in ipsis visceribus uramur bello? Quum terra Nabis et Lacedaemonii, mari romana classis urgebunt; unde regiam societatem et praesidia Macedonum implorem? An ipsi nostris armis ab hoste romano tutabimur urbes, quae oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienae clades praebent, ne quaeramus, quemadmodum ceteris exemplo simus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id, quod optandum vobis ac summa ope petendum erat, fastidire. Metu enim videlicet compulsi et deprensi in aliena terra, quia sub umbra auxilii vestri latere volunt, in societatem vestram confugiunt, ut portubus vestris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in potestate habent; terras, quascunque adeunt, extemplo ditionis suae faciunt. Quod rogant, cogere possunt: quia pepercisse volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo, tanquam mediam et tutissimam vobis viam consilii, ut quiesceretis abstineretisque armis, ostendebat; ea non media, sed nulla via est. Etenim, praeterquam quod aut accipienda, aut aspernanda vobis romana societas est, quid aliud quam nusquam gratia stabili, velut qui eventum exspectaverimus, ut fortunae applicaremus nostra consilia, praeda victoris erimus? Nolite, si, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, fastidire. Non, quemadmodum hodie utrumque vobis licet, sic semper liciturum est. Nec saepe, nec diu eadem occasio erit. Liberare vos a Philippo iam diu magis vultis, quam audetis. Sine vestro labore et periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare traiecerunt. Hos si socios

aspernamini, *vix sanae mentis estis: sed, aut socios*, *aut hostes habeatis*, *oportet.*

XXII. Secundum orationem praetoris murmur ortum aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium. Et iam non singuli tantum, sed populi universi, inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (damiurgos vocant: decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quam inter multitudinem, esse. Quinque relaturos se de societate romana aiebant, suffragiumque daturos: quinque lege cautum testabantur, ne quid, quod adversus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus, aut decernere concilio ius esset. Hic quoque dies iurgiis est consumptus. Supererat unus iusti concilii dies: (tertio enim lex iubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhisiasus (Pellenensis erat) filium damiurgum, nomine Memnonem, habebat, partis eius, quae decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. Is, diu obtestatus filium, ut consulere Achaeos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua gentem universam perditum iret, postquam parum proficiebant preces, iuratus se eum sua manu interempturum, nec pro filio, sed pro hoste, habiturum, minis pervicit, ut postero die coniungeret iis se, qui referebant. Qui quum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem, ac prae se ferentibus, quid decreturi essent; Dymaei ac Megalopolitani et quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium, neque mirante ullo, neque improbante. Nam Megalopolitanos, avorum memoria pulsos ab Lacedaemoniis, restituerat in patriam Antigonus: et Dymaeis, captis nuper direptisque ab exercitu romano, quum redimi eos, ubicumque servirent, Philippus iussisset, non libertatem modo, sed etiam patriam, reddiderat. Iam Argivi, praeterquam quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitiis familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. Ob haec concilio, quod inclinaverat ad romanam societatem iubendam, excesserunt: veniaque iis huius secessionis fuit, et magnis et recentibus obligatis beneficiis.

XXIII. Ceteri populi Achaeorum, quum sententias perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis praesenti decreto confirmarunt: cum Romanis, quia iniussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. In praesentia tres legatos ad L. Quinctium mitti placuit, et exercitum omnem Achaeorum ad Corinthum admoveri; captis Cenchreis, iam urbem ipsam Quinctio oppugnante. Et hi quidem e regione portae, quae fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas versam partem urbis, Attalus, traducto per Isthmum exercitu, ab Lechaeo, alterius maris portu, oppugnabant: primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium praesidium. Postquam uno animo omnes, et Macedones tanquam communem patriam tuebantur, et Corinthii ducem praesidii Androsthenem, haud secus quam civem et suffragio creatum suo, imperio in se uti patiebantur; omnis inde spes pugnantibus in vi, et armis, et operibus erat. Undique aggeres haud facili aditu ad moenia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. In quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurrissent, atrox proelium inter eos ac Romanos ortum est. Ac primo multitudine facile expellebantur Romani: assumptis deinde Achaeorum Attalique auxiliis, aequabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Graecosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum italicorum magna multitudo erat; pars ex Hannibalis exercitu metu poenae a Romanis Philippum secuta, pars navales socii, relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiae transgressi. Hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis, quam audaciam, accendebat. Promontorium est adversus Sicyonem Iunonis, quam vocant Acraeam, in altum excurrens: traiectus inde Corinthum, septem millia ferme passuum. Eo Philocles, regius et ipse praefectus, mille et quingentos milites per Boeotiam duxit. Praesto fuere ab Corintho lembi, qui praesidium id acceptum Lechaeum traiicerent. Auctor erat Attalus, incensis operibus, omittendae extemplo oppugnationis. Pertinacius Quinctius in incepto perstabat. Is

quoque ut pro omnibus portis disposita vidit praesidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. Ita irrito incepto, dimissis Achaeis, reditum ad naves est. Attalus Piraeeum, Romani Corcyram petierunt.

XXIV. Dum haec ab navali exercitu geruntur, consul, in Phocide ad Elatiam castris positis, primo colloquiis rem per principes Elatiensium tentavit: postquam, nihil esse in manu sua, et plures validioresque esse regios, quam oppidanos, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quum, quantum inter turres muri erat prorutum, cum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem, simul et cohors romana per apertum recenti strage iter invasit; et ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani et ruinas muri supervadebant, et scalas ad stantia moenia inferebant: et, dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transcenderunt. Quo tumultu audito, territi hostes, relicto, quem conferti tuebantur, loco; in arcem omnes metu, inermi quoque insequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur consul. Qua direpta, missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vellent inermes, libertatem Elatiensibus pollicerentur, fideque in haec data, post paucos dies arcem recepit.

XXV. Ceterum adventu in Achaiam Philoclis regii praefecti non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo velut ominis causa praetores pronuntiare Iovem, Apollinemque, et Herculem. Additum legi erat, ut iis Philippus rex adiiceretur. Cuius nomen post pactam cum Romanis societatem quia praeco non adiecit, fremitus primo multitudinis ortus: deinde clamor subiicientium Philippi nomen, iubentiumque legitimum honorem usurpare; donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Huius fiducia favoris Philocles arcessitus nocte occupat collem imminentem urbi, (Larissam

eam arcem vocant) positoque ibi praesidio, quum lucis principio signis infestis ad subiectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso occurrit. Praesidium erat Achaeorum nuper impositum, quingenti fere iuvenes delecti omnium civitatium. Aenesidemus Dymaeus praeerat. Ad hos orator a praefecto regio missus, qui excedere urbe iuberet, (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adiunctis Macedonibus, esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primo nihil, nec ducem, nec ipsos movit: post paullo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Aenesidemus, ne flos Achaeorum iuventutis simul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat armatus, cum paucis clientibus non excessit. Missus a Philocle, qui quaereret, quid sibi vellet? nihil fatus, tantummodo, quum proiecto prae se clypeo staret, *in praesidio creditae urbis moriturum se armatum*, respondit. Tum iussu praefecti a Thracibus coniecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achaeos et Romanos societatem duae nobilissimae civitates, Argi et Corinthus, in potestate regis erant. Haec ea aestate ab Romanis in Graecia terra marique gesta.

XXVI. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex. Aelio consule gestum. Quum duos exercitus in provincia habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconsul praefuerat, (ipse ei C. Helvium praetorem praefecit) alterum, quem in provinciam adduxit; totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit. Quemadmodum Gallia praeter spem quieta eo anno fuit, ita circa urbem servilis prope tumultus excitatus est. Obsides Carthaginiensium Setiae custodiebantur. Cum iis, ut principum liberis, magna vis servorum erat. Augebant eorum numerum, ut ab recenti africo bello, et ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis eius ex praeda empta mancipia. Quum coniurationem fecissent, missis ex eo numero, qui in setino

agro, deinde circa Norbam et Circeios, servitia sollicitarent; satis iam omnibus praeparatis, ludis, qui Setiae propediem futuri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant: Setia per caedem et repentinum tumultum capta, Norbam et Circeios occupare. Huius rei tam foedae indicium Romam ad L. Cornelium Merulam praetorem urbis delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quae acta futuraque erant, exposuerunt. Quibus domi custodiri iussis, praetor, senatu vocato edoctoque, quae indices afferrent, proficisci ad eam coniurationem quaerendam atque opprimendam iussus, cum quinque legatis profectus, obvios in agris sacramento rogatos arma capere et sequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus, quo pergeret, ignaris, venit. Ibi raptim principibus coniurationis comprehensis, fuga servorum ex oppido facta est. Dimissi deinde per agros, qui vestigarent. Egregia duorum opera servorum indicum et unius liberi fuit. Ei centum millia gravis aeris dari patres iusserunt: servis vicena quina millia aeris, et libertatem. Pretium eorum ex aerario solutum est dominis. Haud ita multo post, ex eiusdem coniurationis reliquiis, nuntiatum est, servitia Praeneste occupatura. Eo L. Cornelius praetor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. In timore civitas fuit, obsides captivosque Poenorum ea moliri. Itaque et Romae vigiliae per vicos servatae; iussique circumire eas minores magistratus: et triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere iussi: et circa nomen latinum a praetore literae missae, ut et obsides in privato servarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur; et captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia, quam in carceris publici, custodia essent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentum quadraginta sex pondo in Capitolio posuerunt, gratiasque senatui egerunt, quod Antiochus, legatorum romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset. Eadem aestate equites ducenti, et elephanti decem, et tritici modium ducenta millia, ab

rege Masinissa ad exercitum, qui in Graecia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus et vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; sanctus et innocens, asperior tamen in fenore coërcendo habitus. Fugatique ex insula feneratores, et sumptus, quos in cultum praetorum socii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sex. Aelius consul ex Gallia comitiorum causa Romam quum redisset, creavit consules C. Cornelium Cethegum et Q. Minucium Rufum. Biduo post praetorum comitia habita. Sex praetores illo anno primum creati, crescentibus iam provinciis, et latius patescente imperio. Creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius et Helvius ex iis aediles plebis erant: curules aediles Q. Minucius Thermus et Ti. Sempronius Longus. Ludi romani eo anno quater instaurati.

XXVIII. C. Cornelio et Q. Minucio consulibus, omnium primum de provinciis consulum praetorumque actum. Prius de praetoribus transacta res, quae transigi sorte poterat. Urbana Sergio, peregrina iurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius et Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, *quod longinqua provincia Macedonia esset: neque ulla alia res maius bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod, vixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum iam annum esse ab decreto macedonico bello. Quaerendo regem et exercitum eius Sulpicium maiorem partem anni absumpsisse. Villium, congredientem cum hoste, re infecta revocatum. Quinctium, rebus divinis Romae maiorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. Nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediat, perfecturus aestate proxima videatur.* His orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem,

patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt: T. Quinctio prorogarunt imperium, donec successor ex senatusconsulto venisset. Consulibus binae legiones decretae, et ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent a populo romano, gererent. Quinctio in Macedoniam supplementum decretum, peditum quinque millia et trecenti equites, et sociorum navalium tria millia. Praeesse idem, qui praeerat, classi L. Quinctius Flamininus iussus. Praetoribus in Hispanias octona millia peditum sociûm ac latini nominis data, et quadringeni equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem: et terminare iussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniae legatos P. Sulpicium et P. Villium, qui consules in ea provincia fuerant, adiecerunt.

XXIX. Priusquam consules praetoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod aedes Vulcani Summanique Romae, et quod Fregellis murus et porta de coelo tacta erant: et Frusinone inter noctem lux orta: et Aesulae agnus biceps cum quinque pedibus natus: et Formiis duo lupi, oppidum ingressi, obvios aliquot laniaverant: Romae non in urbem solum, sed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniae in oram maritimam deducerentur: duae ad ostia fluminum Vulturni Liternique: una Puteolos: una ad castrum Salerni. His Buxentum adiectum. Trecenae familiae in singulas colonias iubebantur mitti. Triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quae per ipsos agenda erant, perfectis, consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cenomanis assumptis, Q. Minucius in laeva Italiae ad inferum mare flexit iter, Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium et Litubium, utraque Ligurum, et duae gentis eiusdem civitates, Celelates Cerdiciatesque, sese dediderunt. Et iam omnia cis Padum, praeter Gallorum Boios, Ilvates Ligurum, sub ditione erant. Quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quae

se dediderant. Inde in agrum Boiorum legiones duxit.

XXX. Boiorum exercitus haud ita multo ante traiecerat Padum, iunxeratque se Insubribus et Cenomanis: quod ita acceperant, coniunctis legionibus consules rem gesturos, ut et ipsi collatas in unum vires firmarent. Postquam fama accidit, alterum consulem Boiorum urere agros, seditio extemplo orta est. Postulare Boii, ut laborantibus opem universi ferrent. Insubres negare, se sua deserturos. Ita divisae copiae, Boiisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres cum Cenomanis super amnis Mincii ripam consederunt. Infra eum locum quinque millia passuum et consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. Inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod caput gentis erat, ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum iuventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cenomanos se adiunxisse; excitis ad se principibus, id agere ac moliri coepit, ut desciscerent ab Insubribus Cenomani, et, signis sublatis, aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. Et id quidem impetrari nequiit. In id fides data consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut, si qua etiam occasio fuisset, adiuvarent Romanos. Haec ita convenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quaedam suspicio animis, labare fidem sociorum. Itaque, quum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam inclinarent, post signa in subsidiis eos locaverunt. Consul principio pugnae vovit aedem Sospitae Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. A militibus clamor sublatus, compotem voti consulem se facturos, et impetus in hostes est factus. Non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam et a Cenomanis, terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem iniectum auctores sunt, caesaque in medio quinque et triginta millia hostium, quinque millia et septingentos vivos captos: in iis Hamilcarem Poenorum imperatorem, qui belli causa fuisset: signa militaria centum triginta, et carpenta supra ducenta. Oppida Gallorum, quae Insubrium defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis.

XXXI. Minucius consul primo effusis populationibus

peragraverat fines Boiorum : deinde, ut, relictis Insubribus, ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boii detrectassent pugnam, ni fama Insubres victos allata animos fregisset. Itaque, relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua quisque ut defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. Omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendae, rursus populari agros, et urere tecta vicosque expugnare coepit. Per eosdem dies Clastidium incensum. Inde in Ligustinos Ilvates, qui soli non parebant, legiones ductae. Ea quoque gens, ut Insubres acie victos, Boios, ita ut tentare spem certaminis metuerent; territos audivit, in ditionem venit. Literae consulum amborum de rebus in Gallia prospere gestis sub idem tempus Romam allatae. M. Sergius praetor urbis in senatu eas, deinde ex auctoritate patrum ad populum recitavit. Supplicatio in quatriduum decreta.

XXXII. Hiems iam eo tempore erat, et quum T. Quinctius, capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una Aetolos, qui propiores erant; altera Romanos arcessebat. Aetoli priores venerunt : sed opulentior factio, exclusis Aetolis, missoque ad imperatorem romanum nuntio, usque in adventum eius tenuit urbem. Arcem regium tenebat praesidium : neque, ut descenderent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis consulis romani, perpelli potuerunt. Mora, cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit, quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravate concessum regi est : non quin cuperet Quinctius per se partim armis, partim conditionibus confectum videri bellum: necdum enim sciebat, utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur; an, quod, summa vi ut tenderent, amicis et propinquis mandaverat, imperium prorogaretur : aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicaeam litus elegere. Eo rex ab Demetriade cum quinque lembis et una nave rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonum, et Achaeorum exsul vir insignis

Cycliadas. Cum imperatore romano rex Amynander erat, et Dionysodorus Attali legatus, et Agesimbrotus praefectus rhodiae classis, et Phaeneas princeps Aetolorum, et Achaei duo, Aristaenus et Xenophon. Inter hos Romanus, ad extremum litus progressus, quum rex in proram navis in ancoris stantis processisset, *Commodius*, inquit, *si in terram egrediaris, ex propinquo dicamus in vicem, audiamusque.* Quum rex facturum se id negaret; *Quem tandem*, inquit Quinctius, *times?* Ad hoc ille superbo et regio animo: *Neminem equidem timeo, praeter deos immortales: non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minime Aetolis. Istud quidem*, ait Romanus, *par omnibus periculum est, qui cum hoste ad colloquium congrediuntur, si nulla fides sit. Non tamen*, inquit rex, *T. Quincti, par perfidiae praemium est, si fraude agatur, Philippus et Phaeneas: neque enim aeque difficulter Aetoli praetorem alium, ac Macedones regem in meum locum substituant.* Secundum haec silentium fuit.

XXXIII. Quum Romanus eum aequum censeret priorem dicere, qui petisset colloquium; rex, eius esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet; tum Romanus, *Simplicem suam orationem esse: ea enim se dicturum, quae ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Graeciae civitatibus regi praesidia esse: captivos et transfugas sociis populi romani reddendos: restituenda Romanis ea Illyrici loca, quae post pacem in Epiro factam occupasset: Ptolemaeo regi Aegypti reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemaei mortem occupasset. Suas populique romani conditiones has esse: ceterum et sociorum audiri postulata verum esse.* Attali regis legatus, *Naves captivosque, quae ad Chium navali proelio capta essent, et Nicephorium, Venerisque templum, quae spoliasset evastassetque, pro incorruptis restitui.* Rhodii Peraeam (regio est continentis adversus insulam, vetustae eorum ditionis) repetebant, postulabantque *praesidia deduci ab Iasso et Bargyliis et Euromensium urbe, et in Hellesponto Sesto atque Abydo, et Perinthum Byzantiis in antiqui formulam iuris restitui, et liberari omnia Asiae emporia portusque.* Achaei Corinthum et Argos

repetebant. Praetor Aetolorum Phaeneas quum eadem fere, quae Romani, ut Graecia decederetur, postulasset, redderenturque Aetolis urbes, quae quondam iuris ac ditionis eorum fuissent; excepit orationem eius princeps Aetolorum Alexander, vir, ut inter Aetolos, facundus. *Iam dudum se reticere*, ait, *non quo quidquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute unquam gessisse. In colloquiis insidiari et captare; in bello non congredi aequo campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, et vincentium praemia victum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, urbibus parcere, quantum possent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum possessione dimicetur tollentem, nihil sibi praeter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thessalia evastasse Philippum, quam omnes, qui unquam hostes Thessaliae fuerint: ipsis quoque Aetolis eum plura socium, quam hostem, ademisse. Lysimachiam, pulso praetore et praesidio Aetolorum, occupasse eum. Cium item suae ditionis urbem funditus evertisse ac delesse. Eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larissam et Pharsalum.*

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere, in Aetolos maxime, violenter, Phaeneas interfatus. *Non in verbis rem verti*, ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse. Apparet id quidem*, inquit Philippus, *etiam caeco;* iocatus in valetudinem oculorum Phaeneae. Et erat dicacior natura, quam regem decet, et ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde coepit, *Aetolos, tanquam Romanos, decedi Graecia iubere: qui, quibus finibus Graecia sit, dicere non possint. Ipsius enim Aetoliae Agraeos, Apodotosque, et Amphilochos, quae permagna eorum pars sit, Graeciam non esse. An, quod a sociis eorum non abstinuerim, iustam querelam habent, quum ipsi pro lege hunc antiquitus morem servent, ut adversus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate dempta, iuventutem suam militare sinant, et contrariae persaepe acies in utraque parte aetolica auxilia*

habeant? Neque ego Cium expugnavi, sed Prusiam socium et amicum oppugnantem adiuvi: et Lysimachiam ab Thracibus vindicavi; sed, quia me necessitas ad hoc bellum a custodia eius avertit, Thraces habent. Et Aetolis haec. Attalo autem Rhodiisque nihil iure debeo. Non enim a me, sed ab illis, principium belli ortum est. Romanorum autem honoris causa, Peraeam Rhodiis, et naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restituam. Nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem attinet, quid eá restitui postulantibus respondeam? nisi, quo uno modo luci silvaeque caesae restitui possunt, curam impensamque sationis me praestaturum: quoniam haec inter se reges postulare et respondere placet. Extrema eius oratio adversus Achaeos fuit: in qua, orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum iussit, omnes divinos humanosque honores complexa: atque iis adiecit recens decretum, quo ab se descivissent, invectusque graviter in perfidiam eorum, *Argos tamen se redditurum iis*, dixit. *De Corintho cum imperatore romano deliberaturum esse: quaesiturumque simul ab eo, utrum iis tantum urbibus decedere se aequum censeat, quas a se ipso captas iure belli habeat, an iis etiam, quas a maioribus suis accepisset.*

XXXV. Parantibus Achaeis Aetolisque ad ea respondere, quum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio, Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quinctius postero die ad Nicaeam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit. Philippus nullus usquam, nec nuntius ab eo per aliquot horas veniebat: et iam desperantibus venturum repente apparuerunt naves. Atque ipse quidem, *quum tam gravia et indigna imperarentur, inopem consilii diem se consumpsisse deliberando*, aiebat. Vulgo credebatur, de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achaeis Aetolisque ad respondendum, et eam opinionem ipse affirmavit, petendo, ut summotis aliis, ne tempus altercando tereretur, et aliquis finis rei imponi posset, cum ipso imperatore romano liceret sibi colloqui. Id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur socii: deinde, quum haud

absisteret petere, ex omnium consilio romanus imperator cum Ap. Claudio tribuno militum, ceteris summotis, ad extremum litus processit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram est egressus. Ibi quum aliquamdiu secreto loculi essent, quae acta ad suos Philippus retulerit, minus compertum est. Quinctius haec retulit ad socios: *Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac si qui essent captivi. Attalo naves, et cum iis captos navales socios; Rhodiis regionem, quam Peraeam vocant, reddere: Iasso et Bargyliis non cessurum. Aetolis Pharsalum Larissamque reddere, Thebas non reddere. Achaeis, non Argis modo, sed etiam Corintho cessurum.* Nulli omnium placere, partium, quibus cessurus aut non cessurus esset, destinatio. *Plus enim amitti in iis, quam acquiri: nec unquam, nisi tota deduxisset Graecia praesidia, causas certaminum defore.*

XXXVI. Quum haec toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata. Itaque a Quinctio petit, ut rem totam in posterum diem differret: profecto aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Litus ad Thronium colloquio destinatur: eo mature conventum est. Ibi Philippus primo et Quinctium et omnes, qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent. Postremo petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. *Aut his conditionibus se pacem impetraturum, aut, quascumque senatus dedisset, leges pacis accepturum.* Id ceteris haudquaquam placebat: nec enim aliud, quam moram et dilationem ad colligendas vires, quaeri. Quinctius, *verum id futurum fuisse,* dicere, *si aestas et tempus rerum gerendarum esset; nunc, hieme instante, nihil amitti, dato spatio ad legatos mittendos. Nam neque sine auctoritate senatus quidquam eorum ratum fore, quae cum rege ipsi pepigissent: et explorari, dum bello necessariam quietem ipsa hiems daret, senatus auctoritatem posse.* In hanc sententiam et ceteri sociorum principes concesserunt: induciisque datis in duos menses, et ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, ut regia praesidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quin-

ctius cum sociorum legatis Amynandrum Athamanum regem, ut speciem legationi adiiceret, et Q. Fabium, (uxoris Quinctii sororis filius erat) et Q. Fulvium, et Ap. Claudium misit.

XXXVII. Ut ventum Romam est, prius sociorum legati, quam regis, auditi sunt. Cetera eorum oratio conviciis regis consumpta est. Moverunt eo maxime senatum, demonstrando maris terrarumque regionis eius situm: ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Euboea, Corinthum in Achaia rex teneret, non posse liberam Graeciam esse: et ipsum Philippum, non contumeliosius, quam verius, compedes eas Graeciae appellare. Legati deinde regis intromissi. Quibus, longiorem exorsis orationem, brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset, sermonem incidit, quum mandati sibi de his nominatim negarent quidquam. Sic infecta pace, regii dimissi. Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod ut satis apparuit, non taedere belli senatum, et ipse, victoriae, quam pacis, avidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quae omni Graecia decedi nuntiaret, admissurum dixit.

XXXVIII. Philippus, quum acie decernendum videret, et undique ad se contrahendas vires, maxime de Achaiae urbibus, regionis ab se diversae, et magis tamen de Argis, quam de Corintho, sollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedaemoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret; si quid adversi accidisset, ipse haberet, Philocli, qui Corintho Argisque praeerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, praeterquam quod iam veniebat cum munere, adiicit ad pignus futurae regi cum tyranno amicitiae, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio coniungere velle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset. Deinde, ut frequenti concione non aspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere, ubi vellet, urbem, Philoclem iussit. Nocte, ignaris omnibus, acceptus in urbem est tyrannus. Prima luce occupata omnia su-

periora loca, portaeque clausae. Paucis principum inter primum tumultum elapsis, eorum absentium direptae fortunae: praesentibus aurum atque argentum ablatum: pecuniae imperatae ingentes. Qui non cunctanter contulere, sine contumelia et laceratione corporum sunt dimissi: quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationes promulgavit; unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo; duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX. Postquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil eius memor tyrannus, a quo eam civitatem, et quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quinctium, et Attalum Aeginae hibernantem mittit, qui nuntiarent, *Argos in potestate sua esse: eo si veniret Quinctius ad colloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conventura.* Quinctius, ut eo quoque praesidio Philippum nudaret, quum annuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Aegina Sicyonem sibi occurreret, ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quinctius frater eius adduxerat ex hibernis Corcyrae, Sicyonem transmisit. Iam ibi Attalus erat; qui, quum tyranno ad romanum imperatorem, non romano ad tyrannum, eundum diceret, in sententiam suam Quinctium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe, Mycenica vocatur: in eo loco ut congrederentur, convenit. Quinctius cum fratre et tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achaeorum praetor cum auxiliaribus paucis venit. Tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. Progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium fere interiacentis campi: inermis Quinctius cum fratre et duobus tribunis militum: inermi item regi praetor Achaeorum et unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum, *quod armatus ipse armatisque septus, quum inermes romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset. Neque enim se illos timere*, dixit, *sed exsules Argivorum.* Inde, ubi de conditionibus amicitiae coeptum agi est, Romanus duas postulare res: unam, ut bellum cum Achaeis finiret: alteram, ut ad-

versus Philippum mitteret secum auxilia. Ea se missurum dixit: pro pace cum Achaeis, induciae impetratae, donec bellum cum Philippo finiretur.

XL. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est mota: quum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret; ille, ab ipsis Argivis, ut se defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex postulabat, ut id sciri posset. Nec tyrannus abnuere; sed, deductis ex urbe praesidiis, liberam concionem, non immixtis Lacedaemoniis, declaraturam, quid Argivi vellent, praeberi debere dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Haec disceptatio sine exitu fuit. De colloquio discessum, sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, induciisque inter Nicostratum praetorem Achaeorum et Lacedaemoniorum tyrannum in quatuor menses factis. Inde Quinctius Corinthum est profectus: et ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli praefecto urbis appareret, tyrannum a Philippo descisse. Philocles et ipse ad imperatorem romanum in colloquium venit: hortantique, ut extemplo transiret, urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis, quam negasse, videretur. A Corintho Quinctius Anticyram traiecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi et civitas novis honoribus veteres regis honores auxit: et rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat iis; tum quoque, ne sine aliqua magnificentia praeteriret civitatem sociam atque amicam decem talenta argenti dono dedit, et decem millia medimnûm frumenti. Atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato praesidio Argis, Lacedaemonem regressus, quum ipse viros spoliasset, ad feminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se iunctas domum arcessendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, sed postremo vestem quoque mundumque omnem muliebrem ademit.

EPITOME

LIBRI XXXIII.

T. Quinctius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. L. Quinctius Flamininus, frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe, quod caput est Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus praetor a Celtiberis cum exercitu caesus est. Attalus, a Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus, decessit. Pax petenti Philippo, Graeciae libertas data est. L. Furius Purpureo et Claudius Marcellus consules Boios et Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Hannibal, frustra in Africa bellum molitus, et ob hoc Romanis per epistolas adversae factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriae se contulit, bellum contra Romanos parantem.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXIII.

Haec per hiemem gesta. Initio autem veris Quinctius, Attalo Elatiam excito, Boeotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis suae facere cupiens, profectus per Phocidem, quinque millia ab Thebis, quod caput est Boeotiae, posuit castra. Inde postero die cum unius signi militibus, et Attalo, legationibusque, quae frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, iussis legionariis hastatis (ea duo millia militum erant) sequi se, mille passuum intervallo distantes. Ad medium ferme viae Boeotorum praetor Antiphilus obvius fuit: cetera multitudo e muris adventum imperatoris romani regisque prospeculabatur. Rara arma paucique milites circa eos apparebant: hastatos, sequentes procul, anfractus viarum vallesque interiectae occulebant. Quum iam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam salutaret, tardius incedebat. Causa erat morae, ut hastati consequerentur. Oppidani, ante lictores turba acta, insecutum confestim agmen armatorum non ante, quam ad hospitium imperatoris ventum est, conspexere. Tum, velut prodita dolo Antiphili praetoris urbe captaque, obstupuerunt omnes. Et apparebat, nihil liberae consultationis concilio, quod in diem posterum indictum erat Boeotis, relictum esse. Texerunt dolorem, quem et nequidquam, et non sine periculo ostendissent.

II. In concilio Attalus primus verba fecit. Orsus a maiorum suorum suisque, et communibus in omnem Graeciam, et propriis in Boeotorum gentem, meritis, senior iam et infirmior, quam ut contentionem dicendi sustineret, obmutuit et concidit. Et, dum regem auferunt perferuntque parte membrorum captum, paullisper concio intermissa est. Aristaenus inde, Achaeorum praetor, eo cum maiore auctoritate auditus, quod non alia, quam quae Achaeis suaserat, Boeotis suadebat. Pauca ab ipso Quinctio adiecta, fidem magis romanam, quam arma

aut opes, extollente verbis. Rogatio inde, a Plataeensi Dicaearcho lata recitataque, de societate cum Romanis iungenda, nullo contra dicere audente, omnium Boeotiae civitatium suffragiis accipitur iubeturque. Concilio dimisso, Quinctius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens casus coëgit, postquam non vitae praesens periculum vis morbi attulisse, sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit; Boeotis quoque, sicut prius Achaeis, ad societatem adscitis, et quando tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus iam cogitationibus in Philippum, et quod reliquum belli erat, conversis.

III. Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere instituit, in magna inopia iuniorum. Absumpserant enim per multas iam aetates continua bella Macedonas: ipso quoque regnante, et navalibus bellis adversus Rhodios Attalumque, et terrestribus adversus Romanos ceciderat magnus numerus. Ita et tirones ab sexdecim annis milites scribebat, et emeritis quidam stipendiis, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. Ita suppleto exercitu, secundum vernum aequinoctium omnes copias Dium contraxit; ibique stativis positis, exercendo quotidie milite, hostem opperiebatur. Et Quinctius per eosdem ferme dies, ab Elatia profectus, praeter Thronium et Scarpheam ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Aetolorum, Heracleam indictum, tenuit, consultantium, quantis auxiliis romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias praegressus, in confinio Aenianum Thessalorumque positis castris, aetolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Aetoli sunt. Phaenea duce sexcenti pedites cum equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium esset, quid exspectasset, confestim Quinctius movit castra. Transgresso in phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensium, duce Cydante, et trecenti Apolloniatae, haud dispari armatu, se coniunxere: nec ita multo post Amynander cum Athamanum peditum ducentis et mille. Philippus, cognita profectione ab Elatia

Romanorum, ut cui de summa rerum adesset certamen, adhortandos milites ratus, multa iam saepe memorata de maiorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum, quum disseruisset, ad ea, quae tum maxime animos terrebant, quibusque erigi ad aliquam spem poterant, venit.

IV. Acceptae ad Aoum flumen in angustiis cladi ter a Macedonum phalange ad Atracem vi pulsos Romanos opponebat: *et illic tamen, ubi insessas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui negligenter custodias servassent: secundam, in ipso certamine, levis armaturae mercenariorumque militum. Macedonum vero phalangem et tunc stetisse, et loco aequo iustaque pugna semper mansuram invictam.* Decem et sex millia militum haec fuere, robur omne virium et regni. Ad hoc duo millia caetratorum, quos peltastas appellant, Thracumque et Illyriorum (Trallis est nomen genti) par numerus bina millia erant, et mixti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme et quingenti, et duo millia equitum. Cum iis copiis rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat: equitum copiis tantum, quod Aetoli accesserant, superabant.

V. Quinctius ad Thebas Phthioticas castra quum movisset, spem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturae ad muros successit. Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modo cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret: ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent. Et postquam nihil conceptae temere spei succedebat, urbis quidem amplius tentandae in praesentia conatu absistit: ceterum satis gnarus, iam in Thessalia regem esse, nondum comperto, quam in regionem venisset, milites per agros dimissos vallum caedere et parare iubet. Vallo et Macedones et Graeci usi sunt; sed usum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipsius munitionis firmamentum aptaverunt. Nam et maiores et magis ramosas arbores caedebant, quam quas ferre cum armis miles posset; et quum castra his ante obiectis sepsissent, facilis molitio eorum valli erat. Nam et quia rari stipites magnarum arborum eminebant,

multique et validi rami praebebant, quod recte manu caperetur, duo, aut summum tres iuvenes connisi arborem unam evellebant: qua evulsa, portae instar extemplo patebat, nec in promptu erat, quod obmolirentur. Romanus leves et bifurcos plerosque, vel trium, aut, quum plurimum, quatuor ramorum vallos caedit, ut et suspensis ab tergo armis ferat plures simul apte miles; et ita densos obfigunt implicantque ramos, ut neque, quae cuiusque stipitis palma sit, pervideri possit, et adeo acuti, aliusque per alium immissi radii locum ad inserendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, quum inter se innexi rami vinculum in vicem praebeant, possit; et, si evulsus forte est unus, nec loci multum aperit, et alium reponere perfacile est.

VI. Quinctius postero die, vallum secum ferente milite, ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia a Pheris quum consedisset, speculatum, in qua parte Thessaliae hostis esset, quidve pararet, misit. Circa Larissam erat rex, certior iam factus, Romanum ab Thebis Pheras movisse. Defungi quam primum et ipse certamine cupiens, ducere ad hostem pergit, et quatuor millia fere a Pheris posuit castra. Inde postero die quum expediti utrimque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab iugo, quod capiendum erat, quum inter se conspecti essent, constiterunt; nuntios in castra remissos, qui, quid sibi, quando praeter spem hostis occurrisset, faciendum esset, consulerent, quieti opperientes. Et illo quidem die, nullo inito certamine, in castra revocati sunt. Postero die circa eosdem tumulos equestre proelium fuit: in quo non minimum Aetolorum opera regii fugati, atque in castra compulsi sunt. Magnum utrisque impedimentum ad rem gerendam fuit ager consitus crebris arboribus, hortique, ut in suburbanis locis, et coarctata itinera maceriis, et quibusdam locis interclusa. Itaque pariter ducibus consilium fuit excedendi ea regione, et, velut ex praedicto, ambo Scotussam petierunt; Philippus, spe frumentandi inde; Romanus, ut praegressus corrumperet hosti frumenta. Per

diem totum, quia colles perpetuo iugo intererant, nullo conspecta inter se loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam phthiotici agri, Philippus super amnem Onchestum posuit castra. Ne postero quidem die, quum Philippus ad Melambium, quod vocant, scotussaei agri, Quinctius circa Thetidium Pharsaliae terrae posuisset castra, aut hi, aut illi, ubi hostis esset, satis compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effusus, dein caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit.

VII. Philippus maturandi itineris causa, post imbrem nubibus in terram demissis nihil deterritus, signa ferri iussit. Sed tam densa caligo obcaecaverat diem, ut neque signiferi viam, nec signa milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos, qui Cynoscephalae vocantur, relicta ibi statione firma peditum equitumque, posuerunt castra. Romanus iisdem ad Thetidium castris quum se tenuisset, exploratum tamen, ubi hostis esset, decem turmas equitum et mille pedites misit; monitos, ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset, praecaverent. Ubi ventum ad insessos tumulos est, pavore mutuo iniecto velut torpentes quieverunt: dein, nuntiis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab necopinato visu consedit, non diutius certamine abstinuere. Principio a paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis tuentium pulsos aucta: in qua quum haudquaquam pares Romani alios super alios nuntios ad ducem mitterent, premi sese; quingenti equites et duo millia peditum, maxime Aetolorum, cum duobus tribunis militum propere missa, rem inclinatam restituerunt: versaque fortuna, Macedones laborantes opem regis per nuntios implorabant. Sed, ut qui nihil minus illo die propter offusam caliginem, quam proelium, exspectasset, magna parte hominum omnis generis pabulatum missa, aliquamdiu inops consilii trepidavit: deinde, postquam nuntii instabant, et iam iuga montium detexerat nebula, et in conspectu erant Macedones, in tumulum maxime editum inter alios compulsi, loco se magis, quam armis, tutantes; committendam rerum summam in discrimen utcunque ratus, ne partis

indefensae iactura fieret, Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, praeter Thracas, auxiliis, et equitatu Macedonum ac Thessalorum mittit. Eorum adventu depulsi ab iugo Romani non ante restiterunt, quam in planiorem vallem perventum est. Ne effusa detruderentur fuga, plurimum in aetolis equitibus praesidii fuit. Is longe tum optimus eques in Graecia erat: pedite inter finitimos vincebantur.

VIII. Laetior res, quam pro successu pugnae, nuntiata, quum alii super alios recurrentes ex proelio clamarent, fugere pavidos Romanos, invitum et cunctabundum, et dicentem temere fieri, non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem et Romanus, magis necessitate, quam occasione pugnae inductus, fecit. Dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit: laevo cum omni levi armatura in hostem vadit; simul admonens, *cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusque septos, victa naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnassent: cum iis, quos P. Sulpicii prius ductu obsistentes in Eordaeae aditu vicissent. Fama stetisse, non viribus, Macedoniae regnum. Eam quoque famam tandem evanuisse.* Iam perventum ad suos in ima valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque pugnam renovant, impetuque facto rursus avertunt hostem. Philippus cum caetratis et cornu dextro peditum, robore macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero cursu ad hostem vadit. Nicanori, ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primo, ut in iugum evasit, et, iacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium, proelium eo loco fuisse, pulsosque inde Romanos, et pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus: mox, refugientibus suis, et terrore verso, paullisper, incertus an in castra reciperet copias, trepidavit: deinde, ut appropinquabat hostis, et, praeterquam quod caedebantur aversi, nec, nisi defenderentur, servari poterant, ne ipsi quidem in tuto iam receptus erat; coactus, nondum assecuta parte suorum, periculum summae rerum facere, equites levemque armaturam, qui

in proelio fuerant, dextro in cornu locat: caetratos et Macedonum phalangem, hastis positis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere iubet: simul, ne facile perrumperetur acies, dimidium de fronte demptum introrsus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius, quam lata, acies esset: simul et densari ordines iussit, ut vir viro, arma armis iungerentur.

IX. Quinctius, his, qui in proelio fuerant, inter signa et ordines acceptis, tuba dat signum. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnae exortus. Nam forte utraque acies simul conclamavere: nec solum qui pugnabant, sed subsidia etiam, quique tum maxime in proelium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex iugis altioribus pugnans, vincebat; sinistro, tum quum maxime appropinquante phalangis parte, quae novissimi agminis fuerat, sine ullo ordine trepidabatur. Media acies, quae propior dextrum cornu erat, stabat spectaculo velut nihil ad se pertinentis pugnae intenta: phalanx; quae venerat, agmen magis, quam acies, aptiorque itineri, quam pugnae, vixdum in iugum evaserat. In hos incompositos Quinctius, quanquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat, elephantis prius in hostem actis, impetum facit; ratus partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit. Extemplo terga vertere Macedones, terrore primo bestiarum aversi. Et ceteri quidem hos pulsos sequebantur: unus e tribunis militum, extemplo capto consilio, cum viginti signorum militibus, relicta ea parte suorum, quae haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbasset; ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem accessit, quod phalanx Macedonum, gravis atque immobilis, nec circumagere se poterat, nec hoc, qui a fronte paullo ante pedem referentes, tunc ultro territis instabant, patiebantur. Ad hoc loco etiam premebantur, quia iugum, ex quo pugnaverant, dum per proclive pulsos insequuntur, tradiderant hosti ad terga sua circumducto. Paullisper in medio caesi, deinde, omissis plerique armis, capessunt fugam.

X. Philippus cum paucis peditum equitumque primo

tumulum altiorem inter ceteros cepit, ut specularetur, quae in laeva parte suorum fortuna esset: deinde, postquam fugam effusam animadvertit, et omnia circa iuga signis atque armis fulgere, tum et ipse acie excessit. Quinctius, quum institisset cedentibus, repente quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnam pararent incertus, paullisper per novitatem rei constituit signa: deinde, ut accepit hunc morem esse Macedonum tradentium sese, parcere victis in animum habebat. Ceterum ab ignaris militibus omissam ab hoste pugnam, et quid imperator vellet, impetus in eos est factus, et primis caesis, ceteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum substitit ad excipiendos, si qui proelio superessent. Romani victores in castra hostium spe praedae irruunt: verum ea magna iam ex parte direpta ab Aetolis inveniunt. Caesa eo die octo hostium millia, quinque capta. Ex victoribus septingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat, omnium rerum immodice numerum augenti, quadraginta millia hostium eo die sunt caesa; capta, ubi modestius mendacium est, quinque millia septingenti, signa militaria ducenta novem et quadraginta. Claudius quoque duo et triginta millia hostium caesa scribit, capta quatuor millia et trecentos. Nos non minimo potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem quum omnium romanarum rerum, tum praecipue in Graecia gestarum.

XI. Philippus, collectis ex fuga, qui, variis casibus pugnae dissipati, vestigia eius secuti fuerant, missisque Larissam ad commentarios regios comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam concessit. Quinctius, captivis praedaque venundatis, partim militi concessis, Larissam est profectus, hauddum satis gnarus, quam regionem petisset rex, quidve pararet. Caduceator eo regius venit, specie ut induciae essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent; re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano impetratum. Adiecta etiam illa vox, *bono animo esse regem ut iuberet:* quae maxime Aetolos offendit, iam tumentes querentesque, *mutatum victoria imperatorem.*

Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solitum : nunc omnium expertes consiliorum esse: suo ipsum arbitrio cuncta agere : cum Philippo iam gratiae privatae locum quaerere ; ut dura atque aspera belli Aetoli exhauserint, pacis gratiam et fructum Romanus in se vertat. Et haud dubie decesserat iis aliquantum honoris; sed, cur negligerentur, ignorabant. Donis regis imminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum: sed et succensebat non immerito Aetolis, ob insatiabilem aviditatem praedae, et arrogantiam eorum, victoriae gloriam in se rapientium, quae vanitate sua omnium aures offendebat: et Philippo sublato, fractis opibus macedonici regni, Aetolos habendos Graeciae dominos cernebat. Ob eas causas multa sedulo, ut viliores levioresque apud omnes essent et viderentur, faciebat.

XII. Induciae quindecim dierum datae hosti erant, et cum ipso rege constitutum colloquium : cuius priusquam tempus veniret, in consilium advocavit socios. Retulit, quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis sententiam absolvit, *ita componendam pacem esse, ut Graecia, etiam absentibus Romanis, satis potens tuendae simul pacis libertatisque esset.* Aetolorum asperior oratio fuit, qui pauca praefati, *recte atque ordine imperatorem romanum facere, quod, quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia : falli autem eum tota re, si aut Romanis pacem, aut Graeciae libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso : quae utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet.* Ad haec Quinctius negare, *Aetolos aut moris Romanorum memorem, aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse; et illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque de conditionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse, et Romanos, praeter vetustissimum morem victis parcendi, praecipuum clementiae documentum dedisse, pace Hannibali et Carthaginiensibus data. Omittere se Carthaginienses. Cum Philippo ipso quoties ventum in colloquium? nec unquam, ut cederet regno, actum esse? An, quia victus in proelio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste infestis animis concurri debere: adversus victos mitissimum quemque animum maximum habere.*

Libertati Graeciae videri graves Macedonum reges: si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras et indomitas, in Macedoniam se et in Graeciam effusuras. Ne, proxima quaeque amoliendo, maioribus gravioribusque aditum ad se facerent. Interfanti deinde Phaeneae praetori Aetolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, *Desistite tumultuari*, inquit, *ubi consultandum est. Non iis conditionibus illigabitur rex, ut movere bellum possit.*

XIII. Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quae ferunt in Tempe, (is datus erat locus colloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter, iis, sine quibus pax impetrari non poterat, sua potius voluntate omissis, quam altercando extorquerentur, *quae priore colloquio aut imperata a Romanis, aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de ceteris senatui permissurum*, dixit. Quanquam vel inimicissimis omnibus praeclusisse vocem videbatur, Phaeneas tamen Aetolus, cunctis tacentibus, *Quid? nobis*, inquit, *Philippe, reddisne tandem Pharsalum, et Larissam Cremasten, et Echinum, et Thebas Phthias?* Quum Philippus nihil morari diceret, quo minus reciperent; disceptatio inter imperatorem romanum et Aetolos orta est de Thebis: nam, eas populi romani iure belli factas esse, Quinctius dicebat, quod, integris rebus, exercitu ab se admoto, vocati in amicitiam, quum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem romanae praeposuissent. Phaeneas, et pro societate belli, quae ante bellum habuissent, restitui Aetolis aequum censebat, et ita in foedere primo cautum esse, ut belli praeda, rerumque, quae ferri agique possent, Romanos; ager urbesque captae Aetolos sequerentur. *Vos*, inquit, *ipsi*, Quinctius, *societatis istius leges rupistis, quo tempore, relictis nobis, cum Philippo pacem fecistis, quae si maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Thessaliae civitates sua voluntate in ditionem nostram venerunt.* Haec, cum omnium sociorum assensu dicta, Aetolis non in praesentia modo gravia auditu, sed mox etiam belli causae, magnarumque ex eo cladium, iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut

Demetrium filium et quosdam ex amicorum numero obsides, et ducenta talenta daret: de ceteris Romam mitteret legatos: ad eam rem quatuor mensium induciae essent. Si pax non impetrata a senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Causa romano imperatori non alia maior fuisse dicitur pacis maturandae, quam quod Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achaei ducem regium Androsthenem iusto proelio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Graeciae civitates, et principes inde evocatos per speciem colloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, et, praeter quingentos Macedonas mixtosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod iam ante ibi fuerat, mille Macedonum eo miserat, et mille ac ducentos Illyrios, Thracasque, et Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Boeoti, Thessalique, et Acarnanes mille, scutati omnes, et ex ipsorum Corinthiorum iuventute, impleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Nicostratus praetor Achaeorum Sycione erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus. Sed, imparem se et numero et genere militum cernens, moenibus non excedebat. Regiae copiae peditum equitumque vagae pellenensem, et phliasium, et cleonaeum agrum, depopulabantur. Postremo, exprobrantes metum hosti, in fines Sicyoniorum transcendebant: navibus etiam circumvecti omnem oram Achaiae vastabant. Quum id effusius hostes, et, ut fit ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Nicostratus, spem nactus necopinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates nuntium occultum mittit, quo die, et quot, ex quaque civitate armati ad Apelaurum (Stymphaliae terrae is locus est) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus, quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, (ex quibus * armaturae levis) et trecenti equites. Cum iis copiis,

dimissis, qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese, opperiebatur.

XV. Androsthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis est corinthium et sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimissa, dimidiam (trifariam divisit) et omnes equites discurrere ad depopulandos simnl Pellenensium Sicyoniumque agros, et Phliasium, iubet. Haec tria diversa agmina discessere. Quod ubi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum praemissam ad occupandum saltum, per quem transitus in corinthium est agrnm, ante signa equitibus, ut praegrederentur, locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clipeati, dein aliarum gentinm exercitus robur erat. Iam haud procul castris aberant pedites equitesque, et Thracum qnidam in vagos palatosque per agros hostes impetum fecerant, quum repens terror castris infertnr. Trepidare dux, nt qui hostes nusquam, nisi raro in collibns ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset; ad Cleonas quidem accessuros nunquam credidisset. Revocari tuba iubet vagos a castris dilapsos. Ipse, raptim capere arma iussis militibus, infrequenti agmine porta egressus, super flumen instruit aciem. Ceterae copiae, vix colligi atque instrui quum potuissent, primum hostium impetum non tulerunt. Macedones et maxime omnium frequentes ad signa fuerant, et diu ancipitem victoriae spem fecerunt: postremo fuga ceterorum nudati, quum dnae iam acies hostium ex diverso, levis armatura ab latere, clipeati caetratique a fronte urgerent; et ipsi, re inclinata, primo retulere pedem: deinde impulsi terga vertunt, et plerique, abiectis armis, nulla spe castrorum tenendorum relicta, Corinthum petierunt. Nicostratus, mercenariis militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri sicyonii missis, magnam utrobique caedem edidit: maiorem prope, quam in proelio ipso. Ex iis quoque, qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim omniumque ignari, ad castra revertentes, in hostium stationes, tanquam

in suas, illati sunt; partim ex discursu id, quod erat, suspicati, ita se in fugam passim sparserunt, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille et quingenti, capti trecenti. Achaia omnis magno liberata metu.

XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quinctius, Corcyram excitis Acarnanum principibus, quae sola Graeciae gentium in societate Macedonum manserat, initium ibi quoddam motus fecit. Duae autem maxime causae eos tenuerant in amicitia regis; una fides insita genti, altera metus odiumque Aetolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eo neque cuncti convenere Acarnanum populi; nec iis, qui convenerant, idem placuit. Sed et principes et magistratus pervicerunt, ut privatum decretum romanae societatis fieret. Id omnes, qui abfuerant, aegre passi; et in hoc fremitu gentis a Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles et Echedemus, non ad tollendum modo decretum romanae societatis valuerunt, sed etiam ut Archelaus et Bianor, principes gentis ambo, quod auctores eius sententiae fuissent, proditionis in concilio damnarentur, et Zeuxidae praetori, quod de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam, damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, et Corcyram ad Romanos abirent, statuerunt offerre se multitudini, et aut eo ipso lenire iras, aut pati, quod casus tulisset. Quum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fremitus admirantium, silentium mox a verecundia simul pristinae dignitatis, ac misericordia praesentis fortunae ortum est. Potestate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, disseruerunt: postremo, ultro aliquid etiam queri, et castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi, ita affecerunt animos, ut omnia, quae in eos decreta erant, frequentes tollerent: neque eo minus redeundum in societatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, censerent.

XVII. Leucade haec sunt decreta. Id caput Acarnaniae erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant.

Itaque, quum haec repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata esset, extemplo cum classe profectus Leucadem, ad Heraeum, quod vocant, naves applicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas turresque erigere, et arietem admovere muris coepit. Acarnania universa, inter Aetoliam atque Epirum posita, solem occidentem et mare Siculum spectat. Leucadia nunc insula, vadoso freto, quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa, tum paeninsula erat, occidentis regione arctis faucibus cohaerens Acarnaniae. Quingentos ferme passus longae hae fauces erant; latae haud amplius centum et viginti. In his angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in orientem et Acarnaniam. Ima urbis plana sunt, iacentia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis est. Nam et vada sunt stagno similiora, quam mari: et campus terrenus omnis operique facilis. Itaque multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed quam urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi. Diem ac noctem intenti reficere quassata muri; obstruere, quae patefacta ruinis erant; proelia impigre inire, et armis magis muros, quam se ipsos moenibus, tutari: diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exsules quidam italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepissent. Eos tamen, ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa, iusto proelio aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. Interim et scalis capta multis locis moenia, et per stragem lapidum ac ruinas transcensum in urbem: iamque ipse legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. Tum pars in medio caesi, pars, armis abiectis, dediderunt sese victori. Et post dies paucos, audito proelio, quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniae in deditionem legati venerunt.

XVIII. Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam a Philippo con-

tinentis regionem, (Peraeam vocant) possessam a maioribus suis, Pausistratum praetorem cum octingentis achaeis peditibus, mille et nongentis fere armatis, ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt: Galli, et Pisuetae, et Nisuetae, et Tamiani, et Arei, ex Africa, et Laodiceni ex Asia erant. Cum his copiis Pausistratus Tendeba in stratonicensi agro locum peropportunum, ignaris regiis, qui tenuerant, occupavit. In tempore et ad id ipsum excitum auxilium, mille achaei pedites cum centum equitibus supervenerunt. Theoxenus iis praeerat. Dinocrates, regius praefectus, recuperandi castelli causa, primo castra ad ipsa Tendeba movit, inde ad alterum castellum, item stratonicensis agri, (Astragon vocant) omnibusque ex praesidiis, quae multifariam disiecta erant, devocatis, et ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliaribus, ad Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. Ita, castris in propinquum collatis, extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, laevo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maxime erant) praesidiis: equites cornibus circumdat, et Cretensium auxiliares Thracumque. Rhodii Achaeos dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum, habuere; medios mixta ex pluribus gentibus auxilia: equites levisque armaturae quod erat, cornibus circumiectum. Eo die steterunt tantum acies utraeqne super ripam, qui tenui tum aqua interfluebat, torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi maius aliquanto proelium, quam pro numero, edidere, pugnantium. Nec enim plus terna millia peditum fuere, et centeni ferme equites: ceterum non numero tantum, nec armorum genere, sed animis quoque paribus, et aequa spe pugnarunt. Achaei primi, torrente superato, in Agrianas impetum fecere: deinde tota prope cursu transgressa amnem acies est. Diu anceps pugna stetit. Numero Achaei mille et ipsi quadringentos loco expulere. Inclinato deinde laevo cornu, in dextrum omnes connisi. Macedones, usque dum ordine et veluti stipata phalanx constabat, moveri nequierunt. Postquam, laevo

latere nudato, circumagere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primo inter se fecerunt: terga deinde vertunt: postremo, abiectis armis, in praecipitem fugam effunduntur. Bargylias petentes fugerunt. Eodem et Dinocrates perfugit. Rhodii, quantum diei superfuit secuti, receperunt sese in castra. Satis constat, si confestim victores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. Praetermissa eius rei occasio est, dum in castellis vicisque Peraeae recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam praesidio obtinebant, confirmati sunt. Mox et Dinocrates cum iis, quae proelio supererant, copiis intravit muros. Nequidquam inde obsessa oppugnataque urbs est: nec recipi, nisi aliquanto post, per Antiochum potuit. Haec in Thessalia, haec in Achaia, haec in Asia per eosdem dies ferme gesta.

XIX. Philippus quum audisset, Dardanos, transgressos fines ab contemptu concussi tum regni, superiora Macedoniae evastare, quamvis toto prope orbe terrarum, undique se suosque exigente fortuna, urgebatur, tamen morte tristius ratus, Macedoniae etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum et quingentis equitibus circa Stobos Paeoniae improviso hostes oppressit. Magna multitudo hominum in proelio, maior praedandi cupidine palata per agros caesa est. Quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnae, in fines suos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo statu fortunae facta, refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore punicum bellum terminatum erat, ne simul et cum Philippo foret bellandum; quam opportune, iam Antiocho ex Syria movente bellum, Philippus est superatus. Nam, praeterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est; Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus quum, priore aestate omnibus, quae in Coele Syria sunt, civitatibus ex Ptolemaei ditione in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset; nihilo quietiora ea ipsis aestivis habuit. Omnibus enim regni viribus connisus,

quum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris, praemissis terra cum exercitu filiis duobus, Ardyé ac Mithridate, iussisque Sardibus se opperiri, ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercurisque ac lembis ducentis, proficiscitur: simul per omnem oram, Ciliciae, Lyciaeque et Cariae tentaturus urbes, quae in ditione Ptolemaei essent, simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adiuturus.

XX. Multa egregia Rhodii pro fide erga populum romanum, proque universo nomine Graecorum, terra marique ausi sunt: nihil magnificentius, quam quod ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt, ne Chelidonias (promontorium Ciliciae est, inclutum foedere antiquo Atheniensium cum regibus Persarum) superaret. Si eo fine non contineret classem copiasque suas, se obviam ituros; non ab odio ullo, sed ne coniungi cum Philippo paterentur, et impedimento esse Romanis liberantibus Graeciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat, Zephyrio, et Solis, et Aphrodisiade, et Coryco, et, superato Anemurio, (promontorium id quoque Ciliciae est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque eius orae castellis, aut metu, aut voluntate, sine certamine, in deditionem acceptis, Coracesium praeter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi. Et quanquam ea legatio erat, quae accendere regium animum posset, temperavit irae: et, *legatos se Rhodum missurum*, respondit, *iisque mandaturum, ut renovarent vetusta iura cum ea civitate, sua maiorumque suorum: et vetarent eos pertimescere adventum regis, nihil aut iis aut sociis eorum noxae futurum fraudive. Nam, Romanorum amicitiam se non violaturum, argumento et suam recentem ad eos legationem esse, et senatus honorifica in se decreta responsaque.* Tum forte legati redierant ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum haec legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuntius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuntio accepto, Rhodii, dempto metu a Philippo, omiserunt consilium obviam eundi classe

Antiocho. Illam alteram curam non omiserunt, tuendae libertatis civitatium sociarum Ptolemaei, quibus bellum ab Antiocho imminebat. Nam alias auxiliis iuverunt, alias providendo ac praemouendo conatus hostis: causaque libertatis fuerunt Cauniis, Myndiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operae est persequi, ut quaeque acta in his locis sint, quum ad ea, quae proprie romani belli sunt, vix sufficiam.

XXI. Eodem tempore et Attalus rex, aeger ab Thebis Pergamum advectus, moritur altero et septuagesimo anno; quum quatuor et quadraginta annos regnasset. Huic viro, praeter divitias, nihil ad spem regni fortuna dederat. His simul prudenter, simul magnifice utendo, effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde proelio uno Gallis, quae tum gens recenti adventu terribilior Asiae erat, regium adscivit nomen, cuius magnitudini semper animum aequavit. Summa iustitia suos rexit: unicam fidem sociis praestitit: comis uxori ac liberis, quos superstites habuit: mitis ac muuificus amicis fuit: regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio eius descenderit. Quum hic status rerum in Asia, Graeciaque, et Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis senatum certiorem fecit, *Colcham et Luscinum regulos in armis esse: cum Colcha decem et septem oppida, cum Luscino validas urbes, Carmonem et Bardonem; in maritima ora Malacinos, Sexetanosque, Baeturiam omnem, et quae nondum animos nudaverint, ad finitimorum motus consurrectura.* His literis a M. Sergio praetore, cuius iurisdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt patres, ut, comitiis praetorum perfectis, cui praetori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniae ad senatum referret.

XXII. Sub idem tempus consules Romam veneruut. Quibus in aede Bellonae senatum habentibus, postulantibusque triumphum ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo et C. Afranius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consules, postularunt: *communem*

se relationem de ea re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset. Quum Q. Minucius utrique provinciam Italiam obtigisse diceret, communi animo consilioque se et collegam res gessisse, et C. Cornelius adiiceret, Boios adversus se transgredientes Padum, ut Iusubribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad sua tuenda aversos esse; tribuni *res tantas bello gessisse C. Cornelium* fateri, *ut non magis de triumpho eius, quam de honore diis immortalibus habendo dubitari possit. Non tamen nec illum, nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut, quum sibi meritum triumphum impetrasset, collegae eundem honorem immeritum impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia proelia, vix digna dictu, fecisse: in Gallia magnum numerum militum amisisse.* Nominabant etiam tribunos militum T. Iuventium, et Cn. Ligurium legionis quartae, qui adversa pugna cum multis aliis viris fortibus, civibus ac sociis, cecidissent. *Oppidorum paucorum ac vicorum falsas, et in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones factas esse.* Hae inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim retulerunt.

XXIII. C. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. Et Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos: plerosque etiam, quum apud hostes essent, servitute exemptos. Q. Minucius, tentata tantum relatione, quum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum, et iure imperii consularis, et multorum clarorum virorum exemplo, dixit. C. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. Multa signa militaria tulit, multa gallica spolia captivis carpentis transvexit: multi nobiles Galli ante currum traducti; inter quos, quidam, Hamilcarem ducem Poenorum fuisse, auctores sunt. Ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia et quingentos aeris, argenti bigati septuaginta novem millia: septuagenos aeris militibus divisit: duplex equiti centurionique.

Q. Minucius consul de Liguribus Boiisque Gallis in monte Albano triumphavit. Is triumphus, ut loco, et fama rerum gestarum, et quod sumptum non erogatum ex aerario omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis, carpentisque, et spoliis ferme aequabat. Pecuniae etiam prope par summa fuit: aeris translata ducenta et quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia et ducenti: militibus centurionibusque et equitibus idem in singulos datum, quod dederat collega.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita. Creati consules L. Furius Purpureo et M. Claudius Marcellus. Praetores postero die facti, Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, M. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Laelius. Exitu eius anni literae a T. Quinctio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse: hostium exercitum fusum fugatumque. Hae literae prius in senatu a Sergio praetore, deinde ex auctoritate patrum in concione sunt recitatae. Ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretae. Brevi post legati et a T. Quinctio et ab rege Philippo venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam; ibique iis locus et lautia praebita: et ad aedem Bellonae senatus est datus. Ibi haud multa verba facta, quum Macedones, quodcumque senatus censuisset, id regem facturum esse, dicerent. Decem legati more maiorum, quorum ex consilio T. Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti; adiectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius et P. Villius essent, qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi iussi: dum ne quis in eorum numero esset, qui post P. Cornelium et Ti. Sempronium consules hostis fuisset.

XXV. Ludi romani eo anno in circo scenaque ab aedilibus curulibus, P. Cornelio Scipione et Cn. Manlio Vulsone, et magnificentius, quam alias, facti, et laetius propter res bello bene gestas spectati, totique ter instaurati: plebeii septies instaurati. M. Acilius Glabrio et C. Laelius eos ludos fecerunt: et de argento multaticio tria signa aenea, Cereri Liberoque et Liberae, posuerunt.

L. Furius et M. Claudius Marcellus, consulatu inito, quum de provinciis ageretur, et Italiam utrique provinciam senatus decerneret, ut Macedoniam cum Italia sortirentur, tendebant. Marcellus, provinciae cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo, et rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem, dubios sententiae patres fecerat. Et forsitan obtinuissent consules, ni Q. Marcius Rex et C. Atinius Labeo, tribuni plebis, se intercessuros dixissent: ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est. Omnes quinque et triginta tribus, uti rogatae, iusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgo laetarentur, tristis ex Hispania nuntius allatus effecit, vulgataeque literae, *C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citeriore Hispania proelio victum: exercitum eius fusum fugatumque, et multos illustres viros in acie cecidisse. Tuditanum, cum gravi vulnere relatum ex proelio, haud ita multo post exspirasse.* Consulibus ambobus Italia provincia cum his legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, et ut quatuor legiones novas scriberent: duas urbanas, duas, quae, quo senatus censuisset, mitterentur. Et T. Quinctius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere iussus: imperium ei prorogatum satis iam ante videri esse.

XXVI. Praetores deinde provincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam iurisdictionem, M. Acilius Glabrio inter cives et peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Laelius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni et Q. Minucio, quibus Hispaniae provinciae evenerant, consules legiones singulas ex quatuor ab se scriptis, quas videretur, uti darent, decretum est; et sociûm ac nominis latini quaterna millia peditum, trecenos equites: iique primo quoque tempore in provincias ire iussi. Bellum in Hispania quinto post anno exortum est, quam simul cum punico bello fuerat finitum. Priusquam hi praetores ad bellum prope novum, quia tum primum suo nomine, sine ullo punico exercitu aut duce, ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe

moverent, procurare, ut assolet, prodigia, quae nuntiabantur, iussi. P. Villius eques romanus, in Sabinos proficiscens, fulmine ipse equusque exanimati fuerant: aedes Feroniae in Capenate de coelo tacta erat: ad Monetae duarum hastarum spicula arserant: lupus, Esquilina porta ingressus, frequentissima parte urbis, quum in forum decucurrisset, Tusco vico atque inde Germalo, per portam Capenam prope intactus evaserat. Haec prodigia maioribus hostiis sunt procurata.

XXVII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, ovans ex senatusconsulto urbem est ingressus. Tulit prae se auri mille et quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, signati denarium triginta quatuor millia, et quingentos. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe, quinquaginta millia pondo argenti in aerarium intulit: et de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunae aedem et matris Matutae, unum in maximo circo fecit, et his fornicibus signa aurata imposuit. Haec per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Elatiae T. Quinctius, a quo quum multa socii peterent, Boeoti petierunt impetraveruntque, ut hi, qui suae gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur. Id a Quinctio facile impetratum; non quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege iam suspecto, favor conciliandus nomini romano apud civitates erat. Restitutis, confestim apparuit, quam nulla inita apud Boeotos gratia esset. Nam et ad Philippum legatos gratias agentes ei pro redditis hominibus, perinde atque ab ipso iis et non a Quinctio et Romanis id datum esset, miserunt: et comitiis proximis Boeotarchen nullam aliam ob causam Brachyllam quendam, quam quod praefectus Boeotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt; praeteritis Zeuxippo, et Pisistrato, aliisque, qui romanae societatis auctores fuerant. Id aegre et in praesentia hi passi, et in futurum etiam metum ceperunt, quum ad portas prope sedente exercitu romano ea fierent, quidnam se futurum esset, profectis in Italiam Romanis; Philippo ex propinquo socios adiuvante, et infesto his qui partis adversae fuissent.

XXVIII. Dum romana arma in propinquo habebant, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, statuerunt. Et tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, prosequentibus mollibus viris, qui ioci causa convivio celebri interfuerant, ab sex armatis, quorum tres italici, tres aetolici erant, circumventus occiditur. Fuga comitum et quiritatio facta, et tumultus tota urbe discurrentium cum luminibus. Percussores proxima porta evaserunt. Luce prima concio frequens, velut ex ante indicto, aut voce praeconis convocata in theatro erat. Palam ab suo comitatu et obscenis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem destinabant caedis. In praesentia placuit comprehendi eos, qui simul fuissent, quaestionemque ex his haberi. Qui dum quaeruntur, Zeuxippus et constanti animo avertendi ab se criminis causa in concionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem caedem pertinere ad illos semiviros crederent; multaque in eam partem probabiliter argumentatur, quibus fidem apud quosdam fecit, nunquam, si sibi conscius esset, oblaturum se multitudini, mentionemve eius caedis, nullo lacessente, facturum fuisse. Alii non dubitare, impudenter obviam eundo crimini suspicionem averti. Torti post paullo insontes, quum scirent ipsi nihil, opinione omnium pro indicio usi, Zeuxippum et Pisistratum nominaverunt: nullo adiecto, cur scire quidquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, suam magis conscientiam, quam indicium hominum nullius rei consciorum, metuens. Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Servus erat Zeuxippo, totius internuntius et minister rei; quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. Literas ad Zeuxippum mittit, *servum conscium tolleret. Non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi, quam ad agendam fuerit.* Has qui tulit literas, iussus Zeuxippo dare quam primum. Is, quia non statim conveniendi eius copia fuit, ipsi illi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradit: et adiicit, a Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum esse. Conscientia

ictus, quum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit, perlectisque literis, pavidus Thebas refugit, et ad magistratus indicium defert. Et Zeuxippus quidem, fuga servi motus, Anthedonem, tutiorem exsilio locum ratus, concessit: de Pisistrato aliisque quaestiones tormentis habitae, et sumptum snpplicium est.

XXIX. Efferavit ea caedes Thebanos Boeotosque omnes ad exsecrabile odium Romanorum, credentes, non sine consilio imperatoris romani Zeuxippum principem gentis id facinus conscisse. Ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium versi, alios in hospitiis, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes usus, excipiebant. Quidam in ipsis itineribus, ad notas latebras ab insidiantibus, pars in deserta per fraudem deversoria deducti opprimebantur. Postremo non tantum ab odio, sed etiam aviditate praedae, facinora fiebant: quia, negotiandi ferme causa argentum in zonis habentes, in commeatibus erant. Quum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse Boeotia omnis coepit: et timidius, quam in hostico, egredi castris miles. Tum Quinctius legatos ad querendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimae caedes circa Copaidem paludem inventae: ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera, saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa. Multa facinora Acraephiae et Coroneae facta inveniebantur. Quinctius primo noxios tradi sibi iussit, et pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Boeotos conferre. Quorum neutrum quum fieret, verbis tantum civitates excusarent, nihil publico consilio factum esse; missis Athenas et in Achaiam legatis, qui testarentur socios, iusto pioque bello se persecuturum Boeotos, et cum parte copiarum Ap. Clandio Acraephiam ire iusso, ipse cum parte Coroneam circumsidit: evastatis prius agris, qua ab Elatia duo diversa agmina iere. Hac perculsi clade Boeoti, quum omnia terrore ac fuga completa essent, legatos mittunt. Qui quum in castra non admitterentur, Achaei Atheniensesque supervenerunt. Plus auctoritatis Achaei habuerunt, deprecantes: quia, ni impetrassent

pacem Boeotis, bellum simul gerere decreverant. Per Achaeos et Boeotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est, iussisque tradere noxios, et mulctae nomine triginta talenta conferre, pax data, et ab oppugnatione recessum.

XXX. Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est: *ut omnes Graecorum civitates, quae in Europa, quaeque in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent. Quae earum sub ditione Philippi fuissent, praesidia ex his Philippus deduceret, vacuasque traderet Romanis ante Isthmiorum tempus. Deduceret et ex his, quae in Asia essent, Euromo, Pedasisque et Bargyliis, et Iasso, et Myrina, et Abydo, et Thaso, et Perintho: eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quinctium Prusiae Bithynorum regi scribere, quid senatui et decem legatis placuisset. Captivos transfugasque reddere Philippum Romanis, et naves omnes tectas tradere, praeter quinque et regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant. Ne plus quinque millia armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedoniae fines ne iniussu senatus gereret. Mille talentum daret populo romano: dimidium praesens, dimidium pensionibus decem annorum.* Valerius Antias, quaternum millium pondo argenti vectigal in decem annos impositum regi tradit: Claudius in annos triginta quaterna millia pondo, et ducenta, praesens viginti millia pondo. Idem nominatim adiectum scribit, ne cum Eumene, Attali filio (novus is tum rex erat) bellum gereret. In haec obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adiicit Valerius Antias, Attalo absenti Aeginam insulam elephantosque dono datos, et Rhodiis Stratoniceam, Cariaeque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Parum, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Graeciae civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Aetoli decretum decem legatorum clam mussantes carpebant: *literas inanes vana specie libertatis adumbratas esse. Cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, et sine traditione iuberi liberas esse? nisi quod, quae in Asia sint, liberentur, lon-*

ginquitate ipsa tutiores : quae in Graecia sint, ne nominatae quidem intercipiantur, Corinthus, et Chalcis, et Oreum, cum Eretria et Demetriade. Nec tota ex vano criminatio erat. Dubitabatur enim de Corintho, et Chalcide, et Demetriade, quia in senatusconsulto, quo missi decem legati ab urbe erant, ceterae Graeciae atque Asiae urbes haud dubie liberabantur : de his tribus urbibus legati, quod tempora reipublicae postulassent, id e republica fideque sua facere ac statuere iussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, quum primum ei vires suae satis placuissent, non dubitabant: ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia profectus Quinctius Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum traiecit. Ibi consilia de libertate Graeciae dies prope totos in concilio decem legatorum tractabantur. Identidem Quinctius, *liberandam omnem Graeciam, si Aetolorum linguas retundere, si veram caritatem, maiestatem, apud omnes nominis romani vellent esse : si fidem facere, ad liberandam Graeciam, non ad transferendum a Philippo ad se imperium, sese mare traiecisse.* Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. Ceterum *ipsis tutius esse, manere paullisper sub tutela praesidii romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi.* Postremo ita decretum est : *Corinthus redderetur Achaeis, ut in Acrocorintho tamen praesidium esset : Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.*

XXXII. Isthmiorum statum ludicrum aderat: semper quidem et alias frequens, quum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium, viriumque, et pernicitatis visuntur; tum quia propter opportunitatem loci, per duo diversa maria omnium rerum usus ministrantis, humano generi concilium, Asiae Graeciaeque is mercatus erat. Tum vero non ad solitos modo usus undique convenerant, sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Graeciae, quae sua fortuna esset : alii alia non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam serebant. Romanos victores vix cuiquam persuadebatur Graecia omni cessuros. Ad spectaculum consederant ; et praeco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam, unde solemni carmine ludicrum

indici solet, processit, et, tuba silentio facto, ita pronuntiat: SENATVS ROMANVS ET T. QVINCTIVS IMPERATOR, PHILIPPO REGE MACEDONIBVSQVE DEVICTIS, LIBEROS, IMMVNES, SVIS LEGIBVS ESSE IVBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQVE OMNES, ET INSVLAM EVBOEAM, ET MAGNETAS, THESSALOS, PERRHAEBOS, ACHAEOS PHTHIOTAS. Percensuerat omnes gentes, quae sub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce praeconis, maius gaudium fuit, quam quod universum homines acciperent. Vix satis credere se quisque audisse: et alii alios intueri, mirabundi velut ad somnii vanam speciem: quod ad quemque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus praeco, quum unusquisque non audire modo, sed videre libertatis suae nuntium averet, iterum pronuntiavit eadem. Tum ab certo iam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus, totiesque repetitus, ut facile appareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quam libertatem esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essent. Adeo unum gaudium praeoccupaverat omnium aliarum sensum voluptatum.

XXXIII. Ludis vero dimissis, cursu prope omnes tendere ad imperatorem romanum: ut, ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque iacientium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme et triginta annorum; et quum robur iuventae, tum gaudium ex tam insigni gloriae fructu, vires suppeditabat. Nec praesens omnium modo effusa laetitia est; sed per multos dies gratis et cogitationibus, et sermonibus revocata: *Esse aliquam in terris gentem, quae sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum: nec hoc finitimis, aut propinquae vicinitatis hominibus, aut terris continenti iunctis praestet: maria traiiciat, ne quod toto orbe terrarum iniustum imperium sit, et ubique ius, fas, lex potentissima sint. Una voce praeconis liberatas omnes Graeciae atque Asiae urbes. Hoc spe concipere, audacis animi fuisse: ad effectum adducere, et virtutis et fortunae ingentis.*

XXXIV. Secundum Isthmia Quinctius et decem legati legationes regum, gentium, civitatiumque audivere. Primi

omnium regis Antiochi vocati legati sunt. His eadem fere, quae Romae egerant, verba sine fide rerum iactantibus, nihil iam perplexe, ut ante, quum dubiae res incolumi Philippo erant, sed aperte denuntiatum, ut excederet Asiae urbibus, quae aut Philippi, aut Ptolemaei regum fuissent: abstineret liberis civitatibus, nec unquam lacesseret armis; et in pace et in libertate esse debere omnes ubique graecas urbes. Ante omnia denuntiatum, ne in Europam aut ipse transiret, aut copias traiiceret. Dimissis regis legatis, conventus gentium civitatiumque est haberi coeptus: eoque maturius peragebatur, quod decreto decem legatorum civitates nominatim pronuntiabantur. Orestis, (Macedonum ea gens est) quod primi ab rege defecissent, suae leges redditae. Magnetes, et Perrhaebi, et Dolopes quoque liberi pronuntiati. Thessalorum genti, praeter libertatem concessam, Achaei Phthiotae dati, Thebis Phthioticis et Pharsalo excepta. Aetolos de Pharsalo et Leucade postulantes, ut ex foedere sibi restituerentur, ad senatum reiecerunt. Phocenses Locrensesque, sicut ante fuerant, adiecta decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus, et Triphylia, et Heraea (Peloponnesi et ipsa urbs est) reddita Achaeis. Oreum et Eretriam decem legati Eumeni regi, Attali filio, dabant. Dissentiente Quinctio, ea una res in arbitrium senatus reiecta est: senatus libertatem his civitatibus dedit, Carysto adiecta. Pleurato Lychnidus et Parthini dati: Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere iusserunt castella, quae per belli tempus Philippo capta ademisset.

XXXV. Dimisso conventu, decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suae quisque regionis civitates discesserunt; P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephaestiam et Thasum et Thraciae urbes, P. Villius et L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. Qui, de minoribus rebus editis mandatis, percunctatus, si consilium non utile solum, sed etiam salutare, admittere auribus posset, quum rex gratias quoque se acturum diceret, si quid, quod in rem suam esset, expromeret, magnopere ei suasit, quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mit-

teret Romam legatos; ne, si quid Antiochus moveret, exspectasse, et temporum opportunitates captasse ad rebellandum, videri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conventus. Qui quum se missurum extemplo legatos respondisset; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Graeciae statis diebus esse solet conventus, (Pylaicum appellant) venit: Aetolos praecipue monuit, ut constanter et fideliter in amicitia populi romani permanerent. Aetolorum principes alii leniter questi sunt, quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset: alii ferocius incusarunt, exprobraruntque, *Non modo vinci sine Aetolis Philippum, sed ne transire quidem in Graeciam Romanos potuisse.* Adversus ea respondere, ne in altercationem excederet res, quum supersedisset Romanus; *omnia eos aequa impetraturos, si Romam misissent*, dixit. Itaque ex auctoritate eius decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

XXXVI. Quum haec in Graecia, Macedoniaque, et Asia gererentur, Etruriam infestam prope coniuratio servorum fecit. Ad quaerendam opprimendamque eam M. Acilius praetor, cui inter cives peregrinosque iurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana est missus. Alios iam congregatos pugnando vicit; ex his multi occisi, multi capti: alios verberatos crucibus affixit, qui principes coniurationis fuerant: alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Boiorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus quidam, regulus Boiorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit: et illustres viri aliquot in illo tumultuario proelio ceciderunt, inter quos praefecti sociûm, T. Sempronius Gracchus et M. Iunius Silanus; et tribuni militum de legione secunda, M. Ogulnius et P. Claudius. Castra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, quum hostes prospera pugna elati nequidquam oppugnassent. Stativis deinde iisdem per dies aliquot sese tenuit, dum et saucios curaret, et ex tanto terrore animos militum reficeret. Boii, ut est gens minime ad morae taedium ferendum patiens, in castella

sua vicosque passim dilapsi sunt. Marcellus, Pado confestim traiecto, in agrum comensem, ubi Insubres, Comensibus ad arma excitis, castra habebant, legiones ducit. Galli, feroces Boiorum ante dies paucos pugna, in ipso itinere proelium committunt: et primo adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. Quod ubi Marcellus animadvertit, veritus ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum quum opposuisset, equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. Quorum quum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata et reliqua acies romana restitit primo, deinde signa acriter intulit. Nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuse fugerent. In eo proelio supra quadraginta millia hominum caesa, Valerius Antias scribit: et quingenta septem signa militaria capta, et carpenta quadringenta triginta duo, et aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Iovi donum in aede positum scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque: et Comum oppidum intra dies paucos captum. Castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. Id quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius, an Insubres, consul exercitum induxerit, adversamque prospera pugna obliteraverit: an victoria, ad Comum parta, deformata clade, in Boiis accepta, sit.

XXXVII. Sub haec tam varia fortuna gesta, L. Furius Purpureo alter consul per tribum Sapiniam in Boios venit. Iam castro Mutilo appropinquabat, quum, veritus ne intercluderetur simul a Boiis Liguribusque, exercitum, eadem via, qua adduxerat, reduxit, et magno circuitu per aperta, eoque tuta loca, ad collegam pervenit. Dein iunctis exercitibus primum Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs, ceteraque circa castella, et Boii fere omnes, praeter iuventutem, quae praedandi causa in armis erat, (tunc in devias silvas recesserat) in deditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boii negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improviso aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. Quos non adepti, Pado repente navibus traiecto,

Laevos Libuosque quum pervastassent, redeuntes inde per Ligurum extremos fines, cum agresti praeda, in agmen incidunt romanum. Celerius proelium acriusque commissum, quam si tempore locoque ad certamen destinato, praeparatis animis concurrissent. Ibi, quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. Nam ita caedis magis, quam victoriae, avidi pugnarunt Romani, ut vix nuntium cladis hosti relinquerent. Ob has res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit, triumphusque ei magno consensu patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Boiorum triumphi spem collegae reliquit: quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, cum collega secunda. Multa spolia hostium captivis carpentis transvecta, multa militaria signa lata, aeris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. In pedites singulos dati octogeni aeris: triplex equiti centurionique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, quum hibernasset Ephesi, omnes Asiae civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus. Et ceteras quidem, aut quia locis planis positae erant, aut quia parum moenibus armisque ac iuventuti fidebant, haud difficulter videbat iugum accepturas. Smyrna et Lampsacus libertatem usurpabant: periculumque erat, ne, si concessum his foret, quod intenderent, Smyrnam in Aeolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto, aliae urbes sequerentur. Igitur et ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: et, quae Abydi copiae erant, praesidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum iussit. Nec vi tantum terrebat: sed, per legatos leniter alloquendo castigandoque temeritatem et pertinaciam, spem conabatur facere, brevi, quod peterent, habituros; sed, quum satis et ipsis, et omnibus aliis appareret, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam, habere. Adversus quae respondebant, *Nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis aequo animo paterentur.* Ipse initio veris, navibus ab Epheso profectus, Hellespontum

petit: terrestres copias traiici ab Abydo Chersonesum iussit. Quum ad Madytum, Chersonesi urbem, terrestri navalem exercitum iunxisset, quia clauserant portas, circumdedit moenia armatis, et iam opera admoventi, deditio est facta. Idem metus Sestum incolentes aliasque Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit. Quam quum desertam ac stratam prope omnem ruinis invenisset, (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, et loco sitam opportuno, cepit. Itaque omni cura simul est aggressus, et tecta murosque restituere, et partim redimere servientes Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere et contrahere: partim novos colonos, spe commodorum proposita, adscribere, et omni modo frequentare. Simul ut Thracum summoveretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciae est profectus: partem navalesque socios omnes reliquit in operibus reficiendae urbis.

XXXIX. Sub hoc tempus et L. Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemaeumque reges certamina, Selymbriae substitit: et decem legatorum P. Lentulus a Bargyliis, P. Villius et L. Terentius a Thaso, Lysimachiam petierunt. Eodem et a Selymbria L. Cornelius, et ex Thracia post paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congressus cum legatis, et deinceps invitatio benigna et hospitalis fuit. Ut de mandatis statuque praesenti Asiae agi coeptum est, animi exasperati sunt. Romani, omnia acta eius, ex quo tempore ab Syria classem solvisset, displicere senatui, non dissimulabant, restituique et Ptolemaeo civitates omnes, quae ditionis eius fuissent, aequum censebant. *Nam quod ad eas civitates attineret, quas a Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo in romanum bellum, intercepisset, id vero ferendum non esse, Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli praemia habere. Sed ut in Asiam adventus eius dissimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit: quid,*

quod iam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transierit, quantum a bello aperte Romanis indicto abesse? Illum quidem, etiamsi in Italiam traiiciat, negaturum. Romanos autem non exspectaturos, ut id posset facere.

XL. Adversus ea Antiochus, *Mirari se*, dixit, *Romanos tam diligenter inquirere, quid regi Antiocho faciendum; at, quousque terra marique progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus romanus faciat. Quod ad Ptolemaeum attineat, cui ademptas civitates querantur; sibi cum Ptolemaeo et amicitiam esse, et id agere se, ut brevi etiam affinitas iungatur. Nec ex Philippi quidem adversa fortuna spolia ulla se petisse: aut adversus Romanos in Europam traiecisse; sed qua Lysimachi quondam regnum fuerit, (quo victo omnia, quae illius fuissent, iure belli Seleuci facta sint) existimare suae ditionis esse. Occupatis maioribus suis rerum aliarum cura, primo quaedam ex his Ptolemaeum, deinde et Philippum usurpandae alienae possessionis causa tenuisse. Chersonesus quidem et proxima Thraciae, quae circa Lysimachiam sint, quem dubitare, quin Lysimachi fuerint? Ad ea recipienda in antiquum ius venisse: et Lysimachiam, deletam Thracum impetu, de integro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat.*

XLI. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemaei regis, ut nullus exitus imponeretur sermonibus, effecit. Nam et dissimulabat pars utraque se audisse; et L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemaeumque, mandata erat, spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemaeum petebat: ut, priusquam moveretur aliquid in nova possessione regni, perveniret in Aegyptum; et Antiochus suam fore Aegyptum, si tum occupasset, censebat. Itaque, dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, ut instituerat, Lysimachiam, ipse omni classe navigat Ephesum: legatis ad Quinctium missis, qui ad fidem faciendam, nihil novaturum regem, de societate agerent, oram Asiae legens, pervenit in Lyciam: Patarisque cognito,

vivere Ptolemaeum, navigandi quidem in Aegyptum omissum consilium est. Cyprum nihilo minus tendens, quum Chelidoniarum promontorium superasset, paullisper seditione remigum est retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita, quae vocant, Sari fluminis foeda tempestas oborta prope cum omni classe demersit. Multae fractae, multae eiectae naves: multae ita haustae mari, ut nemo in terram enarit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum modo militumque ignotae turbae, sed etiam insignium regis amicorum. Collectis reliquiis naufragii, quum res non in eo esset, ut Cyprum tentaret, minus opulento agmine, quam profectus erat, Seleuciam redit. Ibi subduci navibus iussis (iam enim et hiems instabat) ipse in hiberna Antiochiam concessit. In hoc statu regum erant res.

XLII. Romae eo primum anno triumviri epulones facti, C. Licinius Lucullus tribunus plebis, qui legem de creandis his tulerat, et P. Manlius, et P. Porcius Laeca. His triumviris, item ut pontificibus, lege datum est togae praetextae habendae ius. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quaestoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni et L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod ultimam pensionem pecuniae in bellum collatae persolvi placuerat privatis. Quaestores ab auguribus pontificibusque, quod stipendium per bellum non contulissent, petebant. Ab sacerdotibus tribuni plebis nequidquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum suffecti, M. Marcellus consul in locum C. Sempronii Tuditani, qui praetor in Hispania decesserat: et L. Valerius Flaccus in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet: nec eo anno augur in eius locum est suffectus. Comitia inde consularia habita a M. Marcello consule. Creati consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Praetores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Laeca. Eo anno aediles curules, M. Fulvius Nobilior et C. Flaminius, tritici decies centum millia

binis aeris populo descripserunt: id C. Flaminii honoris causa ipsius, patrisque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam eius communicaverat cum collega. Ludi romani et apparati magnifice sunt, et ter toti instaurati. Aediles plebis, Cn. Domitius Ahenobarbus et C. Scribonius Curio, multos pecuarios ad populi iudicium adduxerunt: tres ex his condemnati sunt; ex eorum multaticia pecunia aedem in insula Fauni fecerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati, et epulum fuit ludorum causa.

XLIII. L. Valerius Flaccus et M. Porcius Cato consules Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, de provinciis quum ad senatum retulissent, patres censuerunt, *Quum in Hispania tantum glisceret bellum, ut iam consulari et duce et exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem et Italiam provincias aut comparare inter se, aut sortiri. Utri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones et quindecim millia sociûm latini nominis, et octingentos equites secum portare, et naves longas viginti ducere. Alter consul duas legiones scriberet. His Galliam provinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium et Boiorum animis.* Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Praetores deinde provincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Laeca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset: P. Manlius in Hispaniam citeriorem adiutor consuli datus. T. Quinctio, suspectis non solum Antiocho et Aetolis, sed iam etiam Nabide Lacedaemoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet: in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere, et mittere in Macedoniam iussi. Ap. Claudio praeter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum et ducentos equites novos scriberet, permissum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus: et legio eadem, quae fuerat sub Q. Minucio praetore, data. Et Porcio Laecae ad Etruriam circa Pisas duo millia peditum et quingenti equites ex gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis, consules, priusquam ab urbe proficiscerentur, ver sacrum ex decreto pontificum iussi fecere, quod A. Cornelius Mammula praetor voverat de senatus sententia populique iussu, Cn. Servilio, C. Flaminio consulibus. Annis post uno et viginti factum est, quam votum. Per eosdem dies C. Claudius, Ap. filius, Pulcher augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantibus iam vulgo hominibus, quod, quum Hispania movisset, bellum negligerent, literae a Q. Minucio allatae sunt, *Se ad Turbam oppidum cum Budare et Besaside, imperatoribus hispanis, signis collatis prospere pugnasse; duodecim millia hostium caesa: Budarem imperatorem captum: ceteros fusos fugatosque.* His literis lectis, minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curae, utique post adventum decem legatorum, in Antiochum regem conversae. Hi, expositis prius, quae cum Philippo acta essent, et quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti classe, egregio terrestri exercitu, in Europam eum traiecisse. Nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta, Aegypti invadendae, mox bello Graeciam arsuram fuisse. Neque enim ne Aetolos quidem quieturos, quum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Haerere et aliud in visceribus Graeciae ingens malum, Nabin, nunc Lacedaemoniorum, mox, si liceat, universae Graeciae futurum tyrannum: avaritia et crudelitate omnes fama celebratos tyrannos aequantem. Cui si Argos, velut arcem Peloponneso impositam, tenere liceat, deportatis in Italiam romanis exercitibus, nequidquam liberatam a Philippo Graeciam fore, pro rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram.*

XLV. Haec quum ab tam gravibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata referrent, audirentur, maior res, quod ad Antiochum attineret, maturanda magis, quando rex quacunque de causa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Quum diu disceptatum esset, utrum iam causae satis videretur, cur decerneretur bellum, an permitterent T. Quinctio: quod ad Nabin Lacedaemonium attineret, faceret, quod e

republica censeret esse, permiserunt; eam rem esse rati, quae maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rempublicam populi romani esset. Magis id animadvertendum esse, quid Hannibal et Carthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent. Adversae Hannibali factionis homines principibus romanis, hospitibus quisque suis, identidem scribebant, *Nuntios literasque ab Hannibale ad Antiochum missas, et ab rege ad eum clam legatos venisse. Ut feras quasdam nulla mitescere arte, sic immitem et implacabilem eius viri animum esse. Marcescere otio situque, queri civitatem, et inertia sopiri; nec sine armorum sonitu excitari posse.* Haec probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gesti, quam moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

XLVI. Iudicum ordo Carthagine ea tempestate dominabatur; eo maxime, quod iidem perpetui iudices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum potestate erat. Qui unum eius ordinis offendisset, idem omnes adversos habebat; nec accusator apud iudices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus ntebantur) praetor factus Hannibal vocari ad se quaestorem iussit. Quaestor id pro nihilo habuit. Nam et adversae factionis erat: et, quia ex quaestura in iudices, potentissimum ordinem, referebantur, iam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Hannibal, viatorem ad prehendendum quaestorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis, quam ordinem iudicum, prae quorum superbia atque opibus nec leges quidquam essent, nec magistratus, accusavit. Et, ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, et infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum, legem extemplo promulgavit, pertulitque, *Ut in singulos annos iudices legerentur: ne quis biennium continuum iudex esset.* Ceterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnae partis principum offenderat animos. Adiecit et aliud, quod, bono publico, sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur; partim praedae ac divisui principum quibusdam et magistratibus erant:

quin et pecunia, quae in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat, tributumque grave privatis imminere videbatur.

XLVII. Hannibal postquam, vectigalia quanta terrestria maritimaque essent, et in quas res erogarentur, animadvertit, et quid eorum ordinarii reipublicae usus consumerent, quantum peculatus averteret; omnibus residuis pecuniis exactis, tributo privatis remisso, satis locupletem rempublicam fore ad vectigal praestandum Romanis, pronuntiavit in concione, et praestitit promissum. Tum vero isti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi et irati Romanos in Hannibalem, et ipsos causam odii quaerentes, instigabant. Ita, diu repugnante P. Scipione Africano, qui parum ex dignitate populi romani esse ducebat, subscribere odiis accusatorum Hannibalis, et factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem, nec satis habere bello vicisse Hannibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum iurarent, ac nomen deferrent, tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui ad senatum eorum arguerent, Hannibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, Cn. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. Qui quum Carthaginem venissent, ex consilio inimicorum Hannibalis, quaerentibus causam adventus dici iusserunt: venisse se ad controversias, quae cum Masinissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. Id creditum vulgo. Unum Hannibalem se peti ab Romanis non fallebat; et ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. Itaque cedere tempori et fortunae statuit; et, praeparatis iam ante omnibus ad fugam, obversatus eo die in foro avertendae suspicionis causa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus.

XLVIII. Quum equi, quo in loco iussi erant, praesto fuissent, nocte Byzacium (ita regionem quandam Afri vocant) transgressus, postero die ad mare inter Achollam et Thapsum ad suam turrem pervenit. Ibi eum parata

instructaque remigio excepit navis. Ita Africa Hannibal excessit, saepius patriae, quam suum eventum miseratus. Eodem die in Cercinam insulam traiecit. Ubi quum in portu naves aliquot Phoenicum onerarias cum mercibus invenisset, et ad egressum eum e nave concursus salutantium esset factus; percunctantibus legatum se Tyrum missum dici iussit. Veritus tamen, ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut Adrumetum nuntiaret, se Cercinae visum, sacrificio apparari iusso, magistros navium mercatoresque invitari iussit: et vela cum antennis ex navibus corrogari, ut umbra (etenim media aestas forte erat) coenantibus in litore fieret. Quantum res et tempus patiebatur, apparatae celebrataeque eius diei epulae sunt: multoque vino in serum noctis convivium productum. Hannibal, quum primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit. Ceteri sopiti quum postero die tandem ex somno pleni crapulae surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas referendis in naves collocandisque et aptandis armamentis absumpserunt. Carthagine et multitudinis, assuetae domum Hannibalis frequentare, concursus ad vestibulum aedium est factus. Ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit principem civitatis quaerentium, et alii fugam conscisse, (id quod erat) alii fraude Romanorum interfectum, idque magis, vulgo fremebant: variosque vultus cerneres, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus discordi. Visum deinde Cercinae eum, tandem allatum est.

XLIX. Et Romani legati quum in senatu exposuissent, *Compertum patribus romanis esse, et Philippum regem ante ab Hannibale maxime accensum, bellum populo romano fecisse, et nunc literas nuntiosque ab eo ad Antiochum et Aetolos missos, consiliaque inita impellendae ad defectionem Carthaginis, nec alio eum quam ad Antiochum regem profectum; haud quieturum eum ante, quam bellum toto orbe terrarum concisset. Id ei non debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo romano vellent, nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse:* Carthaginienses responderunt, quidquid aequum censuissent Romani, facturos esse. Hannibal prospero cursu

Tyrum pervenit: exceptusque a conditoribus Carthaginis, ut ab altera patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat. Ibi profectum iam regem quum audisset, filiumque eius solemne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de romano bello. Sed haud parvum momentum animo eius ad moliendum adventus Hannibalis fecit. Aetolorum quoque eodem tempore alienati ab societate romana animi sunt: quorum legatos Pharsalum et Leucadem, et quasdam alias civitates ex primo foedere petentes, senatus ad T. Quinctium reiecit.

EPITOME

LIBRI XXXIV.

Lex Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello punico de finiendis matronarum cultibus tulerat, cum magna contentione abrogata est; quum M. Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is, in Hispaniam profectus, bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. T. Quinctius Flamininus bellum adversus Lacedaemonios et tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, data iis pace, qualem ipse voluit, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum secretus a populo ludos spectavit: ut id fieret, Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus censores intervenerunt, cum indignatione plebis. Coloniae pleraeque deductae sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphavit. Res praeterea in Hispania, et adversus Boios et Insubres Gallos feliciter gestae referuntur. Q. Quinctius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem et Nabidem Lacedaemoniorum tyrannum vicerat, Graeciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit. Legati Carthaginiensium nuntiaverunt, Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. Tentaverat autem Hannibal per Aristonem Tyrium, sine literis Carthaginem missum, ad rebellandum Poenos concitare.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXIV.

Inter bellorum magnorum, aut vix dum finitorum, aut imminentium, curas intercessit res parva dictu, sed quae studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius et L. Valerius tribuni plebei ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore punici belli, *Ne qua mulier plus semunciam auri haberet: neu vestimento versicolori uteretur: neu iuncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa, veheretur.* M. et P. Iunii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur, nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronae nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum contineri limine poterant: omnes vias urbis aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, ut, florente republica, crescente in dies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur haec frequentia mulierum in dies. Nam etiam ex oppidis conciliabulisque conveniebant. Iam et consules praetoresque et alios magistratus adire et rogare audebant. Ceterum minime exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem habebant, qui pro lege, quae abrogabatur, ita disseruit:

II. *Si in sua quisque nostrum matre familiae, Quirites, ius et maiestatem viri retinere instituisset, minus cum universis feminis negotii haberemus. Nunc domi victa libertas nostra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur et calcatur: et, quia singulas sustinere non potuimus, universas horremus. Equidem fabulam et fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliqua insula coniuratione*

muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo genere non summum periculum est, si coetus, et concilia, et secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere apud animum meum possum, utrum peior ipsa res, an peiore exemplo agatur. Quorum alterum ad nos consules reliquosque magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertinet. Nam utrum e republica sit, necne, id, quod ad vos fertur, vestra existimatio est, qui in suffragium ituri estis. Haec consternatio muliebris, sive sua sponte, sive auctoribus vobis, M. Fundani et L. Valeri, facta est, haud dubie ad culpam magistratuum pertinens, nescio vobis, tribuni, an consulibus, magis sit deformis: vobis, si feminas ad concitandas tribunicias seditiones iam adduxistis: nobis, si, ut plebis quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendae sunt. Equidem non sine rubore quodam paullo ante per medium agmen mulierum in forum perveni. Quod nisi me verecundia singularum magis maiestatis et pudoris, quam universarum, tenuisset, ne compellatae a consule viderentur, dixissem: Qui hic mos est in publicum procurrendi, et obsidendi vias, et viros alienos appellandi? Istud ipsum suos quaeque domi rogare non potuistis? An blandiores in publico, quam in privato, et alienis, quam vestris, estis? quanquam ne domi quidem vos, si sui iuris finibus matronas contineret pudor, quae leges hic rogarentur, abrogarenturve, curare decuit. Maiores nostri, nullam, ne privatam quidem, rem agere feminas sine auctore, voluerunt; in manu esse parentum, fratrum, virorum. Nos, si diis placet, iam etiam rempublicam capessere eas patimur, et foro prope, et concionibus, et comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias et compita faciunt, quam rogationem tribunorum plebis suadent, aliae legem abrogandam censent? Date frenos impotenti naturae et indomito animali, et sperate, ipsas modum licentiae facturas, nisi vos feceritis. Minimum hoc eorum est, quae iniquo animo feminae sibi aut moribus aut legibus iniuncta patiuntur: omnium rerum libertatem, imo licentiam, (si vere dicere volumus) desiderant. Quid enim, si hoc expugnaverint, non tentabunt?

III. *Recensete omnia muliebria iura, quibus licentiam earum alligaverint maiores nostri, per quaeque subiecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere po-*

testis. Quid? si carpere singula, et extorquere, et exaequari ad extremum viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo, simul pares esse coeperint, superiores erunt. At, hercule, ne quid novum in eas rogetur, recusant: non ius, sed iniuriam deprecantur. Imo ut, quam accepistis, iussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum et experiendo comprobastis, hanc ut abrogetis: id est, ut unam tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est: id modo quaeritur, si maiori parti et in summam prodest. Si, quod cuiquam privatim officiet ius, id destruet ac demolietur, quid attinebit universos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latae sunt, possint? Volo tamen audire, quid sit, propter quod matronae consternatae procucurrerint in publicum, ac vix foro se et concione abstineant. Ut captivi ab Hannibale redimantur parentes, viri, liberi, fratres earum? Procul abest: absitque semper, talis fortuna reipublicae: sed tamen, quum fuit, negastis hoc piis precibus earum. At non pietas nec sollicitudo pro suis, sed religio, congregavit eas. Matrem Idaeam, a Pessinunte ex Phrygia venientem, accepturae sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni praetenditur muliebri? Ut auro et purpura fulgeamus, inquiunt: ut carpentis, festis profestisque diebus, velut triumphantes de lege victa et abrogata, et captis et ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur: ne ullus modus sumptibus, ne luxuriae sit.

IV. *Saepe me querentem de feminarum, saepe de virorum, nec de privatorum modo, sed etiam magistratuum, sumptibus audistis; diversisque duobus vitiis, avaritia et luxuria, civitatem laborare: quae pestes omnia magna imperia everterunt. Haec ego, quo melior laetiorque in dies fortuna reipublicae est, imperiumque crescit, et iam in Graeciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, et regias etiam attrectamus gazas, eo plus horreo, ne illae magis res nos ceperint, quam nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi. Iam nimis multos audio Corinthi et Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, et antefixa fictilia deorum romanorum ridentes. Ego hos malo propitios deos; et ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus, non*

virorum modo, sed etiam mulierum animos donis tentavit. Nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam causam fuisse censetis? Eadem fuit, quae maioribus nostris nihil de hac re lege sanciendi. Nulla erat luxuria, quae coërceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum: sic cupiditates prius natae sunt, quam leges, quae iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis iugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi: Quid legem Cinciam de donis et muneribus, nisi quia vectigalis iam et stipendiaria plebes esse senatui coeperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quae modum sumptibus mulierum faceret, quum aurum et purpuram data et oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret, stantes in publico invenisset, quae acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire possum. Nam ut, quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat; sic, aequato omnium cultu, quid unaquaeque vestrum veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimoniae, vel paupertatis: sed utrumque lex vobis demit, quum id, quod habere non licet, non habetis. Hanc, inquit, ipsam exaequationem non fero, illa locuples. Cur non insignis auro et purpura conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut, quod habere non possunt, habiturae, si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen uxoribus vestris iniicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit; pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Nae, simul pudere, quod non oportet, coeperit; quod oportet, non pudebit. Quae de suo poterit, parabit: quae non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, et qui exoratus, et qui non exoratus erit! quum, quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos viros rogant, et, quod maius est, legem et suffragia rogant, et a quibusdam impetrant, adversus te, et rem tuam, et liberos tuos inexorabiles. Simul lex modum sumptibus uxoris tuae facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam

lex de hoc ferretur. Et, hominem improbum non accusari, tutius est, quam absolvi : et luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis, sicut ferae bestiae, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. Vos quod faxitis, deos omnes fortunare velim.

V. Post haec tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, quum pauca in eandem sententiam adiecissent; tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit : *Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id, quod a nobis rogatur, processissent, ego quoque, quum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectassem. Nunc, quum vir gravissimus consul M. Porcius, non auctoritate solum, quae tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa et accurata insectatus sit rogationem nostram, necessum est paucis respondere : qui tamen plura verba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda, consumpsit : et quidem, ut in dubio poneret, utrum id, quod reprehenderet, matronae sua sponte, an nobis auctoribus, fecissent. Rem defendam, non nos; in quos iecit magis hoc consul verbo tenus, quam ut re insimularet. Coetum, et seditionem, et interdum secessionem muliebrem appellavit, quod matronae in publico vos rogassent, ut legem, in se latam per bellum temporibus duris, in pace et florente ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quae rei augendae causa conquirantur, et haec, et alia esse scio: et M. Catonem oratorem non solum gravem, sed interdum etiam trucem, esse scimus omnes, quum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi matronae fecerunt, quod frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? Nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adversus te Origines revolvam. Accipe, quoties id fecerint, et quidem semper bono publico. Iam a principio, regnante Romulo, quum Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intercursu matronarum inter acies duas proelium sedatum est? Quid? regibus exactis quum Coriolano Marcio duce, legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta haec urbs esset, matronae averterunt? Iam, urbe capta*

a Gallis, quo redempta urbs est? nempe aurum matronae consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello, (ne antiqua repetam) nonne et, quum pecunia opus fuit, viduarum pecuniae adiuverunt aerarium, et, quum dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arcesserentur, matronae universae ad mare profectae sunt ad matrem Idaeam accipiendam? Dissimiles, inquis, causae sunt. Nec mihi causas aequare propositum est: nihil novi factum, purgare satis est. Ceterum, quod in rebus ad omnes pariter viros feminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in causa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? superbas, me dius fidius, aures habemus, si, quum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur.

VI. *Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex consulis oratio fuit. Nam et legem ullam omnino abrogari est indignatus; et eam praecipue legem, quae luxuriae muliebris coërcendae causa lata esset. Et illa communis pro legibus, visa consularis oratio est: et haec adversus luxuriam severissimis moribus conveniebat. Itaque periculum est, nisi, quid in utraque re vani sit docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quae non in tempus aliquod, sed perpetuae utilitatis causa in aeternum latae sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis reipublicae inutilem fecit; sic, quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales, ut ita dicam, et temporibus ipsis mutabiles esse video. Quae in pace latae sunt, plerumque bellum abrogat; quae in bello, pax: ut in navis administratione alia in secundam, alia in adversam tempestatem usui sunt. Haec quum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? An, quod secundum est, ab decemviris ad condenda iura creatis in duodecim tabulis scripta; sine qua quum maiores nostri non existimarint decus matronale servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus? Quis igitur nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio et Ti. Sempronio consulibus viginti annis ante latam? sine qua quum per tot annos matronae*

optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ec effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret: cur sit autem lata, ipsum indicavit tempus. Hannibal in Italia erat victor ad Cannas: iam Tarentum, iam Arpos, iam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur: defecerant socii: non milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in aerario habebamus: servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur: in eandem diem pecuniae, frumentum et cetera, quae belli usus postulabant, praebenda publicani se conducturos professi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum et argentum omne, ab senatoribus eius rei initio orto, in publicum conferebamus: viduae et pupilli pecunias suas in aerarium deferebant: cautum erat, quo ne plus auri et argenti facti, quo ne plus signati argenti et aeris domi haberemus. Tali tempore in luxuria et ornatu matronae occupatae erant, ut ad eam coërcendam lex Oppia desiderata sit? quum, quia Cereris sacrificium, lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus iussit. Cui non apparet, inopiam et miseriam civitatis, et quia omnium privatorum pecuniae in usum publicum vertendae erant, istam legem scripsisse, tam diu mansuram, quam diu causa scribendae legis mansisset? Nam si, quae tunc temporis causa aut decrevit senatus, aut populus iussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica praesenti pecunia locamus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, sicut tunc dedimus?

VII. *Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublicae sentient: ad coniuges tantum nostras pacis et tranquillitatis publicae fructus non perveniet? Purpura viri utemur, praetextati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi nostri praetextis purpura togis utentur; magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romae infimo generi magistris vicorum togae praetextae habendae ius permittemus; nec id ut vivi solum habeant tantum*

insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis duntaxat purpurae usum interdicemus? et, quum tibi viro liceat purpura in veste stragula uti, matrem familiae tuam purpureum amiculum habere non sines, et equus tuus speciosius instratus erit, quam uxor vestita? Sed in purpura, quae teritur, absumitur, iniustam quidem, sed aliquam tamen, causam tenacitatis video: in auro vero, in quo praeter manus pretium nihil intertrimenti fit, quae malignitas est? Praesidium potius in eo est et ad privatos, et ad publicos usus, sicut experti estis. Nullam aemulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse aiebat. At, hercule, universis dolor et indignatio est, quum sociorum latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quae sibi adempta sint; quum insignes eas esse auro et purpura; quum illas vehi per urbem, se pedibus sequi: tanquam in illarum civitatibus, non in sua, imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona, aut spolia bellica his contingere possunt. Munditiae, et ornatus, et cultus, haec feminarum insignia sunt: his gaudent et gloriantur; hunc mundum muliebrem appellarunt maiores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum deponunt? quid, quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque nisi excellentiorem ornatum, adiiciunt? Scilicet, si legem Oppiam abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid eius vetare volueritis, quod nunc lex vetat. Minus filiae, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Nunquam, salvis suis, exuitur servitus muliebris: et ipsae libertatem, quam viduitas et orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quam in legis, malunt esse. Et vos in manu et tutela, non in servitio, debetis habere eas; et malle patres vos aut viros, quam dominos, dici. Invidiosis nominibus utebatur modo consul, seditionem muliebrem et secessionem appellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est, quodcunque vos censueritis. Quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis.

VIII. Haec quum contra legem proque lege dicta essent,

aliquanto maior frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes tribunorum ianuas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio ab tribunis esset. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. Viginti annis post abrogata est, quam lata. M. Porcius consul, postquam abrogata est Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunae portum profectus, eodem exercitu convenire iusso, et edicto per oram maritimam misso, navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad Portum Pyrenaei sequerentur: inde se frequenti classe ad hostes iturum. Praetervecti ligustinos montes sinumque gallicum, ad diem, quam edixerat, convenerunt. Inde Rhodam ventum, et praesidium Hispanorum, quod in castello erat, vi deiectum. Ab Rhoda secundo vento Emporias perventum. Ibi copiae omnes, praeter socios navales, in terram expositae.

IX. Iam tunc Emporiae duo oppida erant muro divisa. Unum Graeci habebant, a Phocaea, unde et Massilienses, oriundi: alterum Hispani. Sed graecum oppidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior a mari trium millium passuum in circuitu murus erat. Tertium genus, romani coloni ab divo Caesare, post devictos Pompeii liberos, adiecti. Nunc in corpus unum confusi omnes; Hispanis prius, postremo et Graecis in civitatem romanam adscitis. Miraretur, qui tum cerneret, aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam ferae et bellicosae genti, obiectos, quae res eos tutaretur: disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. Partem muri versam in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta imposita: cuius assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. Nocte pars tertia civium in muris excubabant: neque moris tantum aut legis causa, sed, quanta si hostis ad portas esset, et servabant vigilias, et circumibant, cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant. Ne ipsi quidem temere urbe excedebant:

ad mare patebat omnibus exitus. Porta ad Hispanorum oppidum versa nunquam nisi frequentes, pars tertia fere, cuius proxima nocte vigiliae in muris fuerant, egrediebantur. Causa exeundi haec erat. Commercio eorum Hispani, imprudentes maris, gaudebant: mercarique et ipsi ea, quae externa navibus inveherentur, et agrorum exigere fructus, volebant. Huius mutui usus desiderium, ut hispana urbs Graecis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod sub umbra romanae amicitiae latebant: quam sicut minoribus viribus, quam Massilienses, pari colebant fide. Tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi et quantae hostium copiae essent; ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumpsit. Id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis Hispani haberent. Itaque, redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimissis, *Bellum*, inquit, *se ipsum alet.* Profectus ab Emporiis agros hostium urit vastatque: omnia fuga et terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio, decedenti ex ulteriore Hispania cum praesidio sex millium, dato ab Ap. Claudio praetore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrerunt. Viginti millia armatorum fuisse, Valerius scribit; duodecim millia ex iis caesa, oppidum Illiturgi receptum, et puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Helvius pervenit: et, quia tuta iam ab hostibus regio erat, praesidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus, et ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in aerarium quatuordecim millia pondo septingenta triginta duo: et signati bigatorum septendecim millia viginta tria: et Oscensis argenti centum viginti millia quadringentos triginta octo. Causa triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio et in aliena provincia pugnasset. Ceterum biennio post redierat, quum, provincia successori Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo et gravi fuisset morbo. Itaque duobus modo mensibus ante Helvius ovans urbem est ingressus, quam successor eius Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo

triginta quatuor millia octingenta, bigatorum septuaginta octo millia, et Oscensis argenti ducenta septuaginta octo millia.

XI. In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra habebat. Eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius eius erat, venerunt, querentes, *castella sua oppugnari, nec spem ullam esse resistendi, nisi praesidio romanus miles esset. Tria millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros.* Ad ea consul, *Moveri quidem se vel periculo eorum, vel metu*, dicere: *sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut, quum magna vis hostium haud procul absit, et, quam mox signis collatis dimicandum sit, in dies exspectet, dividendo exercitum minuere tuto vires posset.* Legati, ubi haec audierunt, flentes ad genua consulis provolvuntur. Orant, *ne se in rebus tam trepidis deserat. Quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros? Nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si coniurare cum ceteris voluissent: nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes satis opis et auxilii sibi in Romanis esse. Id si nullum sit, si sibi a consule negetur, deos hominesque se testes facere, invitos et coactos se, ne eadem, quae Saguntini passi sint, patiantur, defecturos: et cum ceteris potius Hispanis, quam solos, perituros esse.*

XII. Et illo quidem die sic sine responso dimissi. Consulem nocte, quae insecuta est, anceps cura agitare: nolle deserere socios, nolle minuere exercitum; quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. Stat sententia, non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiae: sociis spem pro re ostentandam censet. Saepe vana pro veris, maxime in bello, valuisse: et credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipsa fiducia, et sperando atque audendo servatum. Postero die legatis respondit, *Quanquam vereatur, ne suas vires, aliis eas commodando, minuat; tamen illorum se temporis ac periculi magis, quam sui, rationem habere.* Denuntiari militum parti tertiae ex omnibus cohortibus iubet, ut cibum, quem in naves imponant, mature coquant: navesque in

diem tertium expediri iussit. Duos ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nuntiare ea iubet; filium reguli comiter habendo, et muneribus apud se retinet. Legati non ante profecti, quam impositos in naves milites viderunt: id pro haud dubio iam nuntiantes, non suos modo, sed etiam hostes, fama romani auxilii adventantis impleverunt.

XIII. Consul, ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est, revocari ex navibus milites iubet. Ipse, quum iam id tempus anni appeteret, quo geri res possent, castra hiberna tria millia passuum ab Emporiis posuit. Inde per occasiones, nunc hac parte, nunc illa, modico praesidio castris relicto, praedatum milites in hostium agros educebat. Nocte ferme proficiscebantur, ut et quam longissime a castris procederent, et inopinatos opprimerent. Et exercebat ea res novos milites, et hostium magna vis excipiebatur: nec iam egredi extra munimenta castellorum audebant. Ubi satis admodum et suorum et hostium animos est expertus, convocari tribunos, praefectosque, et equites omnes, et centuriones iussit. *Tempus*, inquit, *quod saepe optastis, venit, quo vobis potestas fieret virtutem vestram ostendendi. Adhuc praedonum magis, quam bellantium, militastis more: nunc iusta pugna hostes cum hostibus conseretis manum. Non agros inde populari, sed urbium opes exhaurire licebit. Patres nostri, quum Hispania Carthaginiensium, et imperatores ibi et exercitus essent, ipsi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent; tamen addere hoc in foedere voluerunt, ut imperii sui Iberus fluvius esset finis. Nunc, quum duo praetores, quum consul, quum tres exercitus romani Hispaniam obtineant, Carthaginiensium iam prope decem annis nemo in his provinciis sit, imperium nobis citra Iberum amissum est. Hoc armis et virtute recuperetis oportet: et nationem, rebellantem magis temere, quam constanter bellantem, iugum, quo se exuit, accipere rursus cogatis.* In hunc modum maxime adhortatus pronuntiat, se nocte ad castra hostium ducturum. Ita ad corpora curanda dimissi.

XIV. Nocte media, quum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum, quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet, praeter castra hostium circumducit, et

prima luce, acie instructa, sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari ab tergo apparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. Interim consul apud suos, *Nusquam, nisi in virtute, spes est, milites,* inquit, *et ego sedulo, ne esset, feci. Inter castra nostra et nos medii hostes: ab tergo hostium ager est. Quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in virtute spem positam habere.* Sub haec cohortes recipi iubet, ut barbaros simulatione fugae eliceret. Id, quod crediderat, evenit. Pertimuisse et cedere rati Romanos, porta erumpunt: et, quantum inter castra sua et hostium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie instruenda, consul, iam paratis ordinatisque omnibus, incompositos aggreditur. Equites primos ab utroque cornu in pugnam educit: sed in dextro extemplo pulsi, cedentesque trepidi etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit consul, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci iubet, et ab tergo se ostendere, priusquam concurrerent peditum acies. Is terror obiectus hosti rem, metu romanorum equitum inclinatam, aequavit. Tamen adeo turbati erant dextrae alae equites peditesque, ut quosdam consul manu ipse reprehenderit, et aversos in hostem verterit. Ita, et quam diu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat: et iam ab dextra parte, unde terror et fuga coeperat, aegre Romanus restabat. Ab sinistro cornu et ab fronte urgebantur barbari, et cohortes ab tergo instantes pavidi respiciebant. Ut, emissis soliferreis falaricisque, gladios strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna. Non caecis ictibus procul ex improviso vulnerabantur: sed, pede collato, tota in virtute ac viribus spes erat.

XV. Fessos iam suos consul, ex secunda acie subsidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit. Nova acies facta. Integri recentibus telis fatigatos adorti hostes primum acri impetu, velut cuneo, perculerunt: deinde dissipatos in fugam averterunt: effusoque per agros cursu castra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato, ipse ad secundam legionem, quae in subsidio posita erat, equo revehitur: et signa prae se ferri, plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere

iubet. Si quis extra ordinem avidius procurrit, et ipse interequitans sparo percutit, et tribunos centurionesque castigare iubet. Iam castra hostium oppugnabantur: saxisque, et sudibus, et omni genere telorum summovebantur vallo Romani. Ubi recens admota legio est, tum et oppugnantibus animus crevit, et infensius hostes pro vallo pugnabant. Consul omnia oculis perlustrat, ut qua minima vi resistatur, ea parte irrumpat. Ad sinistram portam infrequentes videt: eo secundae legionis principes hastatosque inducit. Non sustinuit impetum eorum statio, quae portae apposita erat: et ceteri, postquam intra vallum hostes vident, ipsis castris exuti, signa armaque abiiciunt. Caeduntur in portis, suomet ipsi agmine in arcto haerentes: secundani terga hostium caedunt, ceteri castra diripiunt. Valerius Antias supra quadraginta millia hostium caesa eo die scribit. Cato ipse, haud sane detrectator laudum suarum, multos caesos ait; numerum non adscribit.

XVI. Tria eo die laudabilia fecisse putatur: unum, quod, circumducto exercitu, procul navibus suis castrisque, ubi spem nisi in virtute haberent, inter medios hostes proelium commisit: alterum, quod cohortes ab tergo hostibus obiecit: tertium, quod secundam legionem, ceteris omnibus effusis ad sequendos hostes, pleno gradu sub signis compositam instructamque subire ad portam castrorum iussit. Nihil deinde a victoria cessatum. Quum, receptui signo dato, suos spoliis onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem datis, ad praedandum in agros duxit. Effusius, ut sparsis hostibus fuga, praedati sunt. Quae res non minus, quam pugna pridie adversa, Emporitanos Hispanos accolasque eorum in deditionem compulit. Multi et aliarum civitatium, qui Emporias perfugerant, dediderunt se. Quos omnes, appellatos benigne, vinoque et cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra movit: et, quacumque incedebat agmen, legati dedentium civitates suas occurrebant. Et quum Tarraconem venit, iam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captivique et Romani, et sociûm ac latini nominis, variis casibus in Hispania oppressi, donum consuli a barbaris reducebantur. Fama

deinde vulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum ducturum, et ad devios montanos, profectum etiam, falso perlatum est. Ad hunc vanum et sine auctore ullo rumorem, Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt: eos, deducto exercitu, consul sine memorando proelio in potestatem redegit. Haud ita multo post iidem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti: sed non eadem venia victis fuit. Sub corona veniere omnes, ne saepius pacem sollicitarent.

XVII. Interim P. Manlius praetor, exercitu vetere a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adiuncto et Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles habentur Turdetani. Freti tamen multitudine sua obviam ierunt agmini romano. Eques immissus turbavit extemplo aciem eorum: pedestre proelium nullius ferme certaminis fuit. Milites veteres, periti hostium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum est. Decem millia Celtiberum mercede Turduli conducunt, alienisque armis parabant bellum. Consul interim, rebellione Bergistanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit. Quam rem adeo aegre passi, ut multi mortem sibimet ipsi consciscerent: ferox genus, nullam vitam rati sine armis esse. Quod ubi consuli renuntiatum est, senatores omnium civitatium ad se vocari iussit, atque iis, *Non nostra*, inquit, *magis, quam vestra, refert, vos non rebellare: siquidem id maiore Hispanorum malo, quam exercitus romani labore, semper adhuc factum est. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri posse, si effectum erit, ne possitis rebellare. Volo id quam mollissima via consequi. Vos quoque in ea re consilio me adiuvate: nullum libentius sequar, quam quod vosmet ipsi attuleritis.* Tacentibus spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. Quum revocati secundo quoque concilio tacuissent, uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segesticam

tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis et pluteis cepit.

XVIII. Eo maiorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quam qui primi venerunt in Hispaniam; quod ad illos taedio imperii Carthaginiensium Hispani deficiebant; huic ex usurpata libertate in servitutem velut asserendi erant: et ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur: nec, nisi in tempore subventum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque, quae in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret; nec in quemquam omnium gravius severiusque, quam in semet ipsum, imperium exerceret; parsimonia, et vigiliis, et labore cum ultimis militum certaret; nec quidquam in exercitu suo praecipui, praeter honorem atque imperium, haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania praetori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hostibus, sicut ante dictum est, faciebant. Itaque eo consul, arcessitus literis praetoris, legiones duxit. Ubi eo venit, (castra separatim Celtiberi et Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia proelia, incursantes in stationes eorum, Romani facere; semperque victores ex quamvis temere coepto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire consul, atque iis trium conditionum electionem ferre, iubet: primam, si transire ad Romanos velint, et duplex stipendium accipere, quam quantum a Turdetanis pepigissent: alteram, si domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxae futuram, quod hostibus se Romanorum iunxissent: tertiam, si utique bellum placeat, diem locumque constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad consultandum petita. Concilium immixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quidquam potuit. Quum incertum, bellum an pax cum Celtiberis esset, commeatus tamen, haud secus quam in pace, ex agris castellisque hostium Romani portabant: dein saepe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis, ingredientes. Consul ubi hostes ad pugnam elicere nequit,

primum praedatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integrae regionis ducit: deinde audito, Seguntiae Celtiberum omnes sarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Postquam nulla moventur re, persoluto stipendio, non suis modo, sed etiam praetoris militibus, relictoque omni exercitu in castris praetoriis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus

XX. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. Defecere ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deviam et silvestrem gentem, quum insita feritas continebat in armis, tum conscientia, dum consul exercitusque turdulo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum consul ducit, non romanas modo cohortes, sed iuventutem etiam merito infensorum iis sociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantundem patens, habebant. Quadringentos inde ferme passus constituit signa. Ibi delectarum cohortium stationem relinquens., praecepit iis, ne se ex eo loco ante moverent, quam ipse ad eos venisset: ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum suessetanae iuventutis habebat; eos ad murum oppugnandum subire iubet. Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere; memores, quam saepe in agro eorum impune persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent fugassentque; patefacta repente porta, universi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum, Suessetani tulere: quod postquam, sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam vidit; equo citato subter murum hostium ad cohortes advehitur: atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, qua silentium ac solitudo erat, in urbem inducit: priusque omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. Mox ipsos, nihil praeter arma habentes, in deditionem accepit.

XXI. Confestim inde victor ad Vergium castrum ducit. Receptaculum id maxime praedonum erat: et inde incursiones in agros pacatos provinciae eius fiebant. Transfugit inde ad consulem princeps Vergestanus, et purgare se ac populares coepit; *non esse in manu ipsis, rempu-*

blicam : praedones receptos totum suae potestatis id castrum fecisse. Consul eum domum redire, conficta aliqua probabili, cur abfuisset, causa, iussit. *Quum se muros subisse cerneret, intentosque praedones ad tuenda moenia esse; tum uti cum suae factionis hominibus meminisset arcem occupare.* Id, uti praeceperat, factum. Repente anceps terror, hinc muros ascendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvasit. Huius potitus loci consul eos, qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis, suaque habere iussit: Vergestanos ceteros, quaestori, ut venderet, imperavit: de praedonibus supplicium sumpsit. Pacata provincia, vectigalia magna instituit ex ferrariis argentariisque; quibus tum institutis, locupletior in dies provincia fuit. Ob has res gestas in Hispania supplicationem in triduum patres decreverunt.

XXII. Eadem aestate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Boiorum manu propter Litanam silvam, signis collatis, secundo proelio conflixit. Octo millia Gallorum caesa traduntur: ceteri, omisso bello, in vicos suos atque agros dilapsi. Consul reliquum aestatis circa Padum Placentiae et Cremonae exercitum habuit, restituitque, quae in iis oppidis bello diruta fuerant. Quum hic status rerum in Italia Hispaniaque esset, T. Quinctio, in Graecia ita hibernis actis, ut, exceptis Aetolis, quibus nec pro spe victoriae praemia contigerant, nec diu quis placere poterat, universa Graecia, simul pacis libertatisque perfruens bonis, egregie statu suo gauderet, nec magis in bello virtutem romani ducis, quam in victoria temperantiam iustitiamque et moderationem miraretur, senatusconsultum, quo bellum adversus Nabin Lacedaemonium decretum erat, affertur. Quo lecto, Quinctius conventum Corinthum omnium sociarum civitatium legationibus in diem certam edicit. Ad quam ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Aetoli quidem abessent, tali oratione est usus: *Bellum adversus Philippum non magis communi animo consilioque Romani et Graeci gesserunt, quam utrique suas causas belli habuerunt. Nam et Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienses hostes eorum iuvando, nunc hic sociis nostris oppugnandis, violaverat; et in vos talis fuit, ut nobis, etiamsi*

nostrarum oblivisceremur iniuriarum, vestrae iniuriae satis digna causa belli fuerint. Hodierna consultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrum Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos pati velitis sub ditione eius esse: an aequum censeatis, nobilissimam vetustissimamque civitatem, in media Graecia sitam, repeti in libertatem, et eodem statu, quo ceteras urbes Peloponnesi et Graeciae esse. Haec consultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos est: Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatae Graeciae, unius civitatis servitus, non plenam, nec integram gloriam esse sinit. Ceterum si vos nec cura eius civitatis, nec exemplum, nec periculum movet, ne serpat latius contagio eius mali, nos aequi bonique facimus. De hac re vos consulo, staturus eo, quod plures censueritis.

XXIII. Post orationem romani imperatoris, percenseri aliorum sententiae coeptae sunt. Quum legatus Atheniensium, quantum poterat gratiis agendis, Romanorum in Graeciam merita extulisset, *imploratos auxilium, adversus Philippum tulisse opem; non rogatos, ultro adversus tyrannum Nabin offerre auxilium;* indignatusque esset, *haec tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium; quum fateri potius praeteritorum gratiam deberent;* apparebat incessi Aetolos. Igitur Alexander princeps gentis, invectus primum in Athenienses, libertatis quondam duces et auctores, assentationis propriae gratia communem causam prodentes, questus deinde, *Achaeos, Philippo quondam milites, postremum ab inclinata eius fortuna transfugas, et Corinthum recepisse, et id agere, ut Argos habeant: Aetolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in foedere suas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino et Pharsalo;* insimulavit fraudis Romanos, *quod, vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem et Demetriadem praesidiis tenerent; qui Philippo, cunctanti deducere inde praesidia, obiicere semper soliti sint, nunquam, donec Demetrias, Chalcisque, et Corinthus tenerentur, liberam Graeciam fore: postremo, quia remanendi in Graecia retinendique exercitus Argos et Nabin causam facerent. Deportarent legiones in Italiam. Aetolos polliceri, aut conditionibus et voluntate sua Nabin praesidium Argis deducturum, aut vi*

atque armis coacturos in potestate consentientis Graeciae esse.

XXIV. Haec vaniloquentia primum Aristaenum praetorem Achaeorum excitavit. *Ne istuc*, inquit, *Iupiter Optimus Maximus sirit, Iunoque Regina, cuius in tutela Argi sunt, ut illa civitas inter tyrannum lacedaemonium, et latrones Aetolos praemium sit posita, in eo discrimine, ut miserius a vobis recipiatur, quam ab illo capta est. Mare interiectum ab istis praedonibus non tuetur nos, T. Quincti. Quid, si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Graecorum habent, sicut speciem hominum. Moribus ritibusque efferatioribus, quam ulli barbari, imo quam immanes belluae, vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut et ab Nabide Argos recuperetis, et ita res Graeciae constituatis, ut ab latrocinio quoque Aetolorum satis pacata haec relinquatis.* Romanus, cunctis undique increpantibus Aetolos, *responsurum se fuisse iis*, dixit, *nisi ita infensos omnes in eos videret, ut sedandi potius, quam irritandi, essent. Contentum itaque opinione ea, quae de Romanis Aetolisque esset, referre se*, dixit, *quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achaeis Argos?* Quum omnes bellum decressent; auxilia ut pro viribus suis quaeque civitates mitterent, est hortatus. Ad Aetolos legatum etiam misit: magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam spe impetrari posse.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia arcesserent, imperavit. Per eosdem dies et Antiochi legatis, de societate agentibus, respondit, *Nihil se, absentibus decem legatis, sententiae habere. Romam eundum ad senatum iis esse.* Ipse copias adductas ab Elatia ducere Argos pergit; atque ei circa Cleonas Aristaenus praetor, cum decem millibus Achaeorum, equitibus mille, occurrit: et haud procul inde, iunctis exercitibus, posuerunt castra. Postero die in campum Argivorum descenderunt, et quatuor ferme millia ab Argis locum castris capiunt. Praefectus praesidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, et uxoris eius frater: qui sub adventum Romanorum et utrasque arces, (nam duas habent Argi) et loca alia, quae aut opportuna, aut suspecta erant, validis praesidiis firmavit. Sed inter agenda

haec pavorem iniectum adventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: et ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argivus, adolescens maioris animi, quam consilii: qui primo, iureiurando interposito, de praesidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adiicere coniurationi studet, incautior fidei aestimator fuit. Colloquentem eum cum suis satelles a praefecto missus quum arcesseret, sensit proditum consilium esse; hortatusque coniuratos, qui aderant, ut potius, quam extorti morerentur, arma secum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut, qui salvam rempublicam vellent, auctorem et ducem se libertatis sequerentur. Haud sane movit quemquam, quia nihil usquam spei propinquae, nedum satis firmi praesidii, cernebant. Haec vociferantem eum Lacedaemonii, circumventum cum suis, interfecerunt. Comprehensi deinde quidam et alii. Ex iis occisi plures, pauci in custodiam coniecti. Multi proxima nocte, funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt.

XXVI. Quinctius, affirmantibus iis, si ad portas romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, et, si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos, misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus a porta Lacedaemoniis proelium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem, et castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid novi motus oriretur. Postquam oppressam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Graeciae, praeter Aristaenum, eadem sententia erat, quum causa belli non alia esset, inde potissimum ordiundi bellum. Quinctio id nequaquam placebat, sed Aristaenum, contra omnium consensum disserentem, cum haud dubia approbatione audivit: et ipse adiecit, *quum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse, quam omisso hoste Argos oppugnari? Se vero caput belli Lacedaemonem et tyrannum petiturum*. Et, dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit.

Quod maturi erat circa, demessum et convectum est: viride, ne hostes mox haberent, protritum et corruptum. Castra deinde movit, et, Parthenio superato monte, praeter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. Ibi, priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectavit. Venerunt Macedones a Philippo mille et quingenti, et Thessalorum equites quadringenti. Nec iam auxilia, quorum affatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnae copiae conveniebant. Iam ab Leucade L. Quinctius quadraginta navibus venerat: iam Rhodiae decem et octo tectae naves, iam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem tectis navibus, triginta lembis, mixtisque aliis minoris formae navigiis. Ipsorum quoque Lacedaemoniorum exsules permulti, tyrannorum iniuria pulsi, spe recuperandae patriae in castra romana convenerunt. Multi autem erant, iam per aliquot aetates, ex quo tyranni tenebant Lacedaemonem, alii ab aliis pulsi. Princeps erat exsulum Agesipolis, cuius iure gentis regnum Lacedaemone erat, pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedaemone fuit.

XXVII. Quum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum, et prope nulla spes esset vere suas hostiumque aestimanti vires, non tamen omisit bellum: sed et a Creta mille delectos iuventutis eorum excivit, quum mille iam haberet: et tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit: et fossa valloque urbem communivit. Et, ne quid intestini motus oriretur, metu et acerbitate poenarum tenebat animos, quoniam, ut salvum vellent tyrannum, sperare non poterat. Quum suspectos quosdam civium haberet, eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipsi vocant) positis armis, ad concionem vocari iubet Lacedaemonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit, et pauca praefatus, *Cur sibi omnia timenti caventique ignoscendum in tali tempore foret: et ipsorum referre, si quos suspectos status praesens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quam puniri molientes. Itaque quosdam se in custodia habiturum*,

donec ea, quae instet, tempestas praetereat. Hostibus repulsis, (a quibus, si modo proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse) extemplo eos emissurum. Sub haec citari nomina octoginta ferme principum iuventutis iussit: atque eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit: nocte insequenti omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam, (hi sunt iam inde antiquitus castellani, agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur. Hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet; et urbem relinquere, tam suspensis et incertis omnium animis, metuens.

XXVIII. Quinctius, satis iam omnibus paratis, profectus ab stativis, die altero ad Sellasiam super Oenunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedaemoniorum tyranno, signis collatis dimicasse dicebatur. Inde, quum audisset ascensum difficilis et arctae viae esse, brevi per montes circuitu praemissis, qui munirent viam, lato satis et patenti limite ad Eurotam amnem, sub ipsis prope fluentem moenibus, pervenit: ubi castra metantes Romanos Quinctiumque ipsum, cum equitibus atque expeditis praegressum, auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum coniecerunt, nihil tale exspectantes, quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in se cuique minimum fiduciae esset, trepidatum est. Tandem signa legionum supervenerunt: et, quum primi agminis cohortes inductae in proelium essent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani, quum tantum a muro recessissent, ut extra ictum teli essent, acie directa paullisper steterunt. Postquam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. Postero die Quinctius prope flumen praeter urbem sub ipsas Menelaii montis radices ducere copias instructas pergit. Primae legionariae cohortes ibant: levis armatura et equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios

milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hostem aggrederetur. Postquam extremum agmen praeteriit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id, quod futurum erat, ne inopinatum accideret, praeparatis suorum animis, signa extemplo convertit, totumque in hostem agmen circumegit. Itaque, velut rectae acies concurrissent, iustum aliquamdiu proelium fuit. Tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt: quae minus infida ac trepida fuisset, ni Achaei locorum prudentes institissent. Hi et caedem ingentem ediderunt, et dispersos passim fuga plerosque armis exuerunt. Quinctius prope Amyclas posuit castra. Inde, quum perpopulatus omnia circumiecta urbi frequentis et amoeni agri loca esset, nullo iam hostium portam excedente, movit castra ad flumen Eurotam. Inde vallem Taygeto subiectam agrosque ad mare pertinentes evastat.

XXIX. Eodem fere tempore L. Quinctius maritimae orae oppida, partim voluntate, partim metu aut vi, recepit. Certior deinde factus, Gythium oppidum omnium maritimarum rerum Lacedaemoniis receptaculum esse, nec procul a mari castra romana abesse, omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore valida urbs, et multitudine civium incolarumque et omni bellico apparatu instructa. In tempore Quinctio, rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes et classis Rhodiorum supervenerunt. Ingens multitudo navalium sociorum, e tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia, quae ad oppugnationem urbis terra marique munitae facienda opera erant, effecit. Iam testudinibus admotis murus subruebatur: iam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus eversa est turris, quodque circa muri erat, casu eius prostratum: et Romani simul a portu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes, simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. Nec multum abfuit, quin, qua intenderant, penetrarent: sed tardavit impetum eorum spes obiecta dedendae urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas et Gorgopas pari imperio praeerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum romanum traditurum se urbem; et quum

ad eam rem tempus et ratio convenisset, a Gorgopa proditor interficitur: intentiusque ab uno urbs defendebatur, et difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quinctius cum quatuor millibus delectorum militum supervenisset. Is quum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, et ex altera parte L. Quinctius ab operibus suis terra marique instaret; tum vero desperatio Gorgopam quoque coëgit id consilii, quod in altero morte vindicaverat, capere: et pactus, ut abducere inde milites, quos praesidii causa habebat, liceret, tradidit Quinctio urbem. Priusquam Gythium traderetur, Pythagoras, praefectus Argis relictus, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenariis militibus, et duobus millibus Argivorum, Lacedaemonem ad Nabin venit.

XXX. Nabis, sicut primo adventu romanae classis et traditione oppidorum maritimae orae conterritus erat, sic, parva spe quum acquievisset, Gythio ab suis retento, postquam id quoque traditum Romanis audivit esse, quum ab terra, omnibus circa hostibus, nihil spei esset, a mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunae ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitti. Qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quam ut tyranno colloqui cum imperatore liceret. Consilio advocato, quum omnes dandum colloquium censuissent, dies locusque constituitur. In mediae regionis tumulos, modicis copiis sequentibus, quum venissent, relictis ibi in statione conspecta utrimque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quinctius cum fratre et Eumene rege, et Sosilao Rhodio, et Aristaeno Achaeorum praetore, tribunisque militum paucis descendit.

XXXI. Ibi permisso, ut, seu dicere prius, seu audire mallet, ita coepit tyrannus: *Si ipse per me, T. Quincti, vosque, qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem, tacitus eventum fortunae meae exspectassem. Nunc imperare animo nequivi, quin, priusquam perirem, cur periturus essem, scirem. Et, hercule, si tales essetis, quales esse Carthaginienses*

fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet, in me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse, non mirarer. Nunc, quum vos intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum foedera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis. Quum me ipse respexi, eum esse spero, cui et publice, sicut ceteris Lacedaemoniis, vobiscum vetustissimum foedus sit: et meo nomine privatim amicitia ac societas, nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi et everti, quod Argivorum civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem praebet. Nam et, ipsis vocantibus ac tradentibus, urbem eam accepi, non occupavi: et accepi, quum Philippi partium, non in vestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quod, quum iam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit: et, ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis praesidium deducerem, pepigistis. At, hercle, in ea controversia, quae de Argis est, superior sum et aequitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium; quod volentem, non vi coactam, accepi; et vestra confessione, quod in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Ceterum nomen tyranni et facta me premunt, quod servos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum, me, qualiscunque sum, eundem esse, qui fui, quum tu ipse mecum, T. Quincti, societatem pepigisti. Tum me regem appellari a vobis memini: nunc tyrannum vocari video. Itaque si ego nomen imperii mutassem, mihi meae inconstantiae; quum vos mutetis, vobis vestrae reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servis liberandis auctam, et egentibus divisum agrum attinet, possum quidem et in hoc me iure temporis tutari. Iam feceram haec, qualiacunque sunt, quum societatem mecum pepigistis, et auxilia in bello adversus Philippum accepistis. Sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos laesissem, aut vestram amicitiam violassem? sed illud, me more atque instituto maiorum fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea, quae Lacedaemone fiunt. Nihil comparare singula necesse est. Vos a censu equitem, a censu peditem legitis: et paucos excellere opibus, plebem subiectam esse illis, vultis. Noster legumlator non in paucorum manu rempublicam esse voluit, quem vos senatum

appellatis; nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: sed per aequationem fortunae ac dignitatis fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregisse, quam pro patrio sermone, fateor. Et breviter peroratum esse potuit: Nihil me, postquam vobiscum amicitiam institui, cur eius vos poeniteret, commisisse.

XXXII. Ad haec imperator romanus: *Amicitia et societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope, rege Lacedaemoniorum iusto ac legitimo, facta est. Cuius ius tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedaemone imperium, quia nos bella nunc punica, nunc gallica, nunc alia ex aliis occupaverant, usurparunt; sicut tu quoque hoc macedonico bello fecisti. Nam quid minus conveniret, quam eos, qui pro libertate Graeciae adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? et tyranno quam, qui unquam, saevissimo et violentissimo in suos? Nobis vero, etiamsi Argos nec cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus omnem Graeciam, Lacedaemon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat atque in leges suas, quarum modo, tanquam aemulus Lycurgi, mentionem fecisti. An, ut ab Iasso et Bargyliis praesidia Philippi deducantur, curae erit nobis: Argos et Lacedaemonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Graeciae, sub pedibus tuis relinquemus, quae titulum nobis liberatae Graeciae servientes deforment? At enim cum Philippo Argivi senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. Satis compertum habemus, duorum, aut summum trium in ea re, non civitatis, culpam esse: tam, hercle, quam in te tuoque praesidio arcessendo accipiendoque in arcem nihil esse publico consilio actum. Thessalos, et Phocenses, et Locrenses, consensu omnium scimus partium Philippi fuisse; tamen cum cetera liberavimus Graecia. Quid tandem censes in Argivis, qui insontes publici consilii sint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, et egentibus hominibus agri divisi crimina tibi obiici dicebas. Non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt prae iis, quae a te tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur? Exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedaemone, si audire iuvat vera dominationis impotentissimae crimina. Ut omnia alia vetustiora omittam, quam caedem Argis Pythagoras iste gener*

tuus paene in oculis meis edidit? quam tu ipse, quum iam prope in finibus Lacedaemoniorum essem? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus civibus tuis, in custodia te habiturum esse pronuntiasti, iube vinctos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, vivere sciant. At enim, ut iam ita sint haec, quid ad vos, Romani? Hoc tu dicas liberantibus Graeciam? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare traiecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem proprie non violavi. Quoties vis te id arguam fecisse? Sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? Nempe his maxime duabus; si socios meos pro hostibus habeas; si cum hostibus te coniungas. Utrumque a te factum est. Nam et Messenen, uno atque eodem iure foederis, quo et Lacedaemonem, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti: et cum Philippo, hoste nostro, non societatem solum, sed, si diis placet, affinitatem etiam per Philoclem praefectum eius pepigisti: et bellum adversus nos gerens mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti: et plures prope cives romanos, quam Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniae ora, quam promontorium Maleae commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parce, sis, fidem ac iura societatis iactare; et, omissa populari oratione, tanquam tyrannus et hostis loquere.

XXXIII. Sub haec Aristaenus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. Referre deinde nominatim tyrannos civitatium finitimarum coepit, qui, deposito imperio, restitutaque libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis in vicem auditisque, nox prope diremit colloquium. Postero die Nabis, *Argis se cedere ac deducere praesidium, quando ita Romanis placeret, et captivos et perfugas redditurum*, dixit. *Aliud si quid postularent, scriptum ut ederent*, petiit, *ut deliberare cum amicis posset.* Ita et tyranno ad consultandum tempus datum est: et Quinctius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit consilium. Maximae partis sententia erat: *Perseverandum*

in bello esse, et tollendum tyrannum: nunquam aliter tutam libertatem Graeciae fore. Satius multo fuisse, non moveri bellum adversus eum, quam omitti motum. Et ipsum velut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore iniusti imperii assumpto populo romano; et extemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati civium suorum incitaturum. Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. Videbat enim, compulso intra moenia hoste, nihil praeter obsidionem restare. Eam autem fore diuturnam. *Non enim Gythium, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset, sed Lacedaemonem, validissimam urbem viris armisque, oppugnaturos. Unam spem fuisse, si qua admoventibus exercitum dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset. Quum signa portis prope inferri cernerent, neminem se movisse.* Adiiciebat, *et cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nuntiare: multo maioribus, quam ante, terrestribus navalibusque copiis in Europam eum transisse. Si occupasset obsidio Lacedaemonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos?* Haec propalam dicebat: illa tacita suberat cura, ne novus consul Graeciam provinciam sortiretur, et inchoati belli victoria successori tradenda esset.

XXXIV. Quum adversus tendendo nihil moveret socios, simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilii sui traduxit. *Bene vertat*, inquit, *quando ita placet, obsideamus Lacedaemonem. Illud modo ne fallat ceterum, quum res tam lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio urbium sit, et obsidentibus prius saepe, quam obsessis, taedium afferat, iam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedaemonis moenia esse. Quae mora si laborem tantum ac periculum haberet, ut et animis, et corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. Nunc impensa quoque magna eget in opera, in machinationes et tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est; in commeatus vobis nobisque in hiemem expediendos. Itaque, ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum ante vestris civitatibus censeo, explorandumque, quid quaeque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superque habeo: sed, quo plures*

sumus, pluribus rebus egebimus. Nihil iam praeter nudum solum ager hostium habet. Ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis. Haec oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit: segnitiam, invidiam et obtrectationem domi manentium adversus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. Versis itaque subito voluntatibus, faceret, quod e republica populi romani sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt.

XXXV. Inde Quinctius, adhibitis legatis tantum tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. *Sex mensium induciae ut essent Nabidi Romanisque, et Eumeni regi, et Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius et Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptae conditiones pacis editae Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset: et ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, quae in Argivorum agro essent, praesidia omnia deducerentur, vacuaque et libera traderentur Romanis; et ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur, et, si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse navem ullam, praeter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas et captivos omnibus sociis populi romani civitatibus redderet, et Messeniis omnia, quae comparerent, quaeque domini cognoscerent. Exsulibus quoque lacedaemoniis liberos et coniuges restitueret, quae earum viros sequi voluissent: invita ne qua exsulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transissent, iis res suae omnes recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum ullo Cretensium aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus, quas ipse restituisset, quaeque se suaque in fidem ac ditionem populi romani tradidissent, omnia praesidia deduceret: seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides, ea ita futura, daret quinque, quos*

imperatori romano placuisset; filium in his suum: et talenta centum argenti in praesenti, et quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.

XXXVI. Haec conscripta, castris propius urbem motis, Lacedaemonem mittuntur: nec sane quidquam eorum satis placebat tyranno, nisi quod, praeter spem, reducendorum exsulum mentio nulla facta erat. Maxime autem omnium eà res offendebat, quod et naves, et maritimae civitates ademptae erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram Maleae praedatoriis navibus infestam habenti. Iuventutem praeterea civitatium earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quanquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis, ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda, satellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia universi, quam ea, quae ad quemque pertinerent, singuli carpebant. Qui exsulum coniuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant, tanquam amissuri, non redituri, indignabantur. Servis liberatis a tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo foedior, quam fuisset ante, servitus redeuntibus in iratorum dominorum potestatem ante oculos obversabatur. Mercenarii milites et pretia militiae casura in pace aegre ferebant, et reditum sibi nullum esse in civitates videbant, infensas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum.

XXXVII. Haec inter se primo in circulis serentes fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. Quo tumultu quum per se satis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari iussit. Ubi quum ea, quae imperarentur a Romanis, exposuisset, et graviora atque indigniora quaedam falso affinxisset, et ad singula, nunc ab universis, nunc a partibus concionis, acclamaretur, interrogavit, *Quid se respondere ad ea, aut quid facere vellent?* Prope una voce omnes, *Nihil respondere, bellum geri*, iusserunt: et pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere, et bene sperare iubentes, *fortes fortunam adiuvare*, aiebant. His vocibus incitatus tyrannus, et Antiochum Aetolosque adiuturos pronuntiat; et sibi ad obsidionem sustinendam copiarum

affatim esse. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, et in stationes non ultra quieturi discurrunt. Paucorum lacessentium excursio et emissa iacula extemplo et Romanis dubitationem, quin bellandum esset, exemerunt. Levia inde proelia per quatriduum primum sine ullo satis certo eventu commissa. Quinto die prope iusta pugna adeo paventes in oppidum Lacedaemonii compulsi sunt, ut quidam milites romani, terga fugientium caedentes, per intermissa, ut tunc erant, moenia urbem intrarint.

XXXVIII. Et tunc quidem Quinctius, satis eo terrore coërcitis excursionibus hostium, nihil praeter ipsius oppugnationem urbis superesse ratus, missis, qui omnes navales socios a Gythio arcesserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum urbis situm moenia circumvehitur. Fuerat quondam sine muro Sparta. Tyranni nuper locis patentibus planisque obiecerant murum: altiora loca, et difficiliora aditu, stationibus armatorum pro munimento obiectis tutabantur. Ubi satis omnia inspexit, corona oppugnandum ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestrium ac navalium copiarum, ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia, quibus non oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant. Iussi clamore sublato subire undique omnes, ut, qua primum occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia simul paventes Lacedaemonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam divisum. Parte una a Phoebeo, altera a Dictynneo, tertia ab eo loco, quem Heptagonias appellant (omnia autem haec aperta sine muro loca sunt) aggredi iubet. Quum tantus undique terror urbem circumvasisset; primo tyrannus et ad clamores repentinos, et ad nuntios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus, aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. Deinde, circumfuso undique pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere, quod in rem esset, nec audire posset; nec inops modo consilii, sed vix mentis compos esset.

XXXIX. Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedaemonii: ternaeque acies tempore uno locis diversis pugnabant. Deinde, crescente certamine, nequaquam

erat proelium par. Missilibus enim Lacedaemonii pugnabant, a quibus se et magnitudine scuti perfacile romanus tuebatur miles, et quod alii vani, alii leves admodum ictus erant. Nam propter angustias loci confertamque turbam non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spatium habebant: sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. Itaque ex adverso missa tela, nulla in corporibus, rara in scutis haerebant. A circumstantibus ex superioribus locis quidam vulnerati sunt: mox progressos iam etiam ex tectis non tela modo, sed tegulae quoque, inopinantes perculerunt. Sublatis deinde supra capita scutis, continuatisque ita inter se, ut non modo ad caecos ictus, sed ne ad inserendum quidem ex propinquo telum loci quidquam esset, testudine facta subibant. Et primae angustiae paullisper, sua hostiumque refertae turba, tenuerunt: postquam in patentiorem viam urbis paullatim urgentes hostem processere, non ultra vis eorum atque impetus sustineri poterant. Quum terga vertissent Lacedaemonii, et effusa fuga superiora peterent loca; Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipse evaderet, circumspectabat. Pythagoras quum ad cetera animo officioque ducis fungebatur, tum vero unus, ne caperetur urbs, causa fuit. Succendi enim aedificia proxima muro iussit. Quae quum momento temporis arsissent, ut adiuvantibus ignem, qui alias ad exstinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna, ad armatos pervenire, et flamma late fundi, fumus terrorem etiam maiorem, quam periculum, facere. Itaque et qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes, recessere a muro: et, qui iam intraverant, ne incendio ab tergo oriente intercluderentur ab suis, receperunt sese: et Quinctius, postquam, quid rei esset, vidit, receptui canere iussit. Ita iam a capta prope urbe revocati redierunt in castra.

XL. Quinctius plus ex timore hostium, quam ex re ipsa, spei nactus, per triduum insequens territavit eos; nunc proeliis lacessendo, nunc operibus intersepiendo quaedam; ne exitus ad fugam esset. His comminationibus

compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quinctius primo aspernatum excedere castris iussit, deinde suppliciter orantem, advolutumque genibus, tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum : dein, quum ea velut vana et sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, ut his conditionibus, quae ex scripto paucis ante diebus editae erant, induciae fierent : pecuniaque et obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nuntiis aliis prope super alios afferentibus, tantum non iam captam Lacedaemonem esse, erecti et ipsi, simul eo quod Pythagoras cum parte validissima praesidii excesserat, contempta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam, praesidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer praefuerat, vivum fide data emiserunt. Huic laetitiae Quinctius supervenit, pace data tyranno, dimissisque ab Lacedaemone Eumene, et Rhodiis, et L. Quinctio fratre ad classem.

XLI. Laeta civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala praetermissum, in adventum romani exercitus ducisque indixerunt, praefeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quae gaudium cumularent. Reducti cives ab Lacedaemone erant, quos nuper Pythagoras, quosque ante Nabis abduxerant : redierant, qui post compertam a Pythagora coniurationem, et caede iam coepta, effugerant : libertatem ex longo intervallo, libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. Testata quoque ipso Nemeorum die voce praeconis libertas est Argivorum. Achaeis quantum restituti Argi in commune Achaiae concilium laetitiae afferebant; tantum serva Lacedaemon relicta, et lateri adhaerens tyrannus, non sincerum gaudium praebebant. Aetoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Graeciae urbibus. Tyranno relictam Lacedaemonem : regem autem legitimum, qui in romanis fuerit castris, ceterosque nobilissimos cives in exsilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum populum romanum.* Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum spartanum profectus erat,

copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus romana castra positis: diuque cunctatum, quum Aetolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto: eo proelio victum, castrisque exutnm pacem petisse; quum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

XLII. Eodem fere tempore et a T. Quinctio de rebus ad Lacedaemonem gestis, et ab M. Porcio consule ex Hispania literae allatae. Utriusque nomine in dies ternos supplicatio a senatu decreta est. L. Valerius consul, qunm post fusos circa Litanam silvam Boios quietam provinciam habuisset, comitiorum causa Romam rediit; et creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi punici belli consules fuerant. Praetoria inde comitia habita. Creati P. Cornelius Scipio, et duo Cn. Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus et Sex. Digitius, et T. Iuventius Thalna. Comitiis perfectis, consul in provinciam rediit. Novum ins eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam romanam nomina dedissent, cives romani essent. Puteolos, Salernumque, et Buxentum ascripti coloni, qui nomina dederant, qnum ob id se pro civibus romanis ferrent, senatus iudicavit, non esse eos cives romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt. Iis extra urbem in aede Apollinis senatus datus est. Pax, quae cum T. Quinctio convenisset, ut rata esset, petierunt, impetraveruntque. De provinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut, qnoniam in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio, *satis esse Italiae unum consulem*, censebat: *alteri decernendam Macedoniam esse. Bellum grave ab Antiocho imminere: iam ipsum sua sponte in Europam transgressum. Quid deinde facturum censerent, quum hinc Aetoli haud dubie hostes vocarent ad bellum, illinc Han-*

nibal, romanis cladibus insignis imperator, stimularet? Dum de provinciis consulum disceptatur, praetores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana iurisdictio, T. Iuventio peregrina evenit. P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendae Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit: eum, qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio, ac dimitti: item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. Consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas eos legiones scribere: ut, dimissis, quos senatus censuisset, exercitibus, octo omnino romanae legiones essent.

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio consulibus. Id quum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii patribus renuntiasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia, quanta assoleret, faciendos. Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Calendas Martias, et pridie Calendas Maias, P. Cornelio Scipione et Ti. Sempronio Longo consulibus. Censorum inde comitia habita sunt. Creati censores Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus principem senatus P. Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt. Tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, praeterierunt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod, ludis romanis, aedilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent a populo: nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem saevitum. Atrium Libertatis et Villa publica ab iisdem refecta amplificataque. Ver sacrum ludique votivi, quos voverat P. Sulpicius Galba consul, facti. Quum spectaculo eorum occupati animi omnium essent, Q. Pleminius, qui propter multa in deos hominesque scelera, Locris admissa, in carcerem coniectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent; ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. Ea res indicio consciorum

palam facta, delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque.

XLV. Coloniae civium romanorum eo anno deductae sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum; treceni homines in singulas. Item Salernum Buxentumque coloniae civium romanorum deductae sunt. Deduxere triumviri, T. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium romanorum alii triumviri, D. Iunius Brutus, M. Baebius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempsam item et Crotonem civium romanorum coloniae deductae. Tempsanus ager de Bruttiis captus erat: Bruttii Graecos expulerant. Crotonem Graeci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Aemilius Paullus, C. Plaetorius Crotonem; Tempsam L. Cornelius Merula, et C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia visa eo anno Romae sunt, alia nuntiata. In foro, et comitio, et Capitolio sanguinis guttae visae sunt: et terra aliquoties pluit: et caput Vulcani arsit. Nuntiatum est, Nare amni lac fluxisse: pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso; et in piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata. Et sacrificium novendiale factum, quod Hadriani nuntiaverant, in agro suo lapidibus pluisse.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, et Boiis, qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant, signis collatis depugnavit. Decem millia hostium sunt caesa. Per eos dies collega eius M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit. Tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oscensis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta. Militibus ex praeda divisit, in singulos, ducenos septuagenos aeris, triplex equiti. Ti. Sempronius consul, in provinciam profectus, in Boiorum primum agrum legiones duxit. Boiorix tum regulus eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, castra locis apertis posuit: ut appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Consul ubi,

quantae copiae, quanta fiducia esset hosti, sensit, nuntium ad collegam mittit, *ut, si videretur ei, maturaret venire: se tergiversando in adventum eius rem extracturum.* Quae causa consuli cunctandi, eadem Gallis (praeterquam quod cunctatio hostium animos faciebat) rei maturandae erat, ut, priusquam coniungerentur consulum copiae, rem transigerent. Per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt parati ad pugnandum, si quis contra egrederetur: tertio subiere ad vallum, castraque ab omni simul parte aggressi sunt. Consul extemplo arma capere milites iussit: armatos inde paullisper continuit, ut et stolidam fiduciam hosti augeret, et disponeret copias, quibus quaeque portis erumperent. Duae legiones duabus principalibus portis signa efferre iussae: sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est: nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnisi urgebant; Romani, ut signa foras efferrent; Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent: nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio, et C. Atinius tribunus militum, quartae hic, ille secundae legionis, (rem in asperis proeliis saepe tentatam) signa adempta signiferis in hostes iniecerunt. Dum repetunt enixe signum, priores secundani se porta eiecere.

XLVII. Iam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta haerente, quum alius tumultus ex aversa parte castrorum est exortus. In portam quaestoriam irruperant Galli: resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quaestorem, cui Tympano fuit cognomen, et M. Atinium, et P. Sempronium, praefectos sociûm, et ducentos ferme milites. Capta ab ea parte castra erant donec cohors extraordinaria, missa a consule ad tuendam quaestoriam portam, et eos, qui intra vallum erant partim occidit, partim expulit castris, et irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore et quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. Ita simul tria proelia circa castra locis distantibus erant: clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus a praesenti certamine animos pugnantium avertebant. Usque ad meridiem aequis

viribus, ac prope pari spe, pugnatum est. Labor et aestus mollia et fluida corpora Gallorum, et minime patientia sitis, quum decedere pugna coëgisset, in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui a consule datum est, ad quod pars maior receperunt sese; pars, certaminis studio et spe potiundi castris hostium, perstitit ad vallum. Eorum paucitate contempta, Galli universi ex castris eruperunt: fusi inde Romani, quae imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. Ita varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese.

XLVIII. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, coniuncto exercitu cum collega, per Boiorum Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvae paludesque passae sint, scribunt: alii, nulla memorabili re gesta, Romam comitiorum causa redisse. Eodem hoc anno T. Quinctius Elatiae, quo in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus iure dicundo consumpsit, mutandisque iis, quae aut ipsius Philippi, aut praefectorum eius licentia in civitatibus facta erant, quum, suae factionis hominum vires augendo, ius ac libertatem aliorum deprimerent. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. Ibi omnium civitatium legationes in concionis modum circumfusas est allocutus; orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Graecorum gente, et imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita; praeterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset, id minime conveniens liberanti Graeciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suae solum patriae gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, haerentem visceribus nobilissimae civitatis.

XLIX. Nec ignarus huius habitus animorum Quinctius, *Si sine excidio Lacedaemonis fieri potuisset*, fatebatur, *pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse. Nunc, quum aliter, quam ruina gravissimae civitatis, opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam*

ademptis, relinqui; quam intermori vehementioribus, quam quae pati posset, remediis civitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram. Praeteritorum commemorationi subiecit, *Proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisque praesidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achaeis traditurum: ut omnes scirent, utrum Romanis, an Aetolis, mentiri mos esset; qui male commissam libertatem populo romano sermonibus distulerint, et mutatos pro Macedonibus romanos dominos. Sed illis, nec quid dicerent, nec quid facerent, quidquam unquam pensi fuisse. Reliquas civitates monere, ut ex factis, non ex dictis, amicos pensent: intelligantque, quibus credendum, et a quibus cavendum sit. Libertate modice utantur. Temperatam eam, salubrem et singulis, et civitatibus esse: nimiam et aliis gravem, et ipsis, qui habeant, effrenatam et praecipitem esse. Concordiae in civitatibus, principes et ordines inter se; et in commune omnes civitates, consulerent. Adversus consentientes nec regem quemquam satis validum, nec tyrannum fore. Discordiam et seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, quum pars, quae domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quam civi cedat. Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque: ut populus romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret.*

L. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrimae, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paullisper fremitus approbantium dicta fuit, monentiumque aliorum alios, ut eas voces, velut oraculo missas, in pectora animosque demitterent. Silentio deinde facto, petiit ab iis, ut cives romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. *Ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores eius servire.* Omnes acclamarunt, *gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio fungerentur.* Ingens numerus erat bello punico captorum, quos Hannibal, quum a suis non redimerentur, venumdederat. Multitudinis eorum argumentum sit, quod

Polybius scribit, centum talentis eam rem Achaeis stetisse: quum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. Mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. Adiice nunc pro portione, quot verisimile sit totam Graeciam habuisse. Nondum conventus dimissus erat, quum respiciunt praesidium, ab Acrocorintho descendens, protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque acclamantibus, salutatis dimissisque iis, eadem, qua venerat, via Elatiam rediit. Inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. Per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum iubet, atque ibi se opperiri: inde namque in animo esse, exercitum in Italiam traiicere. Et L. Quinctio fratri, legato et praefecto classis, scribit, ut onerarias ex omni Graeciae ora eodem contraheret.

LI. Ipse, Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria, praesidiis conventum ibi Euboicarum civitatium habuit: commonitosque in quo statu rerum accepisset eos, et in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur: deductoque praesidio prosequentibus cunctis, sicut Corinthi et Chalcide, pergit ire in Thessaliam: ubi non liberandae modo civitates erant, sed ex omni colluvione et confusione in aliquam tolerabilem formam redigendae. Nec enim temporum modo vitiis, ac violentia, et licentia regia turbati erant: sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, iam inde a principio ad nostram usque aetatem, traducentis. A censu maxime et senatum et iudices legit: potentioremque eam partem civitatium fecit, cui salva tranquillaque omnia magis esse expediebat.

LII. Ita quum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricum, unde erat traiecturus, venit. Ab Orico copiae omnes Brundisium transportatae. Inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam suo, prae se acto, venerunt. Postquam Romam ventum est, senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est, triumphusque

meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. Die primo arma, tela, signaque aerea et marmorea transtulit, plura Philippo adempta, quam quae ex civitatibus ceperat: secundo die aurum argentumque, factum infectumque et signatum. Infecti argenti fuit decem et octo millia pondo, et ducenta septuaginta facti: vasa multa omnis generis, caelata pleraque, quaedam eximiae artis: et ex aere multa fabrefacta. Ad hoc clipea argentea decem. Signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum: tetradrachma vocant: trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. Auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, et clipeum unum ex auro totum: et Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tertio die coronae aureae, dona civitatium, translatae centum quatuordecim: et hostiae ductae: et ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, et Armenes, Nabidis tyranni filius, Lacedaemonius. Ipse deinde Quinctius in urbem est invectus. Secuti currum milites frequentes, ut omni ex provincia exercitu deportato. His duceni quinquageni aeris in pedites divisi: duplex centurioni, triplex equiti. Praebuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exempti fuerant.

LIII. Exitu huius anni Q. Aelius Tubero tribunus plebis ex senatusconsulto tulit ad plebem, plebesque scivit, *Ut latinae duae coloniae, una in Bruttios, altera in thurinum agrum, deducerentur*. His deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Naevius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in thurinum agrum Cn. Manlius, Q. Aelius, L. Apustius. Ea bina comitia Cn. Domitius praetor urbanus in Capitolio habuit. Aedes eo anno aliquot dedicatae sunt: una Iunonis Sospitae in foro olitorio, vota locataque quadriennio ante a C. Cornelio consule gallico bello; censor idem dedicavit: altera Fauni. Aediles eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locarant, C. Scribonius et Cn. Domitius, qui praetor urbanus eam dedicavit. Et aedem Fortunae Primigeniae in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipsum creatus. Voverat eam decem annis ante punico bello P. Sempronius

Sophus consul; locaverat idem censor. Et in insula Iovis aedem C. Servilius duumvir dedicavit. Vota erat sex annis ante gallico bello ab L. Furio Purpureone praetore; ab eodem postea consule locata. Haec eo anno acta.

LIV. P. Scipio ex provincia Gallia ad consules subrogandos venit. Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula et Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt praetores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messalla, L. Porcius Licinius, et C. Flaminius. Megalesia, ludos scenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo aediles curules primi fecerunt. Horum aedilium ludos romanos primum senatus a populo secretus spectavit, praebuitque sermones, (sicut omnis novitas solet) aliis, *tandem, quod multo ante debuerit, tributum*, censentibus, *amplissimo ordini*; aliis, *demptum ex dignitate populi, quidquid maiestati patrum adiectum esset*, interpretantibus: *et omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, et concordiae, et libertatis aeque minuendae esse. Ad quingentesimum quinquagesimum octavum annum in promiscuo spectatum esse. Quid repente factum, cur immisceri sibi in cavea patres plebem nollent? cur dives pauperem concessorem fastidiret? novam et superbam libidinem, ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam.* Postremo ipsum quoque Africanum, quod consul auctor eius rei fuisset, poenituisse ferunt. Adeo nihil motum ex antiquo, probabile est: veteribus, nisi quae usus evidenter arguit, stari malunt.

LV. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terrae motus ita crebri nuntiabantur ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum, homines taederet. Nam neque senatus haberi, neque respublica administrari poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. Postremo, decemviris adire libros iussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. Coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt: edictumque est, ut omnes, qui ex una familia essent, pariter supplicarent. Item ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne quis, quo die, terrae motu nuntiato, feriae indictae essent, eo die alium terrae motum nuntiaret.

Provincias deinde consules prius, tum praetores sortiti. Cornelio Gallia, Minucio Ligures evenerunt. Sortiti praetores, C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

LVI. Nihil belli eo anno exspectantibus consulibus, literae M. Cincii (praefectus is Pisis erat) allatae: *Ligurum viginti millia armatorum, coniuratione per omnia conciliabula universae gentis facta, lunensem primum agrum depopulatos, pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrasse.* Itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate patrum in rostra ascendit, et edixit, *Ut legiones duae urbanae, quae superiore anno conscriptae essent, post diem decimum Arretii adessent: in earum locum se duas legiones urbanas scripturum.* Item sociis et latino nomini, magistratibus legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. Iis quindecim millia peditum et quingentos equites, pro numero cuiusque iuniorum, descripsit: et inde e Capitolio protinus ire ad portam, et, ut maturaretur res, proficisci ad delectum iussit. Fulvio Flaminioque terna millia romanorum peditum et centeni equites in supplementum, et quina millia sociûm latini nominis et duceni equites decreti; mandatumque praetoribus, ut veteres dimitterent milites, quum in provinciam venissent. Quum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebis adissent, uti causas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus causae essent, quo minus militarent; eam rem literae Ti. Sempronii discusserunt, in quibus scriptum erat, *Ligurum decem millia in agrum placentinum venisse: et eum usque ad ipsa coloniae moenia et Padi ripas cum caedibus et incendiis perpopulatos esse. Boiorum quoque gentem ad rebellionem spectare.* Ob eas res *tumultum esse* decrevit senatus; *tribunos plebei non placere causas militares cognoscere, quo minus ad edictum conveniretur.* Adiecerunt etiam, ut socii nominis latini, qui in exercitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent, et dimissi ab iis consulibus essent, ut, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, et in quem locum edixisset Etruriae,

convenirent: et uti L. Cornelius consul, in provinciam proficiscens, in oppidis agrisque, qua iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet, armaretque, et duceret secum: dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, ius esset.

LVII. Postquam consules, delectu habito, profecti sunt in provincias, tum T. Quinctius postulavit, *ut de his, quae cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret; eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret. Id eos facilius facturos, si legatorum verba, qui ex universa Graecia et magna parte Asiae, quique ab regibus venissent, audissent.* Hae legationes a C. Scribonio praetore urbano in senatum introductae sunt; benigneque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars aut in Asia, aut Lysimachiae apud regem fuerant, delegata est. T. Quinctio mandatum, ut, adhibitis iis, legatorum regis verba audiret, responderetque iis, quae ex dignitate atque utilitate populi romani responderi possent. Menippus et Hegesianax principes regiae legationis erant. Ex iis Menippus, *Ignorare se*, dixit, *quidnam perplexi sua legatio haberet, quum simpliciter ad amicitiam petendam iungendamque societatem venissent. Esse autem tria genera foederum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque. Unum, quum bello victis dicerentur leges: ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quae ex iis habere victos, quibus mulctari eos velit, ipsius ius atque arbitrium esse. Alterum, quum pares bello aequo foedere in pacem atque amicitiam venirent: tunc enim repeti reddique per conventionem res, et, si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium esse genus, quum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali foedere inter se iungendam coëant: eos neque dicere, neque accipere leges: id enim victoris et victi esse. Ex eo genere quum Antiochus esset, mirari se, quod Romani aequum censeant, ei leges dicere, quas Asiae urbium liberas et immunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare praesidia regia regemque vetent. Cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis foedus ita sanciendum esse.*

LVIII. Ad ea Quinctius: *Quoniam vobis distincte agere libet, et genera iungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam esse regi nuntietis amicitiae cum populo romano iungendae: unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiae attinet, curare velit, ut et ipse omni Europa abstineat: alteram, si se ille Asiae finibus non contineat, et in Europam transcendat, ut et Romanis ius sit, Asiae civitatium amicitias et tueri, quas habeant, et novas complecti. Enimvero id auditu etiam*, dicere, *indignum esse*, Hegesianax, *Thraciae et Chersonesi urbibus arceri Antiochum; quae Seleucus proavus eius, Lysimacho rege bello victo et in acie caeso, per summum decus parta reliquerit: pari cum laude partim ab Thracibus possessa armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, et revocatis cultoribus frequentaverit, et, quae strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impensis aedificaverit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione, ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, et Romanos abstinere Asia, quae nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: sed quae impetrata gloriae sibi, non pudori, sit.* Ad haec Quinctius, *Quandoquidem*, inquit, *honesta pensamus, sic ut aut sola, aut prima certe, pensari decet principi orbis terrarum populo et tanto regi; utrum tandem videtur honestius, liberas velle omnes, quae ubique sunt, Graeciae urbes, an servas et vectigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proavus belli iure habuerit, avus paterque nunquam usurpaverint pro suis, eas repetere in servitutem; et populus romanus, susceptum patrocinium libertatis Graecorum non deserere, fidei constantiaeque suae ducit esse. Sicut a Philippo Graeciam liberavit, ita et ab Antiocho Asiae urbes, quae Graii nominis sint, liberare in animo habet. Neque enim in Aeolidem Ioniamque coloniae in servitutem regiam missae sunt: sed stirpis augendae causa, gentisque vetustissimae per orbem terrarum propagandae.*

LIX. Quum haesitaret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorem causam libertatis, quam servitutis, praetexi titulo; *Quin mittimus ambages*, inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat. *Alteram ex duabus conditionibus, quae modo diserte a Quinctio datae*

sunt, legite: aut supersedete de amicitia agere. Nos vero, inquit Menippus, *nec volumus nec possumus pacisci quidquam, quo regnum Antiochi minuatur.* Postero die Quinctius legationes universas Graeciae Asiaeque quum in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo populus romanus, quali Antiochus erga civitates Graeciae essent; postulata et sua, et regis exposuit. *Renuntiarent civitatibus suis, populum romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum a Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum.* Tum Menippus deprecari et Quinctium et patres institit, *Ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. Tempus et sibi sumerent, et regi ad cogitandum darent. Cogitaturum, quum renuntiatae conditiones essent: et impetraturum aliquid, aut pacis causa concessurum.* Ita integra dilata res est. Legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiae apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Aelium.

LX. Vixdum ii profecti erant, quum a Carthagine legati, bellum haud dubie parare Antiochum, Hannibale ministro, attulerunt, inieceruntque curam, ne simul et punicum bellum excitaretur. Hannibal, patria profugus, pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est: et erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quod volutanti diu consilia de romano bello nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia eius una atque eadem semper erat, *ut in Italia bellum gereretur. Italiam et commeatus et militem praebituram externo hosti. Si nihil ibi moveatur, liceatque populo romano viribus et copiis Italiae extra Italiam bellum gerere; neque regem, neque gentem ullam parem Romanis esse.* Sibi centum tectas naves, et decem millia peditum, mille equites deposcebat. *Ea se classe primum Africam petiturum. Magnopere confidere, et Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. Si illi cunctentur, se aliqua parte Italiae bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere, et in aliqua parte Graeciae copias continere, neque traiicientem, et (quod in speciem famamque belli satis sit) paratum traiicere.*

LXI. In hanc sententiam quum adduxisset regem,

aeparandos sibi ad id popularium animos ratus, literas, quo casu interceptae palam facerent conata, scribere n est ausus. Aristonem quendam Tyrium nactus Ephesi, pertusque sollertiam levioribus ministeriis; partim donis, rtim spe praemiorum oneratum, quibus etiam ipse rex nuerat, Carthaginem cum mandatis mittit; edit noina eorum, quibus conventis opus esset: instruit etiam ecretis notis, per quas haud dubie agnoscerent, sua manata esse. Hunc Aristonem Carthagine obversantem non rius amici, quam inimici Hannibalis, qua de causa enisset, cognoverunt. Et primo in circulis conviviisque elebrata sermonibus res est: deinde in senatu quidam, *Vihil actum esse*, dicere, *exsilio Hannibalis, si absens uoque novas moliri res, sollicitandoque animos hominum urbare statum civitatis posset. Aristonem quendam, tyrium advenam, instructum mandatis ab Hannibale et ab Antiocho rege, venisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere; et in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset.* Conclamare omnes, *Vocari Aristonem debere, et quaeri, quid venisset; et, nisi exprimeret, cum legatis Romam mitti. Satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse. Privatos suo periculo peccaturos: rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxae, conservandam esse.* Vocatus Aristo purgare sese, et firmissimo propugnaculo uti, quod literarum nihil ad quemquam attulisset. Ceterum nec causam adventus satis expediebat, et in eo maxime haesitabat, quod cum Barcinae solum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi iam et custodiri iubentibus, aliis negantibus, tumultuandi causam esse. *Mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. Idem Carthaginiensibus, et Tyri, et in aliis emporiis, in quae frequenter commeent, eventurum.* Dilata eo die res est. Aristo, punico ingenio inter Poenos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratuum prima vespera suspendit: ipse de tertia vigilia navem conscendit et profugit. Postero die, quum suffetes ad ius dicendum consedissent, conspectae tabellae, demptaeque, et lectae. Scriptum erat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM, PVBLICE

AD SENIORES (ita senatum vocabant) MANDATA HABVISSE. Publicato crimine, minus intenta de paucis quaestio erat. Mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules et ad senatum deferrent, placuit; simul qui de iniuriis Masinissae quererentur.

LXII. Masinissa postquam et infames Carthaginienses, et inter se ipsos discordes sensit, principes propter colloquia Aristonis senatui, senatum propter indicium eiusdem Aristonis populo suspectum; locum iniuriae esse ratus, agrum maritimum eorum et depopulatus est, et quasdam urbes vectigales Carthaginiensium sibi coëgit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. Ora est minoris Syrtis, et agri uberis; una civitas eius Leptis: ea singula in dies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem et totam infestam Masinissa, et ex quadam parte dubiae possessionis, sui regni, an Carthaginiensium esset, effecerat: et quia simul ad purganda crimina, et questum de se Romam eos ituros comperit; qui et illa onerarent suspicionibus, et de iure vectigalium disceptarent, legatos et ipse Romam mittit. Auditi de tyrio advena primum Carthaginienses curam iniecere patribus, ne cum Antiocho simul et Poenis bellandum esset. Maxime ea suspicio crimen urgebat, quod, quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum, nec navem eius custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari coeptum. Carthaginienses iure finium causam tutabantur: *quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui iuris esset Carthaginiensium, finisset:* et confessione regis: *qui, quum Aphirem profugum ex regno suo, cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas, persequeretur, precario ab se iter per eum ipsum agrum, tanquam haud dubie Carthaginiensium iuris, petisset.* Numidae *et de terminatione Scipionis mentiri eos* arguebant: *et, si quis veram originem iuris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? Advenis, quantum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. Quidquid Byrsam sedem suam excesserint, vi atque iniuria partum habere. Neque eum, de quo agatur, probare eos posse, non modo semper, ex quo coeperint, sed ne diu*

quidem eos possedisse. Per opportunitates, nunc illos, nunc reges Numidarum, usurpasse ius: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cuius conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, eius sinerent esse: nec se interponerent, quo minus, qui possent, tenerent. Responderi legatis utriusque partis placuit, missuros se in Africam, qui inter populum carthaginiensem et regem in re praesenti disceptarent. Missi P. Scipio Africanus, et C. Cornelius Cethegus, et M. Minucius Rufus; audita inspectaque re, suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id utrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui. Nam, ni ita esset, unus Scipio, vel notitia rei, vel auctoritate, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

EPITOME

LIBRI XXXV.

P. Scipio Africanus legatus ad Antiochum Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho iunxerat, collocutus est; ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quaereret, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. *Quaerenti deinde, quem secundum poneret*, Pyrrhum, *inquit*, castra metari primum docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse. *Exsequenti, quem tertium diceret*, semet ipsum *dixit. Ridens Scipio*, Quidnam tu diceres, si me, *inquit*, vicisses? Tunc vero, *inquit*, me et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante alios posuissem. *Inter cetera prodigia, quae plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii consulis locutum*, Roma cave tibi, *refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, incitatus ab Aetolis, qui et Philippum et Antiochum ad inferendum bellum populo romano sollicitabant, a populo romano descivit: et, bello adversus Philopoemenem Achaeorum praetorem gesto, ab Aetolis et ab Alexameno duce eorum interfectus est. Aetoli quoque ab amicitia populi romani defecerunt. Cum quibus societate iuncta, Antiochus Syriae rex, quum bellum Graeciae intulisset, complures urbes occupavit: inter quas Chalcidem, et totam Euboeam. Res praeterea in Liguribus gestas et apparatum belli ab Antiocho continet.*

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXV.

rincipio anni, quo haec gesta sunt, Sex. Digitius prae- in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quae post ›fectionem M. Catonis permultae rebellaverant, crebra gis, quam digna dictu, proelia fecit, et adeo plera- ɜ adversa, ut vix dimidium militum, quam quod acce- ·at, successori tradiderit. Nec dubium est, quin omnis ›pania sublatura animos fuerit, ni alter praetor P. ·nelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa secunda proe- fecisset: quo terrore non minus quinquaginta oppida eum defecerunt. Praetor haec gesserat Scipio. Idem › praetore, Lusitanos, pervastata ulteriori provincia, n ingenti praeda domum redeuntes, in ipso itinere ;ressus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu ;navit, numero militum impar, superior aliis: nam acie frequenti armatis adversus longum et impeditum ba pecorum agmen, et recenti milite adversus fessos go itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant ›tes. Huic nocturno itineri tres diurnae horae acces- ant: nec ulla quiete data, laborem viae proelium ex- ›erat. Itaque principio pugnae vigoris aliquid in cor- ·ibus animisque fuit, et turbaverant primo Romanos: nde aequata paullisper pugna est. In hoc discrimine os Iovi, si fudisset cecidissetque hostes, propraetor ·it. Tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque sitanus. Deinde prorsus terga dedit: et, quum insti- ent fugientibus victores, ad duodecim millia hostium ıt caesa: capti quingenti quadraginta, omnes ferme ıites: et signa militaria capta centum triginta quatuor. exercitu romano septuaginta et tres amissi. Pugnatum ıd procul Ilipa urbe est. Eo victorem opulentum prae- › exercitum P. Cornelius reduxit. Ea omnis ante ur- n exposita est: potestasque dominis suas res cogno- ndi facta est. Cetera vendenda quaestori data: quod e refectum est, militi divisum.

II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius praetor, quum haec in Hispania gerebantur. Itaque tam adversae, quam secundae res per ipsum amicosque eius magnis sermonibus celebrabantur: et tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarsisset, et exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pavoris ac fugae accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam quum militem ab se ipso scriptum ex senatusconsulto adiecisset, eligeret ex omni numero sex millia et quingentos pedites, et equites trecentos. *Ea se legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse) rem gesturum.* Seniores negare, *Ad rumores, a privatis temere in gratiam magistratuum confictos, senatusconsulta facienda esse. Nisi quod aut praetores ex provinciis scriberent, aut legati renuntiarent, nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hispania esset, placere, tumultuarios milites extra Italiam scribi a praetore.* Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias et in Siciliam navigasse delectus causa C. Flaminium scribit: et ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hispania adiecisse.

III. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas iam quadraginta millia hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli spemque praedae, circumsedebant. Minucius consul Arretium die, quam dixerat ad conveniendum militibus, venit. Inde quadrato agmine ad Pisas duxit; et, quum hostes non plus mille passuum ab oppido trans fluvium movissent castra, consul urbem, haud dubie servatam adventu suo, est ingressus. Postero die et ipse trans fluvium quingentos ferme passus ab hoste posuit castra. Inde levibus proeliis a populationibus agrum sociorum tutabatur. In aciem exire non audebat, novo milite, et ex multis generibus hominum collecto, necdum noto satis inter se, ut fidere alii aliis possent. Ligures multitudine freti et in aciem exibant, parati de summa rerum decernere: et abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium

praedandum emittebant: et, quum coacta vis magna corum praedaeque esset, paratum erat praesidium, per iod in castella eorum vicosque ageretur.

IV. Quum bellum ligustinum ad Pisas constitisset, nsul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum ies exercitum in agrum Boiorum induxit, ubi longe ia belli ratio, quam cum Liguribus, erat. Consul in iem exibat, hostes pugnam detrectabant: praedatum- ie, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani; ›ii diripi sua impune, quam tuendo ea conserere cer- men, malebant. Postquam omnia ferro ignique satis astata erant, consul agro hostium excessit, et ad Mu- iam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boii, ›i egressum e finibus suis hostem sensere, sequebantur enti agmine, locum insidiis quaerentes. Nocte prae- rgressi castra romana saltum, qua transeundum erat omanis, insederunt. Id quum parum occulte fecissent, nsul, qui multa nocte solitus erat movere castra, ne ›x terrorem in tumultuario proelio augeret, lucem ex- cctavit: et, quum luce moveret, tamen turmam equi- m exploratum misit. Postquam relatum est, quantae piae, et in quo loco essent, totius agminis sarcinas medium coniici iussit, et triarios vallum circumiicere: tero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem et ılli fecerunt, postquam apertas esse insidias, et recto iusto proelio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum lerunt.

V. Hora secunda ferme concursum est. Sinistra socio- m ala et extraordinarii prima in acie pugnabant. Prae- ant duo consulares legati, M. Marcellus et Ti. Sem- onius, prioris anni consul. Novus consul nunc ad prima ;na erat, nunc legiones continebat in subsidiis; ne cer- minis studio prius procurrerent, quam datum signum set. Equites earum extra aciem in locum patentem Q. P. Minucios tribunos militum educere iussit; inde, um signum dedisset, impetum ex aperto facerent. Haec enti nuntius venit a Ti. Sempronio Longo, *non susti- re extraordinarios impetum Gallorum, et caesos permul- : esse: et, qui supersint, partim labore, partim metu nisisse ardorem pugnae. Legionem alteram ex duabus, si*

videretur, *summitteret*, *priusquam ignominia acciperetur.* Secunda legio missa est, et extraordinarii recepti. Tum redintegrata est pugna. Quum et recens miles, et frequens ordinibus legio successisset, et sinistra ala ex proelio subducta est; dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia aestus corpora Gallorum: densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes, sustinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui praeerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos immittere iubet: et legionarios equites in subsidiis esse. Haec procella equestris primo confudit et turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum; non tamen, ut terga darent. Obstabant duces, hastilibus caedentes terga trepidantium, et redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites, *Ut paullulum adniterentur: victoriam in manibus esse. Dum perturbatos et trepidantes viderent, instarent. Si restitui ordines sissent, integro rursus eos proelio et dubio dimicaturos.* Inferre vexillarios iussit signa. Omnes connisi tandem averterunt hostem. Postquam terga dabant, et in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quatuordecim millia Boiorum eo die caesa sunt; vivi capti mille nonaginta duo: equites septingenti viginti unus, tres duces eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit. Supra quinque millia militum, ipsorum aut sociorum, sunt amissa, centuriones tres et viginti, praefecti sociûm quatuor, et M. Genucius, et Q. et M. Marcii, tribuni militum secundae legionis.

VI. Eodem fere tempore duorum consulum literae allatae sunt, L. Cornelii de proelio ad Mutinam cum Boiis facto, et Q. Minucii a Pisis. *Comitia suae sortis esse: ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde, sine pernicie sociorum et damno reipublicae, non possit. Si ita videretur patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret: si id facere gravaretur, quod non suae sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcumque senatus*

-nsuisset ; *sed etiam atque etiam viderent, ne magis e re ublica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu elinqui provinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, t duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui literas collegae ad senatum missas referrent ad eum, et nuntiarent, *senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius, quam Q. Minucius bello integro avocaretur, interregnum iniri passurum.* Missi legati renuntiarunt, *L. Cornelium ad magistratus ubrogandos Romam venturum.* De literis L. Cornelii, quas scripserat secundum proelium cum Boiis factum, disceptatio in senatu fuit: quia privatim plerisque senatoribus egatus M. Claudius scripserat, *Fortunae populi romani et militum virtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. Consulis opera et militum aliquantum amissum, et hostium exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerit, elapsum. Milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis qui laborantibus opem ferrent, successissent. Hostes e manibus emissos, quod equitibus legionariis et tardius datum signum esset, et persequi fugientes non licuisset.*

VII. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores consultatio dilata est. Instabat enim cura alia, quod civitas fenore laborabat : et quod, quum multis fenebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent; ita libero fenore obruebant debitores. Cuius coërcendi quum ratio quaereretur, diem finiri placuit Feralia, quae proxime fuissent : ut, qui post eam diem socii civibus romanis credidissent pecunias, profiterentur; et ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor vellet legibus, ius creditori diceretur. Inde, postquam professionibus detecta est magnitudo aeris alieni, per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate patrum plebem rogavit, plebesque scivit, ut cum sociis ac nomine latino pecuniae creditae ius idem, quod cum civibus romanis, esset. Haec in Italia domi militiaeque acta. In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania oppidum Iluciam in Oretanis cepit : deinde in hiberna milites deduxit. Et per hiemem proelia

*12

aliquot, nulla memoria digna, adversus latronum magis, quam hostium, excursiones, vario tamen eventu, nec sine militum iactura, sunt facta. Maiores res gestae a M. Fulvio. Is apud Toledum oppidum cum Vaccaeis Vectonibusque et Celtiberis signis collatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

VIII. Quum haec in Hispania gerebantur, comitiorum iam appetebat dies. Itaque L. Cornelius consul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in senatu quum de rebus ab se gestis disseruisset, quoque in statu provincia esset; questus est cum patribus conscriptis, quod, tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus diis immortalibus honos. Postulavit deinde, ut supplicationem simul triumphumque decernerent. Prius tamen, quam relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, *Literas eodem tempore*, dixit, *et consulis L. Cornelii ad senatum, et M. Marcelli ad magnam partem senatorum, allatas esse, inter se pugnantes: eoque dilatam esse consultationem, ut praesentibus auctoribus earum literarum disceptaretur. Itaque exspectasse sese, ut consul, qui sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid, quum ipsi veniendum esset, deduceret eum secum Romam: quum etiam verius esset, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato. Nunc videri esse amotum de industria, qui ea, quae scripsisset, praesens diceret, aut argueret coram: et, si quid vani afferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. Itaque nihil eorum, quae postularet consul, decernendum in praesentia censere.* Quum pergeret nihilo segnius referre, ut supplicatio decerneretur, triumphantique sibi urbem invehi liceret; M. et C. Titinii tribuni plebis, se intercessuros, si de ea re fieret senatusconsultum, dixerunt.

IX. Censores erant priore anno creati Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. Censa sunt civium capita centum quadraginta tria millia, septingenta quatuor. Aquae ingentes eo anno fuerunt, et Tiberis loca plana urbis inundavit. Circa portam Flumentanam etiam collapsa quaedam ruinis sunt: et porta

Coelimontana fulmine icta est, murusque circa multis locis de coelo tactus. Et Ariciae, et Lanuvii, et in Aventino, lapidibus pluit; et a Capua nuntiatum est, examen vesparum ingens in forum advolasse, et in Martis aede consedisse: eas collectas cum cura, et igni crematas esse. Horum prodigiorum causa decemviri libros adire iussi, et novendiale sacrum factum, et supplicatio indicta est, atque urbs lustrata. Iisdem diebus aediculam Victoriae Virginis, prope aedem Victoriae, M. Porcius Cato dedicavit biennio post, quam vovit. Eodem anno coloniam latinam in agrum thurinum triumviri deduxerunt Cn. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo, Q. Aelius Tubero, cuius lege deducebatur. Tria millia peditum iere, trecenti equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore, tertia pars agri dempta est: quo postea, si vellent, novos colonos adscribere possent. Vicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. In exitu iam annus erat, et ambitio magis, quam unquam alias, exarserat consularibus comitiis. Multi et potentes petebant patricii plebeique: P. Cornelius, Cn. filius Scipio, qui ex Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis, et L. Quinctius Flamininus, qui classi in Graecia praefuerat, et Cn. Manlius Vulso. Hi patricii. Plebeii autem C. Laelius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M'. Acilius. Sed omnium oculi in Quinctium Corneliumque coniecti. Nam et in unum locum petebant ambo patricii, et rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi aetatis suae imperatores. Maior gloria in Scipione: et, quo maior, eo propior invidiam. Quinctii recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat, quod alter decimum iam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat; quae res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post devictum Hannibalem, censorque fuerat. In Quinctio nova et recentia omnia ad gratiam erant, nihil nec petierat a populo post triumphum, nec adeptus erat: *pro fratre germano, non patruele, se petere,* aiebat: *pro legato et participe administrati belli. Se terra,*

fratrem mari, *rem gessisse.* His obtinuit, ut praeferretur candidato, quem Africanus frater ducebat; quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente; quem tantum praeiudicium senatus, virum e civitate optimum iudicatum, qui matrem Idaeam Pessinunte venientem in urbem acciperet. L. Quinctius et Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti. Adeo ne in plebeio quidem consule, quum pro C. Laelio niteretur, Africanus valuit. Postero die praetores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Baebius Tamphilus, L. Valerius Tappo, Q. Salonius Sarra. Aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilii Lepidi et L. Aemilii Pauli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iovis aedis posuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto; alteram a porta Fontinali ad Martis aram, qua in Campum iter esset, perduxerunt.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. Extremo eius anni bis in magnum periculum res adducta est. Nam et castra consulis oppugnata aegre sunt defensa: et non ita multo post per saltum angustum quum duceretur agmen romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. Qua quum exitus non pateret, converso agmine redire institit consul: et ab tergo fauces saltus occupatae a parte hostium erant, caudinaeque cladis memoria non animis modo, sed prope oculis, obversabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. Eorum praefectus consuli pollicetur, *Se parte, utra vellet, cum suis erupturum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis esset: in eos se impetum facturum: et nihil prius quam flammam tectis iniecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, et discurrere ad opem ferendam suis.* Collaudatum eum consul spe praemiorum onerat. Numidae equos conscendunt, et obequitare stationibus hostium, neminem lacessentes, coeperunt. Nil primo aspectu contemptius. Equi hominesque paulluli et graciles: discinctus et inermis eques, praeterquam quod iacula secum portat: equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida cervice et extento capite currentium. Hunc contemptum de industria augentes, labi

ex equis, et per ludibrium spectaculo esse. Itaque, qui primo intenti paratique, si lacesscrentur, in stationibus fuerant, iam inermes sedentesque pars maxima spectabant. Numidae adequitare, dein refugere, sed propius saltum paullatim evehi: velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent. Postremo subditis calcaribus inter medias stationes hostium erupere: et, in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viae tecta incendunt. Proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervastant. Fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum in castris fecerunt. Itaque sine consilio, sine imperio, pro se quisque currere ad sua tutanda: momentoque temporis castra relicta erant, et obsidione liberatus consul, quo intenderat, pervenit.

XII. Sed neque Boii, neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infestique erant Romanis, quam Aetolorum gens. Ii post deportatos ex Graecia exercitus primo in spe fuerant, et Antiochum in vacuam Europae possessionem venturum; nec Philippum, aut Nabin quieturos. Ubi nihil usquam moveri viderunt, agitandum aliquid miscendumque rati, ne cunctando senescerent consilia, concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas praetor eorum, conquestus iniurias Romanorum statumque Aetoliae, *quod omnium Graeciae gentium civitatiumque inhonoratissimi post eam victoriam essent, cuius causa ipsi fuissent*, legatos censuit circa reges mittendos, qui non solum tentarent animos eorum, sed suis quemque stimulis moverent ad romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicaearchus frater praetoris ad Antiochum est missus. Tyranno lacedaemonio Damocritus, *ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem*, dicere: *inde militem, inde naves navalesque socios habuisse: inclusum suis prope muris Achaeos videre dominantes in Peloponneso: nunquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam, quae tum esset, praetermisisset. Nullum exercitum romanum in Graecia esse: nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, dignam causam existimaturos Romanos, cur legiones in Graeciam rursus transmittant.* Haec ad incitandum animum tyranni

dicebantur, ut, quum in Graeciam Antiochus traiecisset, conscientia violatae per sociorum iniurias romanae amicitiae, coniungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat. Erat etiam maior orationi materia, quo ex altiore fastigio rex, quam tyrannus, detractus erat, quoque plures ademptae res. Ad hoc vetusta regum Macedoniae fama, peragratusque orbis terrarum victoriis eius gentis referebatur. *Et tutum vel incepto, vel eventu se consilium afferre. Nam, neque, ut ante se moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu transierit in Graeciam, suadere; et, qui sine Antiocho adversus Romanos Aetolosque tam diu sustinuerit bellum, ei, adiuncto Antiocho, sociis Aetolis, qui tum graviores hostes, quam Romani, fuerint, quibus tandem viribus resistere Romanos posse?* Adiiciebat de duce Hannibale, nato adversus Romanos hoste, qui plures et duces et milites eorum occidisset, quam quot superessent. Haec Philippo Nicander. Alia Dicaearchus Antiocho: et omnium primum, *praedam de Philippo Romanorum esse* dicere, *victoriam Aetolorum, et aditum in Graeciam Romanis nullos alios, quam Aetolos, dedisse; et ad vincendum vires eosdem praebuisse:* deinde quantas peditum equitumque copias praebituri Antiocho ad bellum essent: quae loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo et Nabide libero mendacio abutebatur: *paratum utrumque ad rebellandum esse: et primam quamque occasionem recuperandi ea, quae bello amisissent, arrepturos.* Ita per totum simul orbem terrarum Aetoli Romanis concitabant bellum. Reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt.

XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit, ad seditiones in iis miscendas: et alios principum donis ad suam causam perduxit, alios pertinaciter in societate romana manentes occidit. Achaeis omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat. Itaque extemplo et ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent foederis romani, denuntiarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret: et auxilia ad Gythium, quod iam oppugnabatur a tyranno, et Romam, qui ea nuntiarent, legatos miserunt.

Antiochus rex, ea hieme Raphiae in Phoenice Ptolemaeo regi Aegypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo iam hiemis Ephesum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid, absente se, ab tergo moveretur, ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Sidam incolunt, oppugnandos est profectus. Eo tempore legati romani P. Sulpicius et P. Villius, qui ad Antiochum, sicut ante dictum est, missi erant, iussi prius Eumenem adire, Elaeam venere; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) escenderunt. Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, accolam tanto potentiorem regem credens; eundem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset: et aut funditus sublatum iri: aut, si pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura: ut facile deinde se ab eo sine ullo romano auxilio tueri posset. Etiam, si quid adversi casurum foret, satius esse romanis sociis quamcumque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob haec, quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

XIV. Sulpicius aeger Pergami substitit. Villius, quum Pisidiae bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, saepe congrederetur; ut animum eius et tentaret, si qua posset, et metum demeret periculi ei quidquam ab Romanis esse. His colloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret. Claudius, secutus graecos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit: eumque Ephesi collocutum cum Hannibale. Et sermonem etiam unum refert, quo quaerenti Africano, *quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet?* respondisse, *Alexandrum Macedonum regem; quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam*

esset, *peragrasset.* Quaerenti deinde, *quem secundum poneret? Pyrrhum*, dixisse. *Castra metari primum docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse; artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut italicae gentes regis externi, quam populi romani, tam diu principis in ea terra, imperium esse mallent.* Exsequenti *quem tertium duceret?* haud dubie *semet ipsum* dixisse. Tum risum obortum Scipioni, et subiecisse: *Quidnam tu diceres, si me vicisses? Tum me vero*, inquit, *et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante omnes alios imperatores esse.* Et perplexum punico astu responsum, et improvisum assentationis genus Scipionem movisse, quod e grege se imperatorum velut inaestimabilem secrevisset.

XV. Villius ab Epheso Apameam processit: eo et Antiochus, audito romanorum legatorum adventu, occurrit. Apameae congressis disceptatio eadem ferme fuit, quae Romae inter Quinctium et legatos regis fuerat. Mors nuntiata Antiochi, filii regis, quem missum paullo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque eius iuvenis desiderium. Id enim iam specimen sui dederat, ut, si vita longior contigisset, magni iustique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors eius suspectior fuit, gravem successorem eum instare senectuti suae patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. Eam quoque causam clandestino facinori adiiciebant, quod, quum Seleuco filio Lysimachiam dedisset, Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se honore eum quoque ablegaret, non habuisset. Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit; legatusque romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit. Rex Ephesum, omisso, quod inchoaverat, bello, rediit. Ibi, per luctum regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum eius erat, secreta consilia agitavit. Minio, ignarus omnium externorum, viresque aestimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil aequi postularent Romani, sed bello quoque

superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu iam experto eam minus prosperam, seu moerore recenti confuso, professus Minio, se, quae pro causa essent, dicturum, persuasit, ut a Pergamo arcesserentur legati.

XVI. Iam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Ephesum venerunt. Rex a Minione excusatus, et absente eo res agi coepta est. Ibi praeparata oratione Minio, *Specioso titulo, inquit, uti vos, Romani, graecarum civitatium liberandarum video: sed facta vestra orationi non conveniunt; et aliud Antiocho iuris statuistis, alio ipsi utimini. Qui enim magis Smyrnaei Lampsacenique Graeci sunt, quam Neapolitani, et Rhegini, et Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naves ex foedere exigitis? Cur Syracusas, atque in alias Siciliae graecas urbes praetorem quotannis, cum imperio et virgis et securibus, mittitis? nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis vos iis has leges imposuisse. Eandem de Smyrna et Lampsaco civitatibusque, quae Ioniae aut Aeolidis sunt, causam ab Antiocho accipite. Bello superatas a maioribus, et stipendiarias ac vectigales factas, in antiquum ius repetit. Itaque ad haec ei responderi velim, si ex aequo disceptatur, et non belli causa quaeritur.* Ad ea Sulpicius, *Fecit verecunde*, inquit, *Antiochus, qui, si alia pro causa eius non erant, quae dicerentur, quemlibet ista, quam se, dicere maluit. Quid enim simile habet civitatium earum, quas comparasti, causa? Ab Rheginis, et Neapolitanis, et Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno et perpetuo tenore iuris, semper usurpato, nunquam intermisso, quae ex foedere debent, exigimus. Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium quemquam foedus mutaverint, sic Asiae civitates, ut semel venerunt in maiorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, et non alias earum in Philippi, alias in Ptolemaei fuisse potestate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem usurpasse? Nam si, quod aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, ius post tot saecula asserendi eos in servitutem faciet; quid abest, quin actum nobis nihil sit, quod a Philippo liberavimus Graeciam, et repetant posteri eius Corinthum, Chalcidem, Demetriadem*

et Thessalorum totam gentem? Sed quid ego causam civitatium ago, quam, ipsis agentibus, et nos et regem ipsum cognoscere aequius est?

XVII. Vocari deinde civitatium legationes iussit, praeparatas iam ante et instructas ab Eumene, qui, quantumcumque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc expostulationes inserit, et aequa iniquis miscent, e disceptatione altercationem fecerunt. Itaque, neque remissa ulla re, neque impetrata, aeque ac venerant, omnium incerti legati Romam redierunt. Rex, dimissis iis, consilium de bello romano habuit. Ibi alius alio ferocius (quia quo quisque asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiae maior erat) alius superbiam postulatorum increpare, tanquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiae regum, imponentium leges: *quanquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, et patriam Lacedaemonem, remissam: Antiocho si Smyrna et Lampsacus imperata faciant, indignum videri;* alii, *parvas, et vix dictu dignas belli causas tanto regi eas civitates esse; sed initium semper a parvis iniusta imperandi fieri: nisi crederent, Persas, quum aquam terramque ab Lacedaemoniis petierunt, gleba terrae et haustu aquae eguisse. Per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi: et alias civitates, simul duas iugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni praesenti statu spem cuique novandi res suas blandiorem esse.*

XVIII. Alexander Acarnan in consilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi: et, tanquam peritus Graeciae, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiae regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is, tanquam non, utrum bellandum esset, nec ne, consuleretur, sed ubi et qua ratione bellum gereretur, *Victoriam se haud dubiam proponere animo* affirmabat, *si in Europam transisset rex, et in aliqua Graeciae parte sedem bello cepisset. Iam primum Aetolos, qui umbilicum Graeciae incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quaeque belli paratos. In duobus velut cornibus Graeciae, Nabin a Peloponneso concitaturum omnia,*

repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates; quibus eum depulsum Romani Lacedaemonis muris inclusissent; a Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audisset, arma capturum. Nosse se spiritus eius, nosse animum: scire, ferarum modo, quae claustris aut vinculis teneantur, ingentes iam diu iras eum in pectore volvere. Meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adiutorem: cuius voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque cessandum esse: in eo enim victoriam verti, si et loca opportuna, et socii praeoccuparentur. Hannibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos.

XIX. Hannibal non adhibitus in consilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi, et in nullo postea honore habitus, primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius esse ratus, et percunctari causam repentinae alienationis, et purgare se, tempore apto, quaesita simpliciter iracundiae causa auditaque, *Pater Hamilcar*, inquit, *Antioche, parvum admodum me, quum sacrificaret, altaribus admotum iureiurando adegit, nunquam amicum fore populi romani. Sub hoc sacramento sex et triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicumque vires, ubi arma esse sciam, huc veniam, toto orbe terrarum quaerens aliquos Romanis hostes. Itaque, si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quaerant. Odi, odioque sum Romanis: id me verum dicere, pater Hamilcar et dii testes sunt. Proinde, quum de bello romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto: si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum quo deliberes, quaerito.* Non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Hannibali. Ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur.

XX. Romae destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihildum ad id bellum praeter animos parabant. Consulibus ambobus Italia provincia decreta est: ita ut inter se compararent, sortirenturve, uter comitiis eius anni praeesset: ad utrum ea non pertineret

cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet novas, et sociûm latini nominis viginti millia, et equites octingentos. Alteri consuli duae legiones decretae, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset: et sociûm ac latini nominis ex eodem exercitu quindecim millia, et equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium: additum, in supplementum ut quatuor millia peditum romanorum scriberentur, et centum quinquaginta equites; et sociis eodem quindecim millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, provincia evenit: L. Quinctio Gallia et comitia habenda. Praetores deinde provincias sortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Baebius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum senatusconsulto, deinde plebis etiam scito permutatae provinciae sunt. Atilio classis et Macedonia, Baebio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Baebio Tamphilo in Bruttios duae legiones decretae, quae priore anno urbanae fuissent: et ut sociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, et quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere iussus, et ex navalibus veteres deducere, si quae utiles essent, et scribere navales socios. Et consulibus imperatum, ut ei duo millia sociûm ac latini nominis, et mille pedites darent romanos. Hi duo praetores et duo exercitus, terrestris navalisque, adversus Nabin, aperte iam oppugnantem socios populi romani, dicebantur parari. Ceterum legati ad Antiochum missi exspectabantur: et, priusquam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus ab urbe discedere.

XXI. Praetoribus Fulvio et Scribonio, quibus, ut ius dicerent Romae, provincia erat, negotium datum, ut, praeter eam classem, cui Atilius praefuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priusquam consul praetoresque in provincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum causa. Capram sex haedos uno foetu edidisse, ex

Piceno nuntiatum est: et Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terra pluisse: Formiis portam murumque de coelo tacta: et (quod maxime terrebat) consulis Cn. Domitii bovem locutum, ROMA CAVE TIBI. Ceterorum prodigiorum causa supplicatum est: bovem cum cura servari alique haruspices iusserunt. Tiberis, infestiore quam priore impetu illatus urbi, duo pontes, aedificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, sive imbribus, sive motu terrae leviore, quam ut alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Iugarium ex Capitolio procidit, et multos oppressit. In agris passim inundatis pecua ablata, villarum strages facta est. Priusquam L. Quinctius consul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro pisano cum Liguribus signis collatis pugnavit: novem millia hostium occidit: ceteros fusos fugatosque in castra compulit. Ea usque in noctem magno certamine oppugnata defensaque sunt. Nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus vacua castra invasit. Praedae minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. Ex agro pisano in Ligures profectus, castella vicosque eorum igni ferroque pervastavit: ibi praeda etrusca, quae missa a populatoribus fuerat, repletus est miles romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. Qui quum nihil, quod satis maturam causam belli haberet, nisi adversus lacedaemonium tyrannum, attulissent, quem et achaei legati nuntiabant, contra foedus maritimam oram Laconum oppugnare; Atilius praetor cum classe missus est in Graeciam ad socios tuendos. Consules, quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit, Quinctius per Ligures in Boios venit. Duo consulum agmina diversa late agrum hostium pervastarunt. Primo equites eorum pauci cum praefectis, deinde universus senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti ad consules transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestae. Nam et C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum opulentumque, vineis expugnavit, et

nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: et M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda proelia fecit: oppida duo Hispanorum, Vesceliam, Holonemque, et castella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. Tum in Oretanos progressus, et ibi duobus potitus oppidis, Noliba et Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munito. Eam quum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum his signis collatis prospere pugnavit: et, fusis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

XXIII. Ceterum eo tempore minus ea bella, quae gerebantur, curae patribus erant, quam exspectatio nondum coepti cum Antiocho belli. Nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores, temere sine ullis auctoribus orti, multa falsa veris miscebant. Inter quae allatum erat, quum in Aetoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum. Itaque senatus, etsi praetorem Atilium cum classe miserat in Graeciam, tamen, quia non copiis modo, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos sociorum animos, T. Quinctium, et Cn. Octavium, et Cn. Servilium, et P. Villium legatos in Graeciam misit; et, ut M. Baebius ex Bruttiis ad Tarentum et Brundisium promoveret legiones, decrevit; ut inde, si res posceret, in Macedoniam traiiceret; et ut M. Fulvius praetor classem navium viginti mitteret ad tuendam Siciliae oram: et ut cum imperio esset, qui classem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno aedilis plebis fuerat) et ut idem praetor L. Valerio collegae scriberet, *Periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Aetolia in Siciliam traiiceret: itaque placere senatui, ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia, et quadringentos equites scribere eum, quibus oram maritimam provinciae, qua vergeret in Graeciam, tueri posset.* Eum delectum praetor non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumiacentibus insulis habuit: oppidaque omnia maritima, quae in Graeciam versa erant, praesidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris, qui nuntiavit, Antiochum regem Hellespontum

cum exercitu transisse; et Aetolos ita se parare, ut sub adventum eius in armis essent. Et Eumeni absenti, et praesenti Attalo gratiae actae: et aedes liberae, locus, lautia decreta, et munera data, equi duo, bina equestria arma, et vasa argentea centum pondo, et aurea viginti pondo.

XXIV. Quum alii atque alii nuntii bellum instare afferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tempore creari. Itaque senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius praetor literas extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret, senatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum, et ex itinere praemittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis consul, et, praemisso edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat, et L. Cornelius Scipio et Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum, honorem appareret, consulatus datus est. Additur ei de plebe collega, M'. Acilius Glabrio. Postero die praetores creati, L. Aemilius Paullus, M. Aemilius Lepidus, M. Iunius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, et L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem viginti navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Baebius a Brundisio cum omnibus copiis transire in Epirum est iussus, et circa Apolloniam copias continere: et M. Fulvio praetori urbano negotium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

XXV. Et populus quidem romanus ita se ad omnes conatus Antiochi praeparabat. Nabis iam non differebat bellum, sed summa vi Gythium oppugnabat; et, infensus Achaeis, quod miserant obsessis praesidium, agros eorum vastabat. Achaei, non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma revertissent legati, ut, quid senatui placeret, scirent, post reditum legatorum et Sicyonem concilium edixerunt, et legatos ad T. Quinctium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatae sententiae

erant: literae T. Quinctii cunctationem iniecerunt, quibus auctor erat praetorem classemque romanam exspectandi. Quum principum alii in sententia permanerent; alii utendum eius, quem ipsi consuluissent, consilio censerent; multitudo Philopoemenis sententiam exspectabat. Praetor is tum erat, et omnes eo tempore et prudentia et auctoritate anteibat. Is praefatus, *Bene comparatum apud Achaeos esse, ne praetor, quum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret:* statuere quam primum ipsos, quid vellent, iussit. *Praetorem decreta eorum cum fide et cura exsecuturum: adnisurumque, ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos poeniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus et ratio administrandi eius libera praetori permissa sunt. Philopoemen, praeterquam quod ita Quinctio placeret, et ipse existimabat classem romanam exspectandam, quae a mari Gythium tueri posset; sed metuens, ne dilationem res non pateretur, et non Gythium solum, sed praesidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achaeorum deduxit.

XXVI. Comparaverat et tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari summitterentur, praesidia, tres tectas naves, et lembos pristesque, tradita vetere classe ex foedere Romanis. Harum novarum tum navium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnae exercebat, in eo ratus verti spem obsidionis, si praesidia maritima interclusisset. Praetor Achaeorum, sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio aequabat, ita rudis in re navali erat; Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta praefectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante, quum Crateri uxorem Nicaeam a Naupacto Corinthum veheret. Huius fama motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam navigium) deduci ab Aegio putrem iam admodum et vetustate dilabentem iussit.

Hac tum praetoria nave praecedente classem, quum in ea Patrensis Tiso praefectus classis veheretur, occurrerunt a Gythio Laconum naves: et primo statim incursu ad novam et firmam navem vetus, quae per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa est: captique omnes, qui in nave erant. Cetera classis, praetoria nave amissa, quantum quaeque remis valuit, fugerunt. Ipse Philopoemen in levi speculatoria nave fugit: nec ante fugae finem, quam Patras ventum est, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, et multos experti casus, imminuit: quin contra, si in re navali, cuius esset ignarus, offendisset, eo plus in ea, quorum usu calleret, spei nactus, breve id tyranno gaudium se effecturum affirmabat.

XXVII. Nabis, quum prospera re elatus, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil iam a mari periculi fore, et terrestres aditus claudere opportune positis praesidiis voluit. Tertia parte copiarum ab obsidione Gythii abducta, ad Pleias posuit castra. Imminet is locus et Leucis, et Acriis, qua videbantur hostes exercitum admoturi. Quum ibi stativa essent, et pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundine textas fronde, quae umbram modo praeberet, texissent; priusquam in conspectum hosti veniret, Philopoemen necopinantem eum improviso genere belli aggredi statuit. Navigia parva in stationem occultam agri argivi contraxit: in ea expeditos milites, caetratos plerosque, cum fundis et iaculis et alio levi genere armaturae, imposuit. Inde litora legens, quum ad propinquum castris hostium promontorium venisset, egressus callibus notis, nocte Pleias pervenit: et, sopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castrorum iniecit. Multi prius incendio absumpti sunt, quam hostium adventum sentirent: et, qui senserant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammaque omnia absumpta: perpauci tamen ex tam ancipiti peste ad Gythium in maiora castra perfugerunt. Ita perculsis hostibus, Philopoemen protinus ad depopulandam Tripolim laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum est, duxit: et, magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priusquam a Gythio tyrannus praesidium

agris mitteret, discessit. Inde Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem et Achaeis et sociis indicto, in quo et Epirotarum et Acarnanum fuere principes, statuit, quoniam satis et suorum a pudore maritimae ignominiae restituti animi, et hostium conterriti essent, ad Lacedaemonem ducere: eo modo uno ratus ab obsidione Gythii hostem abduci posse. Ad Caryas primum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gythium expugnatum est. Cuius rei ignarus Philopoemen, castra ad Barbosthenem (mons est decem millia passuum ab Lacedaemone) promovit. Et Nabis, recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, quum praeter Lacedaemonem raptim duxisset, Pyrrhi, quae vocant, castra occupavit: quem peti locum ab Achaeis, non dubitabat. Inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias viae prope quinque millia passuum. Cogebatur agmen ab equitibus, et maxime a parte auxiliorum: quod existimabat Philopoemen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, ab tergo suos aggressurum. Duae res simul inopinatae perculerunt eum: una, praeoccupatus, quem petebat, locus: altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat, ubi, quum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturae praesidio signa ferri non videbat posse.

XXVIII. Erat autem Philopoemen praecipuae in ducendo agmine locisque capiendis sollertiae atque usus: nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace, ad id maxime animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret, et ad difficilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, quum solus iret, secum ipse agitabat animo; quum comites haberet, ab iis quaerebat, *Si hostis eo loco apparuisset, quid, si a fronte, quid, si ab latere hoc aut illo, quid, si ab tergo adoriretur, capiendum consilii foret? Posse instructos recta acie, posse inconditum agmen, et tantummodo aptum viae, occurrere. Quem locum ipse capturus esset*, cogitando aut quaerendo exsequebatur; *aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) usurus; quo impedimenta, quo sarcinas, quo turbam inermem reiiceret; quanto ea, aut quali praesidio custodiret; et utrum pergere, qua*

coepisset ire via , an eam , qua venisset , repetere melius esset ; castris quoque quem locum caperet , quantum munimento amplecteretur loci , qua opportuna aquatio , qua pabuli lignorumque copia esset: qua postero die castra moventi tutum maxime iter , quae forma agminis foret. His curis cogitationibusque ita ab ineunte aetate animum agitaverat , ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit : dein cretenses auxiliares et , quos tarentinos vocabant , equites , binos secum trahentes equos , ad prima signa misit: et, iussis equitibus subsequi , super torrentem , unde aquari possent , rupem occupavit. Eo impedimenta omnia et calonum turbam coniectam armatis circumdedit , et pro natura loci castra communivit. Tabernacula statuere in aspretis et inaequabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. Ex eodem rivo utrimque cum praesidio levis armaturae aquati sunt : et, priusquam (qualia in propinquis castris solent) contraheretur certamen, nox intervenit. Postero die apparebat, pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse. Nocte in valle a conspectu hostium aversa , quantam multitudinem locus occulere poterat , condidit caetratorum.

XXIX. Luce orta , Cretensium levis armatura et tarentini equites super torrentem proelium commiserunt. Telemnastus cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas megalopolitanus praeerat. Cretenses et hostium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini, praesidio aquatoribus erant. Aliquamdiu dubium proelium fuit, ut eodem ex parte utraque hominum genere , et armis paribus. Procedente certamine , et numero vicere tyranni auxiliares , et quia ita praeceptum a Philopoemene praefectis erat , ut , modico edito proelio , in fugam inclinarent , hostemque ad insidiarum locum pertraherent. Effuse secuti fugientes per convallem , plerique et vulnerati , et interfecti sunt , priusquam occultum hostem viderent. Caetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant , ut facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. Consurgunt deinde ipsi integri , recentes , instructi : et in hostes inordinatos, effusos, labore etiam et vulneribus fessos , impetum faciunt. Nec dubia victoria

fuit. Extemplo terga dedit tyranni miles: et haud paullo concitatiore cursu, quam secutus erat, fugiens, ad castra est compulsus. Multi caesi captique in ea fuga sunt. Et in castris quoque foret trepidatum, ni Philopoemen receptui cani iussisset; loca magis confragosa, et, quacumque temere processisset, iniqua, quam hostem, metuens. Inde et ex fortuna pugnae, et ex ingenio ducis coniectans, in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugae mittit ad eum, qui pro comperto afferret: Achaeos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis affluit moenibus, progredi, ut intercluderent iter; ne aut tyrannus, quum vellet, receptum ad urbem haberet; aut commeatus ab urbe in castra portarentur: simul etiam tentaturos, si quorum animi sollicitari ad defectionem a tyranno possent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra causam probabilem praebuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus et equitatu stationem agere pro vallo iussit: ipse, tanquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocius ferri ad urbem iussit.

XXX. Philopoemen, postquam citatum agmen per angustam et proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem et Cretensium auxiliares in stationem hostium, quae pro castris erat, emittit. Illi, ubi hostes adesse, et a suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conati sunt: deinde, postquam instructa acies tota Achaeorum admovebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum praegressum insistunt. Extemplo caetrati Achaeorum in castra impetum faciunt, et diripiunt, ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Ut vero ad postremos proelium ortum est, clamorque terribilis a tergo paventium ad prima signa est perlatus, pro se quisque, armis abiectis, in circumiectas itineri silvas diffugiunt, momentoque temporis strage armorum septa via est, maxime hastis; quae, pleraeque adversae cadentes, velut vallo obiecto iter impediebant. Philopoemen, utcumque possent, instare et persequi auxiliaribus iussis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam)

ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem deduxit. Ibi castris sub occasum solis positis, levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur. Qui ubi prima vigilia venerunt, nuntiantes, tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos iubet. Ipse ex cetera copia militum, qui, quia priores in castra venerant, refecti et cibo sumpto, et modica quiete erant, delectos, nihil praeter gladios secum ferentes, extemplo educit, et duarum portarum itineribus, quae Pheras, quaeque Barbosthenem ferunt, eos instruxit; qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit. Nam Lacedaemonii, quoad lucis superfuit quidquam, deviis callibus medio saltu se recipiebant. Primo vespere ut lumina in castris hostium conspexere, e regione eorum occultis semitis se tenuerunt: ubi ea sunt praegressi, iam tutum rati, in patentes vias descenderunt. Ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi caesi captique sunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopoemen, incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumpsit, debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, aequantibus eum gloria rerum Achaeis imperatori romano, et, quod ad laconicum bellum attineret, praeferentibus etiam.

XXXI. Dum inter Achaeos et tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes, solliciti, ne Aetoli partis alicuius animos ad Antiochum avertissent. Minimum operae in Achaeis adeundis consumpserunt; quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere: allocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere. Eo Magnetum concilium indictum est. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis, totique Antiochi et Aetolorum erant: quia, quum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumque impositum remitti, inter cetera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. Id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisque eius quidam,

omnia novari Aetolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita disserendum erat, ne, timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippum abalienaret: in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus, esset. Illa tantum commemorata, *quum totam Graeciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem praecipue. Ibi enim non praesidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exaedificatam, ut praesens semper in oculis habendus esset dominus. Ceterum nequidquam ea facta, si Aetoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, et novus et incognitus pro vetere et experto habendus rex esset.* Magnetarchen summum magistratum vocant. Is tum Eurylochus erat: ac potestate ea fretus, negavit dissimulandum sibi et Magnetibus esse, quae fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. Id ne fieret, omnia et conanda et audenda Magnetibus esse. Et inter dicendi contentionem inconsultius evectus proiecit, *Tum quoque specie liberam Demetriadem esse: re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim assensum, partim indignationem, dicere id ausum eum. Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut, manus ad coelum tendens, deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno, ex principibus unus, magnae tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab Quinctio legatisque aliis flens petiit, *ne unius amentiam civitati assignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia, quae hominibus sancta caraque sint, T. Quinctio et populo romano debere. Nihil quemquam ab diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent; et in corpora sua citius per furorem saevituros, quam ut romanam amicitiam violarent.*

XXXII. Huius orationem subsecutae multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Aetoliam profugit. Iam enim, et id magis in dies, Aetoli defectionem nudabant: eoque ipso forte tempore Thoas, princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat, indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. Qui, priusquam concilium

iis daretur, impleverant omnium aures terrestres navalesque copias commemorando; *ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos; ante omnia* (quo maxime moveri credebant multitudinis animos) *tantum advehi auri, ut ipsos emere Romanos possit.* Apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset. Nam et venisse eos, et, quae agerent, omnia romanis legatis deferebantur: et, quanquam prope abscisa res erat, tamen non ab re esse Quinctio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent romanae societatis Aetolos, qui vocem liberam mittere adversus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt, propter et civitatis dignitatem, et vetustam societatem cum Aetolis. Ab iis Quinctius petiit, ut legatos ad Panaetolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renuntiavit legationem. Menippus post eum intromissus, *Optimum fuisse omnibus, qui Graeciam Asiamque incolerent*, ait, *integris rebus Philippi potuisse intervenire Antiochum: sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub nutum ditionemque romanam perventura. Nunc quoque*, inquit, *si modo vos, quae inchoastis, consilia constanter perducitis ad exitum, poterit, diis iuvantibus, et Aetolis sociis, Antiochus quamvis inclinatas Graeciae res restituere in pristinam dignitatem. Ea autem in libertate posita est, quae suis stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.* Athenienses, quibus primis, post regiam legationem, dicendi, quae vellent, potestas facta est, mentione omni regis praetermissa, romanae societatis Aetolos, meritorumque in universam Graeciam T. Quinctii, admonuerunt *ne temere eam celeritate nimia consiliorum everterent. Consilia calida et audacia prima specie laeta, tractatu dura, eventu tristia esse. Legatos romanos, et in iis T. Quinctium, haud procul inde abesse. Dum integra omnia essent, verbis potius de iis, quae ambigerentur, disceptarent, quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum.*

XXXIII. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: et ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. Principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses quum retulissent, eundum in Aetoliam Quinctio

visum est. Aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Aetolos belli culpam esse: Romanos iusta ac prope necessaria sumpturos arma. Postquam ventum est eo, Quinctius in concilio, orsus a principio societatis Aetolorum cum Romanis, et quoties ab iis fides mota foederis esset, pauca de iure civitatium, de quibus ambigeretur, disseruit. *Si quid tamen aequi se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent, quam populum romanum cum Antiocho, lanistis Aetolis, non sine motu magno generis humani, et pernicie Graeciae dimicare? nec ullos prius cladem eius belli sensuros, quam qui movissent.* Haec nequidquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde ceterique factionis eiusdem cum assensu omnium auditi, pervicerunt, ut, ne dilato quidem concilio, et absentibus Romanis, decretum fieret, quo arcesseretur Antiochus ad liberandam Graeciam, disceptatumque inter Aetolos et Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus praetor eorum. Nam quum id ipsum decretum posceret eum Quinctius, non veritus maiestatem viri, *aliud in praesentia, quod magis instaret, praevertendum sibi esse*, dixit: *decretum responsumque brevi in Italia, castris super ripam Tiberis positis, daturum.* Tantus furor illo tempore gentem Aetolorum, tantusque magistratus eorum cepit.

XXXIV. Quinctius legatique Corinthum redierunt. Inde, ut quaeque de Antiocho, nihil per se ipsi moturi, et sedentes exspectare adventum viderentur regis, concilium quidem universae gentis post dimissos Romanos non habuerunt: per apocletos autem (ita vocant sanctius consilium: ex delectis constat viris) id agitabant, quonam modo res in Graecia novarentur. Inter omnes constabat, in civitatibus principes, optimum quemque, romanae societatis esse, et praesenti statu gaudere: multitudinem, et quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia novare velle. Aetoli consilium uno die spei quoque non audacis modo, sed etiam impudentis, ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, et Lacedaemonem occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedaemonem, Diocles Demetriadem. Hunc

exsul Eurylochus, de cuius fuga causaque fugae ante dictum est, quia reditus in patriam nulla spes alia erat, adiuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, et qui eiusdem factionis erant, liberos et coniugem eius cum sordida veste, tenentes velamenta supplicum, concionem frequentem adire iubent, singulos universosque obtestantes, ne insontem, indemnatum consenescere in exsilio sinerent. Et simplices homines misericordia, et improbos seditiososque immiscendi res tumultu aetolico spes movit; pro se quisque revocare iubebant. His praeparatis, Diocles, cum omni equitatu (et erat tunc praefectus equitum) specie reducentis exsulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, quum millia sex ab urbe abesset, luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum subsequi iussa, praecessit. Postquam portae appropinquabat, desilire omnes ex equis iussit, et loris ducere equos, itineris maxime modo, solutis ordinibus: ut comitatus magis praefecti videretur, quam praesidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe ac per forum, manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, et loca opportuna occupabantur. Tum in domos missi, qui principes adversae factionis interficerent. Ita Demetrias Aetolorum facta est.

XXXV. Lacedaemone non urbi vis afferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat: quem, spoliatum maritimis oppidis a Romanis, tunc intra moenia etiam Lacedaemonis ab Achaeis compulsum, qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedaemonios laturum. Causam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, quum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt, et triginta delecti ex iuventute equites. Iis a praetore Damocrito in consilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denuntiatum, *Ne se ad bellum achaicum aut rem ullam, quam sua quisque opinione praecipere posset, crederent missos esse. Quidquid Alexamenum res monuisset subiti consilii capere, ad id, quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exsequendum parati essent, ac pro eo acciperent,*

tanquam ad id unum agendum missos ab domo se scirent. Cum his ita praeparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei implevit. *Antiochum iam in Europam transisse, mox in Graecia fore; terras, maria, armis, viris completurum. Non cum Philippo rem esse credituros Romanos. Numerum iniri peditum equitumque ac navium non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Aetolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedaemonem, quum res poscat: sed frequentes armatos ostendere advenienti regi voluisse. Nabidi quoque et ipsi faciendum esse, ut, quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere otio: sed educeret, et in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, et corpora exerceret. Consuetudine leviorem laborem fore: et comitate ac benignitate ducis etiam non iniucundum fieri posse.* Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem coepere. Satellites tyranni media fere in acie consistebant, tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens; in dextro cornu Aetoli erant, et qui ante auxiliares tyranni fuerant, et qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum, quae in rem esse videbantur, nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi; mox inde, velut imperato, quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed, quem diem patrando facinori statuerat, eo paullisper cum tyranno vectatus, quum ad suos concessisset, tum equitibus ab domo secum missis, *Agenda*, inquit, *res est, iuvenes, audendaque, quam me duce impigre exsequi iussi estis. Parate animos dextrasque, ne quis in eo, quod me viderit facientem, cesset. Qui cunctatus fuerit, et suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse.* Horror cunctos cepit: et meminerant, cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab laevo cornu veniebat. Ponere hastas equites Alexamenus iubet, et se intueri. Colligit et ipse animum confusum tantae cogitatione rei. Postquam appropinquabat, impetum facit, et, transfixo equo, tyrannum deturbat. Iacentem equites confodiunt. Multis frustra in loricam ictibus datis, tandem

in nudum corpus vulnera pervenerunt: et priusquam a media acie succurreretur, exspiravit.

XXXVI. Alexamenus cum omnibus Aetolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis custodes, quum res in oculis gereretur, pavor primo cepit: deinde, postquam abire Aetolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: et spectatorum turba ex custodibus vitae mortisque ultoribus est facta. Nec movisset se quisquam, si extemplo, positis armis, vocata in concionem multitudo fuisset, et oratio habita tempori conveniens; frequentes inde retenti in armis Aetoli sine iniuria cuiusquam. Sed, ut oportuit in consilio fraude coepto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, sunt acta. Dux regia inclusus diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni consumpsit: Aetoli, velut capta urbe, quam liberasse videri volebant, in praedam versi. Simul indignitas rei, simul contemptus, animos Lacedaemoniis ad coëundum fecit. Alii dicere, exturbandos Aetolos, et libertatem, quum restitui videretur, interceptam repetendam: alii, ut caput agendae rei esset, regii generis aliquem in speciem assumendum. Laconicus eius stirpis erat puer admodum, eductus cum liberis tyranni. Eum in equum imponunt, et, armis arreptis, Aetolos vagos per urbem caedunt. Tum regiam invadunt. Ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncant. Aetoli circa Chalcioecon (Minervae est templum aereum) congregati caeduntur. Pauci, armis abiectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt. Ibi, comprehensi a magistratibus, sub corona venierunt.

XXXVII. Philopoemen, audita caede tyranni, profectus Lacedaemonem, quum omnia turbata metu invenisset, evocatis principibus, et oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achaeorum Lacedaemonios adiunxit: eo etiam facilius, quod forte ad idem tempus A. Atilius cum quatuor et viginti quinqueremibus ad Gythium accessit. Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas, per Euthymidam principem, pulsum opibus eorum, qui romanae societatis erant, post T. Quinctii legatorumque adventum, et Herodorum Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, praepa-

ratis ad proditionem iis, qui Euthymidae factionis erant, nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea processit; Herodorus ad Thronium. Inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum Thoas et ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. Eas cum sexcentis peditibus Herodorus traiicere in insulam Atalantam iussus: ut inde, quum pedestres copias appropinquare iam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem traiiceret. Ipse ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

XXXVIII. Mictio et Xenoclides, penes quos tum summa rerum, pulso Euthymida, Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati, seu indicata re, primo pavidi, nihil usquam spei, nisi in fuga, ponebant. Deinde, postquam resedit terror, et prodi et deseri non patriam modo, sed etiam Romanorum societatem, cernebant, consilio tali animum adiecerunt. Sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriae Amarynthidis Dianae erat: quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam coetu celebratur. Eo miserunt, qui orarent Eretrienses Carystiosque, *Ut et suarum fortunarum in eadem insula geniti misererentur, et romanam societatem respicerent: ne sinerent Aetolorum Chalcidem fieri. Euboeam habituros, si Chalcidem habuissent. Graves fuisse Macedonas dominos; multo minus tolerabiles futuros Aetolos.* Romanorum maxime respectus civitates movit, et virtutem nuper in bello, et in victoria iustitiam benignitatemque expertas. Itaque, quod roboris in iuventute erat, utraque civitas armavit misitque. His tuenda moenia Chalcidis oppidani quum tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum, ad Salganea posuerunt castra. Inde caduceator primum, deinde legati ad Aetolos missi percunctatum, quo suo dicto factove socii atque amici ad se oppugnandos venirent? Respondit Thoas dux Aetolorum, *Non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis, venire sese. Splendidiore nunc eos catena, sed multo graviore, vinctos esse, quam quum praesidium Macedonum in arce habuissent. Se* vero, negare Chalcidenses, *aut servire ulli, aut praesidio cuiusquam egere.* Ita digressi

ex colloquio legati ad suos. Thoas et Aetoli, ut qui spem omnem in eo, ut improviso opprimerent, habuissent, ad iustum bellum oppugnationemque urbis mari ac terra munitae haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas, postquam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Aetolos audivit, et ipse a Thebis Athenas rediit. Et Herodorus, quum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequidquam exspectasset, missa speculatoria nave, ut, quid morae esset, sciret, postquam rem omissam a sociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX. Quinctius quoque, his auditis ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. Placuit, quingentos milites praesidii causa relinqui Chalcide ab Eumene rege: ipsum Athenas ire. Quinctius, quo profectus erat, Demetriadem contendit; ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem romanam facturam. Et, ut praesidii aliquid esset suae partis hominibus, Eunomo praetori Thessalorum scripsit, ut armaret iuventutem, et Villium ad Demetriadem praemisit ad tentandos animos: non aliter nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinae societatis, rem aggressurus. Villius quinquereni nave ad ostium portus est invectus. Eo multitudo Magnetum omnis quum se effudisset, quaesivit Villius, utrum ad amicos, an ad hostes, sese venisse mallent? Respondit magnetarches Eurylochus, *Ad amicos venisse eum: sed abstineret portu, et sineret Magnetas in concordia et libertate esse, nec per colloquii speciem multitudinem sollicitaret.* Altercatio inde, non sermo, fuit: quum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminentesque praediceret clades: multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quinctium accusando. Ita irrito incepto Villius ad Quinctium sese recepit. At Quinctius, nuntio ad praetorem misso, ut reduceret domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

XL. Abstulerunt me velut de spatio Graeciae res immixtae Romanis: non quia ipsas operae pretium esset perscribere, sed quia causae fuerunt cum Antiocho belli. Consulibus designatis, (inde namque deverteram) L. Quinctius et Cn. Domitius consules in provincias profecti sunt: Quinctius in Ligures, Domitius adversus Boios.

Boii quieverunt: atque etiam senatus eorum cum liberis, et praefecti cum equitatu (summa omnium mille et quingenti) consuli dediderunt se. Ab altero consule ager Ligurum late est vastatus, castellaque aliquot capta: unde non praeda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatusconsulto plebeique scito. Tria millia et septingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Naevius, 'M. Minucius, M. Furius Crassipes. Quina dena iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equiti. Bruttiorum proxime fuerat ager: Bruttii ceperant de Graecis. Romae per idem tempus duo maximi fuerunt terrores; diutinus alter, sed segnior. Terra dies duodequadraginta movit. Per totidem dies feriae in sollicitudine ac metu fuere. In triduum eius rei causa supplicatio habita est. Ille non pavor vanus, sed vera multorum clades fuit. Incendio a foro Boario orto, diem noctemque aedificia in Tiberim versa arsere, tabernaeque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

XLI. Iam fere in exitu annus erat: et in dies magis fama de Antiochi bello, et cura patribus crescebat. Itaque de provinciis magistratuum designatorum, quo intentiores essent omnes, agitari coeptum est. Decrevere, ut consulibus Italia, et quo senatus censuisset, (iam esse bellum adversus Antiochum regem omnes sciebant) provinciae essent. Cuius ea sors esset, quatuor millia peditum civium romanorum, et trecenti equites, sex millia sociûm latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. Eorum delectum habere L. Quinctius consul iussus; ne quid moraretur, quo minus consul novus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de provinciis praetorum decretum est: prima ut sors duae, urbanaque et inter cives ac peregrinos iurisdictio esset: secunda, Bruttii: tertia, classis, ut navigaret, quo senatus censuisset: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: sexta, Hispania ulterior. Imperatum praeterea L. Quinctio consuli est, ut duas legiones civium romanorum novas conscriberet; et sociûm ac latini nominis viginti millia peditum, et octingentos equites. Eum exercitum praetori,

cui Bruttii provincia evenisset, decreverunt. Aedes duae Iovi eo anno in Capitolio dedicatae sunt. Voverat L. Furius Purpureo praetor gallico bello unam, alteram consul: dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Iudicia in feneratores eo anno multa severe sunt facta, accusantibus privatos aedilibus curulibus, M. Tuccio et P. Iunio Bruto. De multa damnatorum quadrigae inauratae in Capitolio positae, et in cella Iovis, supra fastigium aediculae, duodecim clypea inaurata: et iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

XLII. Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna, et Alexandria Troas, et Lampsacus; quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam pellicere, neque ab tergo relinquere, traiiciens ipse in Europam, volebat. Tenuit eum et de Hannibale deliberatio. Et primo naves apertae, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratae sunt: deinde, an omnino mittendus esset, consultatio mota est, maxime a Thoante Aetolo, qui, omnibus in Graecia tumultu completis, Demetriadem afferebat in potestate esse: et, quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias eius, erexerat multorum in Graecia animos, iisdem et regis spem inflabat: *omnium votis eum arcessi: concursum ad litora futurum, unde classem regiam prospexissent.* Hic idem ausus de Hannibale est movere sententiam prope iam certam regis. Nam *neque dimittendam partem navium a classe regia* censebat: *neque, si mittendae naves forent, minus quemquam ei classi, quam Hannibalem, praeficiendum. Exsulem illum et Poenum esse, cui mille in dies nova consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. Et ipsam eam gloriam belli, qua velut dote Hannibal concilietur, nimiam in praefecto regio esse. Regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Hannibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur: si quid prospere eveniat, Hannibalis eam, non Antiochi, gloriam fore. Si vero universo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege victurum Hannibalem uni subiectum, qui patriam prope non tulerit? Non ita se a*

iuventa eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Hannibale duce; comite et consiliario eodem ad bellum uti posse. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem, neque inutilem fore: si summa petantur, et dantem, et accipientem praegravatura.

XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt, quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis non aequant: quia virtutem et bonum alienum oderunt. Extemplo consilium mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abiectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Aetolos elatus, non ultra differre profectionem in Graeciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium a mari adscendit, ut Minervae sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis sexaginta: et ducentae onerariae cum omnis generis commeatu bellicoque alio apparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit: inde Sciathum traiecit: ubi collectis in alto, quae dissipatae erant, navibus, ad Pteleum primum continentis venit. Ibi Eurylochus ei magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt. Quorum frequentia laetus, die postero in urbis portum navibus est invectus. Copias haud procul inde exposuit. Decem millia peditum fuere, et quingenti equites, sex elephanti; vix ad Graeciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum romanum bellum. Aetoli, postquam Demetriadem venisse Antiochum allatum est, concilio indicto, decretum, quo arcesserent eum, fecerunt. Iam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phalara in sinum Maliacum processerat. Inde, decreto accepto, Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis, cum plausibus clamoribusque, et quibus aliis laetitia effusa vulgi significatur.

XLIV. In concilium ut ventum est, aegre a Phaenea praetore principibusque aliis introductus, facto silentio, rex dicere orsus. Prima eius oratio fuit excusantis, *quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suae impensae erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re, et tempore*

ad navigandum immaturo , vocantibus legatis eorum , haud gravate obsecutus esset , credidissetque , quum se vidissent Aetoli , omnia vel in se uno posita praesidia existimaturos esse. Ceterum eorum quoque se , quorum exspectatio destituta in praesentia videatur , spem abunde expleturum. Nam simul primum anni tempus navigabile praebuisset mare , omnem se Graeciam armis , viris , equis , omnem oram maritimam classibus completurum. Nec impensae, nec labori, nec periculo parsurum , donec , depulso cervicibus eorum imperio romano, liberam vere Graeciam, atque in ea principes Aetolos fecisset. Cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Asia venturos. In praesentia curae esse Aetolis debere , ut copia frumenti suis, et annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur.

XLV. In hanc sententiam rex cum magno omnium assensu locutus discessit. Post discessum regis inter duos principes Aetolorum , Phaeneam et Thoantem, contentio fuit. Phaeneas, reconciliatore pacis et disceptatore de iis, quae in controversia cum populo romano essent, utendum potius Antiocho , censebat, quam duce belli. *Adventum eius et maiestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim maiorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quae bello et armis cogi non possint.* Thoas negare , *paci studere Phaeneam : sed discutere apparatum belli velle, ut taedio et impetus relanguescat regis , et Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim aequi ab Romanis impetrari posse , toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quinctio disceptando , satis expertum esse : nec , nisi abscisa omni spe , auxilium Antiochi imploraturos fuisse. Quo celerius spe omnium oblato , non esse elanguescendum, sed orandum potius regem , ut , quoniam , quod maximum fuerit , ipse vindex Graeciae venerit, copias quoque terrestres navalesque arcessat. Armatum regem aliquid impetraturum : inermem non pro Aetolis modo , sed ne pro se quidem ipso, momenti ullius futurum apud Romanos.* Haec vicit sententia : imperatoremque regem appellandum censuerunt : et triginta principes , cum quibus , si qua vellet, consultaret, delegerunt.

XLVI. Ita , dimisso concilio, multitudo omnis in suas

civitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. Optimum visum est, Chalcidem, frustra nuper ab Aetolis tentatam, primum aggredi: et celeritate in eam rem magis, quam magno conatu et apparatu, opus esse. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est: et alio itinere principes aetoli, iuniorum paucis evocatis, ad Chaeroneam occurrerunt, et decem constratis navibus secuti sunt. Rex, ad Salganea castris positis, navibus ipse cum principibus Aetolorum Euripum traiecit, et, quum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium et principes ante portam processerunt. Pauci utrimque ad colloquium congressi sunt. Aetoli magnopere suadere, *ut, salva Romanorum amicitia, regem quoque assumerent socium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, sed liberandae Graeciae causa in Europam traiecisse; et liberandae re, non verbis et simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Graeciae civitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam. Ita enim ab utriusque iniuria tutam alterius semper praesidio et fiducia fore. Nam si non recepissent regem, viderent, quid patiendum iis extemplo foret, quum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset.* Ad haec Mictio, unus ex principibus, *Mirari se*, dixit, *ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europam traiecisset. Nullam enim civitatem se in Graecia nosse, quae aut praesidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut foedere iniquo alligata, quas nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenses neque vindice libertatis ullo egere, quum liberi sint, neque praesidio, quum pacem eiusdem populi romani beneficio et libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neque ipsorum Aetolorum. Id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant, atque abeant. Nam ipsis certum esse, non modo non recipere moenibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum.*

XLVII. Haec renuntiata regi ad naves, ubi restiterat, quum essent, in praesentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quidquam posset) reverti Demetriadem placuit. Ibi, quoniam primum vanum inceptum evasisset,

consultare cum Aetolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achaeos et Amynandrum, regem Athamanum, tentare. Boeotorum gentem aversam ab Romanis iam inde a Brachyllae morte, et quae secuta eam fuerant, censebant. Achaeorum Philopoemenem principem, aemulatione gloriae in bello Laconum, infestum invisumque esse Quinctio credebant. Amynander uxorem Apamam, filiam Alexandri cuiusdam megalopolitani, habebat: qui, se oriundum a Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, et filiae Apamam nomina imposuerat: quam, regiis inclutam nuptiis, maior ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc, forte ingenio vanum, Aetoli et Antiochus impulerant in spem, quod is vere regum stirpis esset, regni Macedoniae, si Amynandrum Athamanesque Antiocho coniunxisset. Et ea vanitas promissorum non apud Philippum modo, sed etiam apud Amynandrum, valuit.

XLVIII. In Achaia legatis Antiochi Aetolorumque, coram T. Quinctio, Aegii datum est concilium. Antiochi legatus prior, quam Aetoli, est auditus. Is, ut plerique, quos opes regiae alunt, vaniloquus, maria terrasque inani sonitu verborum complevit. *Equitum innumerabilem vim traiici Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos vocant; partim sagittis ex equo utentes, et, a quo nihil satis tecti sit, averso refugiente equo certius figentes.* His equestribus copiis quanquam vel totius Europae exercitus in unum coacti obrui possent, adiiciebat multiplices copias peditum, et nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat; Dahas, Medos, Elymaeosque et Cadusios appellans. *Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in Graecia possent, dextrum cornu Sidonios et Tyrios, sinistrum Aradios, et ex Pamphylia Sidetas tenere; quas gentes nullae unquam nec arte, nec virtute navali aequassent. Iam pecuniam, iam alios belli apparatus referre, supervacaneum esse: scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiae. Itaque non cum Philippo, nec Hannibale rem futuram Romanis, principe altero unius civitatis, altero Macedoniae tantum regni finibus incluso; sed cum magno Asiae totius partisque Europae rege. Eum tamen, quanquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Graeciam*

veniat, nihil postulare ab Achaeis, in quo fides eorum adversus Romanos, priores socios atque amicos, laedatur. Non enim, ut secum adversus eos arma capiant, sed ut neutri parti sese coniungant, petere. Pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant. Idem ferme et Aetolorum legatus Archidamus petiit, ut, quae facillima et tutissima esset, quietem praestarent, spectatoresque belli, fortunarum alienarum eventum sine ullo discrimine rerum suarum opperirentur. Provectus deinde est intemperantia linguae in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quinctii: *ingratos* appellans, et exprobrans *non victoriam modo de Philippo virtute Aetolorum partam, sed etiam salutem; ipsumque et exercitum sua opera servatos. Quo enim illum unquam imperatoris functum officio esse? Auspicantem, immolantemque, et vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, quum ipse corpus suum pro eo telis hostium obiiceret.*

XLIX. Ad ea Quinctius, *Coram quibus magis, quam apud quos, verba faceret*, dicere, *Archidamum rationem habuisse. Achaeos enim probe scire, Aetolorum omnem ferociam in verbis, non in factis, esse: et in conciliis magis concionibusque, quam in acie, apparere. Itaque parvi Achaeorum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse: legatis regis, et per eos absenti regi eum se iactasse. Quod si quis antea ignorasset, quae res Antiochum et Aetolos coniunxisset, ex legatorum sermone potuisse apparere: mentiendo in vicem iactandoque vires, quas non haberent, inflasse vana spe, atque inflatos esse: dum ii ab se Philippum victum, sua virtute protectos Romanos, et quae modo audiebatis, narrant; vos ceterasque civitates et gentes suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumque nubes iactat, et consternit maria suis classibus. Est autem res simillima coenae Chalcidensis hospitis mei, hominis et boni, et sciti convivatoris. Apud quem solstitiali tempore comiter accepti quum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa et varia venatio; homo non, quam isti sunt, gloriosus, renidens, condimentis, ait, varietatem illam et speciem ferinae carnis ex mansueto sue factam. Hoc dici apte in copias regis, quae paullo ante iactatae sint, posse.*

Varia enim genera armorum, et multa nomina gentium inauditarum, Dahas, et Medos, et Cadusios, et Elymaeos, Syros omnes esse: haud paullo mancipiorum melius, propter servilia ingenia, quam militum genus. Et utinam subiicere oculis vestris, Achaei, possem concursationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Aetolorum, nunc Chalcidem! Videretis vix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis: videretis regem, nunc mendicantem prope frumentum ab Aetolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fenore in stipendium quaerentem: nunc ad portas Chalcidis stantem: et mox inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis, in Aetoliam redeuntem. Male crediderunt et Antiochus Aetolis, et Aetoli regiae vanitati. Quo minus vos decipi debetis, sed expertae toties spectataeque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant, non interponi vos bello; nihil imo tam alienum rebus vestris est. Quippe sine gratia, sine dignitate, praemium victoris eritis.

L. Nec absurde adversus utrosque respondisse visus est, et facile erat orationem apud faventes aequis auribus accipi. Nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achaeorum hostes et amicos, quos populus romanus censuisset, iudicarent, bellumque et Antiocho, et Aetolis nuntiari iuberent. Auxilia etiam, quo censuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piraeeum extemplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem pretio multitudinem; donec ab iis, qui romanae partis erant, Quinctius est accitus, et, accusante Leonte quodam, Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exsilium est eiectus. Et ab Achaeis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Boeoti nihil certi responderunt: *quum Antiochus in Boeotiam venisset, tum, quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse.* Antiochus, quum ad Chalcidis praesidium, et Achaeos et Eumenem regem misisse audisset, maturandum ratus, ut et praevenirent sui, et venientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, et cum omni classe Polyxenidam mittit. Ipse paucos post dies sex millia suorum militum,

et ex ea copia, quae Lamiae repente colligi potuit, non ita multos Aetolos ducit. Achaei quingenti, et ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide chalcidensi, nondum obsessis itineribus, tuto transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme et ipsi, quum iam Menippus castra ante Salganea ad Hermaeum, qua transitus ex Boeotia in Euboeam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis, legatus a Chalcide ad Quinctium, ad id ipsum praesidium petendum, missus. Qui postquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Euboeam transmissurus.

LI. Templum est Apollinis Delium, imminens mari: quinque millia passuum ab Tanagra abest. Minus quatuor millium inde in proxima Euboeae est mari traiectus. Ubi et in fano lucoque, ea religione et eo iure sancto, quo sunt templa, quae asyla Graeci appellant, et nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent, quum per magnum otium milites, alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in litore inermes vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset; repente Menippus, palatos passim aggressus, eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. Perpauci effugerunt, in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quinctio Romanisque, sicut iactura militum molesta, ita ad ius inferendi Antiocho belli adiecisse aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad Aulidem exercitu, quum rursus oratores, partim ex suis, partim Aetolos, Chalcidem misisset, qui eadem illa, quae nuper, cum minis gravioribus agerent, nequidquam contra Mictione et Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portae sibi aperirentur. Qui romanae partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt. Achaeorum et Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum romani milites pauci custodiae causa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achaei et Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, praesidio excesserunt. Pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen, quum terra marique obsiderentur, et iam machinas

tormentaque comportari viderent, non tulere obsidionem. Quum id, quod caput erat Euboeae, teneret rex, ne ceterae quidem eius insulae urbes imperium abnuerunt: magnoque principio sibi orsum bellum videbatur, quod tanta insula et tot opportunae urbes in suam ditionem venissent.

EPITOME

LIBRI XXXVI.

M'. Acilius Glabrio consul Antiochum, apud Thermopylas, Philippo rege adiuvante, victum, Graecia expulit, idemque Aetolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul aedem Matris deûm, quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus a senatu iudicatus, dedicavit; idemque Boios Gallos victos in deditionem accepit, et de iis triumphavit. Praeterea navalia certamina prospera adversus praefectos Antiochi regis referuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXVI.

P. Cornelium Cn. filium Scipionem et M'. Acilium Glabrionem consules, inito magistratu, patres, priusquam de provinciis agerent, res divinas facere maioribus hostiis iusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium maiorem partem anni fieri solet; precarique, quod senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoque romano bene atque feliciter eveniret. Ea omnia sacrificia laeta fuerunt, primisque hostiis perlitatum est: et ita haruspices responderunt, eo bello terminos populi romani propagari, victoriam ac triumphum ostendi. Haec quum renuntiata essent, solutis religione animis, patres rogationem ad populum ferri iusserunt: *Vellent iuberentne, cum Antiocho rege, quique eius sectam secuti essent, bellum iniri?* si ea rogatio perlata esset, tum, si ita videretur consulibus, rem integram ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit. Tum senatus decrevit, ut consules Italiam et Graeciam provincias sortirentur; cui Graecia evenisset, ut praeter eum numerum militum, quem L. Quinctius in eam provinciam ex auctoritate senatus scripsisset imperassetve, eum exercitum acciperet, quem M. Baebius praetor anno priore ex senatusconsulto in Macedoniam traiecisset. Et extra Italiam permissum, ut, si res postulasset, auxilia ab sociis, ne supra quinque millium numerum, acciperet. L. Quinctium superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. Alter consul, cui Italia provincia evenisset, cum Boiis iussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent; alterum ut mitteret Romam, eaeque urbanae legiones essent paratae, quo senatus censuisset.

II. His ita in senatu ad id, quae cuius provincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Graecia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde sorte senatusconsultum factum est: *quod populus romanus eo tempore duellum iussisset esse cum rege Antiocho, quique sub imperio eius essent, ut eius rei causa supplicationem imperarent*

consules: utique M'. Acilius consul ludos magnos Iovi voveret, et dona ad omnia pulvinaria. Id votum in haec verba, praeeunte P. Licinio pontifice maximo, consul nuncupavit: *Si duellum, quod cum rege Antiocho sumi populus iussit, id ex sententia senatus populique romani confectum erit; tum tibi, Iupiter, populus romanus ludos magnos dies decem continuos faciet; donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreverit. Quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte sunto.* Supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis provincias, extemplo et praetores sortiti sunt. M. Iunio Bruto iurisdictio utraque evenit, A. Cornelio Mammulae Bruttii, M. Aemilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis, L. Aemilio Paullo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio novi milites, conscripti priore anno ex senatusconsulto a L. Quinctio consule, dati sunt; iussusque tueri omnem oram circa Tarentum Brundisiumque. L. Aemilio Paullo in ulteriorem Hispaniam praeter eum exercitum, quem a M. Fulvio propraetore accepturus esset, decretum est, ut novorum militum tria millia duceret, et trecentos equites; ita ut in iis duae partes sociûm latini nominis, tertia civium romanorum esset. Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Aemilius Lepidus a L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque accipere iussus: L. Valerium, si ita videretur, pro praetore in provincia retinere, et provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset, altera a Pachyno Tyndarium. Eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis custodiret. Eidem praetori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum devehendumque in Graeciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Ceterum non in Graeciam, sed Romam, id frumentum portari placere. C. Livius praetor, cui classis evenerat, cum triginta navibus paratis traiicere in Graeciam primo quoque tempore iussus, et ab Atilio naves accipere. Veteres naves, quae in navalibus erant, ut reficeret et armaret,

M. Iunio praetori negotium datum est, et in eam classem socios navales libertinos legeret.

III. Legati terni in Africam ad Carthaginienses et in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Graeciam portaretur, missi; pro quo pretium solveret populus romanus. Adeoque in apparatum curamque eius belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, *Qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset; neve uno tempore quinque senatores ab urbe romana abessent.* In comparando impigre classem C. Livium praetorem contentio, orta cum colonis maritimis, paullisper tenuit. Nam, quum cogerentur in classem, tribunos plebei appellarunt: ab iis ad senatum reiecti sunt. Senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vacationem rei navalis his colonis non esse. Ostia, et Fregenae, et Castrum novum, et Pyrgi, et Antium, et Tarracina, et Minturnae, et Sinuessa fuerunt, quae cum praetore de vacatione certaverunt. Consul deinde M'. Acilius ex senatusconsulto ad collegium fecialium retulit: *Ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an ad praesidium nuntiaretur? et num Aetolis quoque separatim indici iuberent bellum? et num prius societas iis et amicitia renuntianda esset, quam bellum indicendum?* Feciales responderunt: *Iam ante sese, quum de Philippo consulerentur, decresse, nihil referre, ipsi coram, an ad praesidium, nuntiaretur. Amicitiam renuntiatam videri, quum legatis, toties repetentibus res, nec reddi, nec satisfieri aequum censuissent. Aetolos ultro sibi bellum indixisse, quum Demetriadem, sociorum urbem, per vim occupassent; Chalcidem terra marique oppugnatum issent; regem Antiochum in Europam ad bellum populo romano inferendum traduxissent.* Omnibus iam satis comparatis, M'. Acilius consul edixit: *Ut, quos L. Quinctius milites conscripsisset, et quos sociis nominique latino imperasset, quos secum in provinciam ire oporteret, et tribuni militum legionis primae et tertiae, uti omnes Brundisium Idibus Maiis convenirent.* Ipse ante diem quintum Nonas Maias paludatus urbe egressus est. Per eosdem dies et praetores in provincias profecti sunt.

IV. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo Macedoniae et Ptolemaeo Aegypti rege Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia, et pecuniam, et frumentum. Ab Ptolemaeo etiam mille pondo auri, viginti millia pondo argenti allata. Nihil eius acceptum. Gratiae regibus actae: et, quum uterque se cum omnibus copiis in Aetoliam venturum, belloque interfuturum polliceretur, Ptolemaeo id remissum: Philippi legatis responsum, gratum eum senatui populoque romano facturum, si M'. Acilio consuli non defuisset. Item ab Carthaginiensibus et Masinissa rege legati venerunt. Carthaginienses tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium eius Romam apportaturos polliciti sunt: id ut ab se munus Romani acciperent, petere sese: et classem suorum suo sumptu comparaturos: et stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, praesens omne daturos. Masinissae legati quingenta millia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Graeciam; Romam trecenta millia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei; equites quingentos, elephantos viginti regem ad M'. Acilium consulem missurum. De frumento utrisque responsum, ita usurum eo populum romanum, si pretium acciperent. De classe Carthaginiensibus remissum; praeterquam si quid navium ex foedere deberent. De pecunia item responsum, nullam ante diem accepturos.

V. Quum haec Romae agebantur, Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat civitatium animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant: sicut Epirotae communi gentis consensu, et Elei e Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achaeos petebant, quos, post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum civitati suae arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant cum eo, ut caverent, ne quid offenderent Romanos. Petebant enim, *ne se temere in causam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Graecia, et primos impetus Romanorum excepturos. Sed*,

si ipse posset terrestribus navalibusque copiis praesidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas et urbibus et portubus suis accepturos : si id non posset, deprecari, ne se nudos atque inermes romano bello obiiceret. Hac legatione id agi apparebat, ut, sive (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus romanos essent, conciliata satis apud regem gratia, quod accepturi fuissent venientem; sive venisset, sic quoque spes veniae ab Romanis foret, quod, non exspectato longinquo auxilio ab se, praesentis viribus succubuissent. Huic tam perplexae legationi, quia non satis in promptu erat, quid responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de iis, quae ad illos seque communiter pertinerent, loquerentur.

VI. In Boeotiam ipse profectus est, causas in speciem irae adversus Romanos eas, quas ante dixi, habentem; Brachyllae necem, et bellum a Quinctio Coroneae, propter romanorum militum caedes, illatum; re vera per multa iam saecula publice privatimque labante egregia quondam disciplina gentis, et multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. Obviam effusis undique Boeotiae principibus, Thebas venit. Ibi in concilio gentis, quanquam et ad Delium, impetu in praesidium romanum facto, et ad Chalcidem commiserat nec a parvis nec dubiis principiis bellum, tamen eandem orationem exorsus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achaeorum usus erat, ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet. Neminem, quid ageretur, fallebat. Decretum tamen sub levi verborum praetextu pro rege adversus Romanos factum est. Hac quoque gente adiuncta Chalcidem regressus, praemissis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Aetolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret, navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander accitus ad consultandum ex Athamania : et Hannibal Poenus, iam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus, qui aderant, voluntas tentanda videbatur. In eo modo diversae sententiae erant, quod alii extemplo agendum; alii ex hieme, quae tum ferme media erat, differendum in veris principium;

et alii legatos tantummodo mittendos; alii cum omnibus copiis eundum censebant, terrendosque metu, si cunctarentur.

VII. Quum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis verteretur, Hannibal, nominatim interrogatus sententiam, in universi belli cogitationem regem atque eos, qui aderant, tali oratione avertit: *Si, ex quo traiecimus in Graeciam, adhibitus essem in consilium, quum de Euboea, de Achaeis, de Boeotia agebatur; eandem sententiam dixissem, quam hodie, quum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum et Macedonas in societatem belli quacunque ratione censeo deducendos esse. Nam quod ad Euboeam Boeotosque et Thessalos attinet, cui dubium est, quin, ut quibus nullae suae vires sint, praesentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur? simul ac romanum exercitum in Graecia viderint, ad consuetum imperium se avertant? nec iis noxiae futurum sit, quod, quum Romani procul abessent, vim tuam praesentis exercitusque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est, Philippum nobis coniungere, quam hos? cui, si semel in causam descenderit, nihil integri futurum sit, quique eas vires afferat, quae non accessio tantum ad romanum esse bellum, sed per se ipsae nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adiuncto (absit verbo invidia) qui dubitare de eventu possim? quum, quibus adversus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam, ut ipsi oppugnentur. Aetoli, qui Philippum (quod inter omnes constat) vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt. Amynander atque Athamanum gens, quorum secundum Aetolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum, te quieto, totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiae Europaeque viribus, adversus unum populum, (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certe aetate ne uni quidem Epirotarum regi parem, (quid tandem erit vobiscum comparatus?) geretis bellum. Quae igitur res mihi fiduciam praebet, coniungi nobis Philippum posse? Una, communis utilitas, quae societatis maximum vinculum est: altera, auctores vos Aetoli. Vester enim legatus hic Thoas inter cetera, quae ad exciendum in Graeciam Antiochum dicere*

est solitus, ante omnia hoc semper affirmavit: fremere Philippum, et aegre pati, sub specie pacis leges servitutis sibi impositas. Ille quidem ferae bestiae vinctae aut clausae, et refringere claustra cupienti, regis iram verbis aequabat. Cuius si talis animus est, solvamus nos eius vincula et claustra refringamus, ut erumpere diu coërcitam iram in hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra moverit, at nos, quoniam nobis eum adiungere non possumus, ne hostibus nostris ille adiungi possit, caveamus. Seleucus filius tuus Lysimachiae est: qui si eo exercitu, quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniae coeperit depopulari; facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione universi belli quid sentirem, iam ab initio non ignorasti. Quod si tum auditus forem, non in Euboea Chalcidem captam, et castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumque et Galliae Cisalpinae oram bello ardere, et, qui maximus iis terror est, Hannibalem in Italia esse audirent. Nunc quoque arcessas censeo omnes navales terrestresque copias. Sequantur classem onerariae cum commeatibus: nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum. Quum omnes tuas contraxeris vires, divisam classem partim Corcyrae in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat; partim ad litus Italiae, quod Sardiniam Africamque spectat, traiicies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in byllinum agrum procedes. Inde Graeciae praesidebis, et speciem Romanis traiecturum te praebens, et, si res poposcerit, traiecturus. Haec suadeo, qui, ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certe bellare bonis malisque meis didici. In quae consilium dedi, in eadem nec infidelem, nec segnem operam polliceor. Dii approbent eam sententiam, quae tibi optima visa fuerit.

VIII. Haec ferme Hannibalis oratio fuit; quam laudarunt magis in praesentia, qui aderant, quam rebus ipsis exsecuti sunt. Nihil enim eorum est factum, nisi quod ad classem copiasque arcessendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larissam ad concilium Thessalorum sunt missi, et Aetolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras est dictus. Eodem et rex cum suis

copiis confestim venit. Ibi dum opperitur Amynandrum atque Aetolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit, sive ab ipso, quaerente sibi commendationem ad Macedonum gentem et invidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus; sive ab insita regibus vanitate ad consilium specie amplum, re inane, animo adiecto. Tumulus est, in unum ossibus, quae passim strata erant, coacervatis, factus; qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque, qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Baebium propraetorem misit, *Antiochum in Thessaliam impetum fecisse. Si videretur ei, moveret ex hibernis: se obviam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent.*

IX. Antiocho, ad Pheras iam castra habenti, ubi coniunxerant ei se Aetoli et Amynander, legati ab Larissa venerunt, quaerentes, quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos? simul orantes, ut, remoto exercitu, per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret. Eodem tempore quingentos armatos, duce Hippolocho, Pheras in praesidium miserunt. Hi, exclusi aditu, iam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larissaeorum rex clementer respondit, *Non belli faciendi, sed tuendae et stabiliendae libertatis Thessalorum causa, se Thessaliam intrasse.* Similia his qui cum Pheraeis ageret, missus. Cui nullo dato responso, Pheraei ipsi legatum ad regem, principem civitatis Pausaniam, miserunt. Qui quum haud dissimilia his, ut in causa pari, quae pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quaedam etiam ferocius, egisset; rex etiam atque etiam deliberare eos iussos, ne id consilii caperent, cuius, dum in futurum nimis cauti et providi essent, extemplo poeniteret, dimisit. Haec renuntiata Pheras legatio quum esset, ne paullum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quidquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque et hi summa ope parabant se ad urbem defendendam: et rex ab omni parte simul oppugnare moenia est aggressus; et, ut qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in eventu eius

urbis positum esse, quam primam aggressus esset, aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis iniecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt; dein quum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi coepere. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus iam copiis, in interiorem partem urbis concesserunt; cui brevior orbis munitionis circumiectus erat. Postremo victi malis, quum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. Nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheraeorum recens exemplum: qui, quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. Cum ipsa urbe Hippolochus Larissaeorumque deditum est praesidium. Dimissi ab rege inviolati omnes; quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissaeorum animos credebat.

X. Intra decimum diem, quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem, profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit. Inde Cypaeram et Metropolim, et iis circumiecta castella recepit; omniaque iam regionis eius, praeter Atracem et Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit: ratus vel terrore ceterarum expugnatarum, vel beneficio praesidii dimissi, vel exemplo tot civitatium dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris causa iussis, quadrato agmine ad urbem incessit: ut incerti fluctuarentur animi magnae partis Larissaeorum inter metum praesentem hostium et verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Amynander cum Athamanum inventute occupat Pellinaeum: et Menippus, cum tribus millibus peditum Aetolorum et ducentis equitibus in Perrhaebiam profectus, Malloeam et Cyretias vi cepit, depopulatusque est agrum tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agendum esset de Larissa, supervenerunt. Ibi in diversum sententiae tendebant: aliis, vim adhibendam, et non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul undique

moenia aggrederentur urbis sitae in plano, apertae campestri undique aditu: aliis nunc vires urbis, nequaquam Pheris conferendae, memorantibus: nunc hiemem et tempus anni nulli bellicae rei, minime obsidioni atque oppugnationi urbium, aptum. Incerto regi inter spem metumque legati a Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte venerant, animos auxerunt. M. Baebius interim, cum Philippo in Dassaretiis congressus, Ap. Claudium ex communi consilio ad praesidium Larissae misit, qui per Macedoniam magnis itineribus in iugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Larissa abest, in ipsis faucibus saltus, quae Tempe appellantur, situm. Ibi castra metatus latius, quam pro copiis, et plures, quam quot satis in usum erant, ignes quum accendisset, speciem, quam quaesierat, hosti fecit, omnem ibi romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque hiemem instare apud suos causatus rex, unum tantum moratus diem, ab Larissa recessit, et Demetriadem rediit: Aetolique et Athamanes in suos receperunt se fines. Appius, etsi, cuius rei causa missus erat, solutam cernebat obsidionem, tamen Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexque laetitia erat, quod et hostes excesserant finibus, et intra moenia praesidium romanum cernebant.

XI. Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus virginis chalcidensis Cleoptolemi filiae, quum patrem, primo allegando, deinde coram ipse rogando, fatigasset, invitum se gravioris fortunae conditioni illigantem, tandem impetrata re, tanquam in media pace nuptias celebrat: et reliquum hiemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bellum romanum et Graeciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in conviviis et vinum sequentibus voluptatibus, ac deinde, ex fatigatione magis, quam satietate earum, in somno traduxit. Eadem omnes praefectos regios, qui ubique, ad Boeotiam maxime, praepositi hibernis erant, cepit luxuria. In eandem et milites effusi sunt: nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem, aut vigilias servavit; aut quidquam, quod militaris operis, aut muneris esset, fecit.

Itaque principio veris, quum per Phocidem Chaeroneam, quo convenire omnem undique exercitum iusserat, venisset; facile animadvertit, nihilo severiore disciplina milites, quam ducem, hibernasse. Alexandrum inde Acarnana et Menippum macedonem Stratum Aetoliae copias ducere iussit: ipse, Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. Consilio principum Aetoliae habito, via, quae praeter Calydonem et Lysimachiam fert, ad Stratum suis, qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit. Ibi Mnasilochus princeps Acarnanum, multis emptus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam praetorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniae caput est, non facile ad defectionem posse cerneret impelli, propter metum romanae classis, quae cum Atilio, quaeve circa Cephalleniam erat, arte eos est aggressus. Nam quum in concilio dixisset, tuenda mediterranea Acarnaniae esse, et omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem et Thyrium, ne ab Antiocho aut Aetolis occuparentur; fuere, qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuose concitari: satis esse quingentorum hominum praesidium. Eam iuventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in praesidio positis, id agebat, ut pro obsidibus futuri venirent in potestatem regis.

XII. Per eosdem dies legati regis Medionem venerunt. Quibus auditis, quum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur; et alii manendum in romana societate, alii non aspernandam amicitiam regis censerent; media visa est Clyti sententia, eoque accepta, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnasilochus, et qui eius factionis erant, de industria coniecti, clam missis, qui regem admovere copias iuberent, ipsi terebant tempus. Itaque vixdum iis egressis legatis, Antiochus in finibus, mox ad portas erat, et trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque iuventutem ad arma vocantibus, ab Clyto et Mnasilocho in urbem est inductus: et, aliis sua voluntate affluentibus, metu coacti etiam,

qui dissentiebant, ad regem convenerunt. Quos placida oratione territos quum permulsisset, ad spem vulgatae clementiae aliquot populi Acarnaniae defecerunt. Thyrium a Medione profectus est, Mnasiloco eodem et legatis praemissis. Ceterum detecta Medione fraus cautiores, non timidiores, Thyrienses fecit, dato ei haud perplexo responso, nullam se novam societatem, nisi ex auctoritate romanorum imperatorum, accepturos, portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius missus a Quinctio, quum praesidium et paucas naves ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephalleniae praepositus fuerat, accepisset, Leucadem venit, implevitque spei socios: M'. Acilium consulem iam cum legionibus mare traiecisse, et in Thessalia castra romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum iam ad navigandum faciebat; rex, praesidio Medione imposito, et in qnibusdam aliis Acarnaniae oppidis, Thyrio abscessit, et per Aetoliae ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

XIII. Sub idem tempus M. Baebius et Philippus rex, iam ante per hiemem in Dassaretiis congressi, quum Ap. Claudium, ut obsidione Larissam eximeret, in Thessaliam misissent, quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regressi, principio veris coniunctis copiis in Thessaliam descenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes, Philippus Malloeam Perrhaebiae, Baebins Phacium est aggressus, quo primo prope impetu facto, Phaestum eadem celeritate capit. Inde Atracem quum se recepisset, Cyretias hinc et Eritium occupat: praesidiisque per recepta oppida dispositis, Philippo rursus obsidenti Malloeam se coniungit. Sub adventum romani exercitus, seu ad metum virium, seu ad spem veniae, qnum dedidissent sese; ad ea recipienda oppida, quae Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem haec, Aeginium, Ericinium, Gomphi, Silana, Tricca, Meliboea, Phaloria. Inde Pellinaeum, ubi Philippus megalopolitanus cum quingentis peditibus et eqnitibus quadraginta in praesidio erat, et circumsidunt, et, priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum, qui monerent, ne vim nltimam experiri vellet.

Quibus ille satis ferociter respondit, vel Romanis, vel Thessalis se crediturum fuisse: in Philippi se potestatem commissurum non esse. Postquam apparuit vi agendum, quia videbatur et Limnaeam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnaeam ire placuit: Baebius restitit ad Pellinaeum oppugnandum.

XIV. Per eos forte dies M'. Acilius consul, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis, mari traiecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos iussit: ipse cum equitatu Limnaeam ad Philippum venit. Adventu consulis deditio sine cunctatione est facta: traditumque praesidium regium, et cum iis Athamanes. Ab Limnaea Pellinaeum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese, deinde et Philippus megalopolitanus. Cui, decedenti de praesidio, quum obvius forte fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum consalutari iussit: ipse congressus fratrem, haud sane decoro maiestati suae ioco, appellavit. Deductus inde ad consulem custodiri iussus, et haud ita multo post in vinculis Romam missus. Cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quae in praesidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. Fuere autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. In itinere ab Pieria et Metropoli legati tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus, Athamanum praecipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniae potiundae, exercitum eo duxit, praemissis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes: et Amynander, cuius praesentis maiestas aliquos in fide continuisset, veritus ne traderetur Philippo iam pridem hosti et Romanis merito tunc propter defectionem infensis, cum coniuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit. Ita Athamania omnis in ius ditionemque Philippi concessit. Consul, ad reficienda maxime iumenta, quae et navigatione, et postea itineribus fatigata erant, paucos Larissae moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu Cranonem est progressus. Venienti

Pharsalus, Scotussa, et Pherae, quaeque in iis praesidia Antiochi erant, deduntur. Ex iis interrogatis, qui manere secum vellent, mille volentes Philippo tradit: ceteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde recepit, et quae circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum coepit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe, iuventus omnis armata silvas et itinera insedit, et in agmen romanum ex superioribus locis incursavit. Consul primo mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos a tali furore: postquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. Tum, clamore ab tergo captae urbis audito, refugientium undique ex silvis insidiatorum caedes facta est. A Thaumacis altero die consul ad Spercheum amnem pervenit: inde Hypataeorum agros vastavit.

XV. Quum haec agebantur, Chalcide erat Antiochus, iam tum cernens, nihil se ex Graecia, praeter amoena Chalcide hiberna et infames nuptias, petisse. Tunc Aetolorum vana promissa incusare et Thoantem: Hannibalem vero, non ut prudentem tantum virum, sed prope vatem omnium, quae tum evenirent, admirari. Ne tamen temere coepta segnitia insuper everteret, nuntios in Aetoliam mittit, ut, omni contracta iuventute, convenirent Lamiam; et ipse eo decem millia fere peditum ex iis, qui postea venerant ex Asia, expleta, et equites quingentos duxit. Quo quum aliquanto pauciores, quam unquam antea, convenissent, et principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ii dicerent, omnia sedulo ab se facta, ut quam plurimos ex civitatibus suis evocarent; nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adversus detrectantes militiam valuisse; destitutus undique et ab suis, qui morabantur in Asia, et ab sociis, qui ea, in quorum spem vocaverant, non praestabant, intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id iugum, sicut Apennini dorso Italia dividitur, ita mediam Graeciam dirimit. Ante saltum Thermopylarum in septentrionem versa Epirus, et Perrhaebia, et Magnesia, et Thessalia est, et Phthiotae Achaei, et sinus Maliacus. Intra fauces ad

meridiem vergunt Aetoliae pars maior, et Acarnania, et cum Locride Phocis, et Boeotia adiunctaque insula Euboea, et, excurrente in altum, velut promontorio, Attica terra, sita ab tergo, et Peloponnesus. Hoc iugum, ab Leucate et mari ad occidentem verso per Aetoliam ad alterum mare orienti obiectum tendens, ea aspreta rupesque interiectas habet, ut non modo exercitus, sed ne expediti quidem facile ullos ad transitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Oetam vocant, quorum quod altissimum est, Callidromon appellatur: in cuius valle ad Maliacum sinum vergente iter est non latius, quam sexaginta passus. Haec una militaris via est, qua traduci exercitus, si non prohibeantur, possint. Ideo Pylae, et ab aliis, quia calidae aquae in ipsis faucibus sunt, Thermopylae locus appellatur, nobilis Lacedaemoniorum adversus Persas morte magis memorabili, quam pugna.

XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus, intra portas loci eius castris positis, munitionibus insuper saltum impediebat: et, quum duplici vallo fossaque, et muro etiam, qua res postulabat, ex multa copia passim iacentium lapidum, permunisset omnia, satis fidens, nunquam ea vim romanum exercitum facturum, Aetolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam praesidio obtinendam, quae ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit, et Heracleam haud dubius consulem oppugnaturum, et iam multis nuntiantibus, circa Hypatam omnia evastari. Consul, depopulatus hypatensem primo, deinde heracleensem agrum, inutili utrobique auxilio Aetolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum adversus regem castra posuit. Aetolorum utraeque manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita et praesidiis obsepta videbantur, timor deinde incessit, ne quos per imminentia iuga calles inveniret ad transitum Romanus. Nam et Lacedaemonios quondam ita a Persis circumitos fama erat, et nuper Philippum ab iisdem Romanis. Itaque nuntium Heracleam ad Aetolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello praestarent, ut vertices circa montium occuparent obsiderentque,

ne qua transire romanus posset. Hoc nuntio audito, dissensio inter Aetolos orta est. Pars imperio parendum regis atque eundum censebant, pars subsistendum Heracleae ad utramque fortunam; ut, sive victus a consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus suis; sive vinceret, ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Utraque pars non mansit modo in sententia sua, sed etiam exsecuta est consilium. Duo millia Heracleae substiterunt: duo trifariam divisa Callidromum, et Rhoduntiam, et Tichiunta (haec nomina cacuminibus sunt) occupavere.

XVII. Consul postquam insessa superiora loca ab Aetolis vidit, M. Porcium Catonem et L. Valerium Flaccum, consulares legatos, cum binis millibus delectorum peditum, ad castella Aetolorum, Flaccum in Rhoduntiam et Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. Ipse, priusquam ad hostem copias admoveret, vocatos in concionem milites paucis est allocutus: *Plerosque omnium ordinum, milites, inter vos esse video, qui in hac eadem provincia T. Quinctii ductu auspicioque militaveritis. Macedonico bello inexsuperabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. Quippe portae sunt hae, et unus, inter duo maria clausis omnibus, velut naturalis transitus est. Munitiones et locis opportunioribus tunc fuerunt, et validiores impositae: exercitus hostium ille et numero maior, et militum genere aliquanto melior. Quippe illic Macedones Thracesque et Illyrii erant, ferocissimae omnes gentes: hic Syri et Asiatici Graeci sunt, levissima genera hominum et servituti nata. Rex ille bellicosissimus, exercitatus iam inde ab iuventa finitimis Thracum atque Illyriorum, et circa omnium accolarum bellis; hic, ut aliam omnem vitam omittam, is est, qui, quum ad inferendum populo romano bellum ex Asia in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod amoris causa ex domo privata, et obscuri etiam inter populares generis, uxorem duxit, et novus maritus, velut saginatus nuptialibus coenis, ad pugnam processit. Summa virium speique eius in Aetolis fuit, gente vanissima et ingratissima, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. Nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt,*

et in seditione ipsi inter se sunt : et quum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent , neutram tutati , refugerunt in iuga montium , pars Heracleae incluserunt sese. Rex ipse , confessus , nusquam aequo campo non modo congredi se ad pugnam audere ; sed ne castra quidem in aperto ponere , relicta omni ante se regione ea , quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur , condidit se intra rupes : ne ante fauces quidem saltus , ut quondam Lacedaemonios fama est , sed intra penitus retractis castris : quod quantum interest ad timorem ostendendum , an muris alicuius urbis obsidendum sese incluserit ? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiae , nec Aetolos vertices illi , quos ceperunt. Satis undique provisum atque praecautum est , ne quid adversus vos in pugna praeter hostes esset. Illud proponere animo vestro debetis , non vos pro Graeciae libertate tantum dimicare , (quanquam is quoque egregius titulus esset , liberatam a Philippo ante , nunc ab Aetolis et ab Antiocho liberare) neque ea tantum in praemium vestrum cessura , quae nunc in regiis castris sunt : sed illum quoque omnem apparatum , qui in dies ab Epheso exspectatur , praedae futurum : Asiam deinde Syriamque , et omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio romano aperturos. Quid deinde aberit , quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus , qui orbem terrarum amplexu finit , et omne humanum genus secundum deos nomen romanum veneretur? In haec tanta praemia dignos parate animos , ut crastino die , bene iuvantibus diis , acie decernamus.

XVIII. Ab hac concione dimissi milites , priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima, signo pugnae proposito , instruit aciem consul , arcta fronte , ad naturam et angustias loci. Rex , postquam signa hostium conspexit , et ipse copias educit. Levis armaturae partem ante vallum in primo locavit : tum Macedonum robur , quos sarissophoros appellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. His ab sinistro cornu iaculatorum sagittariorumque et funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit , ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. Ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem , qua loca usque ad mare invia palustri limo et voraginibus claudunt , elephantos

cum assueto praesidio posuit; post eos, equites; tum, modico intervallo relicto, ceteras copias in secunda acie. Macedones, pro vallo locati, primo facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adiuvantibus, qui ex loco superiore fundis, velut nimbum, glandes et sagittas simul ac iacula ingerebant. Deinde, ut maior, nec iam toleranda vis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta, subductis ordinibus, concesserunt: inde ex vallo prope alterum vallum, hastis prae se obiectis, fecerunt. Et ita modica altitudo valli erat, ut et locum superiorem ad pugnandum suis praeberet, et propter longitudinem hastarum subiectum haberet hostem. Multi, temere subeuntes vallum, transfixi sunt: et aut incepto irrito recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab iugo Callidromi, deiectis inde Aetolis, et magna ex parte caesis, (incautos enim et plerosque sopitos oppresserat) super imminentem castris collem apparuisset.

XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta et Rhoduntiam, nequidquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quique alii in castris regiis erant, primo, dum procul nihil aliud, quam turba et agmen, apparebat, Aetolos credere, visa procul pugna, subsidio venire. Ceterum, ut primum signaque et arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut, abiectis armis, fugerent. Et munimenta sequentes impedierunt, et angustiae vallis, per quam sequendi erant; et maxime omnium, quod elephanti novissimi agminis erant, quos pedes aegre praeterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumque inter se maiorem, quam in proelio, edentibus. Aliquantum temporis et direptio castrorum tenuit. Scarpheam tamen eo die consecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere caesis captisque, non equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reverterunt; quae tentata eo die inter ipsum pugnae tempus ab Aetolis, Heracleam obtinentibus praesidio, sine ullo haud parum audacis incepti effectu, fuerant. Consul, noctis insequentis tertia vigilia praemisso equitatu ad persequendum hostem, signa legionum

prima luce movit. Aliquantum viae praeceperat rex; ut qui non ante, quam Elatiae, ab effuso constiterit cursu: ubi primum reliquiis pugnaeque et fugae collectis, cum perexigua manu semiermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiae assecutus non est, sed magnam partem agminis, aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserunt. Nec praeter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos, Polybio auctore, traiecisse secum regem in Graeciam scripsimus, exiguus numerus. Quid si Antiati Valerio credamus, sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti, quadraginta inde millia cecidisse, supra quinque millia capta cum signis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipso certamine pugnae, ab incursu Aetolorum se tuentes non plus quinquaginta interfecti sunt.

XX. Consule per Phocidem et Boeotiam exercitum ducente, consciae defectionis civitates cum velamentis ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperentur. Ceterum per omnes dies haud secus, quam in pacato agro, sine vexatione ullius rei agmen processit, donec in agrum coronaeum ventum est. Ibi statua regis Antiochi, posita in templo Minervae Itoniae, iram accendit: permissumque militi est, ut circumiectum templo agrum popularetur. Deinde cogitatio animum subiit, quum communi decreto Boeotorum posita esset statua, indignum esse, in unum coronensem agrum saevire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus: castigati tantum verbis Boeoti ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnae tempus decem naves regiae cum praefecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. Eo gravis vulneribus Alexander Acarnan, nuntius adversae pugnae, quum perfugisset, trepidae inde recenti terrore naves Cenaeum Euboeae petierunt. Ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres, quae ex Asia profectae eundem portum tenuerant, naves, audita exercitus clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenaeo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, traiecit.

Per eosdem dies A. Atilius, praefectus romanae classis, magnos regios commeatus, iam fretum, quod ad Andrum insulam est, praetervectos, excepit: alias mersit, alias cepit naves. Quae novissimi agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Piraeeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti et Atheniensibus et aliis eiusdem regionis sociis divisit.

XXI. Antiochus, sub adventum consulis a Chalcide profectus, Tenum primo tenuit: inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem venienti portae patuerunt, quum, appropinquante eo, Aristoteles, praefectus regis, urbe excessisset. Et ceterae urbes in Euboea sine certamine traditae, post paucosque dies, omnibus perpacatis, sine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modestia post victoriam, quam ipsa victoria, laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quem, quae gesta essent, senatus populusque romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is a Creusa (Thespiensium emporium est, in intimo sinu corinthiaco retractum) Patras Achaiae petit: a Patris Corcyram usque Aetoliae atque Acarnaniae litora legit, atque ita ad Hydruntum Italiae traiecit. Quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu pervenit. Ante lucem ingressus urbem, a porta ad praetorem M. Iunium iter intendit. Is prima luce senatum vocavit. Quo L. Cornelius Scipio, aliquot diebus ante a consule dimissus quum adveniens audisset, praegressum Catonem in senatu esse, supervenit exponenti, quae gesta essent. Duo inde legati iussu senatus in concionem sunt producti: atque ibi eadem, quae in senatu, de rebus in Aetolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est; et ut quadraginta hostiis maioribus praetor, quibus diis ei videretur, sacrificaret. Per eosdem dies et M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante praetor in Hispaniam eam profectus, ovans urbem est ingressus: argenti bigati prae se tulit centum triginta millia: et extra numeratum duodecim millia pondo argenti: auri pondo centum viginti septem.

XXII. M'. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Aetolos praemisit, *ut tunc saltem, experti regiam*

vanitatem, resipiscerent; traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab senatu seu furoris sui, seu erroris venia. Et ceteras Graeciae civitates defecisse eo bello ab optime de se meritis Romanis: sed, quia post fugam regis, cuius fiducia officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpae, in fidem receptas esse. Aetolos quoque, quanquam non secuti sint regem, sed arcessierint, et duces belli, non socii, fuerint, si poenitere possint, posse et incolumes esse. Ad ea quum pacati nihil responderetur, appareretque, armis rem gerendam, et, rege superato, bellum aetolicum integrum restare: castra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte equo moenia est circumvectus. Sita est Heraclea in radicibus Oetae montis: ipsa in campo, arcem imminentem loco alto et undique praecipiti habet. Contemplatus omnia, quae noscenda erant, quatuor simul locis aggredi urbem constituit. A flumine Asopo, qua et gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi praeposuit: partem extra muros, quae frequentius prope, quam urbs, habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit: a sinu Maliaco, quae aditum haud facilem pars habebat, M. Baebium, ab altero amniculo, quem Melana vocant, adversus Dianae templum, Ap. Claudium opposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres, arietesque, et alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur. Et quum ager heracleensis, paluster omnis frequensque proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat: tum, quia refugerant intra moenia Aetoli, deserta, quae in vestibulo urbis erant, tecta in varios usus non tigna modo et tabulas, sed laterem quoque, et caementa, et saxa variae magnitudinis, praebebant.

XXIII. Et Romani quidem operibus magis, quam armis, urbem oppugnabant: Aetoli contra armis se tuebantur. Nam, quum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solent, exceptos declinabant ictus; sed armati frequentes, quidam ignes etiam, quos aggeribus iniicerent, ferebant. Fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: et ipsi, quum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc

primis diebus, dum integrae vires erant, et frequentes et impigre fecerunt: in dies deinde, pauciores et segnius. Etenim, quum multis urgerentur rebus, nulla eos res aeque, ac vigiliae conficiebant; Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem aliorum, Aetolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo labore urente. Per quatuor et viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione esset, adversus quatuor e partibus simul oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Quum fatigatos iam Aetolos sciret consul et ex ratione temporis, et quod ita transfugae affirmabant, tale consilium iniit. Media nocte receptui signum dedit, et ab oppugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit. Inde coepta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est: intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati causam esse Aetoli non continuandae oppugnationis, quae et ipsos affecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant.

XXIV. Consul, quum nocte media intermisisset oppugnationem, quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa vi aggressus, ab una T. Sempronium tenere intentos milites signumque exspectantes iussit, ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros. Aetoli pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas iacentis muri transcendere conantur: partim scalis ascensus tentant. Adversus quos undique ad opem ferendam occurrunt Aetoli. Pars una, in qua aedificia extra urbem erant, neque defenditur, neque oppugnatur: sed, qui oppugnarent, intenti signum exspectabant; defensor nemo aderat. Iam dilucescebat, quum signum consul dedit: et sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor, index capti oppidi, est exauditus, undique Aetoli, desertis stationibus, in arcem fugiunt. Oppidum victores permissu consulis diripiunt; non tam ab ira, nec

ab odio, quam ut miles, coërcitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriae sentiret. Revocatos inde a medio ferme die milites quum in duas divisisset partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem iussit, quae, fastigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat; sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero coniici tela in arcem possint: cum dimidia parte militum consul, ab urbe ascensurus in arcem, signum ab iis, qui ab tergo in rupem evasuri erant, exspectabat. Non tulere, qui in arce erant, Aetoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum, et fractis iam animis, et nulla ibi praeparata re ad obsidionem diutius tolerandam: utpote congregatis feminis, puerisque, et imbelli alia turba in arcem, quae vix capere, nedum tueri, multitudinem tantam posset. Itaque, ad primum impetum abiectis armis, dediderunt sese. Traditus inter ceteros princeps Aetolorum Damocritus est: qui principio belli decretum Aetolorum, quo arcessendum Antiochum censuerant, T. Quinctio poscenti responderat: *In Italia daturum, quum castra ibi Aetoli posuissent.* Ob eam ferociam maius victoribus gaudium traditus fuit.

XXV. Eodem tempore, quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat, circa Thermopylas cum consule, redeunte ex Boeotia, ut victoriam ipsi populoque romano gratularetur, excusaretque, quod morbo impeditus bello non interfuisset, congressus. Inde diversi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. Intersunt septem millia ferme passuum: et quia Lamia quum posita est in tumulo, tum regionem maxime Oetae spectat, oppido quam breve intervallum videtur, et omnia in conspectu sunt. Quum enixe, velut proposito certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem aut in operibus, aut in proeliis essent, hoc maior difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere et vineis, et omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant: et in asperis locis silex saepe impenetrabilis ferro occurrebat. Et, quum parum procederet inceptum, per colloquia principum oppidanos tentabat

rex, ut urbem dederent; haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius, quam sibi dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuntius venit, ut oppugnatione absisteret: *aequius esse, romanos milites, qui acie dimicassent cum Aetolis, praemia victoriae habere.* Ita recessum ab Lamia est, et propinquae clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt.

XXVI. Paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus, Aetoli, concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt: inter quos et Thoas idem, qui antea, missus est. Mandata erant, ut ab rege peterent, primum, ut ipse, coactis rursus terrestribus navalibusque copiis, in Graeciam traiiceret: deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam et auxilia mitteret: *id quum ad dignitatem eius fidemque pertinere, non prodi socios, tum etiam ad incolumitatem regni, non sinere, Romanos, omni cura vacuos, quum Aetolorum gentem sustulissent, omnibus copiis in Asiam traiicere.* Vera erant, quae dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in praesentia pecuniam, quae ad usus belli necessaria erat, legatis dedit: auxilia terrestria navaliaque affirmavit missurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, et ipsum haud invitum morantem, ut exactor praesens promissorum adesset.

XXVII. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Aetolorum: et post paucos dies, quam ad bellum renovandum acciendumque regem in Asiam miserant legatos, abiectis belli consiliis, pacis petendae oratores ad consulem miserunt. Quos dicere exorsos consul interfatus, quum alia sibi praevertenda esse dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum decem induciis, et L. Valerio Flacco cum iis misso, iussit: ei, quae secum acturi fuissent, exponere, et si qua vellent alia. Hypatam ut est ventum, principes Aetolorum apud Flaccum concilium habuerunt, consultantes, quonam agendum modo apud consulem foret. His parantibus antiqua foederum ordiri, meritaque in populum romanum, *absistere iis*, Flaccus iussit, *quae ipsi violassent ac rupissent: confessionem iis culpae magis profuturam, et totam in preces orationem versam. Nec enim*

in causa ipsorum, sed in populi romani clementia spem salutis positam esse: et se suppliciter agentibus iis affuturum, et apud consulem, et Romae in senatu. Eo quoque enim mittendos fore legatos. Haec una via omnibus ad salutem visa est, *ut in fidem se permitterent Romanorum. Ita enim et illis violandi supplices verecundiam se impósituros: et ipsos nihilo minus suae potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.*

XXVIII. Postquam ad consulem ventum est, Phaeneas legationis princeps longam orationem, et varie ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finivit, ut diceret: *Aetolos se suaque omnia fidei populi romani permittere.* Id consul ubi audivit: *Etiam atque etiam videte*, inquit, *Aetoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phaeneas, in quo id diserte scriptum erat, ostendit. *Quando ergo*, inquit, *ita permittitis, postulo, ut mihi Dicaearchum civem vestrum, et Menestam epirotam*, (Naupactum is cum praesidio ingressus ad defectionem compulerat) *et Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis.* Prope dicentem interfatus Romanum Phaeneas, *Non in servitutem*, inquit, *sed in fidem tuam nos tradidimus: et certum habeo, te imprudentia labi, qui nobis imperes, quae moris Graecorum non sint.* Ad haec consul, *Nec, hercle*, inquit, *magnopere nunc curo, quid Aetoli satis ex more Graecorum factum esse censeant: dum ego more romano imperium inhibeam in deditos modo decreto suo, ante armis victos. Itaque, ni propere fit, quod impero, vinciri vos iam iubeo:* afferrique catenas, et circumsistere lictores iussit. Tum fracta Phaeneae ferocia, Aetolisque aliis est: et tandem, cuius conditionis essent, sensere, et, *se quidem*, Phaeneas, *et qui adsint Aetolorum, scire facienda esse, quae imperentur*, dixit: *sed ad decernenda ea concilio Aetolorum opus esse. Ad id petere, ut decem dierum inducias daret.* Petente Flacco pro Aetolis, induciae datae; et Hypatam reditum est. Ubi quum in consilio delectorum, quos apocletos vocant, Phaeneas, et quae imperarentur, et quae ipsis prope accidissent, exposuisset; ingemuerunt quidem principes conditioni suae, parendum tamen victori censebant, et ex omnibus oppidis convocandos Aetolos ad concilium.

XXIX. Postquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo saevitia imperii atque indignitate exasperati animi sunt, ut, si in pace fuissent, illo impetu irae concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat et difficultas eorum, quae imperarentur: (*quonam modo enim utique regem Amynandrum se tradere posse?*) et spes forte oblata, quod Nicander, eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens, implevit exspectatione vana multitudinem, terra marique ingens parari bellum. Duodecimo is die, quam conscenderat navem, in Aetoliam, perfecta legatione, rediens Phalara in sinu Maliaco tenuit. Inde Lamiam pecuniam quum devexisset, ipse cum expeditis vespera prima inter Macedonum romanaque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum, deductusque ad regem est, nondum convivio dimisso. Quod ubi nuntiatum est, velut hospitis, non hostis, adventu motus Philippus, accumbere eum epularique iussum, atque inde, dimissis aliis, solum retentum, ipsum quidem de se timere quidquam vetuit. Aetolorum prava consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusavit, qui primum Romanos, deinde Antiochum in Graeciam adduxissent. *Sed praeteritorum, quae magis reprehendi, quam corrigi, possint, oblitum se, non facturum, ut insultet adversis rebus eorum. Aetolos quoque finire tandem adversus se odia debere; et Nicandrum privatim eius diei, quo servatus a se foret, meminisse.* Ita datis, qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace romana supervenit.

XXX. M'. Acilius vendita, aut concessa militi circa Heracleam praeda, postquam nec Hypatae pacata esse consilia, et Naupactum concurrisse Aetolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audivit; praemisso Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda iuga, qua difficiles transitus montium erant, ipse Oetam ascendit, Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus eius dei sit crematum, appellant. Inde toto exercitu profectus reliquum iter satis expedito agmine fecit. Ut ad Coracem est ventum, (mons est altissimus inter Callipolin et Naupactum) ibi et iumenta multa ex agmine praecipitata cum ipsis oneribus sunt,

et homines vexati. Et facile apparebat, quam cum inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo praesidio, ut clauderet transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu ad Naupactum descendit: et, uno castello adversus arcem posito; ceteras partes urbis, divisis copiis pro situ moenium, circumsedit. Nec minus operis laborisque ea oppugnatio, quam Heracleae, habuit.

XXXI. Eodem tempore et Messene in Peloponneso ab Achaeis, quod concilii eorum recusaret esse, oppugnari coepta est. Etenim duae civitates, Messene et Elis, extra concilium achaicum erant: cum Aetolis sentiebant. Elei tamen, post fugatum ex Graecia Antiochum, legatis Achaeorum lenius responderant: *Dimisso praesidio regio, cogitaturos se, quid sibi faciendum esset.* Messenii, sine responso dimissis legatis, moverant bellum; trepidique rerum suarum, quum iam ager effuso exercitu passim ureretur, castraque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quinctium, auctorem libertatis, miserunt, qui nuntiarent, Messenios Romanis, non Achaeis, et aperire portas, et dedere urbem paratos esse. Auditis legatis, extemplo profectus Quinctius, a Megalopoli ad Diophanem praetorem Achaeorum misit, qui extemplo reducere eum a Messene exercitum, et venire ad se iuberet. Dicto paruit Diophanes, et, soluta obsidione, expeditus ipse, praegressus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum, inter Megalopolim Messenenque positum, Quinctio occurrit; et, quum causas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum iussit, nec pacem omnium bono partam turbare. Messeniis imperavit, ut exsules reducerent, et Achaeorum concilii essent: si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum caveri sibi vellent, Corinthum ad se venirent. Diophanem concilium Achaeorum extemplo sibi praebere iussit. Ibi, de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus, postulavit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Aminandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Aetoliae liceret. Qua expeditione fractis animis, Aetolos compulit ad petendam pacem.

Amynander Philippum megalopolitanum insulae praefecit: postea per bellum, quo se Antiocho adversus Romanos coniunxit, Philippo ad munera belli revocato, Hieroclem agrigentinum successorem misit.

XXXII. Is, post fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque a Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanem praetorem Achaeorum nuntiis, pecuniam pactus, insulam Achaeis tradidit. Id praemium belli suum esse, aequum censebant Romani: *non enim M'. Acilium consulem legionesque romanas Diophani et Achaeis ad Thermopylas pugnasse.* Diophanes adversus haec purgare interdum sese gentemque; interdum de iure facti disserere. Quidam Achaeorum et initio eam se rem aspernatos testabantur, et tunc pertinaciam increpitabant praetoris: auctoribusque iis decretum est, ut T. Quinctio ea res permitteretur. Erat Quinctius, sicut adversantibus asper, ita, si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione vocis vultusque, *Si utilem*, inquit, *possessionem eius insulae censerem Achaeis esse, auctor essem senatui populoque romano, ut eam vos habere sinerent. Ceterum sicut testudinem, ubi collecta in suum tegumen est, tutam ad omnes ictus video esse; ubi exserit partes aliquas, quodcumque nudavit, obnoxium atque infirmum habere: haud dissimiliter vos, Achaei, clausos undique mari, quae intra Peloponnesi sint terminos, ea et iungere vobis, et iuncta tueri facile; simul aviditate plura amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia, quae extra sint, et exposita ad omnes ictus esse.* Assentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur.

XXXIII. Per idem tempus Philippus rex, proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, si se interim, quae defecissent ab societate romana, urbes recipere vellet, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, quum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Aetolis esse cernerent, dies noctesque aut Philippi hostis adventum, aut infestiorem etiam, quo iustius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui, primo pauci in praesidio relicti, postea plures, plerique inermes, ex proelio adverso fuga

delati, nec virium, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. Itaque praemissis a Philippo, qui spem impetrabilis veniae ostendebant, responderunt, patere portas regi. Ad primum eius ingressum principum quidam urbe excesserunt: Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant et paucae naves Demetriade, quibus praeerat Isidorus: eae quoque cum praefecto suo dimissae sunt. Inde Dolopiam, et Aperantiam, et Perrhaebiae quasdam civitates recepit.

XXXIV. Dum haec a Philippo geruntur, T. Quinctius, recepta Zacyntho ab achaico concilio, Naupactum traiecit; quae iam per duos menses (sed prope excidium erat) oppugnabatur, et, si capta vi foret, omne ibi nomen Aetolorum ad internecionem videbatur venturum. Ceterum, quanquam merito iratus erat Aetolis, quod solos obtrectasse gloriae suae, quum liberaret Graeciam, meminerat, et nihil auctoritate sua motos esse, quum, quae tum maxime acciderant, casura praemonens, a furioso incepto eos deterreret; tamen, sui maxime operis esse credens, nullam gentem liberatae a se Graeciae funditus everti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Aetolis, coepit. Confestim a primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines, Quinctium esse. Itaque concursu facto undique in muros, manus pro se quisque tendentes, consonante clamore nominatim Quinctium orare, ut opem ferret ac servaret. Et tum quidem, quanquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quidquam opis in se esse. Ceterum, postquam ad consulem venit: *Utrum fefellit*, inquit, *te*, *M'. Acili*, *quid agatur? an*, *quum satis pervideas*, *nihil id magnopere ad summam rem pertinere censes?* Erexerat exspectatione consulem; et, *Quin expromis*, inquit, *quid rei sit?* Tum Quinctius: *Ecquid vides*, *te*, *devicto Antiocho*, *in duabus urbibus oppugnandis tempus terere*, *quum iam prope annus circumactus sit imperii tui? Philippum autem*, *qui non aciem*, *non signa hostium vidit*, *non solum urbes*, *sed tot iam gentes*, *Athamaniam*, *Perrhaebiam*, *Aperantiam*, *Dolopiam*, *sibi adiunxisse? Atqui non tantum interest nostra*, *Aetolorum*

opes ac vires minui, quantum, non supra modum Philippum crescere, et victoriae tuae praemium te militesque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Graeciae habere.

XXXV. Assentiebatur his consul: sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione, occurrebat: tota inde Quinctio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, qua paullo ante vociferati Aetoli fuerant, rediit. Ibi quum impensius orarent, ut misereretur gentis Aetolorum, exire aliquos ad se iussit. Phaeneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. Quibus provolutis ad pedes, *Fortuna*, inquit, *vestra facit, ut et irae meae et orationi temperem. Evenerunt, quae praedixi eventura: et ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur. Ego tamen, sorte quadam nutriendae Graeciae datus, ne ingratis quidem benefacere absistam. Mittite oratores ad consulem, qui inducias tanti temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. Ego apud consulem deprecator defensorque vobis adero.* Ita, ut censuerat Quinctius, fecerunt: nec aspernatus est legationem consul: induciisque in diem certam datis, qua legatio renuntiari ab Roma posset, soluta obsidio est, et exercitus in Phocidem missus. Consul cum T. Quinctio ad achaicum concilium Aegium traiecit. Ibi de Eleis et de exsulibus Lacedaemoniorum restituendis actum: et neutra perfecta res, quia suae gratiae reservari eam Achaei, Elei per se ipsi, quam per Romanos, maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem venerunt, quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant. Pecunia iuvisse eum insimulabantur; legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respondit consul, *Se, utrum hostium, an pacatorum, eos numero haberet, nondum scire. Senatum eius rei iudicem fore. Integram se causam eorum Romam reiicere: inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotae Romam missi senatum adierunt. Iis, magis, quae non fecissent hostilia, referentibus, quam purgantibus ea, de quibus arguebantur, responsum datum est, quo veniam impetrasse, non causam probasse, videri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus

in senatum introducti, gratulantes de victoria. Iis petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in aede Iovis Optimi Maximi, permissum ab senatu. Centum pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benigne regis legatis est; sed Philippi quoque filius Demetrius, qui obses Romae erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum, quod cum Antiocho rege in Graecia gestum est a M'. Acilio consule, hunc finem habuit.

XXXVI. Alter consul P. Cornelius Scipio, Galliam provinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficisceretur, postulavit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos praetor in Hispania inter ipsum discrimen pugnae vovisset. Novum atque iniquum postulare est visus. Censuerunt ergo, *quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos uti de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret.* Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus aedes Matris Magnae Idaeae dedicata est: quam deam is P. Cornelius, advectam ex Asia P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus, in Palatium a mari detulerat. Locaverant aedem faciendam ex senatusconsulto M. Livius, C. Claudius censores, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus: tredecim annis post, quam locata erat, dedicavit eam M. Iunius Brutus, ludique ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse, Antias Valerius est auctor, Megalesia appellatos. Item Iuventatis aedem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam sexdecim annis ante M. Livius consul, quo die Hasdrubalem exercitumque eius cecidit: idem censor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Huius quoque dedicandae causa, ludi facti: et eo omnia cum maiore religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

XXXVII. Principio eius anni, quo haec, iam profecto ad bellum M'. Acilio, manente adhuc Romae P. Cornelio consule, agebantur, boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas aedificii, proditum memoriae est. Eos vivos comburi, cineremque eorum deiici

in Tiberim, haruspices iusserunt. Tarracinae et Amiterni nuntiatum est aliquoties lapidibus pluisse; Minturnis aedem Iovis et tabernas circa forum de coelo tactas esse; Vulturni in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrasse. Eorum prodigiorum causa libros sibyllinos ex senatusconsulto decemviri quum adissent, renuntiarunt, *Ieiunium instituendum Cereri esse, et id quinto quoque anno servandum: et ut novendiale sacrum fieret, et unum diem supplicatio esset. Coronati supplicarent: et consul P. Cornelius, quibus diis, quibusque hostiis edidissent decemviri, sacrificaret.* Placatis diis, nunc votis rite solvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiscitur consul, atque inde Cn. Domitium proconsulem, dimisso exercitu, Romam decedere iussit: ipse in agrum Boiorum legiones induxit.

XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures, lege sacrata coacto exercitu, nocte improviso castra Q. Minucii proconsulis aggressi sunt. Minucius usque ad lucem intra vallum militem instructum tenuit, intentus, ne qua transcenderet hostis munimenta. Prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. Nec primo impetu, quod speraverat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuere. Postremo, quum alia atque alia agmina erumperent, et integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. Caesa supra quatuor millia hostium; ex Romanis sociisque minus trecenti perierunt. Duobus fere post mensibus P. Cornelius consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hostium occisa, Antias Valerius scribit; capta tria millia et quadringentos; signa militaria centum viginti quatuor; equos mille ducentos triginta; carpenta ducenta quadraginta septem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidisse. Ubi ut in numero scriptori parum fidei sit, (quia in augendo eo non alius intemperantior est) magnam tamen victoriam fuisse apparet, quod et castra capta sunt, et Boii post eam pugnam extemplo dediderunt sese, et quod supplicatio eius victoriae causa decreta ab senatu, victimaeque maiores caesae.

XXXIX. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania ovans urbem est ingressus. Argenti transtulit duodecim millia pondo: bigati argenti centum triginta: auri centum viginti septem pondo. P. Cornelius consul primo, obsidibus a Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos multavit: quo, si vellet, populus romanus colonias mittere posset. Inde, Romam, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimisit, et adesse Romae ad diem triumphi iussit. Ipse, postero die, quam venit, senatu in aedem Bellonae vocato, quum de rebus ab se gestis disseruisset, postulavit, ut sibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blaesus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, sed differendum honorem triumphi*, censebat. *Bella Ligurum gallicis semper iuncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Boiis, aut ipse cum victore exercitu in agrum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui iam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites, qui egregiam navare operam reipublicae potuissent: possent etiam, si senatus, quod festinatione triumphi praetermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet. Iuberent, consulem cum legionibus redire in provinciam; dare operam, ut Ligures subigantur. Nisi illi cogantur in ius iudiciumque populi romani, ne Boios quidem quieturos: aut pacem, aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus, paucos post menses proconsulem P. Cornelium multorum exemplo, qui in magistratu non triumphaverunt, triumphaturum esse.*

XL. Ad ea consul, *Neque se Ligures provinciam sortitum esse*, ait, *neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis postulare. Q. Minucium confidere brevi, subactis iis, meritum triumphum postulaturum atque impetraturum esse. Se de Gallis Boiis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit: quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem: a quibus obsides abduxerit, pacis futurae pignus. Verum enimvero illud multo maius esse, quod tantum numerum Gallorum occiderit in acie, quod cum tot millibus certe Boiorum nemo*

ante se imperator pugnaverit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum caesam, multa millia capta: senes puerosque Boiis superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, quum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum si et in alia provincia opera uti senatus velit; utro tandem modo promptiores ad aliud periculum novumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re ferentes dimittant, iam semel in prima spe deceptos? Nam, quod ad se attineat, sibi gloriae in omnem vitam illo die satis quaesitum esse, quo se virum optimum iudicatum ad accipiendam Matrem Idaeam misisset senatus. Hoc titulo, etsi nec consulatus nec triumphus adiicitur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicae imaginem fore. Universus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Boiis. In eo triumpho gallicis carpentis arma signaque et spolia omnis generis transvexit, et vasa aenea gallica: et cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum: ad hoc auri pondo ducenta quadraginta septem, argenti infecti factique in gallicis vasis, non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quatuor. Militibus, qui currum secuti sunt, centenos vicenos quinos asses divisit; duplex centurioni, triplex equiti. Postero die, concione advocata, de rebus ab se gestis, et de iniuria tribuni bello alieno se illigantis, ut suae victoriae fructu se defraudaret, quum disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

XLI. Dum haec in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello romano erat, tanquam non transituris in Asiam Romanis. Quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem, aut assentando faciebat. Hannibal unus, cuius eo tempore vel maxima apud regem auctoritas erat, *Magis mirari se*, aiebat, *quod non iam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius*

esse, in Asiam ex Graecia, quam ex Italia in Graeciam traiicere: et multo maiorem causam Antiochum, quam Aetolos, esse. Neque enim mari minus, quam terra, pollere romana arma: iam pridem classem circa Maleam esse. Audire sese, nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendae causa ex Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. In Asia, et de ipsa Asia, brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis esse: et aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum. Unus vera et providere, et fideliter praedicere visus. Itaque ipse rex navibus, quae paratae instructaeque erant, Chersonesum petit; ut ea loca, si forte terra venirent Romani, praesidiis firmaret: ceteram classem Polyxenidam parare et deducere iussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

XLII. C. Livius praefectus romanae classis, cum quinquaginta navibus tectis profectus, ab Roma Neapolim, quo ab sociis eius orae convenire iusserat apertas naves, quae ex foedere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Messanam praetervectus, quum sex punicas naves ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque et eiusdem iuris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Graeciae civitatium adiit, quum venisset, percunctatus de statu belli, (necdum enim omnia in Graecia perpacata erant) et ubi classis romana esset, postquam audivit, circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piraeei stare, maturandum ratus omnium rerum causa, pergit protinus navigare Peloponnesum. Samen Zacynthumque, quia partis Aetolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit: et, prospera navigatione usus, paucis diebus Piraeeum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllaeum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit; quum Aeginae diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piraeeo A. Atilius, traditis successori quinque et viginti navibus

tectis, Romam est profectus. Livius una et octoginta constratis navibus, multis praeterea minoribus, quae aut apertae rostratae, aut sine rostris speculatoriae erant, Delum traiecit.

XLIII. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (et est ventosissima regio inter Cycladas, fretis alias maioribus, alias minoribus divisas) adversi venti tenuerunt. Polyxenidas, certior per dispositas speculatorias naves factus, Deli stare romanam classem, nuntios ad regem misit: qui, omissis, quae in Hellesponto agebat, cum rostratis navibus, quantum accelerare potuit, Ephesum rediit, et consilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum: *et utique prius confligendum, quam classis Eumenis et rhodiae naves coniungerentur Romanis. Ita numero non ferme impares futuros se, ceteris omnibus superiores, et celeritate navium, et varietate auxiliorum. Nam romanas naves, quum ipsas inscite factas immobiles esse, tum etiam, ut quae in terram hostium veniant, oneratas commeatu venire: suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil praeter militem atque arma habituras. Multum etiam adiuturam notitiam maris terrarumque et ventorum: quae omnia ignaros turbatura hostes essent.* Movit omnes auctor consilii, qui et re consilium exsecuturus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die centum navibus, quarum septuaginta tectae, ceterae apertae, minoris omnes formae, erant, profecti, Phocaeam petierunt. Inde, quum audisset, appropinquare iam romanam classem, rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesiam, quae ad Sipylum est, concessit, ad terrestres copias comparandas. Classis ad Cyssuntem portum Erythraeorum, tanquam ibi aptius exspectatura hostem, contendit. Romani, ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant) ceciderunt, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Aegaeum mare versum, petunt: inde ad urbem circumegere naves, commeatuque sumpto, Phocaeam traiiciunt. Eumenes, Elaeam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus, cum quatuor et viginti navibus tectis, apertis pluribus paullo, a Phocaea ad Romanos, parantes

instruentesque se ad navale certamen, rediit. Inde centum quinque tectis navibus, apertis ferme quinquaginta, profecti, primo, aquilonibus transversis quum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem singulae naves ire: deinde, ut lenita paullum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cyssuntem est, conati sunt traiicere.

XLIV. Polyxenidas, ut appropinquare hostes allatum est, occasione pugnandi laetus, sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu praefectos navium ad terram explicare iubet, et aequa fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat, et, simul armamenta componens, opperitur insequentes naves. Iam ferme triginta in fronte erant: quibus ut aequaret laevum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: iussis, qui sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat. Ceterum, ut demendis armamentis tumultuari primum coeptum est, et ipse, quanta maxima celeritate potest, concitat naves. Iam omnes in conspectu erant: duae punicae naves antecedebant romanam classem, quibus obviae tres fuerunt regiae naves: et, ut in numero impari, duae regiae unam circumsistunt: et primum ab utroque latere remos detergunt; deinde transcendunt armati, et, deiectis caesisque propugnatoribus, navem capiunt. Una, quae compari Marte concurrerat, postquam captam alteram navem vidit, priusquam a tribus simul circumveniretur, retro ad classem refugit. Livius, indignatione accensus, praetoria nave in hostes tendit. Adversus quam eadem spe duae, quae punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges stabiliendae navis causa iussit, et in advenientes hostium naves ferreas manus iniicere, et, ubi pugnam pedestri similem fecissent, meminisse romanae virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paullo facilius, quam ante duae unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et iam classes quoque undique concurrerant, et passim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine advenerat, ut animadvertit laevum

cornu hostium ab Livio turbatum, dextrum ipse, ubi aequa pugna erat, invadit.

XLV. Nec ita multo post primum ab laevo cornu fuga coepit. Polyxenidas enim, ut virtute militum haud dubie superari se vidit, sublatis dolonibus effuse fugere intendit: mox idem et, qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani et Eumenes, quoad sufficere remiges potuerunt, et in spe erant extremi agminis vexandi, satis pertinaciter secuti sunt. Postquam celeritate navium, utpote levium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentes viderunt, tandem abstiterunt; tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demersis. Romanae classis una punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non prius, quam in portu Ephesi, fugae finem fecit. Romani eo die, unde egressa regia classis erat, manserunt: postero die hostem persequi intenderunt. Medio fere in cursu obviae fuere iis quinque et viginti tectae rhodiae naves, cum Pausistrato praefecto classis. Iis adiunctis, Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Postquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii et Eumenes domos dimissi: Romani, Chium petentes, Phoenicuntem primum portum Erythraeae terrae praetervecti, nocte ancoris iactis postero die in insulam ad ipsam urbem traiecerunt, ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati, Phocaeam transmittunt. Ibi relictis ad praesidium urbis quatuor quinqueremibus, ad Canas classis venit; et, quum iam hiems appeteret, fossa valloque circumdatis naves subductae. Exitu anni comitia Romae habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio et C. Laelius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die praetores creati, M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fulvius, L. Aemilius, P. Iunius, C. Atinius Labeo.

EPITOME

LIBRI XXXVII.

L. Cornelius Scipio consul, legato P. Scipione Africano, (qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Graecia provincia decerneretur, quum C. Laelio, qui multum in senatu poterat, ea provincia dari videretur) profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium romanorum ducum traiecit. Aemilius Regillus adversus regiam classem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonnesum, Rhodiis adiuvantibus. Filius Africani, ab Antiocho captus, patri remissus est. M'. Acilius Glabrio de Antiocho, quem Graecia expulerat, et de Aetolis triumphavit. Victo deinde Antiocho a L. Cornelio Scipione, adiuvante Eumene rege Pergami, Attali filio, pax data est ea conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo iuvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui et ipsi iuverant, quaedam civitates concessae. Colonia deducta est Bononia. Aemilius Regillus, qui praefectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri exaequatus, Asiaticus appellatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXVII.

L. Cornelio Scipione, C. Laelio consulibus nulla prius secundum religiones acta in senatu res est, quam de Aetolis. Et legati eorum institere, quia brevem induciarum diem habebant; et ab T. Quinctio, qui tum Romam ex Graecia redierat, adiuti sunt. Aetoli, ut quibus plus in misericordia senatus, quam in causa, spei esset, suppliciter egerunt, veteribus benefactis nova pensantes maleficia. Ceterum et praesentes interrogationibus undique senatorum, confessionem magis noxae, quam responsa, exprimentium, fatigati sunt, et, excedere curia iussi, magnum certamen praebuere. Plus ira, quam misericordia, in causa eorum valebat; quia non ut hostibus modo, sed tanquam indomitae et insociabili genti, succensebant. Per aliquot dies quum certatum esset, postremo neque dari, neque negari pacem placuit. Duae conditiones iis latae sunt: vel senatui liberum arbitrium de se permitterent; vel mille talentum darent, eosdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent, nihil certi responsum est. Ita infecta pace dimissi, urbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere iussi. Tum de consulum provinciis coeptum est agi. Ambo Graeciam cupiebant. Multum Laelius in senatu poterat. Is, quum senatus aut sortiri, aut comparare inter se provincias consules iussisset, elegantius facturos dixit, si iudicio patrum, quam si sorti, eam rem permisissent. Scipio, responso ad hoc dato, *cogitaturum*, *quid sibi faciendum esset*, cum fratre uno locutus, iussusque ab eo permittere audacter senatui, renuntiat collegae, *facturum se*, *quod is censeret.* Quum res, aut nova, aut vetustate exemplorum memoriae iam exoletae, relata exspectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit, *Si L. Scipioni fratri suo provinciam Graeciam decrevissent*,

se legatum iturum. Haec vox, magno assensu audita, sustulit certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Hannibale victo, an in victore Africano consuli legionibusque romanis, auxilii foret: ac prope omnes Scipioni Graeciam, Laelio Italiam decreverunt.

II. Praetores inde provincias sortiti sunt, L. Aurunculeius urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Aemilius Regillus classem, P. Iunius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam et Bruttios, C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui Graecia provincia decreta erat, ad eum exercitum, quem a M'. Acilio (duae autem legiones erant) accepturus esset, in supplementum addita peditum civium romanorum tria millia, equites centum, et sociûm latini nominis quinque millia, equites ducenti: et adiectum, ut, quum in provinciam venisset, si e republica videretur esse, exercitum in Asiam traiiceret. Alteri consuli totus novus exercitus decretus; duae legiones romanae, et sociûm latini nominis quindecim millia peditum, equites sexcenti. Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (iam enim confectam provinciam scripserat, et Ligurum omne nomen in deditionem venisse) traducere in Boios, et P. Cornelio proconsuli tradere, iussus. Ex agro, quo victos bello mulctaverat Boios, deducendae urbanae legiones, quae priore anno conscriptae erant, M. Tuccio praetori datae, et sociûm ac latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni praetori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in Aetoliam traiectas M'. Acilio traderet, si is manere ibi vellet: si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Aetolia remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque a M. Aemilio accipere placuit, et in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia, et centum equites. P. Iunius Brutus in Tuscos exercitum novum, legionem unam romanam, et decem millia sociûm ac latini nominis scribere, et quadringentos equites; L. Aemilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas, et socios navales a M. Iunio praetore superioris anni accipere iussus, et scribere ipse mille navales socios,

duo millia peditum: cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci, et classem a C. Livio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est, et iidem exercitus decreti. Siciliae Sardiniaeque binae eo anno decumae frumenti imperatae: siculum omne frumentum in Aetoliam ad exercitum portari iussum: ex Sardinia pars Romam, pars in Aetoliam, eodem quo siculum.

III. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurare placuit. Romae Iunonis Lucinae templum de coelo tactum erat, ita ut fastigium valvaeque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus et porta fulmine icta, et duo homines exanimati. Nursiae sereno satis constabat nimbum ortum: ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terra apud se pluisse Tusculani nuntiabant, et Reatini mulam in agro suo peperisse. Ea procurata, Latinaeque instauratae; quod Laurentibus carnis, quae dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum causa fuit: quibus diis decemviri ex libris ut fieret, ediderunt. Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique, ad id sacrificium adhibiti: et decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam proficisceretur, fornicem in Capitolio adversus viam, qua in Capitolium ascenditur, cum signis septem auratis, et duobus equis, et marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdem dies principes Aetolorum tres et quadraginta, inter quos Damocritus et frater eius erant, ab duabus cohortibus, missis a M'. Acilio, Romam deducti, et in Lautumias coniecti sunt. Cohortes inde ad exercitum redire, L. Cornelius consul iussit. Legati a Ptolemaeo et Cleopatra, regibus Aegypti, gratulantes quod M'. Acilius consul Antiochum regem Graecia expulisset, venerunt: adhortantesque, ut in Asiam exercitum traiicerent, *omnia perculsa metu non in Asia modo, sed etiam in Syria, esse; reges Aegypti ad ea, quae censuisset senatus, paratos fore.* Gratiae regibus actae: legatis munera dari iussa, in singulos quaternum millium aeris.

IV. L. Cornelius consul, peractis, quae Romae agenda erant, pro concione edixit, ut milites, quos ipse in

supplementum scripsisset, quique in Bruttiis cum A. Cornelio propraetore essent, ut hi omnes Idibus Quintilibus Brundisium convenirent. Item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique naves Brundisium contraherent: et, omnibus iam paratis, paludatus ab urbe est profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis sociisque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, praesto fuere exeunti consuli, et nomina dederunt. Per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul, ludis apollinaribus, ante diem quintum Idus Quintiles, coelo sereno interdiu obscurata lux est, quum luna sub orbem solis subisset. Et L. Aemilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculeio negotium ab senatu datum est, ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret; quia fama erat, Antiochum post proelium navale maiorem classem aliquanto reparare. Aetoli, postquam legati ab Roma retulerunt, nullam spem pacis esse, quanquam omnis ora maritima eorum, quae in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achaeis erat, periculi magis, quam damni memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupaverunt. Neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id exspectari sciebat, satius visum est, inopinatam aggredi rem, et Lamiam oppugnare. Nam et a Philippo prope ad excidium adductos esse; et tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Spercheum amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce corona moenia est aggressus.

V. Magnus pavor ac tumultus, ut in re improvisa, fuit. Constantius tamen, quam quis facturos crederet, in tam subito periculo, quum viri propugnarent, feminae tela omnis generis saxaque in muros gererent, iam multifariam scalis appositis, urbem eo die defenderunt. Acilius, signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit: et tunc cibo et quiete refectis corporibus, priusquam praetorium dimitteret, denuntiavit, *ut ante lucem armati paratique essent: nisi expugnata urbe, se eos*

in castra non reducturum. Eodem tempore, quo pridie, pluribus locis aggressus, quum oppidanos iam vires, iam tela, iam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi, partim divendita, partim divisa praeda, consilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Aetolis saltu. Ne tamen segnia aestiva essent, et Aetoli non impetratam pacem ab senatu nihilo minus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. Ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Quum ad moenia castra posuisset, non corona, sicut Lamiam, sed operibus oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admovebatur; et quum quaterentur muri, nihil adversus tale machinationis genus parare, aut comminisci oppidani conabantur. Omnis spes in armis et audacia erat. Eruptionibus crebris et stationes hostium, et eos ipsos, qui circa opera et machinas erant, turbabant.

VI. Multis tamen locis murus decussus erat, quum allatum est, successorem, Apolloniae exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire. Cum tredecim millibus peditum et quingentis equitibus consul veniebat. Iam in sinum Maliacum venerat: et praemissis Hypatam, qui tradere urbem iuberent, postquam responsum est, nihil, nisi ex communi Aetolorum decreto, facturos; ne teneret se oppugnatio Hypatae, nondum Amphissa recepta, praemisso fratre Africano, Amphissam ducit. Sub adventum eorum oppidani, relicta urbe, (iam enim magna ex parte nudata moenibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concessere. Consul sex millia ferme passuum inde posuit castra. Eo legati athenienses primum ad P. Scipionem, praegressum agmen, sicut ante dictum est, deinde ad consulem venerunt, deprecantes pro Aetolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt: qui, causam relinquendi honeste aetolici belli quaerens, Asiam et regem Antiochum spectabat, iusseratque Athenienses, non Romanis solum, ut pacem bello praeferrent, sed etiam Aetolis persuadere. Celeriter, auctoribus Atheniensibus, frequens ab Hypata legatio Aetolorum venit: et spem pacis iis sermo

etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis, *multas gentes populosque in Hispania prius, deinde in Africa, in fidem suam venisse: in omnibus se maiora clementiae benignitatisque, quam virtutis bellicae, monumenta reliquisse.* Perfecta videbatur res, quum aditus consul idem illud responsum retulit, quo fugati ab senatu fuerant. Eo tanquam novo quum icti Aetoli essent, (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectum videbant) referre ad suos dixerunt velle.

VII. Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur. Nam neque, unde mille talentum daretur, erat; et, permisso libero arbitrio, ne in corpora sua saeviretur, metuebant. Redire itaque eosdem legatos ad consulem et Africanum iusserunt, et petere, ut, si dare vere pacem, non tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, vellent, aut ex summa pecuniae demerent, aut permissionem extra civium corpora fieri iuberent. Nihil impetratum, ut mutaret consul: et ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti et Athenienses sunt: et princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Aetolos, et complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem revocavit: auctor inducias sex mensium petendi, ut legatos Romam mittere possent. *Dilationem nihil ad praesentia mala, quippe quae ultima essent, adiecturam: levari per multos casus, tempore interposito, praesentes clades posse.* Auctore Echedemo iidem missi, prius P. Scipione convento, per eum inducias temporis eius, quod petebant, a consule impetraverunt: et, soluta obsidione Amphissae, M'. Acilius, tradito consuli exercitu, provincia decessit: et consul ab Amphissa Thessaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam. Tum Africanus fratri: *Iter, quod insistis, L. Scipio, ego quoque approbo: sed totum id vertitur in voluntate Philippi. Qui, si imperio nostro fidus est, et iter, et commeatus, et omnia, quae in longo itinere exercitus alunt iuvantque, nobis suppeditabit: si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. Itaque prius regis animum explorari placet. Optime explorabitur, si nihil ex praeparato agentem opprimet, qui mittetur.*

Ti. Sempronius Gracchus, longe tum acerrimus iuvenum ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, et in multum vini processerat: ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit, novare eum quidquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. Postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi transitus difficiles erant, munitas vidit. Haec referens eadem, qua ierat, celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore et maiore spe laetus exercitus ad praeparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu et accepit, et prosecutus est rex. Multa in eo et dexteritas, et humanitas visa, quae commendabilia apud Africanum erant; virum sicut ad cetera egregium, ita a comitate, quae sine luxuria esset, non aversum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam, prosequente et praeparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est.

VIII. Antiochus post navalem ad Corycum pugnam, quum totam hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosque habuisset, classi maxime reparandae, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, *superatum se, quum classis abfuisset Rhodiorum. Quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi navium numero opus fore, ut viribus et magnitudine classem hostium aequaret.* Itaque et Hannibalem in Syriam miserat ad Phoenicum arcessendas naves; et Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enixius et eas, quae erant, reficere, et alias parare naves iussit. Ipse in Phrygia hibernavit, undique auxilia arcessens: etiam in Gallograeciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, gallicos adhuc, nondum exsoleta stirpe gentis, servantes animos. Filium Seleucum in Aeolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes: quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocaea Erythrisque Romani sollicitabant. Classis romana, sicut ante dictum est, ad Canas hibernabat. Eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum, venit. Is, quum magnam

praedam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa Thyatira esset, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum secum mitteret. Missi ingentem praedam intra paucos dies averterunt.

IX. Inter haec Phocaeae seditio orta, quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant; grave tributum, quod togae quingentae imperatae erant, cum quingentis tunicis; gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque et praesidium romanum excessit. Tum vero liberata metu factio erat, quae plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus et optimates in romana societate perstandum censebant. Defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis cessatum priore aestate erat, eo maturius aequinoctio verno eundem Pausistratum classis praefectum cum sex et triginta navibus miserunt. Iam Livius a Canis cum triginta navibus et septem quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat; ut ad transitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, praepararet, quae opus essent. In portum, quem vocant Achaeorum, classem primum advertit. Inde Ilium ascendit, sacrificioque Minervae facto, legationes finitimas ab Elaeunte, et Dardano, et Rhoeteo, tradentes in fidem civitates suas, benigne audivit. Inde ad Hellesponti fauces navigat; et, decem navibus in statione contra Abydum relictis, cetera classe in Europam ad Sestum oppugnandam traiecit. Iam subeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum solemni habitu ante portam occurrunt. Iussu se matris deûm famulos deae venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret moenibus urbique. Nemo eorum violatus est: mox universus senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. Inde Abydum traiecta classis: ubi quum, tentatis per colloquia animis, nihil pacati responderetur, ad oppugnationem sese expediebant.

X. Dum haec in Hellesponto geruntur, Polyxenidas regius praefectus, (erat autem exsul rhodius) quum audisset, profectam ab domo popularium suorum classem, et Pausistratum praefectum superbe quaedam et contemptim

in se concionantem dixisse, praecipuo certamine animi adversus eum sumpto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica eius rebus confutaret. Mittit ad eum hominem et illi notum, qui diceret, *Et se Pausistrato patriaeque suae magno usui, si liceat, fore; et a Pausistrato se restitui in patriam posse.* Quum, quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendae communiter rei, aut silentio tegendae. Tum internuntius, *regiam classem aut totam, aut maiorem eius partem, Polyxenidam traditurum ei: pretium tanti meriti nullum aliud pacisci, quam reditum in patriam.* Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut aspernaretur dicta, effecit. Panormum samiae terrae petit: ibique ad explorandam rem, quae oblata erat, substitit. Ultro citroque nuntii cursare: nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuntio eius Polyxenidas sua manu scripsit, *Se ea, quae pollicitus esset, facturum*, signoque suo impressas tabellas misit. Eo vero pignore velut auctoratum sibi proditorem ratus est. Neque enim eum, qui sub rege viveret, commissurum fuisse, ut adversus semet ipsum indicia manu sua testata daret. Inde ratio simulatae proditionis composita, *Omnium se rerum apparatum omissurum*, Polyxenidas dicere; *non remigem, non socios navales ad classem frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimissurum: paucas ante portum Ephesi in salo habiturum; quas, si exire res cogeret, obiecturus certamini foret.* Quam negligentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus audivit, eam ipse extemplo habuit. Partem navium ad commeatus arcessendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit: ut paratus esset, quum signum aggrediendi a proditore accepisset. Polyxenidas augere simulando errorem; subducit quasdam naves, alias velut subducturus esset, navalia reficit: remiges ex hibernis non Ephesum arcessit, sed Magnesiam occulte cogit.

XI. Forte quidam Antiochi miles, quum Samum rei privatae causa venisset, pro speculatore deprehensus deducitur Panormum ad praefectum. Is percunctanti, quid Ephesi ageretur, incertum metu, an erga suos haud

sincera fide, omnia aperit: classem instructam paratamque in portu stare: remigium omne Magnesiam ad Sipylum missum: perpaucas naves subductas esse, et navalia tegi: nunquam intentius rem navalem administratam esse. Haec ne pro veris audirentur, animus errore et spe vana praeoccupatus fecit. Polyxenidas, satis omnibus comparatis, nocte remige a Magnesia arcessito, deductisque raptim, quae subductae erant, navibus, quum diem non tam in apparatu absumpsisset, quam quod conspici proficiscentem classem nolebat; post solis occasum profectus septuaginta navibus tectis, vento adverso, ante lucem Pygela portum tenuit. Ubi quum interdiu ob eandem causam quiesset, nocte in proxima samiae terrae traiecit. Hinc Nicandro quodam archipirata quinque navibus tectis Palinurum iusso petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter esset, Panormum ad tergum hostium ducere, ipse interim, classe divisa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pansistratus primo, ut in re necopinata, turbatus parumper, deinde vetus miles, celeriter collecto animo, terra melius arceri, quam mari, hostes posse ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quae cornibus obiectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hostem summoturus. Id inceptum eius Nicander a terra visus quum turbasset, repente mutato consilio, naves conscendere omnes iubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, et velut fuga in naves fieri, quum se mari terraque simul cernerent circumventos. Pausistratus, unam viam salutis esse ratus, si vim facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum posset, postquam conscendisse suos vidit, sequi ceteris iussis, ipse princeps concitata nave remis ad ostium portus tendit. Superantem iam fauces navem eius Polyxenidas tribus quinqueremibus circumsistit. Navis rostris icta supprimitur: telis obruuntur propugnatores: inter quos et Pausistratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliae, aliae in portu deprehensae, quaedam a Nicandro, dum moliuntur a terra, captae. Quinque tantum rhodiae naves cum duabus cois effugerunt, terrore flammae micantis via sibi inter

confertas naves facta. Contis enim binis a prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem prae se portabant. Erythraeae triremes, quum haud procul a Samo rhodiis navibus, quibus ut essent praesidio, veniebant, obviae fugientibus fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocaeam, porta una per custodes aperta, recepit; et Cyme aliaeque eiusdem orae urbes ad eum metu defecerunt.

XII. Dum haec in Aeolide geruntur, Abydus quum per aliquot dies obsidionem tolerasset, praesidio regio tutante moenia, iam omnibus fessis, Philota quoque praefecto praesidii permittente, magistratus eorum cum Livio de conditionibus tradendae urbis agebant. Rem distinebat, quod, utrum armati, an inermes, emitterentur regii, parum conveniebat. Haec agentibus quum intervenisset nuntius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est. Metuens enim Livius, ne successu tantae rei elatus Polyxenidas classem, quae ad Canas erat, opprimeret, Abydi obsidione custodiaque Hellesponti extemplo relicta, naves, quae subductae Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elaeam venit. Livius omni classe, cui adiunxerat triremes duas mitylenaeas, Phocaeam petit. Quam quum teneri valido regio praesidio audisset, nec procul Seleuci castra esse; depopulatus maritimam oram, et praeda maxime hominum raptim in naves imposita, tantum moratus, dum Eumenes cum classe assequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades simul pavorem, simul luctum ingentem fecit. Nam, praeter navium militumque iacturam, quod floris, quod roboris in iuventute fuerat, amiserant; multis nobilibus secutis inter cetera auctoritatem Pausistrati, quae inter suos merito maxima erat. Deinde, quod fraude capti, quod a cive potissimum suo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplo naves, et diebus post paucis decem alias, praefecto omnium Eudamo, miserunt: quem, aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani et Eumenes rex in Erythraeam primum classem applicuerunt. Ibi noctem unam morati, postero die Corycum

Teiorum promontorium tenuerunt. Inde quum in proxima Samiae vellent traiicere, non exspectato solis ortu, ex quo statum coeli notare gubernatores possent, in incertam tempestatem miserunt. Medio in cursu, aquilone in septentrionem verso, exasperato fluctibus mari iactari coeperunt.

XIII. Polyxenidas, Samum petituros ratus hostes, ut se rhodiae classi coniungerent, ab Epheso profectus, primo ad Myonnesum stetit: inde ad Macrin, quam vocant, insulam traiecit, ut praetervehentis classis si quas aberrantes ex agmine naves posset, aut postremum agmen opportune adoriretur. Postquam sparsam tempestate classem vidit, occasionem primo aggrediendi ratus, paullo post increbrescente vento, et maiores iam volvente fluctus, quia pervenire se ad eos videbat non posse, ad Aethaliam insulam traiecit, ut inde postero die Samum ex alto petentes naves aggrederetur. Romani, pars exigua, primis tenebris portum Samiae desertum tenuerunt: classis cetera, noctem totam in alto iactata, in eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, hostium naves ad Aethaliam stare, consilium habitum, utrum extemplo decernerent, an rhodiam exspectarent classem. Dilata re, (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, traiecerunt. Polyxenidas quoque, quum frustra stetisset, Ephesum rediit. Tum romanae naves vacuo ab hostibus mari Samum traiecerunt. Eodem et rhodia classis post dies paucos venit. Quam ut exspectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent navali certamine, aut, si detrectaret hostis pugnam, (quod plurimum intererat ad animos civitatium) timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in frontem navium acie stetere. Postquam nemo adversus ibat, classe divisa, pars in salo ad ostium portus in ancoris stetit; pars in terram milites exposuit. In eos, iam ingentem praedam late depopulato agro agentes, Andronicus macedo, qui in praesidio Ephesi erat, iam moenibus appropinquantes eruptionem fecit, exutosque magna parte praedae ad mare ac naves redegit. Postero die, insidiis medio ferme viae positis, ad eliciendum extra moenia Macedonem, Romani ad urbem agmine iere: inde, quum ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset,

redierunt ad naves: et, terra marique fugientibus certamen hostibus, Samum, unde venerat, classis repetit. Inde duas sociorum ex Italia, duas rhodias triremes cum praefecto Epicrate rhodio ad fretum Cephalleniae tuendum praetor misit. Infestum id latrocinio lacedaemonius Hybristas cum iuventute Cephallenum faciebat: clausumque iam mare commeatibus italicis erat.

XIV. Piraeei L. Aemilio Regillo, succedenti ad navale imperium, Epicrates occurrit: qui, audita clade Rhodiorum, quum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor navibus in Asiam secum reduxit. Prosecutae etiam apertae Atheniensium naves sunt. Aegaeo mari traiecit Chium. Eodem Timasicrates rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta venit: deductusque ad Aemilium, praesidii causa se missum, ait, quod eam oram maris infestam onerariis regiae naves excursionibus crebris ab Hellesponto atque Abydo facerent. Traiicienti Aemilio a Chio Samum duae rhodiae quadriremes missae obviam ab Livio, et rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum postquam ventum est, accepta ab Livio classe, et sacrificio, ut assolet, rite facto, Aemilius consilium advocavit. Ibi C. Livius, (is enim est primus rogatus sententiam) *Neminem fidelius dare posse consilium*, dixit, *quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse, tota classe Ephesum petere, et onerarias ducere multa saburra gravatas, atque eas in faucibus portus supprimere. Et eo minoris molimenti ea claustra esse, quod, in fluminis modum, longum, et angustum, et vadosum ostium portus sit. Ita ademptùrum se maris usum hostibus fuisse, inutilemque classem facturum.*

XV. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quaesivit, *Quid tandem? ubi demersis navibus frenassent claustra maris, utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis, terroremque hostibus praebendum? an nihilo minus tota classe portum obsessuri? Sive enim abscedant, cui dubium esse, quin hostes extracturi demersas moles sint, et minore molimento aperturi portum, quam obstruatur? Sin autem manendum ibi nihilo minus sit, quid attinere, claudi portum? Quin contra, illos, tutissimo portu*

opulentissima urbe fruentes, omnia Asia praebente, quieta aestiva acturos: Romanos, aperto in mari fluctibus tempestatibusque obiectos, omnium inopes, in assidua statione futuros: ipsos magis alligatos impeditosque, ne quid eorum, quae agenda sint, possint agere, quam ut hostes clausos habeant. Eudamus, praefectus rhodiae classis, magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse, quid censeret faciendum, dixit. Epicrates rhodius, *Omissa in praesentia Epheso, mittendam navium partem in Lyciam,* censuit, *et Patara, caput gentis, in societatem adiungenda. In duas res magnas id usui fore: et Rhodios, pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse: et eam classem, quae in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidae coniungatur.* Haec maxime movit sententia: placuit tamen, Regillum tota classe evehi ad portum Ephesi, ad inferendum hostibus terrorem.

XVI. C. Livius cum duabus quinqueremibus romanis, et quatuor quadriremibus rhodiis, et duabus apertis smyrnaeis, in Lyciam est missus, Rhodum prius iussus adire, et omnia cum iis communicare consilia. Civitates, quas praetervectus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cous, Cnidus, imperata enixe fecerunt. Rhodum ut est ventum, simul et, ad quam rem missus esset, iis exposuit, et consuluit eos. Approbantibus cunctis, et ad eam, quam habebat, classem assumptis tribus quadriremibus, navigat Patara. Primo secundus ventus ad ipsam urbem ferebat eos; sperabantque, subito terrore aliquid moturos. Postquam, circumagente se vento, fluctibus dubiis volvi coeptum est mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram: sed neque circa urbem tuta statio erat, nec ante ostium portus in salo stare poterant, aspero mari, et nocte imminente. Praetervecti moenia, portum Phoenicunta, minus duum millium spatio inde distantem, petiere, navibus ab maritima vi tutum: sed altae insuper imminebant rupes, quas celeriter oppidani, assumptis regiis militibus, quos in praesidio habebant, ceperunt. Adversus quos Livius, quanquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca, Issaeos auxiliares et Smyrnaeorum expeditos iuvenes misit. Ii, dum missilibus primo

et adversus paucos levibus excursionibus lacessebatur magis, quam conserebatur, pugna, sustinuerunt certamen: postquam plures ab urbe affluebant, et iam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Livium, ne et auxiliares circumvenirentur, et navibus etiam ab terra periculum esset: ita non milites solum, sed etiam navales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in proelium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit; neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario proelio cecidit. Postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in urbem compulsi: et Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. Inde in telmissicum profecti sinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omisso conatu Patara amplius tentandi, Rhodii domum dimissi sunt. Livius, praetervectus Asiam, in Graeciam transmisit, ut, conventis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam traiiceret.

XVII. Aemilius, postquam omissas in Lycia res, et Livium profectum in Italiam cognovit, quum ipse ab Epheso, repulsus tempestate, irrito incepto Samum revertisset, turpe ratus, tentata frustra Patara esse, proficisci eo tota classe, et summa vi aggredi urbem statuit. Miletum et ceteram oram sociorum praetervecti, in Bargylietico sinu exscensionem ad Iassum fecerunt. Urbem regium tenebat praesidium: agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde, qui per colloquia principum et magistratuum tentarent animos, postquam nihil in potestate sua responderunt esse, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Iassensium exsules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare instituerunt, *Ne urbem, et vicinam sibi, et cognatam, innoxiam perire sinerent. Sibi exsilii nullam aliam causam esse, quam fidem erga Romanos. Eadem vi regiorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos, qui in urbe maneant. Omnium Iassensium unam mentem esse, ut servitutem regiam effugerent.* Rhodii, moti precibus, Eumene etiam rege assumpto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessae regio praesidio urbis casum miserando, pervicerunt, ut oppugnatione absisteretur. Profecti inde, pacatis ceteris, quum oram Asiae legerent, Loryma (portus adversus Rhodum est)

pervenerunt. Ibi in principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Aemilii pervenit, abduci classem ab Ephleso, ab suo bello: ut ab tergo liber relictus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia impune conari posset. Movere ea Aemilium: vocatosque Rhodios quum percunctatus esset, utrumnam Pataris universa classis in portu stare posset, quum respondissent, non posse; causam nactus omittendae rei, Samum reduxit naves.

XVIII. Per idem tempus Seleucus, Antiochi filius, quum per omne hibernorum tempus exercitum in Aeolide continuisset, partim sociis ferendo opem, partim, quos in societatem pellicere non poterat, depopulandis, transire in fines regni Eumenis, dum is procul ab domo cum Romanis et Rhodiis Lyciae maritima oppugnaret, statuit. Ad Elaeam primo infestis signis accessit: deinde, omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandum. Attalus primo, stationibus ante urbem positis, et excursionibus equitum levisque armaturae, magis lacessebat, quam sustinebat, hostem. Postremo, quum, per levia certamina expertus, nulla parte virium se parem esse, intra moenia se recepisset, obsideri urbs coepta est. Eodem ferme tempore et Antiochus, ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde, haud procul Seleuci castris, ad caput Caici amnis stativa habuit, cum magno exercitu mixto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat. Hos, paucis admixtis, ad pervastandum passim pergamenum agrum misit. Quae postquam Samum sunt nuntiata, primo Eumenes, avocatus domestico bello, cum classe Elaeam petit: inde, quum praesto fuissent equites peditumque expediti, praesidio eorum tutus, priusquam hostes sentirent, aut moverentur, Pergamum contendit. Ibi rursus levia per excursiones proelia fieri coepta, Eumene summae rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos post dies romana rhodiaque classis, ut regi opem ferrent, Elaeam ab Samo venerunt. Quos ubi exposuisse copias Elaeae, et tot classes in unum convenisse portum, Antiocho allatum est; et sub idem tempus audivit, consulem

cum exercitu iam in Macedonia esse, pararique, quae ad transitum Hellesponti opus essent; tempus venisse ratus, prius, quam terra marique simul urgeretur, agendi de pace, tumulum quemdam adversus Elaeam castris cepit. Ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elaeae moenia descendit, misso caduceatore ad Aemilium, velle se de pace agere.

XIX. Aemilius, Eumene a Pergamo accito, adhibitis et Rhodiis, consilium habuit. Rhodii haud aspernari pacem: Eumenes, *nec honestum esse*, dicere, *eo tempore de pace agi; nec exitum rei imponi posse. Qui enim*, inquit, *aut honeste, inclusi moenibus et obsessi velut, leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule, non ex auctoritate senatus, non iussu populi romani pepigerimus? Quaero enim, pace per te facta, rediturusne extemplo in Italiam sis, classem exercitumque deducturus? an exspectaturus, quid de ea re consuli placeat, quid senatus censeat, aut populus iubeat? Restat ergo, ut maneas in Asia, et rursus in hiberna copiae reductae, omisso bello, exhauriant commeatibus praebendis socios, deinde (si ita visum sit iis, penes quos potestas fuerit) instauremus novum de integro bellum: quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem, diis volentibus, perfecisse.* Haec sententia vicit, responsumque Antiocho est, ante consulis adventum de pace agi non posse. Antiochus, pace nequidquam tentata, evastatis Elaeensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto, petit agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatae. Neque alio ullo loco Asiae maior regiis militibus parta est praeda. Eodem Adramytteum, ut urbi praesidio essent, navibus circumvecti, Aemilius et Eumenes venerunt.

XX. Per eosdem forte dies Elaeam ex Achaia mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis praeposito, accesserunt: quos egressos navibus obviam missi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes et periti belli erant, et ipse dux Philopoemenis, summi tum omnium Graecorum imperatoris,

discipulus. Qui biduum simul ad quietem hominum equorumque, et ad visendas hostium stationes, quibus locis temporibusque accederent reciperentque sese, sumpserunt. Ad radices fere collis, in quo posita est urbs, regii succedebant. Ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in stationes quidem qui procul iacularetur, excurrente. Postquam semel compulsi metu se moenibus incluserunt, contemptus eorum, et inde negligentia, apud regios oritur; non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos. Paucis ad arma et ordines relictis, dilapsi ceteri sparserant se toto passim campo, pars in iuvenales lusus lasciviamque versi, pars vescentes sub umbra, quidam somno etiam strati. Haec Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma suos capere, et ad iussa praesto esse iubet; ipse Attalum adiit, et in animo sibi esse dixit, hostium stationem tentare. Aegre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adversus sexcentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret, porta egressus, haud procul statione hostium, occasionem opperiens, consedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis, quam audaciam, credere esse: et hostes, paullisper in eos versi, ut nihil moveri viderunt, nec ipsi quidquam ex solita negligentia, insuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu suos, velut ad spectaculum modo eductos, continuit: postquam dilapsos ab ordinibus hostes vidit, peditibus, quantum accelerare possent, sequi iussis, ipse princeps inter equites cum turma sua, quam posset effusissimis habenis, clamore ab omni simul pedite atque equite sublato, stationem hostium improviso invadit. Non homines solum, sed equi etiam territi, quum vincula abrupissent, trepidationem et tumultum inter suos fecerunt. Pauci stabant impavidi equi: eos ipsos non sternere, non infrenare, aut ascendere facile poterant, multo maiorem, quam pro numero equitum, terrorem Achaeis inferentibus. Pedites vero ordinati et praeparati sparsos per negligentiam, et semisomnos prope adorti sunt: caedes passim fugaque per campos facta est. Diophanes, secutus effusos, quoad tutum fuit, magno Achaeorum genti decore parto, (spectaverant enim e moenibus Pergami non viri

modo, sed feminae etiam) in praesidium urbis rediit.

XXI. Postero die regiae, magis compositae et ordinatae, stationes quingentis passibus longius ab urbe posuerunt castra: et Achaei eodem ferme tempore, atque in eundem locum processerunt. Per multas horas intenti utrimque velut iam futurum impetum exspectavere: postquam haud procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regii signis collatis abire agmine, ad iter magis, quam ad pugnam, composito, coepere. Quievit Diophanes, dum in conspectu erant. Deinde eodem, quo pridie, impetu in postremum agmen incurrit; tantumque rursus pavoris ac tumultus incussit, ut, quum terga caederentur, nemo pugnandi causa restiterit: trepidantesque, et vix ordinem agminis servantes, in castra compulsi sunt. Haec Achaeorum audacia Seleucum ex agro pergameno movere castra coëgit. Antiochus, postquam Romanos et Eumenem ad tuendum Adramytteum venisse audivit, ea quidem urbe abstinuit, depopulatus agros. Peraeam inde, coloniam Mitylenaeorum, expugnavit. Cotton, et Corylenus, et Aphrodisias, et Crene, primo impetu captae sunt. Inde per Thyatira Sardes rediit. Seleucus, in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis praesidio erat. Classis romana cum Eumene Rhodiisque Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elaeam rediit. Inde Phocaeam petentes ad insulam, quam Bacchium vocant, (imminet urbi Phocaeensium) appulerunt, et, quibus ante abstinuerant templis signisque (egregie autem exornata insula erat) quum hostiliter diripuissent, ad ipsam urbem transmiserunt. Eam divisis inter se partibus quum oppugnarent, et viderent, sine operibus, armis scalisque capi non posse; missum ab Antiocho praesidium trium millium armatorum quum intrasset urbem; extemplo, oppugnatione omissa, classis ad insulam se recepit, nihil aliud quam depopulato circa urbem hostium agro.

XXII. Inde placuit Eumenem domum dimitti et praeparare consuli atque exercitui, quae ad transitum Hellesponti opus essent: romanam rhodiamque classem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret. Rex Elaeam, Romani et Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Aemilius, frater praetoris, decessit.

Rhodii celebratis exsequiis, adversus classem, quam fama erat ex Syria venire, tredecim suis navibus, et una coa quinqueremi, altera cnidia, Rhodum, ut ibi in statione essent, profecti sunt. Biduo ante, quam Eudamus cum classe ab Samo veniret, tredecim ab Rhodo naves cum Pamphilida praefecto adversus eandem syriacam classem missae, assumptis navibus quatuor, quae Cariae praesidio erant, oppugnantibus regiis, Daedala et quaedam alia Peraeae castella obsidione exemerunt. Eudamum confestim exire placuit. Additae huic quoque sunt ad eam classem, quam habebat, sex apertae naves. Profectus quum, quantum accelerare poterat, maturasset, ad portum, quem Megisten vocant, praegressos consequitur. Inde uno agmine Phaselidem quum venissent, optimum visum est, ibi hostem opperiri.

XXIII. In confinio Lyciae et Pamphyliae Phaselis est: prominet penitus in altum, conspiciturque prima terrarum Rhodum a Cilicia petentibus, et procul navium praebet prospectum. Eo maxime, ut in obvio classi hostium essent, electus locus est. Ceterum, quod non providerunt, et loco gravi, et tempore anni, (medium enim aestatis erat) ad hoc insolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges, coeperunt. Cuius pestilentiae metu profecti, quum praetervehérentur pamphylium sinum, ad Eurymedontem amnem appulsa classe, audiunt ab Aspendiis, ad Sidam hostes esse. Tardius navigaverant regii, adverso tempore Etesiarum, quod velut statum Favoniis ventis est. Rhodiorum duae et triginta quadriremes, et quatuor triremes fuere. Regia classis septem et triginta maioris formae navium erat, in quibus tres hepteres et quatuor hexeres habebat. Praeter has decem triremes erant. Et hi adesse hostes ex specula quadam cognovere. Utraque classis postero die luce prima, tanquam eo die pugnatura, e portu movit: et, postquam superavere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum, extemplo et conspecti ab hostibus sunt, et ipsi eos viderunt. Ab regiis sinistro cornu, quod ab alto obiectum erat, Hannibal, dextro Apollonius, purpuratorum unus, praeerat: et iam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant. Prima praetoria navis Eudami

erat; cogebat agmen Chariclitus; Pamphilidas mediae classi praeerat. Eudamus, postquam hostium aciem instructam et paratam ad concurrendum vidit, et ipse in altum evehitur, et deinceps, quae sequebantur, servantes ordinem in frontem dirigere iubet. Ea res primo tumultum praebuit. Nam nec sic in altum evectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari posset: et festinans ipse praepropere cum quinque solis navibus Hannibali occurrit. Ceteri, quia in frontem dirigere iussi erant, non sequebantur. Extremo agmini loci nihil ad terram relicti erat; trepidantibusque iis inter se, iam in dextro cornu adversus Hannibalem pugnabatur.

XXIV. Sed momento temporis et navium virtus, et usus rei maritimae terrorem omnem Rhodiis dempsit. Nam et in altum celeriter evectae naves locum post se quaeque venienti ad terram dedere; et, si qua concurrerat rostro cum hostium navi, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut, libero inter ordines discursu praetervecta, in puppim impetum dabat. Maxime exterruit hepteris regia, a multo minore rhodia nave uno ictu demersa. Itaque iam haud dubie dextrum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto, multitudine navium maxime Hannibal, ceteris omnibus longe praestantem, urgebat: et circumvenisset, ni, signo sublato ex praetoria nave, (quo dispersam classem in unum colligi mos erat) omnes, quae in dextro cornu vicerant, naves ad opem ferendam suis concurrissent. Tum et Hannibal, quaeque circa eum erant naves, capessunt fugam: nec insequi Rhodii, ex magna parte aegris, et ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Quum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes, claudas mutilatasque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti paullo amplius integras abscedentes, e turri praetoriae navis, silentio facto, *Exsurgite*, inquit, *et egregium spectaculum capessite oculis!* Consurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hostium, prope una voce exclamavere omnes, ut sequerentur. Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat. Pamphilidam et Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, iussit. Aliquamdiu secuti sunt: postquam terrae

appropinquabat Hannibal, veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quae primo concursu icta erat, aegre Phaselidem pertraxerunt. Inde Rhodum, non tam victoria laeti, quam alius alium accusantes, quod quum potuisset, non omnis submersa aut capta classis hostium foret, redierunt. Hannibal, ictus uno proelio adverso, ne tum quidem praetervehi Lyciam audebat, quum coniungi veteri regiae classi quam primum cuperet. Et, id ne ei facere liberum esset, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus rostratis ad Patara et Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem navibus maximis ex ea classe, cui praefuerat, Samum redire ad Romanos iusserunt; ut, quantum consilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

XXV. Magnam laetitiam Romanis iam prius nuntius victoriae, deinde adventus attulit Rhodiorum: et apparebat, si ea cura Rhodiis dempta esset, vacuos eos tuta eius regionis maria praestaturos. Sed profectio Antiochi ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimae, abscedere custodia Ioniae atque Aeolidis prohibuit. Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam classem, quae circa Patara erat, miserunt. Antiochus non civitatium modo, quae circa se erant, contrahebat praesidia; sed ad Prusiam, Bithyniae regem: miserant legatos literasque, quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat: *Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi romanum, imperium esset. Philippum et Nabin expugnatos; se tertium peti. Ut quisque proximus ab oppresso sit, per omnes velut continens incendium pervasurum. Ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concessisset.* His motum Prusiam literae Scipionis consulis, sed magis eius fratris Africani, ab suspicione tali averterunt: qui, praeter consuetudinem perpetuam populi romani augendi omni honore regum sociorum maiestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. *Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse. Masinissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, a quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse:*

et esse eum non Africae modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuivis regum vel maiestate, vel viribus parem. Philippum et Nabin, hostes bello superatos ab T. Quinctio, tamen in regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, et filium obsidem redditum: et quasdam civitates extra Macedoniam, patientibus romanis imperatoribus, recepisse eum. In eadem dignitate et Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primum furor, deinde fraus Aetolorum absumpsisset. Maxime confirmatus est animus regis, postquam ad eum C. Livius, qui praetor ante classi praefuerat, legatus ab Roma venit, et edocuit, quanto et spes victoriae certior Romanis, quam Antiocho, et amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset.

XXVI. Antiochus, postquam a spe societatis Prusiae decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quae per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam; magis quia terrestribus copiis exercitum romanum et duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse, quam quod res navalis ipsa per se aut tentata sibi unquam feliciter, aut tunc magnae et certae fiduciae esset. Erat tamen momentum in praesentia spei, quod et magnam partem rhodiae classis circa Patara esse, et Eumenem regem cum omnibus navibus suis consuli obviam in Hellespontum profectum audierat. Aliquid etiam inflabat animos classis rhodia, ad Samum per occasionem fraude praeparatam absumpta. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: id oppidum Colophonium, mari imminens, abest a vetere Colophone duo ferme millia passuum: et ipsam urbem suae esse potestatis volebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terra marive ageret, quod non subiectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos, audita obsidione, non dubitabat ad opem ferendam sociae urbi classem a Samo moturos: eam occasionem Polyxenidae ad rem gerendam fore. Igitur, operibus oppugnare urbem aggressus, et ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrimque vineas et aggerem muro iniunxit, et testudinibus arietes admovit. Quibus territi

malis Colophonii oratores Samum ad L. Aemilium, fidem praetoris populique romani implorantes, miserunt. Aemilium et Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem, quam Polyxenidam, bis nequidquam ab se provocatum, potestatem pugnae facturum esse: et turpe existimabat, Eumenis classem adiuvare consulem ad traiiciendas in Asiam legiones; se Colophonis obsessae auxilio, incertam finem habituro, alligari. Eudamus rhodius, qui et tenuerat eum Sami, cupientem proficisci in Hellespontum, cunctique instare et dicere, *Quanto satius esse, vel socios obsidione eximere, vel victam iam semel classem iterum vincere, totamque maris possessionem hosti eripere, quam, desertis sociis, tradita Antiocho Asia terra marique, in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere?*

XXVII. Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumptis iam omnibus, Chium parabant traiicere. Id erat horreum Romanis; eoque omnes ex Italia missae onerariae dirigebant cursum. Circumvecti ab urbe ad aversa insulae (obiecta aquiloni ad Chium et Erythras sunt) quum pararent traiicere, literis certior fit praetor, frumenti vim magnam Chium ex Italia venisse; vinum portantes naves tempestatibus retentas esse. Simul allatum est, Teios regiae classi benigne commeatus praebuisse; quinque millia vasorum vini esse pollicitos. Teum ex medio cursu classem repente avertit, aut volentibus iis usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. Quum direxissent ad terram proras, quindecim ferme iis naves circa Myonnesum apparuerunt, quas primo ex classe regia praetor esse ratus, institit sequi. Apparuit inde, piraticas celoces et lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis praeda revertentes, postquam videre ex alto classem, in fugam verterunt. Et celeritate superabant, levioribus et ad id fabrefactis navigiis, et propiores terrae erant. Itaque, priusquam appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. Unde se e portu ratus abstracturum naves, ignarus loci sequebatur praetor. Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est. Ipse collis est in modum metae in acutum cacumen a fundo satis lato

fastigatus : a continenti arctae semitae aditum habet : a mari exesae fluctibus rupes claudunt; ita ut quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum, quam, quae in statione sunt, naves, promineant. Circa ea appropinquare non ausae naves, ne sub ictu superstantium rupibus piratarum essent, diem trivere. Tandem, sub noctem vano incepto, quum abstitissent, Teum postero die accessere : et, in portu, qui ab tergo urbis est, (Geraesticum ipsi appellant) navibus constitutis, praetor ad depopulandum circa urbem agrum milites emisit.

XXVIII. Teii, quum in oculis populatio esset, oratores cum infulis et velamentis ad Romanum miserunt. Quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis adversus Romanos, *et iuvisse eos commeatu classem hostium* arguit, *et quantum vini Polyxenidae promisissent : quae si eadem classi romanae darent, revocaturum se a populatione militem ; sin minus, pro hostibus eos habiturum.* Hoc tam triste responsum quum retulissent legati, vocatur in concionem a magistratibus populus, ut, quid agerent, consultarent. Eo forte die Polyxenidas cum regia classe a Colophone profectus, postquam movisse a Samo Romanos audivit, et, ad Myonnesum piratas persecutos, Teiorum agrum depopulari, naves in Geraestico portu stare, ipse adversus Myonnesum in insula (Macrin nautici vocant) ancoras portu occulto iecit. Inde ex propinquo explorans, quid hostes agerent, primo in magna spe fuit, quemadmodum rhodiam classem ad Samum, circumsessis ad exitum faucibus portus, expugnasset, sic et romanam expugnaturum. Nec est dissimilis natura loci. Promontoriis coëuntibus inter se ita clauditur portus, ut vix duae simul inde naves possint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, et, denis navibus ad promontoria stantibus, quae ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent, ex cetera classe, sicut ad Panormum fecerat, armatis in litora expositis, terra marique simul hostes opprimere. Quod non vanum ei consilium fuisset, ni, quum Teii facturos se imperata promisissent, ad accipiendos commeatus aptius visum esset Romanis, in eum portum, qui ante urbem est, classem transire. Dicitur et Eudamus rhodius vitium

alterius portus ostendisse, quum forte duae naves in arcto ostio implicitos remos fregissent: et inter alia id quoque movit praetorem, ut traduceret classem, quod ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho stativa habente.

XXIX. Traducta classe ad urbem, ignaris omnibus, egressi milites nautaeque sunt ad commeatus et vinum maxime dividendum in naves; quum medio forte diei agrestis quidam, ad praetorem adductus, nuntiat, *alterum iam diem classem stare ad insulam Macrin, et paullo ante visas quasdam moveri, tanquam ad profectionem, naves.* Re subita perculsus praetor tubicines canere iubet, ut, si qui per agros palati essent, redirent: tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasque in naves. Haud secus, quam in repentino incendio aut capta urbe, trepidatur, aliis in urbem currentibus ad suos revocandos, aliis ex urbe naves cursu repetentibus: incertisque clamoribus, quibus ipsis tubae obstreperent, turbatis imperiis, tandem concursum ad naves est. Vix suam quisque noscere aut adire prae tumultu poterat: trepidatumque cum periculo et in mari, et in terra foret, ni, partibus divisis, Aemilius, cum praetoria nave primus e portu in altum evectus, excipiens insequentes, suo quamque ordine in frontem instruxisset; Eudamus rhodiaque classis substitissent ad terram, ut et sine trepidatione conscenderent, et, ut quaeque parata esset, exiret navis. Ita et explicuere ordinem primae in conspectu praetoris, et coactum agmen ab Rhodiis est: instructaque acies, velut cerneret regios, in altum processit. Inter Myonnesum et Corycum promontorium erant, quum hostem conspexere. Et regia classis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, et ipsa aciem adversam explicuit; tantum laevo evecta cornu, ut amplecti et circumire dextrum cornu Romanorum posset. Quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non posse aequare ordinem Romanos, et tantum non iam circumiri a dextro cornu, concitat naves; (et erant rhodiae longe omnium celerrimae tota classe) aequatoque cornu, praetoriae navi, in qua Polyxenidas erat, suam obiecit.

XXX. Iam totis classibus simul ab omni parte pugna

conserta erat. Ab Romanis octoginta naves pugnabant, ex quibus rhodiae duae et viginti erant. Hostium classis undenonaginta navium fuit, et maximae formae naves tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium et virtute militum Romani longe regios praestabant: rhodiae naves agilitate, et arte gubernatorum, et scientia remigum. Maximo tamen hostibus terrori fuere, quae ignes prae se portabant: et, quod unum iis ad Panormum circumventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. Nam metu ignis adversi regiae naves, ne prora concurrerent, quum declinassent, neque ipsae ferire rostro hostem poterant, et obliquas se ipsae ad ictus praebebant: et, si qua concurrerat, obruebatur infuso igni; magisque ad incendium, quam ad proelium, trepidabant. Plurimum tamen, quae solet, militum virtus in bello valuit. Mediam namque aciem hostium Romani quum rupissent, circumvecti ab tergo pugnantibus adversus Rhodios regiis sese obiecere: momentoque temporis et media acies Antiochi, et laevo in cornu circumventae naves mergebantur. Dextra pars integra, sociorum magis clade, quam suo periculo, terrebatur. Ceterum, postquam alias circumventas, praetoriam navem Polyxenidae, relictis sociis, vela dantem videre, sublatis raptim dolonibus (et erat secundus petentibus Ephesum ventus) capessunt fugam, quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis; quarum decem et tres captae in potestatem hostium venerunt, ceterae incensae aut demersae. Romanorum duae naves fractae sunt, vulneratae aliquot. Rhodia una capta memorabili casu. Nam, quum rostro percussisset sidoniam navem, ancora, ictu ipso excussa e nave sua, unco dente, velut manu ferrea iniecta, alligavit alterius proram: inde tumultu iniecto, quum, divellere se ab hoste cupientes, inhiberent Rhodii, tractum ancorale et implicitum remis, latus alterum detersit: debilitatam ea ipsa, quae icta cohaeserat, navim cepit. Hoc maxime modo ad Myonnesum navali proelio pugnatum est.

XXXI. Quo territus Antiochus, quia, possessione maris pulsus, longinqua tueri diffidebat se posse, praesidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci

pravo, ut res ipsa postea docuit, consilio iussit. Non enim tueri solum Lysimachiam a primo impetu Romanorum facile erat: sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, et obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, et interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit, et Sardes recepit se: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia arcesserent, et quocunque alio poterat ad copias contrahendas in unum iam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Aemilius, post victoriam navalem profectus Ephesum, directis ante portum navibus, quum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quo ante navale proelium cursum a Samo intenderat, navigat. Ibi naves in proelio quassatas quum refecisset, L. Aemilium Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum traiiciendum misit: Rhodias, parte praedae et spoliis navalibus decoratas, domum redire iubet. Rhodii impigre praevertere, ad traiiciendasque copias consulis iere: atque, eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Classis romana ab Chio Phocaeam traiecit. In sinu maris intimo posita haec urbs est, oblonga forma: duum millium et quingentorum passuum spatium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in arctiorem velut cuneum, Lamptera ipsi appellant: mille et ducentos passus ibi latitudo patet: inde in altum lingua mille passuum excurrens medium fere sinum velut nota distinguit; ubi cohaeret faucibus angustis, duos in utramque regionem versos portus tutissimos habet. Qui in meridiem vergit, ab re appellant Naustathmon, quia ingentem vim navium capit: alter prope ipsum Lamptera est.

XXXII. Hos portus tutissimos quum occupasset romana classis; priusquam aut scalis, aut operibus, moenia aggrederetur, mittendos censuit praetor, qui principum magistratuumque animos tentarent. Postquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. Altera pars infrequens aedificiis erat; templa deûm aliquantum tenebant loci: ea prius ariete admoto, quatere muros

turresque coepit. Deinde, quum eo multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries: et iam utrimque sternebantur muri. Ad quorum casum quum impetum romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam ascensum in muros tentarent; adeo obstinate restiterunt oppidani, ut facile appareret, plus in armis et virtute, quam in moenibus, auxilii esse. Coactus ergo periculo militum praetor receptui cani iussit, ne obiiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Dirempto proelio, ne tum quidem ad quietem versi; sed undique omnes ad munienda et obmolienda, quae ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis supervenit Q. Antonius, a praetore missus: qui, castigata pertinacia eorum, *Maiorem curam Romanis, quam illis*, ostenderet, *esse, ne in perniciem urbis pugnaretur: si absistere furore vellent, potestatem iis dare eadem conditione, qua prius C. Livii in fidem venissent, se tradendi.* Haec quum audissent, quinque dierum spatio ad deliberandum sumpto, tentata interim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad regem, nihil in eo esse praesidii, retulerant: tum portas aperuerunt, pacti ne quid hostile paterentur. Quum signa in urbem inferrentur, et pronuntiasset praetor, parci se deditis velle, clamor undique est sublatus, *indignum facinus esse, Phocaeenses, nunquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere.* Ab hac voce, velut signo a praetore dato, ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Aemilius primo resistere et revocare, dicendo, *captas, non deditas, diripi urbes: et in his tamen imperatoris, non militum, arbitrium esse.* Postquam ira et avaritia imperio potentiora erant, praeconibus per urbem missis, liberos omnes in forum ad se convenire iubet, ne violarentur: et in omnibus, quae ipsius potestatis fuerunt, fides constitit praetoris. Urbem, agrosque, et suas leges iis restituit: et, quia iam hiems appetebat, Phocaeae portus ad hibernandum classi delegit.

XXXIII. Per idem fere tempus consuli, transgresso Aeniorum Maronitarumque fines, nuntiatur, victam regiam classem ad Myonnesum, relictamque a praesidio Lysimachiam esse. Id multo, quam de navali victoria,

laetius fuit : utique postquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitus praeparatis, eos excepit; ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe sibi proposuerant. Ibi paucos dies stativa habuere, ut impedimenta aegrique consequerentur, qui passim per omnia Thraciae castella, fessi morbis ac longitudine viae, relicti erant. Receptis omnibus, ingressi rursus iter per Chersonesum, Hellespontum perveniunt : ubi, omnibus cura regis Eumenis ad traiiciendum praeparatis, velut in pacata litora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, sine tumultu traiecere. Ea vero res Romanis auxit animos, concessum sibi transire cernentibus in Asiam; quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Hellespontum aliquamdiu habuerunt, quia dies forte, quibus ancilia moventur, religiosi ad iter inciderant. Iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disiunxerant ab exercitu: causaque et is ipse morae erat, dum consequeretur.

XXXIV. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat byzantius Heraclides, de pace afferens mandata : quam impetrabilem fore, magnam ei spem attulit mora et cunctatio Romanorum; quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire consulem, quam P. Scipionem: et ita mandatum ab rege erat. In eo maximam spem habebat, praeterquam quod et magnitudo animi et satietas gloriae placabilem eum maxime faciebat, notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset: etiam quod filius eius captus in potestate regis erat. Is ubi, et quando, et quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. Alii principio belli, a Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt: alii, postquam transitum in Asiam est, cum turma fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu, quum reciperet sese, in eo tumultu delapsum ex equo, cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo romano maneret, hospitiumque privatim regi cum Scipionibus

esset, neque liberalius, neque benignius haberi colique adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob haec quum adventum P. Scipionis legatus exspectasset, ubi is venit, consulem adit, petitque, ut mandata audiret.

XXXV. Advocato frequenti consilio, legati verba sunt audita. Is, *Multis ante legationibus nequidquam ultro citroque de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse*, dixit, *quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim, et Lampsacum, et Alexandriam Troadem, et Lysimachiam in Europa, iactatas in illis disceptationibus esse. Quarum Lysimachia iam cessisse regem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas, quae in Asia sint, civitates tradere, paratum esse, et si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. Impensae quoque, in bellum factae, partem dimidiam regem praestaturum populo romano.* Hae conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, *Ut memores rerum humanarum, et suae fortunae moderarentur, et alienam ne urgerent. Finirent Europa imperium. Id quoque immensum esse. Et parari singula acquirendo facilius potuisse, quam universa teneri posse. Quod si Asiae quoque partem aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant, vinci suam temperantiam romana cupiditate, pacis et concordiae causa, regem passurum.* Ea, quae legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa. Nam, *et impensam, quae in bellum facta esset, omnem praestare regem*, aequum censebant, *cuius culpa bellum excitatum esset; et, non Ionia modo atque Aeolide deduci debere praesidia regia: sed, sicut Graecia omnis liberata esset, ita, quae in Asia sint, omnes liberari urbes. Id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum montem possessione Asiae Antiochus cedat.*

XXXVI. Legatus, postquam nihil aequi in consilio impetrare se censebat, privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum, filium ei sine pretio redditurum regem, dixit: deinde, ignarus et animi Scipionis, et moris romani, auri pondus ingens est pollicitus, et, nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset. Ad ea Scipio: *Quod Romanos omnes*,

quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror; quum te fortunam eius, a quo venis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus; aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam traiiceremus: si pacem tanquam ab sollicitis de belli eventu petituri eratis. Concesso vero in Asiam transitu, et non solum frenis, sed etiam iugo accepto, quae disceptatio ex aequo, quum imperium patiendum sit, relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: aliis, deos precor, ne unquam fortuna egeat mea; animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si privatam gratiam pro privato beneficio desiderabit. Publice nec habebo quidquam ab illo, nec dabo. Quod in praesentia dare possim, fidele consilium est. Abi, nuntia meis verbis, bello absistat, pacis conditionem nullam recuset. Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo iam sibi leges dicerentur. Omissa igitur in praesentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit.

XXXVII. Consul, omnibus praeparatis ad proposita exsequenda, quum ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhoeteum, utraque civitate obviam effusa, venit. Inde Ilium processit, castrisque in campo, qui est subiectus moenibus, positis, in urbem arcemque quum ascendisset, sacrificavit Minervae praesidi arcis; et Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos praeferentibus, et Romanis laetis origine sua. Inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis pervenerunt. Eo et Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elaeam, adversis deinde ventis quum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in castra romana cum parva manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento, quibus iusserat consul, in eadem stativa rediit. Inde, plurium dierum praeparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem, priusquam hiems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant: ibi quum audisset Antiochus, P. Scipionem aegrum Elaeam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, misit. Non solum animo patrio

gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit: satiatusque tandem complexu filii, *Renuntiate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam in castra me redisse audierit.* Quanquam sexaginta duo millia peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant; motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunae posuerat subsidia, recepit se, et transgressus Phrygium amnem, circa Magnesiam, quae ad Sipylum est, posuit castra: et, ne, si extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent, fossam sex cubita altam, duodecim latam quum duxisset, extra duplex vallum fossae circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris obiecit; unde facile arceri transitu fossae hostis posset.

XXXVIII. Consul, circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad hyrcanum campum descendit. Inde quum profectum audisset, secutus vestigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste, posuit castra. Eo mille ferme equites, (maxima pars Gallograeci erant, et Dahae quidam aliarumque gentium sagittarii equites intermixti) tumultuose amne traiecto, in stationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompositos: deinde, quum longius certamen fieret, Romanorum, ex propinquis castris facili subsidio, cresceret numerus, regii, fessi iam et plures non sustinentes, recipere se conati, circa ripam amnis, priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris transgredientibus amnem. Tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt, et duo millia fere et quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus et muniendo occupatis, tria millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu advenere. Aliquanto pauciores, qui in statione erant, duo tamen millia, per se, nullo a munimento castrorum milite avocato, et primo aequum proelium sustinuere, et, crescente certamine, pepulerunt hostes, centum ex his occisis, centum ferme captis. Per quatriduum insequens instructae utrimque acies pro vallo stetere. Quinto

die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promovit signa, ita ut extremi minus mille pedes a vallo abessent.

XXXIX. Consul, postquam detrectari certamen vidit, postero die in consilium advocavit, *Quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret? Instare hiemem. Aut sub pellibus habendos milites fore, aut, si concedere in hiberna vellent, differendum esse in aestatem bellum.* Nullum unquam hostem Romani aeque contempserunt. Conclamatum undique est, *duceret extemplo, et uteretur ardore militum:* qui, tanquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra invadere parati erant, si in proelium hostis non exiret. Cn. Domitius, ad explorandum iter, et qua parte adiri vallum hostium posset, missus, postquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoveri placuit. Tertio signa in medium campi prolata, et instrui acies coepta est. Nec Antiochus ultra tergiversandum ratus, ne et suorum animos minueret detrectando certamen, et hostium spem augeret, et ipse copias eduxit; tantum progressus a castris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formae fuit, et hominum et armorum genere. Duae legiones romanae, duae sociûm ac latini nominis erant: quina millia et quadringenos singulae habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant: triarii postremos claudebant. Extra hanc veluti iustam aciem, a parte dextra consul Achaeorum caetratis immixtos auxiliares Eumenis, tria millia ferme peditum, aequata fronte instruxit: ultra eos equitum minus tria millia opposuit; ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus romanus erat: extremos Tralles et Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. Laevum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripaeque deruptae claudebant. Quatuor tamen inde turmae equitum oppositae. Haec summa copiarum erat Romanis, et duo millia mixtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate secuti erant. Hi praesidio relicti sunt castris. Sexdecim elephantos post triarios in subsidio

locaverunt. Nam, praeterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor et quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem numero indicis africi resistunt; sive quia magnitudine, (longe enim illi praestant) sive robore animorum vincuntur.

XL. Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. Decem et sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitae appellabantur. Haec media acies fuit, in fronte in decem partes divisa. Partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: a fronte introrsus in duos et triginta ordines armatorum acies patebat. Hoc et roboris in regiis copiis erat, et, perinde quum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis, magnum terrorem praebebat. Ingentes ipsi erant: addebant speciem frontalia, et cristae, et tergo impositae turres, turribusque superstantes, praeter rectorem, quaterni armati. Ad latus dextrum phalangitarum mille et quingentos equites Gallograecorum opposuit. His tria millla equitum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adiunxit. Addita his ala mille ferme equitum: agema eam vocabant. Medi erant lecti viri, et eiusdem regionis mixti multarum gentium equites. Continens his grex sexdecim elephantorum est oppositus in subsidiis: ab eadem parte, paullulum producto cornu, regia cohors erat: argyraspides a genere armorum appellabantur. Dahae deinde, equites sagittarii, mille et ducenti: tum levis armatura trium millium, pari ferme numero pars Cretenses, pars Tralles. Duo millia et quingenti Mysi sagittarii his adiuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia mixti Cyrtaei funditores, et Elymaei sagittarii. Ab laevo cornu phalangitis adiuncti erant Gallograeci equites mille et quingenti: et similiter his armati duo millia Cappadocum: (ab Ariarathe missi erant regi). Inde auxiliares mixti omnium generum duo millia et septingenti, et tria millia cataphractorum equitum, et mille alii equites, regia ala levioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus et Lydis immixti. Ante hunc equitatum falcatae quadrigae et cameli,

quos appellant dromadas. His insidebant arabes sagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. Inde alia multitudo, par ei, quae in dextro cornu erat; primi Tarentini, deinde Gallograecorum equitum duo millia et quingenti, inde Neocretes mille, et eodem armatu Cares et Cilices mille et quingenti, et totidem Tralles, et tria millia caetratorum; (Pisidae hi erant, et Pamphylii, et Lycii) tum Cyrtaeorum et Elymaeorum paria in dextro cornu locatis auxilia, et sexdecim elephanti modico intervallo distantes.

XLI. Rex ipse in dextro cornu erat: Seleucum filium et Antipatrum fratris filium in laevo praeposuit: media acies tribus permissa, Minioni, et Zeuxidi, et Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina, crescente die levata in nubes, caliginem dedit: humor inde, ab austro velut, perfudit omnia. Quae nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant. Nam et obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conspectum; et humor, toto fere gravi armatu, nihil gladios aut pila hebetabat. Regii, tam lata acie, ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur: et humor arcus fundasque et iaculorum amenta emollierat. Falcatae quoque quadrigae, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. Armatae autem in hunc maxime modum erant. Cuspides circa temonem ab iugo decem cubita exstantes, velut cornua, habebant; quibus, quidquid obvium daretur, transfigerent: et in extremis iugis binae circa eminebant falces; altera aequata iugo, altera inferior in terram devexa: illa, ut, quidquid ab latere obiiceretur, abscinderet: haec, ut prolapsos subeuntesque contingeret. Item ab axibus rotarum utrimque binae eodem modo diversae deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia, si in extremo, aut in medio locatae forent, per suos agendae erant, in prima acie, ut ante dictum est, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnae, et quam anceps esset auxilii genus, si quis pavorem magis equis iniiceret, quam iusta adoriretur pugna, cretenses sagittarios,

funditoresque, et iaculatores equitum, non confertos, sed, quam maxime possent, dispersos, excurrere iubet; simul omnibus partibus tela ingerere. Haec velut procella, partim vulneribus missilium undique coniectorum, partim clamoribus dissonis, ita consternavit equos, ut repente, velut effrenati, passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus et levis armatura, et expediti funditores, et velox Cretensis momento declinabant: et eques insequendo tumultum ac pavorem equis camelisque, et ipsis simul consternatis, augebat, clamore et ab alia circumstantium turba multiplici adiecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigae; amotoque inani ludibrio, tum demum ad iustum proelium, signo utrimque dato, concursum est.

XLII. Ceterum vana illa res verae mox cladis causa fuit. Auxilia enim subsidiaria, quae proxima locata erant, pavore et consternatione quadrigarum territa, et ipsa in fugam versa, nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. Ad quos quum, dissipatis subsidiis, pervenisset equitatus romanus, ne primum quidem impetum pars eorum sustinuerunt. Alii fusi sunt; alii propter gravitatem tegumentorum armorumque oppressi sunt. Totum deinde laevum cornu inclinavit; et, turbatis auxiliaribus, qui inter equites, et quos appellant phalangitas, erant, usque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi simul perturbati ordines, et impeditus intercursu suorum usus praelongarum hastarum, (sarissas Macedones vocant) intulere signa romanae legiones, et pila in perturbatos coniecere. Ne interpositi quidem elephanti militem romanum deterrebant, assuetum iam ab africis bellis et vitare impetum belluae, et ex transverso aut pilis incessere, aut, si propius subire posset, gladio nervos incidere. Iam media acies fere omnis a fronte prostrata erat, et subsidia circumita a tergo caedebantur: quum in parte alia fugam suorum, et prope iam ad ipsa castra clamorem paventium accepere. Namque Antiochus a dextro cornu, quum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, praeter quatuor turmas equitum, et eas, dum applicant se suis, ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxiliis et cataphracto equitatu fecit: nec a fronte tantum

instabat, sed, circumito a flumine cornu, iam ab latere urgebat; donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt.

XLIII. Praeerat castris M. Aemilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post paucos annos pontifex maximus factus est. Is, qua fugam cernebat suorum, cum praesidio omni occurrit; et stare primo, deinde redire in pugnam, iubebat, pavorem et turpem fugam increpans. Minae exinde erant, in perniciem suam caecos ruere, ni dicto parerent. Postremo dat signum suis, ut primos fugientium caedant, turbam insequentium ferro et vulneribus in hostes redigant. Hic maior timor minorem vicit. Ancipiti coacti metu primo constiterunt, deinde et ipsi redierunt in pugnam, et Aemilius cum suo praesidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit. Et Attalus, Eumenis frater, a dextro cornu, a quo laevum hostium primo impetu fugatum fuerat, ut ab sinistro fugam suorum et tumultum circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus, postquam et eos, quorum terga modo viderat, repetentes pugnam, et aliam et a castris et ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam vertit equum. Ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum (quos in media maxime acie cumulaverant, ubi et robur fortissimorum virorum, et arma gravitate fugam impedierant) pergunt ad castra diripienda. Equites primi omnium Eumenis, deinde et alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem, et postremos, ut quosque adepti sunt, caedunt. Ceterum fugientibus maior pestis, intermixtis quadrigis, elephantisque, et camelis erat, et sua ipsorum turba: quum, solutis ordinibus, velut caeci super alios alii ruentes, incursu belluarum obtererentur. In castris quoque ingens, et maior prope quam in acie, caedes est edita. Nam et primorum fuga in castra maxime inclinavit; et huius fiducia multitudinis, qui in praesidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt. Retenti in portis valloque, quae se impetu ipso capturos crediderant, Romani, postquam tandem perruperunt, ab ira graviorem ediderunt caedem.

XLIV. Ad quinquaginta millia peditum caesa eo die

dicuntur, equitum tria millia; mille et quadringenti capti, et quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt; ceciderunt non plus trecenti pedites, quatuor et viginti equites; et de Eumenis exercitu quinque et viginti. Et illo quidem die victores, direptis hostium castris, cum magna praeda in sua reverterunt; postero die spoliabant caesorum corpora, et captivos contrahebant. Legati ab Thyatira et a Magnesia ad Sipylum ad dedendas urbes venerunt. Antiochus, cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media ferme nocte Sardes contendit. Inde, quum audisset, Seleucum filium et quosdam amicorum Apameam praegressos, et ipse quarta vigilia cum coniuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita custodia urbis, Timone Lydiae praeposito: quibus spretis, consensu oppidanorum et militum, qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt.

XLV. Sub idem fere tempus et ab Trallibus, et a Magnesia, quae super Maeandrum est, et ab Epheso legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas, audita pugna, et, classe usque ad Patara Lyciae pervectus, metu stationis rhodiarum navium, quae ad Megisten erat, in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiae civitates in fidem consulis ditionemque populi romani sese tradebant. Sardibus iam consul erat. Eo et P. Scipio ab Elaea, quum primum pati laborem viae potuit, venit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem a consule petiit, impetravitque, ut oratores mittere liceret regi. Paucos post dies Zeuxis, qui praefectus Lydiae fuerat, et Antipater fratris filius venerunt. Hi, prius Eumene convento, quem propter vetera certamina aversum maxime a pace credebant esse, et placatiore eo et sua et regis spe invento, tum P. Scipionem, et per eum consulem, adierunt: praebitoque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, *Non tam, quid ipsi dicamus, habemus,* inquit Zeuxis, *quam ut a vobis quaeramus, Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque impetrare a victoribus possimus. Maximo semper animo victis regibus populisque ignovistis. Quanto id maiore et placatiore animo*

decet vos facere in hac victoria, quae vos dominos orbis terrarum fecit? Positis iam adversus omnes mortales certaminibus, haud secus quam deos, consulere et parcere vos generi humano oportet. Iam ante, quam legati venirent, decretum erat, quid responderetur; respondere Africanum placuit. Is in hunc modum locutus fertur: *Romani ex iis, quae in deûm immortalium potestate erant, ea habemus, quae dii dederunt. Animos, qui nostrae mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus, gerimusque: neque eos secundae res extulerunt, nec adversae minuerunt. Eius rei, ut alios omittam, Hannibalem vestrum vobis darem testem, nisi vos ipsos dare possem. Postquam Hellespontum traiecimus, priusquam castra regia, priusquam aciem videremus, quum communis Mars et incertus belli eventus esset, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, easdem nunc victores victis ferimus. Europa abstinete, Asiaque omni, quae cis Taurum montem est, decedite. Pro impensis deinde in bellum factis quindecim millia talentum Euboicorum dabitis: quingenta praesentia; duo millia et quingenta, quum senatus populusque romanus pacem comprobaverint; millia deinde talentum per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadringenta talenta, et quod frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum est, placet. Haec quum pepigerimus, facturos vos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis: sed nunquam satis liquebit nobis, ibi pacem esse populo romano, ubi Hannibal erit. Eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque aetolum, concitorem aetolici belli, qui et illorum fiducia vos, et vestra illos in nos armavit, dedetis, et cum eo Mnasilochum acarnana, et chalcidenses Philonem et Eubulidam. In deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. Si nunc moratus fuerit, sciat, regum maiestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quam a mediis ad ima praecipitari.* Cum his mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. Itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Maeandrum et Tralles Ephesumque divisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt: et legati, qui Romam irent,

venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam, quo legati regis. Secutae eos sunt legationes omnium Asiae populorum.

XLVI. Dum haec in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de provinciis Romam redierunt; Q. Minucius ex Liguribus, M'. Acilius ex Aetolia. Auditis utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus: isque triumphans de rege Antiocho et Aetolis urbem est invectus. Praelata sunt in eo triumpho signa militaria ducenta triginta: et argenti infecti tria millia pondo; signati tetradrachmum atticum centum tredecim millia, cistophorum ducenta quadraginta octo: vasa argentea caelata multa, magnique ponderis. Tulit et supellectilem regiam argenteam, ac vestem magnificam; coronas aureas, dona sociarum civitatium, quadraginta quinque; spolia omnis generis: captivos nobiles, aetolos et regios duces, sex et triginta duxit. Damocritus Aetolorum dux paucos ante dies, quum e carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. Milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus et spectaculo et fama rerum triumphus fuit. Huius triumphi minuit laetitiam nuntius ex Hispania tristis, adversa pugna in Bastetanis, ductu L. Aemilii proconsulis, apud oppidum Lyconem cum Lusitanis sex millia de exercitu romano cecidisse: ceteros, paventes intra vallum compulsos, aegre castra defendisse, et in modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Haec ex Hispania nuntiata. Ex Gallia legatos Placentinorum et Cremonensium L. Aurunculeius praetor in senatum introduxit. Iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli casibus, aliis morbo absumptis, quosdam taedio accolarum Gallorum reliquisse colonias, decrevit senatus, *Uti C. Laelius consul, si ei videretur, sex millia familiarum conscriberet, quae in eas colonias dividerentur: et ut L. Aurunculeius praetor triumviros crearet ad eos colonos deducendos.* Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappo.

XLVII. Haud ita multo post, quum iam consularium

comitiorum appeteret tempus, C. Laelius consul ex Gallia Romam rediit. Is non solum, ex facto absente se senatusconsulto, in supplementum Cremonae et Placentiae colonos scripsit; sed, ut novae coloniae duae in agrum, qui Boiorum fuisset, deducerentur, et retulit, et auctore eo patres censuerunt. Eodem tempore L. Aemilii praetoris literae allatae de navali pugna ad Myonnesum facta, et L. Scipionem consulem exercitum in Asiam traiecisse. Victoriae navalis ergo in unum diem supplicatio decreta est: in alterum diem, quod exercitus romanus tum primum in Asia posuisset castra, ut ea res prospera et laeta eveniret. Vicenis maioribus hostiis in singulas supplicationes sacrificare consul est iussus. Inde consularia comitia magna contentione habita. M. Aemilius Lepidus petebat adversa omnium fama, quod provinciam Siciliam petendi causa, non consulto senatu, ut sibi id facere liceret, reliquisset. Petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Vulso, M. Valerius Messalla. Fulvius consul unus creatur, quum ceteri centurias non explessent: isque postero die Cn. Manlium, Lepido deiecto, (nam Messalla tacuit) collegam dixit. Praetores exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo et Pictor, (flamen quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypsaeus, L. Baebius Dives.

XLVIII. M. Fulvio Nobiliore et Cn. Manlio Vulsone consulibus, Valerius Antias auctor est, rumorem celebrem Romae fuisse, et paene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis causa, consulem L. Scipionem, et cum eo P. Africanum, in colloquium evocatos regis, et ipsos comprehensos esse; et, ducibus captis, confestim ad castra romana exercitum ductum, eaque expugnata, et deletas omnes copias Romanorum esse. Ob haec Aetolos sustulisse animos, et abnuisse imperata facere, principesque eorum in Macedoniam, et in Dardanos, et in Thraciam, ad conducenda mercede auxilia profectos. Haec qui nuntiarent Romam, A. Terentium Varronem et M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio propraetore ex Aetolia missos esse. Subtexit deinde fabulae huic, legatos Aetolos in senatu inter cetera hoc quoque interrogatos

esse, unde audissent, imperatores romanos in Asia captos ab Antiocho rege, et exercitum deletum esse; Aetolos respondisse, ab suis legatis se, qui cum consule fuerint, certiores factos. Rumoris huius quia neminem alium auctorem habeo, neque affirmata res mea opinione sit, nec pro vana praetermissa.

XLIX. Aetoli legati in senatum introducti, quum et causa eos sua et fortuna hortaretur, ut confitendo seu suae culpae seu errori veniam peterent supplices; orsi a beneficiis in populum romanum, et prope exprobrantes virtutem suam in Philippi bello, et offenderunt aures insolentia sermonis; et eo, vetera et obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paullo plurium maleficiorum gentis, quam beneficiorum, memoria subiret animos patrum, et, quibus misericordia opus erat, iram et odium irritarent. Interrogati ab uno senatore, *permitterentne arbitrium de se populo romano?* deinde ab altero, *habiturine eosdem, quos populus romanus, socios et hostes essent?* nihil ad ea respondentes, egredi templo iussi sunt. Conclamatum deinde prope ab universo senatu est, *Totos adhuc Antiochi Aetolos esse, et ex unica ea spe pendere animos eorum. Itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosque feroces animos esse.* Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiae atque Athamaniae bellum inferebant. Senatusconsultum in M'. Acilii sententiam, qui Antiochum Aetolosque devicerat, factum est, *Ut Aetoli eo die iuberentur proficisci ab urbe, et intra quintum decimum diem Italia excedere.* A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus, denuntiatumque, *Si qua deinde legatio ex Aetolis, nisi permissu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, et cum legato romano, venisset Romam, pro hostibus omnes futuros.* Ita dimissi Aetoli.

L. De provinciis deinde consules retulerunt: sortiri eos Aetoliam et Asiam placuit. Qui Asiam sortitus esset, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, est decretus, et in eum supplementum quatuor millia peditum romanorum, ducenti equites, et sociorum ac latini nominis octo millia peditum, et quadringenti equites: his copiis ut

bellum cum Antiocho gereret. Alteri consuli exercitus, qui erat in Aetolia, est decretus; et, ut supplementum scriberet, permissum, civium sociorumque eundem numerum, quem collega. Naves quoque idem consul, quae priore anno paratae erant, ornare iussus, ac ducere secum: nec cum Aetolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam insulam traiicere. Mandatum eidem, ut si per commodum reipublicae facere posset, ut ad comitia Romam rediret. Nam, praeterquam quod magistratus annui subrogandi essent, censores quoque placere creari. Si qua res eum teneret, senatum certiorem faceret, se ad comitiorum tempus occurrere non posse. Aetolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte evenit. Praetores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam et inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsaeus Hispaniam citeriorem, L. Baebius Dives Hispaniam ulteriorem. Siciliae legio una et classis, quae in ea provincia erat, decreta; et ut duas decumas frumenti novus praetor imperaret Siculis: earum alteram in Asiam, alteram in Aetoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari iussum. L. Baebio supplementum in Hispaniam datum mille romani pedites, equites quinquaginta, et sex millia peditum latini nominis, ducenti equites. Plautio Hypsaeo in Hispaniam citeriorem mille romani dati sunt pedites, duo millia sociûm latini nominis, et ducenti equites: cum his supplementis ut singulas legiones duae Hispaniae haberent. Prioris anni magistratibus, C. Laelio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est. Prorogatum et P. Iunio propraetori in Etruria cum eo exercitu, qui in provincia esset; et M. Tuccio propraetori in Bruttiis et Apulia.

LI. Priusquam in provincias praetores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit et Q. Fabium Pictorem flaminem quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum et Postumium Albinum fuerat. Consulem illum, cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus pontifex

maximus; praetorem hunc, ne in Sardiniam proficisceretur, P. Licinius tenuit. Et in senatu, et ad populum magnis contentionibus certatum est; et imperia inhibita ultro citroque, et pignora capta, et mulctae dictae, et tribuni appellati, et provocatum ad populum est. Religio ad postremum vicit, ut dicto audiens esset flamen pontifici; et mulctae ex iussu populi remissae. Ira provinciae ereptae praetorem magistratu abdicare se conantem patres auctoritate sua deterruerunt: et, ut ius inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, consules praetoresque in provincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asia gestis temere vulgata sine auctore: et post dies paucos nuntii certi literaeque imperatoris Romam allatae; quae non tantum gaudium ab recenti metu attulerunt, (desierant enim victum in Aetolia metuere) quam a vetere fama: quod ineuntibus id bellum gravis hostis et suis viribus, et quod Hannibalem rectorem militiae haberet, visus fuerat. Nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas eius copias, censuerunt; metu, ne cum Gallis foret bellandum.

LII. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, et Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in senatu primum, deinde in concione iussu patrum, quae acta in Asia essent, exposuit. Supplicatio inde in triduum decreta est, et quadraginta maiores hostiae immolari iussae. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est. Is quum breviter et egisset gratias patribus, *quod obsidione se ac fratrem exemissent, regnumque ab iniuriis Antiochi vindicassent:* et gratulatus esset, *quod mari terraque prospere res gessissent; quodque regem Antiochum, fusum fugatumque et exutum castris, prius Europa, post et Asia, quae cis Taurum montem est, expulissent: sua* deinde *merita malle eos ex imperatoribus suis legatisque, quam se commemorante, cognoscere*, dixit. Haec approbantibus cunctis, iubentibusque dicere ipsum, omissa in id verecundia, *quid sibi a senatu populoque romano tribui aequum censeret: propensius cumulatiusque, si quo possit, prout eius merita*

sint, *senatum facturum;* ad ea rex: *Si ab aliis sibi praemiorum optio deferretur*, *libenter*, *data modo facultate consulendi senatum romanum*, *consilio amplissimi ordinis usurum fuisse*, *ne quid aut immoderate cupisse, aut petisse parum modeste videri posset: verum enimvero*, *quum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque suos ipsorum arbitrii debere esse.* Nihil hac oratione eius patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum iuberent: et quum aliquamdiu, hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes in vicem, non magis mutua, quam inexplicabili facilitate, certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sententia, ut *absurdum esse* diceret, *ignorare regem, quid sperans, aut petens venerit. Quae accommodata regno suo sint*, *ipsum optime scire: Asiam longe melius*, *quam senatum*, *nosse. Revocandum igitur et cogendum*, *quae vellet, quaeque sentiret*, *expromere.*

LIII. Reductus a praetore in templum rex, et dicere iussus: *Perseverassem*, inquit, *tacere*, *patres conscripti, nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem: et, illis auditis*, *mihi necessitatem fore dicendi. Quae quidem eo difficilior oratio erit*, *quod ea postulata eorum futura sint*, *ut non solum nihil*, *quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem proprie pertineat*, *petere videantur. Agent enim causam civitatium graecarum*, *et liberari eas dicent debere. Quo impetrato*, *cui dubium est*, *quin et a nobis aversuri sint non eas modo civitates*, *quae liberabuntur*, *sed etiam veteres stipendiarias nostras; ipsi autem tanto obligatos beneficio verbo socios*, *re vera subiecto imperio et obnoxios habituri sint? Et*, *si diis placet*, *quum has tantas opes affectabunt*, *dissimulabunt*, *ulla parte id ad se pertinere: vos modo id decere*, *et conveniens esse ante factis*, *dicent. Haec vos ne decipiat oratio*, *providendum vobis erit; neve non solum inaequaliter alios nimium deprimatis ex sociis vestris*, *alios praeter modum extollatis; sed etiam*, *ne*, *qui adversus vos arma tulerint*, *in meliore statu sint, quam socii et amici vestri. Quod ad me attinet*, *in aliis rebus cessisse intra finem iuris mei cuilibet videri malim*, *quam nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse; in certamine autem amicitiae nostrae*, *benevolentiae erga vos*,

honoris, qui a vobis habebitur, minime a quoquam aequo animo vinci possum. Hanc ego maximam hereditatem a patre accepi, qui primus omnium Asiam Graeciamque incolentium in amicitiam vestram venit, eamque perpetua et constanti fide ad extremum finem vitae perduxit: nec dumtaxat animum vobis bonum ac fidelem praestitit, sed omnibus interfuit bellis, quae in Graecia gessistis, terrestribus, navalibus; omni genere commeatum ita, ut nemo sociorum vestrorum aequari ulla parte posset, vos adiuvit. Postremo quum Boeotos ad societatem vestram hortaretur, in ipsa concione intermortuus, haud multo post exspiravit. Huius ego vestigia ingressus, voluntati quidem et studio in colendis vobis adiicere (etenim inexsuperabilia haec erant) nihil potui: rebus ipsis meritisque et impensis officiorum ut superare possem, fortuna, tempora, Antiochus, et bellum in Asia gestum praebuerunt materiam. Rex Asiae et partis Europae Antiochus filiam suam in matrimonium mihi dabat; restituebat extemplo civitates, quae defecerant a nobis; spem magnam in posterum amplificandi regni faciebat, si secum adversus vos bellum gessissem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim: illa potius, quae vetustissima domus nostrae vobiscum amicitia digna sunt, referam. Pedestribus navalibusque copiis, ut nemo vestrorum sociorum me aequiparare posset, imperatores vestros adiuvi; commeatus terra marique suppeditavi; navalibus proeliis, quae multis locis facta sunt, omnibus adfui; nec labori meo nec periculo usquam peperci. Quod miserrimum est in bello, obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul vitae regnique. Liberatus deinde obsidione, quum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei castra haberent, relictis rebus meis, tota classe ad Hellespontum L. Scipioni consuli vestro occurri, ut eum in traiiciendo exercitu adiuvarem. Postquam in Asiam exercitus vester est transgressus, nunquam a consule abscessi: nemo miles romanus magis assiduus in castris vestris fuit, quam ego fratresque mei. Nulla expeditio, nullum equestre proelium sine me factum est. In acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in qua me consul esse voluit. Non sum hoc dicturus, patres conscripti, Quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari potest? Ego nulli omnium neque populorum, neque regum, quos

in magno honore habetis, non ausim me comparare. Hostis Masinissa ante vobis, quam socius, fuit: nec incolumi regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus copiis, cum turma equitum in castra confugit vestra: tamen eum, quia in Africa adversus Syphacem et Carthaginienses fideliter atque impigre vobiscum stetit, non in patrium solum regnum restituistis, sed, adiecta opulentissima parte Syphacis regni, praepotentem inter Africae reges fecistis. Quo tandem igitur nos praemio atque honore digni apud vos sumus, qui nunquam hostes, semper socii fuimus? Pater, ego, fratresque mei non in Asia tantum, sed etiam procul ab domo in Peloponneso, in Boeotia, in Aetolia, Philippi, Antiochi, aetolico bello, terra marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat aliquis. Ego, patres conscripti, quoniam dicere utique volentibus vobis parendum est, si vos ea mente ultra Tauri iuga emôstis Antiochum, ut ipsi teneretis eas terras, nullos accolas, nec finitimos habere, quam vos, malo; nec ulla alia re tutius stabiliusque regnum meum futurum spero. Sed si vobis decedere inde, atque exercitus deducere in animo est; neminem digniorem esse ex sociis vestris, qui bello a vobis parta possideat, quam me, dicere ausim. At enim magnificum est liberare civitates servas. Ita opinor, si nihil hostile adversus vos fecerunt: sin autem Antiochi partis fuerunt; quanto est vestra prudentia et aequitate dignius, sociis bene meritis quam hostibus, vos consulere?

LIV. Grata oratio regis patribus fuit: et facile apparebat, munifice omnia et propenso animo facturos. Interposita Smyrnaeorum brevis legatio est, quia non aderat quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnaeis, quod omnia ultima pati, quam se regi tradere, maluissent, introducti Rhodii sunt. Quorum princeps legationis, expositis initiis amicitiae cum populo romano, meritisque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello: *Nihil,* inquit, *nobis tota nostra actione, patres conscripti, neque difficilius, neque molestius est, quam quod cum Eumene nobis disceptatio est, cum quo uno maxime regum et privatum singulis, et, quod magis nos movet, publicum civitati nostrae hospitium est. Ceterum non animi nostri, patres conscripti, nos, sed rerum natura, quae potentissima est,*

disiungit; ut nos liberi etiam aliorum libertatis causam agamus; reges serva omnia et subiecta imperio suo esse velint. Utcunque tamen res se habet, magis verecundia nostra adversus regem nobis obstat, quam ipsa disceptatio aut nobis impedita est, aut vobis perplexam deliberationem praebitura videtur. Nam, si aliter socio atque amico regi, et bene merito hoc ipso in bello, de cuius praemiis agitur, honos haberi nullus posset, nisi liberas civitates ei in servitutem traderetis, esset deliberatio anceps; ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis instituto vestro, et gloriam, Philippi bello partam, nunc servitute tot civitatium deformaretis. Sed ab hac necessitate, aut gratiae in amicum minuendae, aut gloriae vestrae, egregie vos fortuna vindicat. Est enim deûm benignitate non gloriosa magis, quam dives, victoria vestra: quae vos facile isto velut aere alieno exsolvat. Nam et Lycaonia, et Phrygia utraque, et Pisidia omnis, et Chersonesus, quaeque circumiacent Europae, in vestra sunt potestate. Quarum una quaelibet regi adiecta multiplicare regnum Eumenis potest: omnes vero datae maximis eum regibus aequare. Licet ergo vobis, et praemiis belli ditare socios, et non decedere instituto vestro, et meminisse, quem titulum praetenderitis prius adversus Philippum, nunc adversus Antiochum, belli: quid feceritis, Philippo victo; quid nunc a vobis, non magis quia fecistis, quam quia id vos facere decet, desideretur atque exspectetur. Alia enim aliis et honesta est et probabilis causa armorum. Illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus, oramque aliquam maris ut possideant. Vos nec cupistis haec, antequam haberetis: nec nunc, quum orbis terrarum in ditione vestra sit, cupere potestis. Pro dignitate et gloria apud omne genus humanum, quod vestrum nomen imperiumque iuxta ac deos immortales iam pridem intuetur, pugnastis. Quae parare et quaerere arduum fuit, nescio an tueri difficilius sit. Gentis vetustissimae nobilissimaeque, vel fama rerum gestarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendam ab servitio regio libertatem suscepistis. Hoc patrocinium receptae in fidem et in clientelam vestram universae gentis perpetuum vos praestare decet. Non, quae in solo modo antiquo sunt, graecae magis urbes sunt, quam coloniae earum, illinc quondam profectae in Asiam. Nec terra mutata

mutavit genus aut mores. Certare pio certamine cuiuslibet bonae artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus quaeque civitas et conditoribus suis. Adistis Graeciae, adistis Asiae urbes plerique: nisi quod longius a vobis absumus, nulla vincimur alia re. Massilienses, quos, si natura insita velut ingenio terrae vinci posset, iam pridem efferassent tot indomitae circumfusae gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos esse, ac si medium umbilicum Graeciae incolerent. Non enim sonum modo linguae vestitumque et habitum, sed ante omnia mores, et leges, et ingenium sincerum integrumque a contagione accolarum, servarunt. Terminus est nunc imperii vestri mons Taurus. Quidquid intra eum cardinem est, nihil longinquum vobis videri debet. Quo arma vestra pervenerunt, eodem ius hinc profectum perveniat. Barbari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Graeci suam fortunam, vestros animos gerunt. Domesticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur, nunc, imperium ubi est, ibi ut sit perpetuum, optant. Libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt. At enim quaedam civitates cum Antiocho senserunt. Et aliae prius cum Philippo, et cum Pyrrho Tarentini. Ne alios populos enumerem, Carthago libera cum suis legibus est. Huic vestro exemplo quantum debeatis, videte, patres conscripti. Inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod iustissimae irae vestrae negastis. Rhodii et in hoc, et in omnibus bellis, quae in illa ora gessistis, quam forti fidelique opera vos adiuverimus, vestro iudicio relinquimus. Nunc in pace id consilium afferimus; quod si comprobaveritis, magnificentius vos victoria usos esse, quam vicisse, omnes existimaturi sint. Apta magnitudini romanae oratio visa est.

LV. Post Rhodios Antiochi legati vocati sunt. Ii, vulgato petentium veniam more, errorem fassi regis, obtestati sunt patres conscriptos, *Ut suae potius clementiae quam regis culpae, qui satis superque poenarum dedisset, memores consulerent. Postremo pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate sua.* Et senatus eam pacem servandam censuit, et paucos post dies populus iussit. Foedus in Capitolio cum

Antipatro principe legationis, et eodem fratris filio regis Antiochi, est ictum. Auditae deinde et aliae legationes ex Asia sunt. Quibus omnibus datum est responsum, *Decem legatos more maiorum senatum missurum ad res Asiae disceptandas componendasque. Summam tamen hanc fore: ut cis Taurum montem, quae intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur, praeter Lyciam Cariamque usque ad Maeandrum amnem: ea civitatis Rhodiorum essent. Ceterae civitates Asiae, quae Attali stipendiariae fuissent, eaedem Eumeni vectigal penderent: quae vectigales Antiochi fuissent, eae liberae atque immunes essent.* Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Iunium Brutum, L. Aurunculeium, L. Aemilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Aelium Tuberonem.

LVI. His, quae presentis disceptationis essent, libera mandata: de summa rerum senatus constituit: *Lycaoniam omnem, et Phrygiam utramque, et Mysiam, regias silvas, et Lydiae Ioniaeque, extra ea oppida, quae libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, et nominatim Magnesiam ad Sipylum, et Cariam, quae Hydrela appellatur, agrumque hydrelatanum ad Phrygiam vergentem, et castella vicosque trans Maeandrum amnem, et oppida, nisi quae libera ante bellum fuissent; Telmissum item nominatim, et castra Telmissium, praeter agrum, qui Ptolemaei Telmissii fuisset: haec omnia, quae supra scripta sunt, regi Eumeni iussa dari. Rhodiis Lycia data, extra eundem Telmissum, et castra Telmissium, et agrum, qui Ptolemaei Telmissii fuisset: haec et ab Eumene, et ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariae, quae propior Rhodum insulam trans Maeandrum amnem est; oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt: nisi quae eorum oppida in libertate fuissent, pridie quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est.* Pro his quum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe, quae in Cilicia est, egerunt: *Argis et illos, sicut sese, oriundos esse: ab ea germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse. Petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servitute regia eximerent.* Vocati sunt regis Antiochi legati, actumque

cum iis est: nec quidquam impetratum, testante foedera Antipatro, adversus quae ab Rhodiis non Solos, sed Ciliciam peti, et iuga Tauri transcendi. Revocatis in senatum Rhodiis, quum, quantopere tenderet legatus regius, exposuissent patres, adiecerunt: *Si utique eam rem ad civitatis suae dignitatem pertinere censerent Rhodii, senatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum.* Tum vero impensius, quam ante, Rhodii gratias egerunt, cessurosque se potius arrogantiae Antipatri, quam causam turbandae pacis praebituros, dixerunt. Ita nihil de Solis mutatum est.

LVII. Per eos dies, quibus haec gesta sunt, legati Massiliensium nuntiarunt, *L. Baebium praetorem, in provinciam Hispaniam proficiscentem, ab Liguribus circumventum; magna parte comitum caesa, vulneratum ipsum, cum paucis, sine lictoribus, Massiliam perfugisse, et intra triduum exspirasse.* Senatus, ea re audita, decrevit, *uti P. Iunius Brutus, qui propraetor in Etruria esset, provincia exercituque traditis uni, cui videretur, ex legatis, ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur, eaque ei provincia esset.* Hoc senatusconsultum literaeque a Sp. Postumio praetore in Etruriam missae sunt: profectusque in Hispaniam est P. Iunius propraetor. In qua provincia prius aliquanto, quam successor veniret, L. Aemilius Paullus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, quum priore anno haud prospere rem gessisset, tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnavit. Fusi fugatique sunt hostes: caesa decem et octo millia armatorum; tria millia trecenti capti, et castra expugnata. Huius victoriae fama tranquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Calendas Ianuarias Bononiam latinam coloniam ex senatusconsulto L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappo triumviri deduxerunt. Tria millia hominum sunt deducta: equitibus septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. Ager captus de Gallis Boiis fuerat: Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi et clari viri petierunt. Quae res, tanquam in se parum magni certaminis causam haberet, aliam contentionem multo maiorem excitavit. Petebant T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius

Cn. F. Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M'. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Aetolosque devicerat. In hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligaverat, favor populi se inclinabat. Id quum aegre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum praeferri; P. Sempronius Gracchus et C. Sempronius Rutilus, tribuni plebis, ei diem dixerunt, quod pecuniae regiae praedaeque aliquantum, captae in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in aerarium retulisset. Varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur: cuius auctoritatem, perpetuo tenore vitae partam, toga candida elevabat. Is testis, quae vasa aurea atque argentea, captis castris, inter aliam praedam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse. Postremo in huius maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit; quando, quod taciti indignarentur nobiles homines, id aeque novus competitor intestabili periurio incesseret.

LVIII. Centum millium multa irrogata erat. Bis de ea re certatum est. Tertio, quum de petitione destitisset reus, nec populus de multa suffragium ferre voluit, et tribuni eo negotio destiterunt. Censores T. Quinctius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem dies L. Aemilio Regillo, qui classe praefectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in aede Apollinis quum senatus datus esset, auditis rebus gestis eius, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naves demersisset aut cepisset, magno consensu patrum triumphus navalis est decretus. Triumphavit Calendis Februariis. In eo triumpho undequinquaginta coronae aureae translatae sunt: pecunia nequaquam tanta, pro specie regii triumphi: tetradrachma attica triginta quatuor millia septingenta, cistophori centum triginta duo millia trecenti. Supplicationes deinde fuerunt ex senatusconsulto, quod L. Aemilius in Hispania prospere rempublicam gessisset. Haud ita multo post L. Scipio ad urbem venit: qui, ne cognomini fratris cederet, Asiaticum se appellari voluit. Et in senatu, et in concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant, qui fama id maius bellum, quam difficultate rei,

fuisse interpretarentur; uno memorabili proelio debellatum, gloriamque eius victoriae praefloratam ad Thermopylas esse. Ceterum vere aestimanti aetolicum magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit. Quota enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus? in Asia totius Asiae steterunt vires, ab ultimis orientis partibus omnium gentium contractis auxiliis.

LIX. Merito ergo et diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent, et imperatori triumphus est decretus. Triumphavit mense intercalario pridie Calendas Martias: Qui triumphus spectaculo oculorum maior, quam Africani fratris eius, fuit: recordatione rerum et aestimatione periculi certaminisque non magis comparandus, quam si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Hannibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta quatuor; oppidorum simulacra centum triginta quatuor; eburneos dentes mille ducentos triginta unum; aureas coronas ducentas triginta quatuor; argenti pondo centum triginta septem millia et quadringenta viginti; tetradrachmum Atticorum ducenta viginti quatuor millia; cistophorum trecenta triginta unum millia et septuaginta; nummos aureos philippeos centum quadraginta millia; vasorum argenteorum (omnia caelata erant) mille pondo et quadringenta viginti quatuor, aureorum mille pondo viginti quatuor: et duces regii, praefecti, et purpurati duo et triginta ante currum ducti. Militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti: et stipendium militare et frumentum duplex post triumphum datum. Proelio in Asia facto, duplex dederat. Triumphavit anno fere post, quam consulatu abiit.

LX. Eodem fere tempore et Cn. Manlius consul in Asiam, et Q. Fabius Labeo praetor ad classem venit. Ceterum consuli non deerat cum Gallis belli materia. Mare pacatum erat, devicto Antiocho. Cogitanti Q. Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam provinciam habuisse videri posset, optimum visum est, in Cretam insulam traiicere. Cydoniatae bellum adversus Gortynios Gnossiosque gerebant, et captivorum romanorum atque

italici generis magnus numerus in servitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, quum primum Cretae litus attigit, nuntios circa civitates misit, ut armis absisterent, captivosque in suis quaeque urbibus agrisque conquisitos reducerent, et legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses moverunt: captivos, praeter gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit: eamque causam Fabio, quum rem nullam aliam gessisset, navalis triumphi impetrandi ab senatu fuisse. A Creta Ephesum Fabius rediit: inde tribus navibus in Thraciae oram missis, ab Aeno et Maronea praesidia Antiochi deduci iussit, ut in libertate eae civitates essent.

EPITOME

LIBRI XXXVIII.

M. Fulvius consul in Epiro Ambracienses obsessos in deditionem accepit, Cephalleniam subegit, Aetolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul, collega eius, Gallograecos Tolistoboios, et Tectosagos, et Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, quum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo, et quemadmodum ea loca, quae tenent, occupaverint, refertur. Exemplum quoque virtutis et pudicitiae in femina traditur. Nam quum Ortiagontis, regis Gallograecorum, uxor captiva esset, centurionem custodem, qui ei vim intulerat, occidit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia et trecenta viginti octo. Cum Ariarathe, rege Cappadociae, amicitia iuncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio foedus cum Antiocho conscripserat, de Gallograecis, acta pro se causa in senatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam aiunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Naevio, quod praeda ex Antiocho capta aerarium fraudasset, postquam is dies venit, evocatus in rostra, Hac die, *inquit,* Quirites, Carthaginem vici: *et, prosequente populo, Capitolium ascendit. Inde, ne amplius tribuniciis iniuriis vexaretur, in voluntarium exsilium Liternum concessit: incertum ibi, an Romae, defunctus. Nam eius monumentum utrobique fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus damnatusque, quum in vincula et carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, intercessit; et ob id beneficium Africani filiam duxit. Quum quaestores in bona eius publice possidenda missi essent, non modo in iis ullum vestigium pecuniae regiae apparuit, sed nequaquam tantum redactum, quantae summae erat damnatus. Collatam a cognatis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quae necessaria ei erant ad cultum, redempta.*

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXVIII.

Dum in Asia bellum geritur, ne in Aetolis quidem quietae res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate, pulso Amynandro, sub praefectis Philippi regio tenebatur praesidio: qui superbo atque immodico imperio desiderium Amynandri fecerant. Exsulanti tum Amynandro in Aetolia literis suorum, indicantium statum Athamaniae, spes recuperandi regni facta est: remissique nuntii ab eo ad principes Argitheam, (id enim caput Athamaniae erat) si popularium animos satis perspectos haberet, impetrato ab Aetolis auxilio, in Athamaniam se venturum cum delectis Aetolorum, quod consilium esset gentis, et Nicandro praetore. Quos, ubi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. Quatuor primo fuere coniurati adversus Macedonum praesidium. Hi senos sibi adiutores ad rem gerendam assumpserunt: deinde, paucitate parum freti, quae celandae rei, quam agendae, aptior erat, parem priori numerum adiecerunt. Ita duo et quinquaginta facti, quadrifariam se diviserunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiae pecuniae esse solita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam venissent, in foro obversarentur: die certa multitudinem omnem convocarent ad praesidia Macedonum arcibus expellenda. Ubi ea dies advenit, et Amynander cum mille Aetolis in finibus erat; ex composito quatuor simul locis praesidia Macedonum expulsa, literaeque in alias urbes passim dimissae, ut vindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi et restituerent in patrium ac legitimum regnum. Undique Macedones expelluntur. Theium oppidum, literis a Zenone praefecto praesidii interceptis, et arce ab regiis occupata, paucos dies obsidentibus restitit:

deinde id quoque traditum Amynandro est, et omnis Athamania in potestate erat, praeter Athenaeum castellum, finibus Macedoniae subiectum.

II. Philippus, audita defectione Athamaniae, cum sex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit. Ibi relicta maiore parte exercitus, (neque enim ad tanta itinera suffecissent) cum duobus millibus Athenaeum, quod unum a praesidio suo retentum fuerat, pervenit. Inde, proximis tentatis, quum facile animadvertisset, cetera hostilia esse, Gomphos regressus, omnibus copiis simul in Athamaniam rediit. Zenonem inde, cum mille peditibus praemissum, Ethopiam occupare iubet, opportune Argitheae imminentem: quem ubi teneri a suis locum vidit, ipse circa templum Iovis Acraei posuit castra. Ibi unum diem foeda tempestate retentus, postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes viae discurrentes. Ad quorum conspectum constitere prima signa, totoque agmine pavor et trepidatio erat: et pro se quisque, quidnam futurum esset, cogitare, si in valles subiectas rupibus agmen foret demissum. Haec tumultuatio regem, cupientem, si se sequerentur, raptim evadere angustias, revocare primos, et eadem, qua venerat, via referre coëgit signa. Athamanes primo ex intervallo quieti sequebantur: postquam Aetoli se coniunxerunt, hos, ut ab tergo agmini instarent, reliquerunt: ipsi a lateribus se circumfuderunt. Quidam, per notos calles breviore via praegressi, transitus insedere: tantumque tumultus Macedonibus est iniectum, ut fugae magis effusae, quam itineris ordinati modo, multis armis virisque relictis, flumen traiecerint. Hic finis sequendi fuit. Inde tuto Macedones Gomphos, et a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Aetolique Ethopiam, ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos, undique concurrerunt. Macedones, parum loco freti, ab Ethopia in altiorem deruptioremque undique tumulum concessere. Quo pluribus locis aditu invento, expulere eos Athamanes: dispersosque, et per invias atque ignotas rupes iter fugae non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt: multi pavore in derupta praecipitati, perpauci cum Zenone

ad regem evaserunt. Postea per inducias sepeliendi caesos potestas facta est.

III. Amynander, recuperato regno, legatos et Romam ad senatum, et ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho proelium morantes, misit. Pacem petebat, excusabatque sese, quod per Aetolos recuperasset paternum regnum. Philippum incusabat. Aetoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, et maioris partis voluntate in ius ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta, (nam fuerat quondam Aetolorum) eadem spe in Aperantiam transcenderunt. Ea quoque magna ex parte sine certamine in deditionem venit. Dolopes nunquam Aetolorum fuerant: Philippi erant. Hi primum ad arma concurrerunt: ceterum, postquam Amphilochos cum Aetolis esse, fugamque ex Athamania Philippi, et caedem praesidii eius accepere, et ipsi a Philippo ad Aetolos deficiunt. Quibus circumiectis gentibus iam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse, Aetolis fama affertur, Antiochum in Asia victum ab Romanis. Nec ita multo post legati ab Roma rediere sine spe pacis, Fulviumque consulem nuntiantes iam cum exercitu traiecisse. His territi, prius ab Rhodo et Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatium earum suae preces nuper repudiatae faciliorem aditum ad senatum haberent, principes gentis ad tentandum ultimam spem Romam miserunt: nihil, ne bellum haberent, prius, quam paene in conspectu hostis erat, praemeditati. Iam M. Fulvius, Apolloniam exercitu traiecto, cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi, quae tum contribuerat se Aetolis. *Sive ad tuendam eam venirent Aetoli, apertos circa campos ad dimicandum esse: sive detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. Nam et copiam in propinquo materiae ad aggeres excitandos et cetera opera esse: et Arachthum, navigabilem amnem, opportunum ad comportanda, quae usui sint, praeter ipsa moenia fluere; et aestatem aptam rei gerendae adesse.* His persuaserunt, ut per Epirum duceret.

IV. Consuli, ad Ambraciam advenienti, magni operis oppugnatio visa est. Ambracia tumulo aspero subiecta

est; Perranthem incolae vocant. Urbs, qua murus vergit in campos et flumen, occidentem; arx, quae imposita est tumulo, orientem spectat. Amnis Arachthus, ex Athamania fluens, cadit in sinum maris, ab nomine propinquae urbis Ambracium appellatum. Praeterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli; muro quoque firmo septa erat, patente in circuitu paullo amplius tria millia passuum. Fulvius bina a campo castra, modico inter se distantia intervallo, unum castellum loco edito contra arcem obiecit. Ea omnia vallo ac fossa ita iungere parat, ne exitus inclusis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam oppugnationis Ambraciae Stratum iam edicto Nicandri praetoris convenerant Aetoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam obsidionem venire in animo fuerat. Deinde, postquam urbem iam magna ex parte operibus septam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse, dividere copias placuit. Cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commissa inter se munimenta urbem intravit. Nicandro cum cetera manu primo Epirotarum castra nocte aggredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat: deinde, periculosum inceptum ratus, ne qua sentirent Romani, et regressus inde in tutum non esset, deterritus ab hoc consilio, ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

V. Consul, iam munimentis, quibus sepienda urbs erat, iam operibus, quae admovere muris parabat, perfectis, quinque simul locis moenia est aggressus. Tria paribus intervallis faciliore aditu a campo adversus Pyrrheum, quod vocant, admovit; unum e regione Aesculapii; unum adversus arcem. Arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo et ad speciem et ad ictus moenium, cum terribili sonitu editos, pavor ac trepidatio cepit. Deinde, ut praeter spem stare muros viderunt, collectis rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum stipitesve robustos incutiebant; falces, ancoris ferreis iniectis in interiorem partem muri trahentes asserem, praefringebant: ad hoc eruptionibus, et nocturnis in

custodias operum, et diurnis in stationes, ultro terrorem inferebant. In hoc statu res ad Ambraciam quum essent, iam Aetoli a populatione Acarnaniae Stratum redierant. Inde Nicander praetor, spem nactus solvendae incepto forti obsidionis, Nicodamum quendam cum Aetolis quingentis Ambraciam intromittit: noctem certam tempusque etiam noctis constituit, quo et illi ab urbe opera hostium, quae adversus Pyrrheum erant, aggrederentur, et ipse ad castra romana terrorem faceret; posse ratus, ancipiti tumultu et nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempesta nocte, quum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset, superato brachio in urbem penetrat; animique aliquantum ad omnia audenda et spei obsessis adiecit; et, simul constituta nox venit, ex composito repente opera est aggressus. Id inceptum conatu, quam effectu, gravius fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota est; seu metu deterrito praetore Aetolorum, seu quia potius visum est, Amphilochis opem ferre nuper receptis; quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilocosque recipiendos, summa vi oppugnabat.

VI. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera romana erant: quae omnia simul, sed nec apparatu, nec vi simili, Aetoli aggressi sunt. Alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque et malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, advenere. Multos primo impetu custodes oppresserunt. Deinde, postquam clamor tumultusque in castra est perlatus, datumque a consule signum, arma capiunt, et omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique gesta res est: a duobus irrito incepto, quum tentassent magis, quam inissent, certamen, Aetoli abscesserunt. Atrox pugna in unum inclinaverat locum. Ibi diversis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus pugnantes hortabantur, et prope certa fovebant spe, iam Nicandrum ex composito adfore, et terga hostium invasurum. Haec res aliquamdiu animos pugnantium sustinuit. Ceterum, postquam nullum ex composito signum a suis accipiebant, et crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare: postremo, re omissa, iam vix tuto receptu,

fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, et pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant, interfectis. Quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat, expugnari una utique parte opera cum magna caede hostium potuisse. Ambracienses, quique intus erant Aetoli, non ab eius solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tempus, velut proditi a suis, segniores ad pericula erant. Iam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed, dispositi per muros et turres, ex tuto pugnabant.

VII. Perseus, ubi adesse Aetolos audivit, omissa obsidione urbis, quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochiam excessit, atque in Macedoniam rediit. Et Aetolos inde avocavit populatio maritimae orae. Pleuratus, Illyriorum rex, cum sexaginta lembis corinthium sinum invectus, adiunctis Achaeorum, quae patris erant, navibus, maritima Aetoliae vastabat. Adversus quos mille Aetoli missi, quacumque se classis circumegerat per litorum anfractus, brevioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant: nec tamen penetrare in urbem poterant. Nam et pari celeritate novus pro diruto murus obiiciebatur, et armati, ruinis superstantes, instar munimenti erant. Itaque, quum aperta vi parum procederet consuli res, cuniculum occultum, vineis ante contecto loco, agere instituit. Et aliquamdiu, quum dies noctesque in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum, fefellere hostem. Cumulus repente terrae eminens index operis oppidanis fuit: pavidique, ne iam, subrutis muris, facta in urbem via esset, fossam intra murum e regione eius operis, quod vineis contectum erat, ducere instituunt. Cuius ubi ad tantam altitudinem, quantae esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, silentio facto, pluribus locis aure admota, sonitum fodientium captabant. Quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum viam. Nec fuit magni operis. Momento enim ad inane, suspenso furculis ab hostibus muro, pervenerunt. Ibi commissis operibus, quum e fossa in cuniculum pateret iter, primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi

erant, dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terra ediderunt pugnam. Segnior deinde ea facta est; intersepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis praetentis, nunc foribus raptim obiectis. Nova etiam haud magni operis adversus eos, qui in cuniculo erant, excogitata res est. Dolium a fundo pertusum, qua fistula modica inseri posset, et fistulam ferream operculumque dolii ferreum, et ipsum pluribus locis perforatum, fecerunt. Hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt. Per operculi foramina praelongae hastae, quas sarissas vocant, ad summovendos hostes eminebant. Scintillam levem ignis inditam plumae, folle fabrili ad caput fistulae imposito, flando accenderunt. Inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam foedo quodam nidore ex adusta pluma, quum totum cuniculum complesset, vix durare quisquam intus poterat.

VIII. Quum in hoc statu res ad Ambraciam esset, legati ab Aetolis Phaeneas et Damoteles, cum liberis mandatis, decreto gentis, ad consulem venerunt. Nam praetor eorum, quum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infestam oram navibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamque a Macedonibus vastari, nec Aetolos simul ad tria diversa bella occursantes sufficere, convocato concilio, aetolos principes, quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiae decurrerunt, *ut pax, si posset, aequis; si minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum. Antiocho terra marique superato, et prope extra orbem terrae ultra iuga Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phaeneas et Damoteles, quod e re Aetolorum, ut in tali casu, fideque sua esse censerent, agerent. Quod enim sibi consilium, aut cuius rei electionem a fortuna relictam?* Cum his mandatis legati missi orare consulem, *ut parceret urbi, misereretur gentis quondam sociae, nolle dicere iniuriis, miseriis certe coactae insanire. Non plus mali meritos Aetolos Antiochi bello, quam boni ante, quum adversus Philippum bellatum sit, fecisse. Nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice poenam iniungi debere.* Ad ea consul respondit: *Magis saepe, quam vere unquam, Aetolos pacem petere. Imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in*

bellum traxissent. Non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia cis Taurum montem, opimo regno, excessisse. Aetolos, nisi inermes, de pace agentes non auditurum se. Arma illis prius equosque omnes tradendos esse, deinde mille talentum argenti populo romano dandum: cuius summae dimidium praesens numeraretur, si pacem habere vellent. Ad ea adiecturum etiam in foedus esse, ut eosdem, quos populus romanus, amicos atque hostes habeant.

IX. Adversus quae legati, et quia gravia erant, et quia suorum animos indomitos ac mutabiles noverant, nullo reddito responso, domum regressi sunt, ut etiam atque etiam, quid agendum esset, re integra, praetorem et principes consulerent. Clamore et iurgio excepti, *quam diu rem traherent, qualemcumque pacem referre iussi?* quum redirent Ambraciam, Acarnanum insidiis prope viam positis, quibuscum bellum erat, circumventi, Thyrium custodiendi deducuntur. Haec mora iniecta est paci. Quum iam Atheniensium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud consulem essent; Amynander quoque, Athamanum rex, fide accepta, venerat in castra romana, magis pro Ambracia urbe, ubi maiorem partem temporis exsulaverat, quam pro Aetolis, sollicitus. Per hos certior factus consul de casu legatorum, adduci eos a Thyrio iussit. Quorum post adventum agi coeptum est de pace. Amynander, quod sui maximo operis erat, impigre agebat, ut Ambracienses compelleret ad deditionem. Id quum per colloquia principum, succedens murum, parum proficeret: postremo, consulis permissu ingressus urbem, partim consilio, partim precibus, evicit, ut permitterent se Romanis. Et Aetolos C. Valerius Laevini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, consulis frater, matre genitus eadem, egregie adiuvit. Ambracienses, prius pacti, ut Aetolorum auxiliares sine fraude emitterent, aperuerunt portas. Dein Aetoli, ut *quingenta Euboica darent talenta; ex quibus ducenta praesentia, trecenta per annos sex pensionibus aequis: captivos perfugasque redderent Romanis: urbem ne quam formulae sui iuris facerent, quae post id tempus, quo T. Quinctius traiecisset in Graeciam, aut vi capta ab Romanis esset,*

aut voluntate in amicitiam venisset: Cephallenia insula ut extra ius foederis esset. Haec quanquam spe ipsorum aliquanto leviora erant, petentibus Aetolis, ut ad concilium referrent, permissum est. Parva disceptatio de urbibus tenuit. Quae quum sui iuris aliquando fuissent, avelli velut a corpore suo aegre patiebantur. Ad unum tamen omnes accipi pacem iusserunt. Ambracienses coronam auream consuli centum et quinquaginta pondo dederunt: signa aenea marmoreaque et tabulae pictae, quibus ornatior Ambracia, quia regia ibi Pyrrhi fuerat, quam ceterae regionis eius urbes erant, sublata omnia avectaque. Nihil praeterea tactum violatumve.

X. Profectus ab Ambracia consul in mediterranea Aetoliae, ad Argos Amphilochium (viginti duo millia ab Ambracia abest) castra posuit. Eo tandem legati aetoli, mirante consule, quod morarentur, venerunt. Inde, postquam approbasse pacem concilium Aetolorum accepit, iussis proficisci Romam ad senatum, permissoque, ut et Rhodii, et Athenienses deprecatores irent, dato, qui simul cum iis proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephalleniam traiecit. Praeoccupatas aures animosque principum Romae criminibus Philippi invenerunt; qui, per legatos, per literas, Dolopas, Amphilochosque, et Athamaniam ereptas sibi querens, praesidiaque sua, postremo etiam filium Persea ex Amphilochis pulsum, averterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen et Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon, Icesiae filius, eloquentia etiam dicitur movisse, qui vulgata similitudine, mari tranquillo, quod ventis concitaretur, aequiparando multitudinem Aetolorum, usus, *quum in fide romanae societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos* aiebat: *postquam flare ab Asia Thoas et Dicaearchus, ab Europa Menestas et Damocritus coepissent; tum illam tempestatem coortam, quae ad Antiochum eos, sicuti in scopulum, intulisset.*

XI. Diu iactati Aetoli, tandem ut conditiones pacis convenirent, effecerunt. Fuerunt autem hae: *Imperium maiestatemque populi romani gens Aetolorum conservato sine dolo malo. Ne quem exercitum, qui adversus socios amicosque eorum ducetur, per fines suos transire sinito;*

neve ulla ope iuvato. Hostes eosdem habeto, quos populus romanus, armaque in eos ferto, bellumque pariter gerito. Perfugas, fugitivos, captivosque reddito Romanis sociisque; praeterquam si qui capti, quum domos redissent, iterum capti sunt; aut si qui eo tempore ex iis capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, quum intra praesidia romana Aetoli essent. Aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyraeorum magistratibus sine dolo malo tradantur: qui non comparebunt, quando quisque eorum primum inventus fuerit, reddantur. Obsides quadraginta arbitratu consulis romani dato, ne minores duodecim annorum, neu maiores quadraginta. Obses ne esto praetor, praefectus equitum, scriba publicus: neu quis, qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto. De pecuniae summa, quam penderent, pensionibusque eius, nihil ex eo, quod cum consule convenerat, mutatum. Pro argento si aurum dare mallent, darent, convenit; dum pro argenteis decem aureus unus valeret. *Quae urbes, qui agri, qui homines Aetolorum iuris aliquando fuerunt, qui eorum T. Quinctio, Cn. Domitio consulibus, postve eos consules, aut armis subacti, aut voluntate, in ditionem populi romani venerunt, ne quem eorum Aetoli recepisse velint. Oeniadae cum urbe agrisque Acarnanum sunto.* His legibus foedus ictum cum Aetolis est.

XII. Eadem non aestate solum, sed etiam iisdem prope diebus, quibus haec a M. Fulvio consule in Aetolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallograecia bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul venit, acceptisque copiis a L. Scipione, et exercitu lustrato, concionem apud milites habuit: qua, collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno proelio debellassent, adhortatus eos ad novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui et auxiliis Antiochum iuvissent, et adeo indomita haberent ingenia, ut nequidquam Antiochus emotus ultra iuga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum, de se quoque pauca, nec falsa, nec immodica, adiecit. Laeti milites cum frequenti assensu consulem audiverunt, partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes; rege superato, nullum momentum in solis per se Gallorum copiis fore. Eumenem haud in tempore

abesse (Romae tunc erat) credere consul, gnarum locorum hominumque, et cuius interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem eius arcessit a Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumque operam domum ad comparandum dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso consuli ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus ducentis, Athenaeo fratre iusso cum ceteris copiis subsequi, commendata iis custodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Consul, collaudato iuvene, cum omnibus copiis ad Maeandrum progressus, castra posuit, quia vado superari amnis non poterat, et contrahendae naves erant ad exercitum traiiciendum. Transgressi Maeandrum ad Hieran Comen pervenerunt.

XIII. Fanum ibi augustum Apollinis et oraculum: sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur. Hinc alteris castris ad Harpasum flumen ventum est: quo legati ab Alabandis venerunt, ut castellum, quod ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate, aut armis, cogeret iura antiqua pati. Eodem et Athenaeus, Eumenis et Attali frater, cum cretensi Leuso et Corrago macedone venit. Mille pedites mixtarum gentium et trecentos equites secum adduxerunt. Consul, tribuno militum misso cum modica manu, castellum vi captum Alabadensibus reddit. Ipse, nihil via digressus, ad Antiochiam super Maeandrum amnem posuit castra. Huius amnis fontes Celaenis oriuntur. Celaenae urbs caput quondam Phrygiae fuit. Migratum inde haud procul veteribus Celaenis, novaeque urbi Apameae nomen inditum ab Apama, sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis, haud procul a Maeandri fontibus oriens, in Maeandrum cadit: famaque ita tenet, Celaenis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse. Maeander, ex arce summa Celaenarum ortus, media urbe decurrens, per Caras primum, deinde Ionas, in sinum maris editur, qui inter Prienen et Miletum est. Ad Antiochiam in castra consulis Seleucus, Antiochi filius, ex foedere icto cum Scipione; ad frumentum exercitui dandum venit. Parva disceptatio de Attali auxiliaribus orta est; quod, romano tantum militi, pactum Antiochum, ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. Discussa ea quoque est

constantia consulis, qui dimisso tribuno edixit, ne romani milites acciperent, priusquam Attali auxilia accepissent. Inde ad Gordiutichos, quod vocant, processum est. Ex eo loco ad Tabas tertiis castris perventum. In finibus Pisidarum posita est urbs, in ea parte, quae vergit ad Pamphylium mare. Integris viribus regionis eius, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbavere: deinde, ut apparuit, nec numero se, nec virtute pares esse, in urbem compulsi, veniam erroris petebant, dedere urbem parati. Quinque et viginti talenta argenti, et decem millia medimnum tritici imperata. Ita in deditionem accepti.

XIV. Tertio inde die ad Chaum amnem perventum: inde profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum, imminens flumini Indo, ventum est; cui fecerat nomen Indus, ab elephanto doiectus. Haud procul a Cibyra aberant: nec legatio ulla a Moagete, tyranno civitatis eius, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. Ad tentandum eius animum C. Helvium, cum quatuor millibus peditum et quingentis equitibus, consul praemittit. Huic agmini, iam fines ingredienti, legati occurrerunt, nuntiantes, paratum esse tyrannum imperata facere. Orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque a populatione agri militem: et coronam auream quindecim talentum afferebant. Helvius, integros a populatione agros servaturum pollicitus, ire ad consulem legatos iussit. Quibus eadem referentibus, consul, *Neque Romani*, inquit, *bonae voluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus; et ipsum talem esse inter omnes constat, ut de poena eius magis, quam de amicitia, nobis cogitandum sit.* Perturbati hac voce legati nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet; veniendique ad eum potestatem tyranno, et copiam loquendi ac purgandi se, faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus venit; vestitus comitatusque vix ad privati modice locupletis habitum: et oratio fuit summissa et infracta, extenuantis opes suas, urbiumque suae ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo, praeter Cibyram, et Syleum, et Alimne quae appellatur. Ex his, ut se suosque spoliaret,

quinque et viginti talenta se confecturum, prope ut diffidens, pollicebatur. *Enimvero*, inquit consul, *ferri iam ludificatio ista non potest. Parum est, non erubuisse absentem, quum per legatos frustrareris nos: praesens quoque in eadem impudentia perstas. Quinque et viginti talenta tyrannidem tuam exhaurirent? Quingenta ergo talenta nisi triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe exspecta.* Hac denuntiatione conterritus, perstare tamen in pertinaci simulatione inopiae: et paullatim illiberali adiectione, nunc per cavillationem, nunc precibus et simulatis lacrymis, ad centum talenta est perductus. Adiecta decem millia medimnum frumenti. Haec omnia intra sex dies exacta.

XV. A Cibyra per agros Sindensium exercitus ductus, transgressusque Caularem amnem, posuit castra. Postero die est praeter Caralitin paludem agmen ductum. Ad Mandropolim manserunt. Inde progredientibus ad Lagon, proximam urbem, metu incolae fugerunt. Vacuum hominibus, et refertum rerum omnium copia, oppidum diripuerunt. Inde ad Lysis fluminis fontes, postero die ad Cobulatum amnem progressi. Termessenses eo tempore Isiondensium arcem, urbe capta, oppugnabant: inclusi, quum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad consulem, orantes opem, miserunt: *Cum coniugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies, aut ferro aut fame patiendam, exspectare.* Volenti consuli causa in Pamphyliam devertendi oblata est. Adveniens obsidione Isiondenses exemit. Termesso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis: item Aspendiis ceterisque Pamphyliae populis. Ex Pamphylia rediens ad fluvium Taurum primo die, postero ad Xylinen, quam vocant, Comen posuit castra. Profectus inde continentibus itineribus ad Cormasa urbem pervenit. Darsa proxima urbs erat: eam, metu incolarum desertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti praeter paludes legati ab Lysinoe, dedentes civitatem, venerunt. Inde in agrum sagalassenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum est. Colunt Pisidae, longe optimi bello regionis eius. Quum ea res animos facit, tum agri fecunditas, et multitudo hominum, et situs inter paucas munitae urbis. Consul,

quia nulla legatio ad finem praesto fuerat, praedatum in agros misit. Tum demum fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt. Legatis missis, pacti quinquaginta talentis, et viginti millibus medimnum tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. Progressus inde ad Obrimae fontes, ad vicum, quem Acaridos Comen vocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea postero die venit. Aegros inde et inutilia impedimenta quum Apameam dimisisset, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis, profectus eo die in metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiae processit. Inde Synnada venit, metu omnibus circa oppidis desertis. Quorum iam praeda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod vetus appellant, pervenit. Ad Anabura inde, et altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abbassum posuit castra. Ibi plures dies stativa habuit, quia perventum erat ad Tolistoboiorum fines.

XVI. Galli, magna hominum vis, seu inopia agri, seu praedae spe, nullam gentem, per quam ituri essent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt. Ibi seditio orta, et ad viginti millia hominum, cum Leonorio ac Lutario regulis, secessione facta a Brenno, in Thraciam iter averterunt. Ubi cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Byzantium quum pervenissent, aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis eius urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiam transeundi, audientes ex propinquo, quanta ubertas terrae eius esset, cepit: et, Lysimachia fraude capta, Chersonesoque omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. Ibi vero exiguo divisam freto cernentibus Asiam multo magis animi ad transeundum accensi; nuntiosque ad Antipatrum, praefectum eius orae, de transitu mittebant. Quae res quum lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus nova inter regulos orta seditio est. Leonorius retro, unde venerat, cum maiore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius Macedonibus, per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis, duas tectas naves et tres lembos adimit. His, alios atque alios dies noctesque transvehendo, intra paucos dies omnes copias traiecit. Haud ita multo post Leonorius,

adiuvante Nicomede Bithyniae rege, a Byzantio transmisit. Coëunt deinde in unum rursus Galli, et auxilia Nicomedi dant, adversus Ziboetam, partem tenentem Bithyniae, gerenti bellum. Atque eorum maxime opera devictus Ziboeta est, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. Non plus ex viginti millibus hominum, quam decem armata erant. Tamen tantum terroris omnibus, quae cis Taurum incolunt, gentibus iniecerunt, ut, quas adissent, quasque non adissent, pariter ultimae propinquis, imperio parerent. Postremo, quum tres essent gentes, Tolistoboii, Trocmi, Tectosagi, in tres partes, qua cuique populorum suorum vectigalis Asia esset, diviserunt. Trocmis Hellesponti ora data; Tolistoboii Aeolida atque Ioniam, Tectosagi mediterranea Asiae sortiti sunt. Et stipendium tota cis Taurum Asia exigebant. Sedem autem ipsi sibi circa Halyn flumen ceperunt: tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, ut Syriae quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis: audacique incepto, praeter omnium opinionem, adfuit fortuna, et signis collatis superior fuit. Non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio. Eaedem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. Tum quoque, pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent, romanum exercitum ad se non perventurum.

XVII. Cum hoc hoste, tam terribili omnibus regionis eius, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus est consul: *Non me praeterit, milites, omnium, quae Asiam colunt, gentium Gallos fama belli praestare. Inter mitissimum genus hominum ferox natio, pervagata bello prope orbem terrarum, sedem cepit. Procera corpora, promissae et rutilatae comae, vasta scuta, praelongi gladii: ad hoc cantus ineuntium proelium, et ululatus, et tripudia, et quatientium scuta in patrium quendam modum horrendus armorum crepitus: omnia de industria composita ad terrorem. Sed haec, quibus insolita atque insueta sunt, Graeci, et Phryges, et Cares timeant: Romanis, gallici tumultus assuetis, etiam vanitates*

notae sunt. Semel primo congressu ad Alliam eos olim fuderunt maiores nostri: ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in modum consternatos caedunt fugantque; et plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum, acti sunt. Iam usu hoc cognitum est, si primum impetum, quem fervido ingenio et caeca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore et lassitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles, ubi ira consedit, animos sol, pulvis, sitis, ut ferrum non admoveas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed vir unus cum viro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum gallicam rabiem vinceret romana virtus, docuerunt. Iam M. Manlius unus agmine scandentes in Capitolium Gallos detrusit. Et illis maioribus nostris cum haud dubiis Gallis in terra sua genitis res erat. Hi iam degeneres sunt; mixti, et Gallograeci vere, quod appellantur: sicut in frugibus pecudibusque, non tantum semina ad servandam indolem valent, quantum terrae proprietas coelique, sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Aegyptios degenerarunt. Massilia, inter Gallos sita, traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex spartana, dura illa et horrida, disciplina mansit? Generosius in sua quidquid sede gignitur; insitum alienae terrae, in id, quo alitur, natura vertente se, degenerat. Phrygas igitur gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores caedetis. Magis id vereor, ne parum inde gloriae, quam ne nimium belli sit. Attalus eos rex saepe fudit fugavitque. Nolite existimare, belluas tantum recens captas feritatem illam silvestrem primo servare, deinde, quum diu manibus humanis alantur, mitescere; in hominum feritate mulcenda non eandem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum avique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per asperrimam Illyrici oram; Paeoniam inde et Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus, emensi, has terras ceperunt. Duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quae copia rerum omnium saginaret. Uberrimo agro, mitissimo coelo, clementibus accolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis, mehercule, Martis viris,

cavenda ac fugienda quam primum amoenitas est Asiae. Tantum hae peregrinae voluptates ad exstinguendum vigorem animorum possunt; tantum contagio disciplinae morisque accolarum valet. Hoc tamen feliciter evenit, quod, sicut vim adversus vos nequaquam, ita famam apud Graecos parem illi antiquae obtinent, cum qua venerunt; bellique gloriam victores eandem inter socios habebitis, quam si servantes antiquum specimen animorum Gallos vicissetis.

XVIII. Concione dimissa, missisque ad Eposognatum legatis, qui unus ex regulis et in Eumenis amicitia manserat, et negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. Primo die ad Alandrum flumen, postero ad vicum, quem vocant Tyscon, ventum. Eo legati Oroandensium quum venissent, amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata; precantibusque, ut domum renuntiarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum: deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, et legati reguli orantes, ne Tectosagis bellum inferret: *ipsum in eam gentem iturum Eposognatum, persuasurumque, ut imperata faciant.* Data venia regulo, duci inde exercitus per Axylon, quam vocant, terram coeptus. Ab re nomen habet: non ligni modo quidquam, sed ne spinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis. Fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum, Gallograeciae castellum, castra habentibus Romanis apparuere cum magno tumultu hostium equites. Nec turbarunt tantum stationes romanas, repente invecti; sed quosdam etiam occiderunt. Qui tumultus quum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus romanus fudit fugavitque Gallos, et aliquot fugientes occidit. Inde consul, ut qui iam ad hostes perventum cerneret, explorato deinde et cum cura coacto agmine procedebat: et continentibus itineribus quum ad Sangarium flumen pervenisset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius, ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Tymbreti fluvio. Inde maior iam geminatis aquis per Bithyniam fertur, et in Propontidem sese effundit; non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piscium accolis ingentem vim praebet. Transgressis ponte perfecto

flumen, praeter ripam euntibus Galli Matris Magnae a Pessinunte occurrere cum insignibus suis, vaticinantes fanatico carmine, deam Romanis viam belli et victoriam dare, imperiumque eius regionis. Accipere se omen quum dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. Postero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum est, sed plus, quam mediterraneum, celebre et frequens emporium. Tria maria pari ferme distantia intervallo habet, Hellespontum, ad Sinopen, et alterius orae litora, qua Cilices maritimi colunt. Multarum magnarumque praeterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere. Id tum desertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium, invenerunt. Ibi stativa habentibus legati ab Eposognato venerunt, nuntiantes, *Profectum eum ad regulos Gallorum nihil aequi impetrasse. Ex campestribus vicis agrisque frequentes demigrare, et cum coniugibus ac liberis, quae ferre atque agere possint, prae se agentes portantesque Olympum montem petere, ut inde armis locorumque situ sese tueantur.*

XIX. Certiora postea Oroandensium legati attulerunt: *Tolistoboiorum civitatem Olympum montem cepisse; diversos Tectosagos alium montem, qui Magaba dicatur, petisse. Trocmos, coniugibus ac liberis apud Tectosagos depositis, armatorum agmine Tolistoboiis statuisse auxilium ferre.* Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon, et Combolomarus, et Gaulotus. Iis haec maxime belli ratio sumendi fuerat, quod, quum montes editissimos eius regionis tenerent, convectis omnibus, quae ad usum quamvis longi temporis sufficerent, taedio se fatigaturos hostem censebant. *Nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos: et, si conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari posse: nec quietos, in radicibus gelidorum montium sedentes, frigus aut inopiam laturos.* Et quum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque et alia munimenta verticibus iis, quos insederant, circumiecere. Minima apparatus missilium telorum cura fuit, quod saxa affatim praebituram asperitatem ipsam locorum credebant.

XX. Consul, quia non cominus pugnam, sed procul

locis oppugnandis, futuram praeceperat animo, ingenter vim pilorum, velitarium hastarum, sagittarum, glan disque et modicorum, qui funda mitti possent, lapidui paraverat: instructusque missilium apparatu ad Olympui montem ducit, et a quinque ferme millibus locat castr: Postero die cum quadringentis equitibus et Attalo pr gressum eum, ad naturam montis situmque gallicorui castrorum visendum, equites hostium, duplex numeru effusi e castris in fugam averterunt. Occisi quoque pau fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus a loca exploranda profectus, quia nemo hostium ext munimenta processit, tuto circumvectus montem, ar madvertit, meridiana regione terrenos et placide accliv ad quendam finem colles esse, ad septentrionem ardu et rectas prope rupes; atque, omnibus ferme aliis invi itinera tria esse: unum medio monte, qua terrena erar duo difficilia ab hiberno solis ortu, et ab aestivo occas Haec contemplatus, eo die sub ipsis radicibus posı castra. Postero die, sacrificio facto, quum primis host litasset, trifariam exercitum divisum ducere ad hoste pergit. Ipse cum maxima parte copiarum, qua aequ simum aditum praebebat mons, ascendit. L. Manlii fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur, et tu possit, subire iubet: si qua periculosa et praerupta c currant, non pugnare cum iniquitate locorum, neq inexsuperabilibus vim afferre; sed obliquo monte ad declinare, et suo agmini coniungi. C. Helvium cum ter parte circumire sensim per infima montis, deinde aestivo occasu erigere agmen. Et Attali auxilia trifari aequo numero divisit: secum esse ipsum iuvenem iuss equitatum cum elephantis in proxima tumulis plan reliquit. Edictum praefectis, ut intenti, quid ubi geratur, animadvertant; opemque ferre, quo postul res, properent.

XXI. Galli, ab duobus lateribus satis fidentes in esse, ab ea parte, quae in meridiem vergeret, ut ar clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum tumulum, imminentem viae minus mille passuum a cas occupandum mittunt; eo se rati velut castello iter pedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt sese

pugnam. Ante signa modico intervallo velites eunt, et ab Attalo cretenses sagittarii, et funditores, et Tralli, et Thraces: signa peditum, ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita prae se habentium scuta, ut missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Missilibus ex intervallo loci proelium commissum est, primo par, Gallos loco adiuvante, Romanos varietate et copia telorum. Procedente certamine, nihil iam aequi erat. Scuta longa, ceterum ad amplitudinem corporum parum lata, et ea ipsa plana, male tegebant Gallos. Nec iam tela alia habebant, praeter gladios: quorum, quum manum hostis non consereret, nullus usus erat. Saxis, nec modicis, ut quae non praeparassent, sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, ut insueti, nec arte nec viribus adiuvantes ictum, utebantur. Sagittis, glande, iaculis incauti ab omni parte configebantur: nec, quid agerent, ira et pavore obcaecatis animis, cernebant: et erant deprehensi genere pugnae, in quod minime apti sunt. Nam quemadmodum cominus, ubi in vicem pati et inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum; ita, ubi ex occulto et procul levibus telis vulnerantur, nec, quo ruant caeco impetu, habent, velut ferae transfixae in suos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, et sunt fusa et candida corpora, ut quae nunquam, nisi in pugna, nudentur: ita et plus sanguinis e multa carne fundebatur, et foediores patebant plagae, et candor corporum magis sanguine atro maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur: interdum insecta cute, ubi latior, quam altior, plaga est, etiam gloriosius se pugnare putant. Iidem, quum aculeus sagittae aut glandis, abditae introrsus, tenui vulnere in speciem urit, et scrutantes, qua evellant, telum non sequitur; tum, in rabiem et pudorem tam parvae perimentis pestis versi, prosternunt corpora humi, sicut passim procumberent. Alii, ruentes in hostem, undique configebantur: et, quum cominus venerant, gladiis a velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet, et in dextra hastas, quibus eminus utitur. Gladio hispaniensi est cinctus: quod si pede collato pugnandum est, translatis in laevam hastis, stringit gladium. Pauci supererant

iam Gallorum. Qui, postquam ab levi armatura superat se viderunt; et instare legionum signa, effusa fuga cast repetunt, pavoris et tumultus iam plena: ut ubi femin puerique, et alia imbellis turba permixta esset. Roman victores deserti fuga hostium acceperunt tumuli.

XXII. Sub idem tempus L. Manlius et C. Helvius, quu quoad viam colles obliqui dederunt, ascendissent, po quam ad invia ventum est, flexere iter in partem mont quae una habebat iter; et sequi consulis agmen, modi uterque intervallo, velut ex composito, coeperunt: qu primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa co pulsi. Subsidia enim in talibus iniquitatibus locor maximo saepe usui fuerunt: ut, primis forte deturba secundi et tegant pulsos, et integri pugnam excipia Consul, postquam ad tumulos, ab levi armatura capt prima signa legionum pervenerunt, respirare et conqu scere paullisper militem iubet; simul strata per tumu corpora Gallorum ostentat: et, *quum levis armatura t proelium ediderit, quid ab legionibus, quid ab iustis arn quid ab animis fortissimorum militum exspectari? Cas illis capienda esse, in quae compulsus ab levi armat hostis trepidet.* Praecedere tamen iubet levem armatura quae, quum staret agmen, colligendis per tumulos te ut missilia sufficerent, haud segne id ipsum tempus c sumpserat. Iam castris appropinquabant: et Galli, parum se munimenta sua tegerent, armati pro v constiterant. Obruti deinde omni genere telorum, qu quo plures ac densiores erant, eo minus vani quidqu intercideret teli, intra vallum momento temporis co pelluntur, stationibus tantum firmis ad ipsos aditus p tarum relictis. In multitudinem, compulsam in cast vis ingens missilium telorum coniiciebatur: et, vulne multos, clamor, permixtus mulierum atque pueror ploratibus, significabat. In eos, qui portas stationi suis clauserant, legionum antesignani pila coniecer Hi vero non vulnerabantur, sed, transverberatis sc plerique inter se conserti haerebant: nec diutius impe Romanorum sustinuerunt.

XXIII. Patentibus iam portis, priusquam irrumpe victores, fuga e castris Gallorum in omnes partes f

est. Ruunt caeci per vias, per invia: nulla praecipitia saxa, nullae rupes obstant: nihil praeter hostem metuunt. Itaque plerique praecipites per vastam altitudinem prolapsi aut debilitati exanimantur. Consul, castris captis, direptione praedaque abstinet militem: sequi pro se quemque, et instare, et perculsis pavorem addere iubet. Supervenit et alterum cum L. Manlio agmen; nec eos castra intrare sinit. Protinus ad persequendos hostes mittit: et ipse paullo post, tradita captivorum custodia tribunis militum, sequitur; debellatum ratus, si in illo pavore quam plurimi caesi forent, aut capti. Egresso consule, C. Helvius cum tertio agmine advenit: nec continere suos a direptione castrorum valuit: praedaque eorum, iniquissima sorte, qui pugnae non interfuerant, facta est. Equites diu, ignari et pugnae et victoriae suorum, steterunt. Deinde et ipsi, quantum equis subire poterant, sparsos fuga Gallos circa radices montis consectati cecidere, aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late per omnes anfractus montium fugaque et caedes fuit: et magna pars rupibus inviis in profundae altitudinis convalles delapsa est; pars in silvis vepribusque occisa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte scribit, ad quadraginta millia hominum caesa, auctor est: Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo esse solet, non plus decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia quadraginta explevit, quia omnis generis aetatisque turbam secum traxerant, demigrantium magis, quam in bellum euntium, modo. Consul, armis hostium in uno concrematis cumulo, ceteram praedam conferre omnes iussit: et aut vendidit, quod eius in publicum redigendum erat: aut cum cura, ut quam aequissima esset, per milites divisit. Laudati quoque pro concione omnes sunt, donatique pro merito quisque: ante omnes Attalus, summo ceterorum assensu. Nam singularis eius iuvenis quum virtus et industria in omnibus laboribus periculisque, tum modestia etiam fuerat.

XXIV. Supererat bellum integrum cum Tectosagis. Ad eos profectus consul, tertiis castris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit, unde hostes paullo plus

decem millia aberant. Ubi quum stativa essent, facin memorabile a captiva factum est. Ortiagontis reguli ux forma eximia custodiebatur inter plures captivos, (custodiae centurio praeerat, et libidinis et avaritiae mi taris. Is primo eius animum tentavit. Quem quum abhc rentem a voluntario videret stupro, corpori, quod servu fortuna erat, vim fecit. Deinde, ad leniendam indigi tatem iniuriae, spem reditus ad suos mulieri facit; ne eam quidem, ut amans, gratuitam. Certo auri ponde pactus, ne quem conscium suorum haberet, ipsi permitt ut, quem vellet, unum ex captivis nuntium ad suos m teret. Locum prope flumen constituit; quo duo, ne plı necessarii captivae cum auro venirent nocte insequer ad eam accipiendam. Forte ipsius mulieris servus int captivos eiusdem custodiae erat. Hunc nuntium prim tenebris extra stationes centurio educit. Nocte insequer et duo necessarii mulieris ad constitutum locum, et ce turio cum captiva venit. Ubi quum aurum ostenderer quod summam talenti attici (tanti enim pepigerat) e: pleret; mulier lingua sua, *stringerent ferrum, et centurione pensantem aurum occiderent*, imperavit. Iugulati praecisu caput ipsa involutum veste ferens, ad virum Ortiagonter qui ab Olympo domum refugerat, pervenit. Quem priu quam complecteretur, caput centurionis ante pedes ei abiecit: mirantique, cuiusnam id caput hominis, aut quo id facinus haudquaquam muliebre esset, et iniuriam co poris, et ultionem violatae per vim pudicitiae confes: viro est: aliaque, ut traditur, sanctitate et gravitate vit huius matronalis facinoris decus ad ultimum conservav

XXV. Ad Ancyram in stativa Tectosagum oratores a consulem venerunt, petentes, ne ante ab Ancyra cast moveret, quam collocutus cum suis regibus esset: null conditiones pacis iis non bello fore potiores. Tempus posterum diem constituitur, locusque qui maxime medi inter castra Gallorum et Ancyram est visus. Quo quu consul ad tempus cum praesidio quingentorum equitu venisset, nec ullo Gallorum ibi viso, regressus in cast esset, oratores iidem redeunt, excusantes, religione o iecta venire reges non posse: principes gentis, per qu aeque res transigi posset, venturos. Consul se quoq

Attalum missurum dixit. Ad hoc colloquium utrimque ventum est. Trecentos equites Attalus praesidii causa quum adduxisset, iactae sunt pacis conditiones. Finis rei quia absentibus ducibus imponi non poterat, convenit, uti consul regesque eo loco postero die congrederentur. Frustratio Gallorum eo spectabat, primum ut tererent tempus, donec res suas, quibus periclitari nolebant, cum coniugibus ac liberis trans Halyn flumen traiicerent: deinde quod ipsi consuli, parum cauto adversus colloquii fraudem, insidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciae expertae delegerunt equites. Et successisset fraudi, ni pro iure gentium, cuius violandi consilium initum erat, stetisset fortuna. Pabulatores lignatoresque romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti sunt; tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis praesidium et ipsum pro statione habituri erant, hosti oppositum. Suam tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitum posuerunt. Consul, affirmante Attalo, venturos reges, et transigi rem posse, profectus e castris, quum eodem, quo antea, praesidio equitum quinque millia fere processisset, nec multum a constituto loco abesset, repente concitatis equis cum impetu hostili videt Gallos venientes. Constituit agmen, et expedire tela animosque equitibus iussis primo constanter initium pugnae accepit, nec cessit: dein, quum praegravaret multitudo, cedere sensim, nihil confusis turmarum ordinibus, coepit: postremo, quum iam plus in mora periculi, quam in ordinibus conservandis praesidii esset, omnes passim in fugam effusi sunt. Tum vero instare dissipatis Galli, et caedere: magnaque pars oppressa foret, ni statio pabulatorum, sexcenti equites, occurrissent. Ii, procul clamore pavido suorum exaudito, quum tela equosque expedissent, integri profligatam pugnam acceperunt. Itaque versa extemplo fortuna est, versus in victores a victis terror: et primo impetu fusi Galli sunt, et ex agris concurrebant pabulatores, et undique obvius hostis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. Pauci ergo effugerunt: captus est nemo: maior multo pars per fidem violati colloquii poenas morte luerunt. Romani,

ardentibus ira animis, postero die omnibus copiis a hostem perveniunt.

XXVI. Biduum natura montis per se ipsum explorand ne quid ignoti esset, absumpsit consul. Tertio die, quu auspicio operam dedisset, deinde immolasset, in quatu partes divisas copias educit: duas ut medio monte ducere duas ab lateribus ut adversus cornua Gallorum erigere Hostium quod roboris erat, Tectosagi et Trocmi media tenebant aciem, millia hominum quinquaginta: equitatur quia equorum nullus inter inaequales rupes usus erat ad pedes deductum, decem millia hominum, ab dext locaverunt cornu. Ariarathis Cappadoces et Morzi aux liares in laevo quatuor ferme millium numerum explebar Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie loca levi armatura, telorum omnis generis ut aeque magı vis ad manum esset, curavit. Ubi appropinquarunt, omn eadem utrimque, quae fuerant in priore proelio, era praeter animos, et victoribus ab re secunda auctos, hostibus fractos: quia, etsi non ipsi victi erant, su. gentis hominum cladem pro sua ducebant. Itaque a parib initiis coepta res eundem exitum habuit. Velut nub levium telorum coniecta obruit aciem Gallorum: nec a procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudare undique corpus ad ictus, audebant: et stantes, quo de siores erant, hoc plura, velut destinatum petentibus vulnera accipiebant. Consul, iam per se turbatis si l gionum signa ostendisset, versuros extemplo in fuga omnes ratus, receptis inter ordines velitibus et alia turl auxiliorum, aciem promovit.

XXVII. Galli, et memoria Tolistoboiorum cladis terri et inhaerentia corporibus gerentes tela, fessique et stan et vulneribus, ne primum quidem impetum et clamore Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinavit; sed par intra munimenta sese recepere: pars maior, dextra la vaque praelati, qua quemque impetus tulit, fugeru: Victores, usque ad castra secuti, ceciderunt terga: dein in castris cupiditate praedae haeserunt, nec sequebat quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia seri ad eos perventum est. Ceterum ne primum quidem co iectum telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in cas

ab direptione abstrahere non poterat, eos, qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos hostes misit. Per aliquantum spatium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn traiecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hostium castris mansit; ceteros in sua castra consul reduxit. Postero die captivos praedamque recensuit: quae tanta fuit, quantam avidissima rapiendi gens, quum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coacervare potuit. Galli, ex dissipata passim fuga in unum locum congregati, magna pars saucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum venire iussit. Ipse, (iam enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hiberna maritimae orae reduxit.

XXVIII. Dum haec in Asia geruntur, in ceteris provinciis tranquillae res fuerunt. Censores Romae T. Quinctius Flamininus et M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt. Princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus: quatuor soli praeteriti sunt, nemo curuli usus honore. Et in equitatu recensendo mitis admodum censura fuit. Substructionem super Aequimaelium in Capitolio, et viam silice sternendam a porta Capena ad Martis locaverunt. Campani, ubi censerentur, senatum consuluerunt: decretum, uti Romae censerentur. Aquae ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio consule bello in Asia cum Gallis perfecto, alter consul M. Fulvius, perdomitis Aetolis, quum traiecisset in Cephalleniam, circa civitates insulae misit percunctatum, utrum se dedere Romanis, an belli fortunam experiri, mallent? Metus ad omnes valuit, ne deditionem recusarent. Obsides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Nesiotae, Cranii, Palenses et Samaei dederunt. Insperata pax Cephalleniae affulserat; quum repente una civitas, incertum quam ob causam, Samaei desciverunt. Quia opportuno loco urbs posita esset, timuisse se aiebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. Ceterum ipsine sibi eum finxerint metum, et timore vano quietem exuerint, an iactata

sermonibus res apud Romanos perlata ad eos sit, ni comperti est: nisi quod, datis iam obsidibus, repe portas clauserunt; et ne suorum quidem precibus (n serat enim sub muros consul ad tentandam misericordi parentum populariumque) desistere ab incepto volueru Oppugnari deinde, postquam nihil pacati respondebat coepta urbs est. Apparatum omnem tormentorum mac narumque transvectum ab Ambraciae oppugnatione h bebat: et opera, quae facienda erant, impigre milit perfecerunt. Duobus igitur locis admoti arietes quatieba muros.

XXIX. Nec ab Samaeis quidquam, quo aut oper aut hostis arceri posset, praetermissum est. Duabus tam maxime resistebant rebus: una, interiorem semper iux validum pro diruto novum obstruentes murum; alter eruptionibus subitis, nunc in opera hostium, nunc stationes: et plerumque iis proeliis superiores erant. U ad coërcendos inventa haud magna memoratu res e Centum funditores ab Aegio et Patris et Dymis acci A pueris ii, more quodam gentis, saxis globosis, quib ferme arenae immixtis strata litora sunt, funda ma apertum incessentes, exercebantur. Itaque longius ce tiusque et validiore ictu, quam Baliaris funditor, eo te usi sunt. Et est non simplicis habenae, ut Baliarica ali rumque gentium funda: sed triplex scutale, crebris sutur duratum, ne fluxa habena volutetur in iactu glans; se librata quum sederit, velut nervo missa excutiatur. C ronas modici circuli magno ex intervallo loci assueti tra cere, non capita solum hostium vulnerabant, sed que locum destinassent oris. Eae fundae Samaeos cohibu runt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent adeo ut precarentur ex muris Achaeos, ut parumper a scederent; et se, cum romanis stationibus pugnantes quiete spectarent. Quatuor menses obsidionem Same su tinuit. Quum ex paucis quotidie aliqui eorum caderen aut vulnerarentur, et, qui superarent, fessi et corp ribus et animis essent; Romani nocte per arcem, qua Cyatidem vocant, (nam urbs, in mare devexa, in occide tem vergit) muro superato, in forum pervenerunt. Samae postquam captam urbis partem ab hostibus senserunt

cum coniugibus ac liberis in maiorem refugerunt arcem. Inde postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes venierunt.

XXX. Consul, compositis rebus Cephalleniae, praesidio Samae imposito, in Peloponnesum, iam diu arcessentibus Aegiensibus maxime ac Lacedaemoniis, traiecit. Aegium, a principio achaici concilii, semper conventus gentis indicti sunt; seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. Hunc morem Philopoemen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus, quae achaici concilii essent, in vicem conventus agerentur. Et sub adventum consulis, damiurgis civitatium, qui summus est magistratus, Aegium evocantibus, Philopoemen (praetor tum erat) Argos conventum edixit. Quo quum appareret omnes fere conventuros, consul quoque, quanquam Aegiensium favebat causae, Argos venit: ubi quum disceptatio fuisset, et rem inclinatam cerneret, incepto destitit. Lacedaemonii deinde eum in sua certamina averterunt. Sollicitam eam civitatem exsules maxime habebant: quorum magna pars in maritimis laconicae orae castellis, quae omnis adempta erat, habitabant. Id aegre patientes Lacedaemonii, ut aliqua liberum ad mare haberent aditum, si quando Romam aliove quo mitterent legatos, simulque ut emporium et receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset, nocte adorti vicum maritimum, nomine Lan, improviso occupavere. Vicani, quique ibi exsules habitabant, primo inopinata re territi sunt: deinde, sub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedaemonios. Terror tamen omnem maritimam oram pervasit: legatosque communiter, et castella omnia vicique, et exsules, quibus ibi domicilia erant, ad Achaeos miserunt.

XXXI. Philopoemen praetor, iam inde ab initio exsulum causae et amicus, et auctor semper Achaeis minuendi opes et auctoritatem Lacedaemoniorum, concilium querentibus dedit: decretumque, eo referente, factum est, *Quum in fidem Achaeorum tutelamque T. Quinctius et Romani laconicae orae castella et vicos tradidissent, et, quum abstinere his ex foedere Lacedaemonii deberent, Las vicus oppugnatus esset, caedesque ibi facta; qui eius rei auctores*

affinesque essent, nisi dederentur Achaeis, violatum vide foedus. Ad exposcendos eos legati extemplo Lacedaemonem missi sunt. Id imperium adeo superbum et indignum Lacedaemoniis visum est, ut, si antiqua civitat fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi fuerin Maxime autem consternavit eos metus, si semel prim imperiis obediendo iugum accepissent, ne, id quod ia diu moliretur, Philopoemen exsulibus Lacedaemone traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua consiliorum aliqua societas Philopoemei atque exsulibus erat, interfectis, decreverunt, renuntiandam societatem Achaeis, legatosque extemplo Cephaleniam mittendos, qui consuli M. Fulvio, quique Roman Lacedaemonem dederent; orarentque eum, ut venir in Peloponnesum ad urbem Lacedaemonem in fidem ditionemque populi romani accipiendam.

XXXII. Id ubi legati ad Achaeos retulerunt, omniu civitatium, quae eius concilii erant, consensu bellu Lacedaemoniis indictum est. Ne extemplo gereretur, hien impediit. Incursionibus tamen parvis, latrocinii mag quam belli modo, non terra tantum, sed etiam navibı a mari fines eorum vastati. Hic tumultus consulem i Peloponnesum adduxit; iussuque eius Elin concilio ir dicto, Lacedaemonii ad disceptandum acciti. Magna i non disceptatio modo, sed etiam altercatio fuit. Cui consu quum alia, satis ambitiose partem utramque fovendo incerta respondisset, una denuntiatione, ut bello abst nerent, donec Romam legatos ad senatum misissent finem imposuit. Utrimque legatio missa Romam est. E sules quoque Lacedaemoniorum suam causam legationen que Achaeis iniunxerunt. Diophanes et Lycortas, meg lopolitani ambo, principes legationis Achaeorum fuerun qui, dissidentes in republica, tum quoque minime int se convenientes orationes habuerunt. Diophanes senat disceptationem omnium rerum permittebat: eos optin controversias inter Achaeos ac Lacedaemonios finitur esse. Lycortas ex praeceptis Philopoemenis postulaba ut Achaeis ex foedere ac legibus suis, quae decresser agere liceret: libertatemque sibi illibatam, cuius ip auctores essent, praestarent. Magnae auctoritatis apı

Romanos tum gens Achaeorum erat: novari tamen nihil de Lacedaemoniis placebat. Ceterum responsum ita perplexum fuit, ut et Achaei sibi de Lacedaemone permissum acciperent, et Lacedaemonii non omnia concessa iis interpretarentur. Hac potestate immodice Achaei ac superbe usi sunt.

XXXIII. Philopoemeni continuatur magistratus; qui veris initio, exercitu indicto, castra in finibus Lacedaemoniorum posuit. Legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, et civitatem in pace futuram, si id fecissent, pollicens, et illos nihil indicta causa passuros. Silentium prae metu ceterorum fuit. Quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt; fide accepta ab legatis, vim abfuturam, donec causam dixissent. Ierunt alii etiam illustres viri, et advocati privatis, et quia pertinere causam eorum ad rempublicam censebant. Nunquam alias exsules Lacedaemoniorum Achaei secum adduxerant in fines, quia nihil aeque alienaturum animos civitatis videbatur. Tunc exercitus totius prope antesignani exsules erant. Ii venientibus Lacedaemoniis ad portam castrorum agmine facto occurrerunt; et primo lacessere iurgiis: deinde altercatione orta, quum accenderentur irae, ferocissimi exsulum impetum in Lacedaemonios fecerunt. Quum illi deos et fidem legatorum testarentur, et legati et praetor summoveret turbas, et protegeret Lacedaemonios, vinculaque iam quosdam iniicientes arceret, crescebat tumultu concitato turba. Et Achaei ad spectaculum primo concurrebant: deinde vociferantibus exsulibus, quae passi forent, et orantibus opem, affirmantibusque simul, *Nunquam talem occasionem habituros, si eam praetermisissent: foedus, quod in Capitolio, quod Olympiae, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritum per illos esse: priusquam alio de integro foedere obligarentur, noxios puniendos esse;* accensa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui, ut ferirent, inclamavit, saxa coniecit: atque ita septendecim, quibus vincula per tumultum iniecta erant, interfecti sunt: sexaginta tres postero die comprehensi, a quibus praetor vim arcuerat, non quia salvos vellet, sed quia perire causa indicta nolebat, obiecti multitudini iratae, quum aversis auribus pauca

locuti essent, damnati omnes, et traditi sunt ad supplicium.

XXXIV. Hoc metu iniecto, Lacedaemoniis imperatum primum, ut muros diruerent: deinde, ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra laconica excederent: tum, uti, quae servitia tyranni liberassent, (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent; qui ibi mansissent, eos prehendendi, vendendi abducendi Achaeis ius esset. Lycurgi leges moresque abrogarent: Achaeorum assuescerent legibus institutisque ita unius eos corporis fore, et de omnibus rebus faciliu consensuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muro diruerent: nec aegrius passi sunt, quam exsules reduci Decretum Tegeae in concilio communi Achaeorum d restituendis iis factum est: et, mentione illata, externo auxiliares dimissos, et Lacedaemoniis adscriptos (ita enin vocabant, qui a tyrannis liberati erant) urbe excessisse in agros dilapsos; priusquam dimitteretur exercitus, ir praetorem cum expeditis, et comprehendere id genu hominum, et vendere iure praedae placuit. Multi com prehensi venierunt. Porticus ex ea pecunia Megalopo permissu Achaeorum refecta est, quam Lacedaemon diruerant. Et ager belbinates, quem iniuria tyrani Lacedaemoniorum possederant, restitutus eidem civitat ex decreto vetere Achaeorum, quod factum erat, Ph lippo Amyntae filio regnante. Per haec velut enerva civitas Lacedaemoniorum diu Achaeis obnoxia fuit. Null tamen res tanto erat damno, quam disciplina Lycurgi cui per septingentos annos assueverant, sublata.

XXXV. A concilio, ubi apud consulem inter Achae Lacedaemoniosque disceptatum est, M. Fulvius, quia ia in exitu annus erat, comitiorum causa profectus Romar creavit consules M. Valerium Messallam et C. Liviu Salinatorem, quum M. Aemilium Lepidum inimicum, quoque anno petentem, deiecisset. Praetores inde cre Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Ste tinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manli Acidinus. Comitiis perfectis, consulem M. Fulvium provinciam ad exercitum redire placuit; eique et c legae Cn. Manlio imperium in annum prorogatum e

Eo anno in aedem Herculis signum dei ipsius ex decemvirorum responso, et seiuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi. Consulem dedisse inscriptum est. Et duodecim clypea aurata ab aedilibus curulibus, P. Claudio Pulchro et Ser. Sulpicio Galba, sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt. Et aedilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato, (nam separatim accusaverant) posuit. Collega eius A. Caecilius neminem condemnavit. Ludi romani ter, plebeii quinquies toti instaurati. M. Valerius Messalla inde et C. Livius Salinator consulatum Idibus Martiis quum inissent, de republica deque provinciis et exercitibus senatum consuluerunt. De Aetolia et Asia nihil mutatum est. Consulibus, alteri Pisae cum Liguribus, alteri Gallia provincia decreta est. Comparare inter se, aut sortiri iussi, et novos exercitus, binas legiones scribere, et ut sociis latini nominis quina dena millia peditum imperarent, et mille et ducentos equites. Messallae Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Praetores inde sortiti sunt. M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina iurisdictio evenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus.

XXXVI. De exercitibus ita placuit: e Gallia legiones, quae sub C. Laelio fuerant, ad M. Tuccium propraetorem in Bruttios traduci: et, qui in Sicilia esset, dimitti exercitum: et classem, quae ibi esset, Romam reducere M. Sempronium propraetorem. Hispaniis legiones singulae, quae tum in iis provinciis erant, decretae: et ut terna millia peditum, ducenos equites ambo praetores in supplementum sociis imperarent, secumque transportarent. Priusquam in provincias novi magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme et quartam tenebrae obortae fuerant. Et novendiale sacrificium indictum est, quod in Aventino lapidibus pluisset. Campani, quum eos ex senatusconsulto, quod factum erat priore anno, censores Romae censeri coëgissent, (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, ut sibi cives romanas ducere uxores liceret;

et, si qui prius duxissent, ut habere eas, et ante eam diem nati, uti iusti sibi liberi heredesque essent. Utraque res impetrata. De Formianis Fundanisque municipibus et Arpinatibus C. Valerius Tappo tribunus plebis promulgavit, uti iis suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerant civitatem) esset. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, quum intercederent, edocti, populi esse, non senatus ius, suffragium, quibus velit, impartiri, destiterunt incepto. Rogatio perlata est, ut in Aemilia tribu Formiani et Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent. Atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quinctio, lustrum condidit. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia trecenta decem et octo. Lustro perfecto, consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Hieme ea, qua haec Romae gesta sunt, ad Cn. Manlium, consulem primum, deinde pro consule, hibernantem in Asia, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibusque, quae cis Taurum montem incolunt, conveniebant: et ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit, quam de Gallis; ita laetior sociis erat de Gallis, quam de Antiocho. Tolerabilior regia servitus fuerat, quam feritas immanium barbarorum, incertusque in dies terror, quo velut tempestas eos populantes inferret. Itaque, ut quibus libertas, Antiocho pulso, pax, Gallis domitis, data esset, non gratulatum modo venerant, sed coronas etiam aureas, pro suis quaeque facultatibus, attulerant. Et ab Antiocho legati, et ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur, et ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum iuvisset. Huic sexcenta talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum, quum Eumenes rex venisset, tum daturum iis leges. Civitatium legationes cum benignis responsis, laetiores etiam quam venerant, dimissae. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione foedere iussi advehere; eo se cum exercitu venturum. Principio deinde veris, lustrato exercitu, profectus; die octavo Apameam venit. Ibi

triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere iusserat, pervenit. Duo millia et quingenta talenta argenti accepta Apameam deportantur: frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit: quae una in iis locis regio tenebatur praesidio. Appropinquanti praefectus praesidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda consuleret. Dato tempore, ad eam diem praesidio decessum est. A Perga, L. Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oroanda, ad reliquum pecuniae ex eo, quod pepigerant, exigendum, misso, ipse, quia Eumenem regem et decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, iussis sequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit.

XXXVIII. Ibi ex decem legatorum sententia foedus in haec verba fere cum Antiocho conscriptum est: *Amicitia regi Antiocho cum populo romano his legibus et conditionibus esto: Ne quem exercitum, qui cum populo romano sociisve bellum gesturus erit, rex per fines regni sui, eorumve, qui sub ditione eius erunt, transire sinito: neu commeatu, neu qua alia ope iuvato. Idem Romani sociique Antiocho, et iis, qui sub imperio eius erunt, praestent. Belli gerendi ius Antiocho ne esto cum iis, qui insulas colunt, neve in Europam transeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, castellis cis Taurum montem usque ad Halin amnem, et a valle Tauri usque ad iuga, qua in Lycaoniam vergit. Ne qua arma efferto ex iis oppidis, agris, castellisque, quibus excedat: si qua extulit, quae quoque oportebit, recte restituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium cives, quae regno abscedunt, cum rege Antiocho intraque fines eius regni sunt, Apameam omnes ante diem certam redeunto. Qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosque sunt, iis ius abeundi manendique esto. Servos seu fugitivos, seu bello captos, seu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis sociisque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito et naves longas armamentaque earum: neve plures, quam decem naves actuarias, quarum nulla plus quam triginta remis agatur, habeto: neve monerem ex belli causa, quod ipse illaturus erit. Neve navigato citra Calycadnum, neve Sarpedonium, promontoria:*

extra quam, si qua navis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quae sub ditione populi romani sunt, Antiocho regi ius ne esto: ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumve quae aedes aedificiaque intra fines regni Antiochi sunt, quo iure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve sunto. Si quae pecuniae debentur, earum exactio esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendique ius item esto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, et ex iis praesidia deducito; utique recte tradantur, curato. Argenti probi duodecim millia attica talenta dato intra duodecim annos pensionibus aequis, (talentum ne minus pondo octoginta romanis ponderibus pendat) et tritici quingenta quadraginta millia modium. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato: et pro frumento, quod aestimatione fiat, talenta centum viginti septem. Obsides Romanis viginti dato, et triennio mutato; ne minores octonum denum annorum, neu maiores quinum quadragenum. Si qui sociorum populi romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi ius esto, dum ne quam urbem aut belli iure teneat, aut in amicitiam accipiat. Controversias inter se iure ac iudicio disceptanto, aut, si utrisque placebit, bello. De Hannibale poeno, et aetolo Thoante, et Mnasilocho acarnane, et chalcidensibus Eubulida et Philone, dedendis, in hoc quoque foedere ascriptum est: et ut, si quid postea addi, demi, mutarive placuisset, ut id salvo foedere fieret.

XXXIX. Consul iuravit in hoc foedus. Ab rege qui exigerent iusiurandum, profecti Q. Minucius Thermus et L. Manlius, qui tum forte ab Oroandis rediit. Et Q. Fabio Labeoni, qui classi praeerat, scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur; quaeque ibi naves regiae essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso, quinquaginta tectas naves aut concidit, aut incendit. Telmissum eadem expeditione, territis subito adventu classis oppidanis, recepit. Ex Lycia protinus, iussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Graeciam traiecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piraeeum ab Epheso naves venirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius

quum inter cetera, quae accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset; deinde causas civitatium, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniae imperatae, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Civitatium autem cognitis causis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quae stipendiariae regi Antiocho fuerant, et cum populo romano senserant, iis immunitatem dederunt: quae partium Antiochi fuerant, aut stipendiariae Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni iusserunt. Nominatim praeterea Colophoniis, qui in Notio habitant, et Cymaeis, et Mylasenis immunitatem concesserunt. Clazomeniis, super immunitatem, et Drymussam insulam dono dederunt: et Milesiis, quem sacrum appellant, agrum restituerunt: et Iliensibus Rhoeteum et Gergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria. Eadem et Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque, et Smyrnaeos, et Erythraeos, pro singulari fide, quam eo bello praestiterunt, et agro donarunt, et in omni praecipuo honore habuerunt. Phocaeensibus et ager, quem ante bellum habuerant, redditus; et, ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, quae data priore decreto erant; Lycia et Caria datae usque ad Maeandrum amnem, praeter Telmissum. Regi Eumeni Chersonesum in Europa et Lysimachiam, castella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adiecerunt: in Asia Phrygiam utramque, (alteram ad Hellespontum, maiorem alteram vocant) et Mysiam, quam Prusias rex ademerat, ei restituerunt: et Lycaoniam, et Milyada, et Lydiam, et nominatim urbes Tralles, atque Ephesum, et Telmissum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem et Antiochi legatos quum esset, quia pars eius citra, pars ultra Taurum est; integra res ad senatum reiicitur.

XL. His foederibus decretisque datis, Manlius, cum decem legatis omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene servarent, dixit; denuntiavitque, ut morem

vagandi cum armis finirent, agrorumque suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni ora navibus, et Eumenis etiam classe per Athenaeum fratrem regis ab Elaea adducta, copias omnes in Europam traiecit. Inde, per Chersonesum modicis itineribus grave praeda omnis generis agmen trahens, Lysimachiae stativa habuit; ut quam maxime recentibus et integris iumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem, Melana quem vocant, inde postero die Cypsela pervenit. A Cypselis via decem millium fere silvestris, angusta, confragosa excipiebat. Propter cuius difficultatem itineris in duas partes divisus exercitus: et praecedere una iussa, altera magno intervallo cogere agmen, media impedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant, pretiosaque alia praeda. Itaque, quum per saltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astii, et Caeni, et Maduateni, et Coreli, ad ipsas angustias viam circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum: eum scisse, non alia, quam per Thraciam, redituros Romanos, et quantam pecuniam secum portarent. In primo agmine imperator erat, sollicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se moverunt, donec armati transirent. Postquam primos superasse angustias viderunt, postremos nondum appropinquantes, impedimenta et sarcinas invadunt: caesisque custodibus, partim ea, quae in plaustris erant, diripere; partim sub oneribus iumenta abstrahere. Unde postquam clamor primum ad eos, qui, iam ingressi saltum, sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, utrimque in medium concurritur, et inordinatum simul pluribus locis proelium conseritur. Thracas praeda ipsa impeditos oneribus, et plerosque, ut ad rapiendum manus vacuas haberent, inermes, ad caedem praebet; Romanos iniquitas locorum, barbaris per calles notos occursantibus, et latentibus interdum per cavas valles, prodebat. Ipsa etiam onera plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode obiecta, pugnantibus impedimento sunt: alibi praedo, alibi praedae vindex cadit. Prout locus iniquus aequusve his aut illis, prout animus pugnantium est,

prout numerus, (alii enim pluribus, quam ipsi erant, alii paucioribus, occurrerant) varia pugnae fortuna est. Multi utrimque cadunt. Iam nox appetebat, quum proelio excedunt Thraces, non fuga vulnerum aut mortis, sed quia satis praedae habebant.

XLI. Romanorum primum agmen extra saltum circa templum Bendidium castra loco aperto posuit: pars altera ad custodiam impedimentorum medio in saltu, duplici circumdata vallo, mansit. Postero die, prius explorato saltu, quam moverent, primis se coniungunt. In eo proelio quum et impedimentorum pars et calonum, et milites aliquot, quum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum est. Inde Aeniorum fines praeter Apollinis, Zerynthium quem vocant incolae, templum superant. Aliae angustiae circa Tempyra excipiunt (hoc loco nomen est) nec minus confragosae, quam priores: sed, quia nihil silvestre circa est, ne latebras quidem ad insidiandum praebent. Huc ad eandem spem praedae Thrausi (gens et ipsa Thracum) convenere: sed, quia nudae valles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant, minus terroris tumultusque fuit apud Romanos: quippe etsi iniquo loco, proelio tamen iusto, acie aperta, collatis signis dimicandum erat. Conferti subeuntes cum clamore, impetu facto, primum expulere loco hostes; deinde avertere. Fuga inde caedesque, suis ipsos impedientibus angustiis, fieri coepta est. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra. Postero die patenti itinere priaticus campus eos excepit; triduumque ibi, frumentum accipientes, manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex navibus suis, quae cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis diei via Apolloniam fuit. Hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum est. Hoc omne per Graecorum colonias pacatum iter fuit. Reliquum inde per medios Thracas, dies noctesque, etsi non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, quum a Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam causam, quam

quod praedae minus, quod peteretur, fuerat. Quanquam tum quoque Claudius auctor est, ad quindecim millia Thracum, praecedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidae occurrisse: quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hostes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse: eundem mox, quum iam Mutines, in medio elephantis collocatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo praebuisse: atque inde turbatos equestri velut procella hostes ad peditum agmen non accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. Inde per Epirum Apolloniam quum pervênisset, nondum adeo hiberno contempto mari, ut traiicere auderet, Apolloniae hibernavit.

XLII. Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia re gesta, ut ea probabilis morae causa esset, quod solito serius ad comitia venisset. Comitia consulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Calendas Martias. Creati M. Aemilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die praetores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massiliota, Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitiis perfectis, quas provincias praetoribus esse placeret, retulit ad senatum consul. Decreverunt duas Romae, iuris dicundi causa; duas extra Italiam, Siciliam et Sardiniam; duas in Italia, Tarentum et Galliam: et extemplo, priusquam inirent magistratum, sortiri iussi. Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus: L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod legatos carthaginienses pulsasse dicebantur, iussu M. Claudii praetoris urbis per feciales traditi sunt legatis, et Carthaginem avecti. In Liguribus magni belli, et gliscentis in dies magis, fama erat. Itaque consulibus novis, quo die de provinciis et de republica retulerunt, senatus utrisque Ligures provinciam decrevit. Huic senatusconsulto Lepidus consul intercedebat, *Indignum esse*, praedicans, *consules ambo in valles Ligurum includi. M. Fulvium et*

Cn. Manlium biennium iam, alterum in Europa, alterum in Asia, velut pro Philippo atque Antiocho substitutos, regnare. Si exercitus in his terris esse placeat, consules iis potius, quam privatos, praeesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem pretio venditantes. Si eas provincias exercitibus obtinere opus esset; sicut M'. Acilio L. Scipio consul, L. Scipioni M. Fulvius et Cn. Manlius successissent consules; ita Fulvio Manlioque C. Livium et M. Valerium consules debuisse succedere. Nunc certe, perfecto aetolico bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis, aut consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde, reddique tandem reipublicae debere. Senatus, his auditis, in sententia perseveravit, ut consulibus ambobus Ligures provincia esset: Manlium Fulviumque decedere de provinciis, et exercitus inde deducere, ac redire Romam, placuit.

XLIII. Inimicitiae inter M. Fulvium et M. Aemilium consulem erant: et super cetera Aemilius, serius biennio se consulem factum M. Fulvii opera, ducebat. Itaque ad invidiam ei faciendam legatos ambracienses in senatum, subornatos criminibus, introduxit. Qui *sibi, quum in pace essent, imperataque a prioribus consulibus fecissent, et eadem praestare obedienter M. Fulvio parati essent, bellum illatum* questi, *agros primum depopulatos, terrorem direptionis et caedis urbi iniectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. Obsessos inde et oppugnatos se, et omnia exempla belli edita in se, caedibus, incendiis, ruinis, direptione urbis: coniuges, liberos in servitium abstractos: bona adempta, et, quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata ornamentis: simulacra deûm, deos imo ipsos, convulsos ex sedibus suis, ablatos esse; parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur et supplicent, Ambraciensibus superesse.* Haec querentes, interrogando criminose ex composito, consul ad plura, velut non sua sponte dicenda, eliciebat. Motis patribus, alter consul C. Flaminius M. Fulvii causam excepit: qui, *veterem et obsoletam viam ingressos Ambracienses,* dixit. *Sic M. Marcellum a Syracusanis, sic Q. Fulvium a Campanis accusatos: quin eadem opera T. Quinctium a Philippo rege, M' Acilium et L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium a Gallis,*

ipsum M. Fulvium ab Aetolis et Cephalleniae populis accusari paterentur. Ambraciam oppugnatam et captam, et signa inde ornamentaque ablata, et cetera facta, quae captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipsum M. Fulvium censetis, patres conscripti? qui ob has res gestas triumphum a vobis postulaturus sit; Ambraciam captam, signaque, quae ablata criminantur, et cetera spolia eius urbis ante currum laturus, et fixurus in postibus suis. Nihil est, quod se ab Aetolis separent: eadem Ambraciensium et Aetolorum causa est. Itaque collega meus vel in alia causa inimicitias exerceat, vel, si in hac utique mavult, retineat Ambracienses suos in adventum M. Fulvii. Ego nec de Ambraciensibus, nec de Aetolis decerni quidquam, absente M. Fulvio, patiar.

XLIV. Quum Aemilius callidam malitiam inimici, velut omnibus notam, insimularet, et tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam veniret; certamine consulum biduum absumptum est. Nec praesente Flaminio decerni quidquam videbatur posse. Captata occasio est, quum aeger forte Flaminius abesset; et, referente Aemilio, senatusconsultum factum est, *Ut Ambraciensibus omnes suae res redderentur: in libertate essent, ac legibus suis uterentur: portoria, quae vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii latini nominis essent. Signa aliaque ornamenta, quae quererentur ex aedibus sacris sublata esse, de iis, quum M. Fulvius Romam revertisset, placere ad collegium pontificum referri, et, quod ii censuissent, fieri.* Neque his contentus consul fuit, sed postea per infrequentiam adiecit senatusconsultum, *Ambraciam non videri vi captam esse.* Supplicatio inde, ex decemvirorum decreto, pro valetudine populi fuit per triduum, quia gravis pestilentia urbem atque agros vastabat. Latinae inde fuerunt. Quibus religionibus liberati consules, et delectu perfecto, (novis enim uterque maluit uti militibus) in provinciam profecti sunt: veteresque omnes dimiserunt. Post consulum profectionem Cn. Manlius proconsul Romam venit. Cui quum ab Ser. Sulpicio praetore senatus ad aedem Bellonae datus esset, et ipse, commemoratis rebus ab se gestis, postulasset, ut ob eas diis immortalibus honos haberetur, sibique

triumphanti urbem invehi liceret; contradixerunt pars maior decem legatorum, qui cum eo fuerant, et ante alios L. Furius Purpureo, et L. Aemilius Paullus.

XLV. *Legatos sese Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendae causa, foederisque et legum, quae cum L. Scipione inchoatae fuissent, perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam pacem turbaret, et Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidiis exciperet: sed illum, cognita fraude consulis, quum saepe colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam eius vitasse. Cupientem transire Taurum aegre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllae praedictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum: admovisse tamen exercitum, et prope ipsis iugis ad divortia aquarum castra posuisse. Quum nullam ibi causam belli inveniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallograecos: cui nationi non ex senatus auctoritate, non populi iussu, bellum illatum. Quod quem unquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Hannibalis et Poenorum recentissima bella esse: de omnibus his consultum senatum, populum iussisse: saepe legatos ante missos, res repetitas: postremo, qui bellum indicerent, missos. Quid eorum, Cn. Manli, factum est, ut istud publicum populi romani bellum, et non tuum privatum latrocinium ducamus? At eo ipso contentus fuisti; recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos tibi hostes desumpseras: an et per omnes anfractus viarum, quum ad bivia consisteres, ut, quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eo consul mercenarius cum exercitu romano sequereris, Pisidiae, Lycaoniaeque, et Phrygiae recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem a tyrannis castellanisque deviis colligens? Quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis aeque innoxiis populis? Bellum autem ipsum, cuius nomine triumphum petis, quo modo gessisti? Loco aequo, tempore tuo pugnasti? Tu vero recte, ut diis immortalibus honos habeatur, postulas: primum, quod pro temeritate imperatoris, nullo iure gentium bellum inferentis, poenas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hostes, nobis obiecerunt.*

XLVI. *Nolite nomen tantum existimare mixtum esse Gallograecorum: multo ante et corpora et animi mixti ac vitiati*

sunt. An, si illi Galli essent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit, nuntius illinc redisset? Bis cum iis pugnatum est, bis loco iniquo subiit, in valle inferiore pedibus paene hostium aciem subiecit: ut non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda iniicerent, obruere nos potuerunt. Quid igitur incidit? Magna fortuna populi romani est, magnum et terribile nomen. Recenti ruina Hannibalis, Philippi, Antiochi, prope attoniti erant. Tantae corporum moles fundis sagittisque in fugam consternati sunt: gladius in acie cruentatus non est gallico bello: velut avium examina, ad crepitum primum missilium avolavere. At, hercule, nos iidem, (admonente fortuna, quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset) quum redeuntes in latrunculos thracas incidissemus, caesi, fugati, exuti impedimentis sumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paullo plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cuius temeritate ea clades inciderat, perisset, cum multis viris fortibus cecidit: exercitus, spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus, alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiaeque foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, quos tibi hostes senatus aut populus romanus dedisset. Sic huic L. Scipioni, sic illi M'. Acilio de rege Antiocho, sic paullo ante T. Quinctio de rege Philippo, sic P. Africano de Hannibale, et Poenis, et Syphace, triumphus datus. Et minima illa, quum iam senatus censuisset bellum, quaesita tamen sunt, quibus nuntiandum esset: ipsis utique regibus nuntiaretur; an satis esset, ad praesidium aliquod nuntiari? Vultis ergo haec omnia pollui et confundi? tolli fecialia iura? nullos esse feciales? fiat (pace deûm dixerim) iactura religionis: oblivio deorum capiat pectora vestra. Num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, velint, iubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe consules Graeciam atque Asiam volebant: tamen perseverantibus vobis, Ligures provinciam decernere, dicto audientes fuerunt. Merito ergo a vobis, prospere bello gesto, triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt.

XLVII. Talis oratio Furii et Aemilii fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accepimus. *Tribuni plebis antea solebant triumphum postulantibus adversari, patres conscripti. Quibus ego gratiam habeo, quod seu mihi, seu magnitudini rerum gestarum, hoc dederunt, ut non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam, si opus esset, viderentur parati esse. Ex decem legatis, si diis placet, quod consilium dispensandae cohonestandaeque victoriae imperatoribus maiores dederunt nostri, adversarios habeo. L. Furius et L. Aemilius currum triumphalem me conscendere prohibent, coronam insignem capiti detrahunt; quos ego, si tribuni me triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum a me gestarum. Nullius equidem invideo honori, patres conscripti. Vos tribunos plebeii nuper, viros fortes ac strenuos, impedientes Q. Fabii Labeonis triumphum, auctoritate vestra deterruistis. Triumphavit, quem non bellum iniustum gessisse, sed hostem omnino non vidisse, inimici iactabant. Ego, qui cum centum millibus ferocissimorum hostium signis collatis toties pugnavi, qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi, qui bina castra eorum expugnavi, qui citra iuga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia est, reliqui, non triumpho modo fraudor; sed causam apud vos, patres conscripti, accusantibus meis ipse legatis, dico. Duplex eorum, ut animadvertistis, patres conscripti, accusatio fuit. Nam, nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, et gestum temere atque imprudenter, dixerunt: non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata facientes violasti. Non sum postulaturus a vobis, patres conscripti, ut, quae communiter de immanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen romanum scitis, ea de illis quoque, qui Asiam incolunt, existimetis Gallis. Remota universae gentis infamia atque invidia, per se ipsos aestimate. Utinam rex Eumenes, utinam Asiae civitates omnes adessent, et illos potius querentes, quam me accusantem, audiretis! Mittite, agedum, legatos circa omnes Asiae urbes, et quaerite, utra graviori servitute, Antiocho ultra Tauri iuga emoto, an Gallis subactis, liberati sint? quoties agri eorum vastati sint, quoties praedae abactae, referant: quum vix redimendi captivos copia esset, et mactatas humanas hostias immolatosque liberos suos*

audirent. Stipendium, scitote, pependisse socios vestros Gallis: et nunc, liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si a me foret cessatum.

XLVIII. *Quo longius Antiochus emotus esset, hoc impotentius in Asia Galli dominarentur: et, quidquid est terrarum citra Tauri iuga, Gallorum imperio, non vestro, adiecissetis. At enim sunt haec ita: verum etiam Delphos quondam, commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli spoliaverunt; nec ideo populus romanus his bellum indixit, aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus, quo nondum in iure ac ditione vestra Graecia atque Asia erat, ad curandum animadvertendumque, quid in his terris fieret; et hoc, quo finem imperii romani Taurum montem statuistis, quo libertatem immunitatemve civitatibus datis, quo aliis fines adiicitis, alias agro mulctatis, aliis vectigal imponitis: regna augetis, minuitis, donatis, adimitis; curae vestrae censetis esse, ut pacem terrà marique habeant. An, nisi praesidia deduxisset Antiochus, quae quieta in suis arcibus erant, non putaretis liberatam Asiam? si Gallorum exercitus effusi vagarentur, rata dona vestra, quae dedistis, regi Eumeni, rata libertas civitatibus esset? Sed quid ego haec ita argumentor, tanquam non acceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te, L. Scipio, appello, cuius ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab diis immortalibus precatus sum; te, P. Scipio, qui legati ius, collegae maiestatem, et apud fratrem consulem, et apud exercitum habuisti; sciatisne, in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? videritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris esse videbatur) locatos? pugnaveritis, ut cum hostibus iustis? cecideritis? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis, bellum et senatus decreverat, et populus iusserat. Sed simul, ut opinor, cum his decreverant iusserantque, qui intra eius praesidia fuissent: ex quibus, praeter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, et cum quo nominatim foedus ut fieret, mandaveratis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma adversus nos tulerunt. In qua causa quum Galli ante omnes fuissent, et reguli quidam, et tyranni; ego tamen et cum aliis, pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua: pacem pepigi: et*

Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insita, tentavi: et, postquam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coërcendos ratus sum. Nunc, quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti reddenda est ratio. In quo confiderem equidem causae meae, etiamsi non apud romanum, sed apud carthaginiensem senatum agerem; ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate, quae ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque deos adhibet, quia nullius calumniae subiicit ea, quae dii comprobaverunt, et in solemnibus verbis habet, quum supplicationem aut triumphum decernit: Quod bene ac feliciter rempublicam administrarit; *si nollem, si grave ac superbum existimarem virtute gloriari; pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationem sine ulla militum iactura devicimus, postularem, ut diis immortalibus honos haberetur, et ipse triumphans in Capitolium ascenderem, unde, votis rite nuncupatis, profectus sum; negaretis hoc mihi cum diis immortalibus?*

XLIX. *Iniquo enim loco dimicavi. Dic igitur, quo aequiore potuerim dimicare? Quum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent, nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem? Quid? si urbem eo loco haberent, et moenibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid ad Thermopylas aequone loco M'. Acilius cum rege Antiocho pugnavit? Quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem iuga tenentem montium T. Quinctius deiecit? Equidem adhuc, qualem aut sibi fingant, aut vobis videri velint, hostem fuisse, non invenio. Si degenerem et emollitum amoenitate Asiae, quid periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum et feritate animorum, et robore corporum, huiccine tantae victoriae triumphum negatis? Caeca invidia est, patres conscripti, nec quidquam aliud scit, quam detrectare virtutes, corrumpere honores ac praemia earum. Mihi, quaeso, ita ignoscatis, patres conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, et plana ex arduis, et culta ex silvestribus facere potui, et praestare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne quod iumentum ex tanto agmine abstraheretur,*

ne quis vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit, ut talem civem amitteremus, haerent. Quod saltu iniquo, loco alieno, quum adortus hostis nos esset, duae simul acies primi et novissimi agminis haerentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumvenerunt; quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt et ceperunt; hoc si ipsi tacuerint, vos scituros, quum testis orationis meae totus exercitus sit, non credunt? Si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non vidissem; tamen proconsul triumphum in Thracia duobus proeliis merueram. Sed iam dictum satis est. Quin pro eo, quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigavi, veniam a vobis petitam impetratamque velim, patres conscripti.

L. Plus crimina eo die, quam defensio, valuissent, ni altercationem in serum perduxissent. Dimittitur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die et cognati amicique Cn. Manlii summis opibus annisi sunt, et auctoritas seniorum valuit, negantium, exemplum proditum memoriae esse, ut imperator, qui, perduellibus devictis, confecta provincia, exercitum reportasset, sine curru et laurea, privatus inhonoratusque, urbem iniret. Hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt. Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis huius maius et cum maiore et clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano, ut Valerius Antias auctor est, duo Q. Petilii diem dixerunt. Id, pront cuiusque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quae id pati posset, incusabant. *Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas: Romam ingratiorem; si quidem victa Carthago victum Hannibalem in exsilium expulisset; Roma victrix victorem Africanum expellat.* Alii, *Neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit: nihil tam aequandae libertatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere causam. Quid autem tuto cuiquam, nedum summam rempublicam, permitti, si ratio non sit reddenda? qui ius aequum pati non possit, in eum vim haud iniustam esse.* Haec agitata sermonibus, donec dies

dicendae causae venit: nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio consul censorve maiore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die, in forum est deductus. Iussus dicere causam, sine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem unquam neque melius, neque verius laudatum esse. Dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, a quo gesta erant: et aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

LI. Tribuni plebis vetera luxuriae crimina Syracusanorum hibernorum, et Locris Pleminianum tumultum, quum ad fidem praesentium criminum retulissent; suspicionibus magis, quam argumentis, pecuniae captae reum accusarunt. *Filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tanquam in eius unius manu pax romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. Dictatorem eum consuli, non legatum, in provincia fuisse; nec ad aliam rem eo profectum, quam ut id, quod Hispaniae, Galliae, Siciliae, Africae iam pridem persuasum esset, hoc Graeciae Asiaeque et omnibus ad orientem versis regibus gentibusque appareret; unum hominem caput columenque imperii romani esse; sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere, nutum eius pro decretis patrum, pro populi iussis esse.* Infamia intactum invidia, qua possunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, prodicta dies est. Ubi ea venit, tribuni in rostris prima luce consederunt. Citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad rostra subiit: silentioque facto, *Hoc*, inquit, *die, tribuni plebis, vosque Quirites, cum Hannibale et Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac feliciter pugnavi. Itaque, quum hodie litibus et iurgiis supersederi aequum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Iovem Optimum Maximum Iunonemque et Minervam ceterosque deos, qui Capitolio atque arci praesident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quod mihi et hoc ipso die, et saepe alias, egregie reipublicae gerendae mentem facultatemque dederunt. Vestrûm quoque quibus commodum est, ite mecum, Quirites, et orate deos, ut mei similes principes habeatis. Ita, si ab annis septendecim ad senectutem semper vos aetatem meam honoribus vestris anteistis, ego vestros honores*

rebus gerendis praecessi. Ab rostris in Capitolium ascendit. Simul se universa concio avertit, et secuta Scipionem est: adeo, ut postremo scribae viatoresque tribunos relinquerent, nec cum iis, praeter servilem comitatum et praeconem, qui reum ex rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa deûm cum populo romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum et aestimatione verae magnitudinis eius fuit, quam quo triumphans de Syphace rege et Carthaginiensibus urbem est invectus.

LII. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit. Post quem quum invidiam et certamina cum tribunis prospiceret, die longiore prodicta, in Literninum concessit; certo consilio, ne ad causam dicendam adesset. Maior animus et natura erat, ac maiori fortunae assuetus, quam ut reus esse sciret, et summittere se in humilitatem causam dicentium. Ubi dies venit, citarique absens est coeptus, L. Scipio morbum causae esse, cur abesset, excusabat. Quam excusationem quum tribuni, qui diem dixerant, non acciperent, et ab eadem superbia non venire ad causam dicendam arguerent, qua iudicium et tribunos plebis et concionem reliquisset; et, quibus ius de se dicendae sententiae et libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo romano egisset, secessionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis fecisset: *Habetis ergo temeritatis illius mercedem. Quo duce et auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis: et tantum animorum in dies nobis decrescit, ut, ad quem ante annos septendecim, exercitum et classem habentem, tribunos plebis aedilemque mittere in Siciliam ausi sumus, qui prehenderent eum, et Romam reducerent, ad eum privatum ex villa sua extrahendum, ad causam dicendam, mittere non audeamus:* tribuni plebis, appellati ab L. Scipione, ita decreverunt, *Si morbi causa excusaretur, sibi placere, accipi eam causam, diemque a collegis prodici.* Tribunus plebis eo temporo Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. Is, quum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristioremque omnes sententiam exspectarent, ita decrevit: *Quum L. Scipio excuset morbum esse*

causae fratri, satis id sibi videri. Se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum: tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. Ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi romani, P. Scipionem deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub rostris reum stare, et praebere aures adolescentium conviciis, populo romano magis deforme, quam ipsi, sit.

LIII. Adiecit decreto indignationem*: Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africae, Scipio. Ideo quatuor nobilissimos duces Poenorum in Hispania, quatuor exercitus fudit fugavitque: ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem huius gloriae L. Scipio) ultra Tauri iuga emovit, ut duobus Petilliis succumberet, vos de P. Africano palmam peteretis? Nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus unquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri pervenient: ubi, si non venerabilis, inviolata saltem senectus eorum considat?* Movit et decretum, et adiecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores: et, deliberaturos se, quid sui iuris et officii esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est coeptus. Ibi gratiae ingentes ab universo ordine, praecipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actae sunt, quod rempublicam privatis simultatibus potiorem habuisset: et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent, et spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. Vitam Literni egit sine desiderio urbis. Morientem rure eo ipso loco sepeliri se iussisse ferunt, monumentumque ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis: bellicis tamen, quam pacis, artibus memorabilior prima pars vitae, quam postrema, fuit: quia in iuventa bella assidue gesta; cum senecta res quoque defloruere, nec praebita est materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiamsi censuram adiicias? quid asiatica legatio, et valetudine adversa inutilis, et filii casu deformata, et post reditum necessitate aut subeundi iudicii, aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque maius neque periculosius Romani gessere, unus praecipuam gloriam tulit.

LIV. Morte Africani crevere inimicorum animi: quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo allatrare eius magnitudinem solitus erat. Hoc auctore existimantur Petillii et, vivo Africano, rem ingressi, et, mortuo, rogationem promulgasse. Fuit autem rogatio talis: *Velitis, iubeatis, quaeratur, quae pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quique sub eius imperio fuerunt; quod eius in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius praetor urbanus ad senatum referat? quem eam rem velit senatus quaerere de iis, qui praetores nunc sunt?* Huic rogationi primo Q. et L. Mummii intercedebant: senatum quaerere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, aequum censebant. Petillii nobilitatem et regnum in senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpureo consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, latius rogandum censebat: non quae ab Antiocho modo pecuniae captae forent, sed quae ab aliis regibus gentibusque, Cn. Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio, quem magis pro se, quam adversus legem, dicturum apparebat, dissuasor processit. Is post mortem P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. *Parum enim fuisse, non laudari pro rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. Et Carthaginienses exsilio Hannibalis contentos esse: populum romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari, nisi et ipsius fama sepulti laceretur, et frater insuper, accessio invidiae, mactetur.* M. Cato suasit rogationem, (exstat oratio eius de pecunia regis Antiochi) et Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adversarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus, uti rogassent, iusserunt.

LV. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quaerere vellent, Q. Terentium Culleonem patres iusserunt. Ad hunc praetorem, adeo amicum Corneliae familiae, ut, qui Romae mortuum elatumque P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum isse, memoriae prodiderint, et ad portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hostibus receptus esset: aut adeo

inimicum eundem, ut propter insignem simultatem ab ea factione, quae adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quaestionem exercendam; ceterum ad hunc nimis aequum aut iniquum praetorem reus extemplo factus L. Scipio; simul et delata et recepta nomina legatorum eius, A. et L. Hostiliorum, Catonum, et C. Furii Aculeonis quaestoris: et, ut omnia contacta societate peculatus viderentur, scribae quoque duo et accensus. L. Hostilius, et scribae, et accensus, priusquam de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt: Scipio, et A. Hostilius legatus, et C. Furius damnati: *Quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in aerarium retulerit: A. Hostilium octoginta pondo auri, argenti quadringenta tria: Furium quaestorem auri pondo centum triginta, argenti ducenta.* Has ego summas auri et argenti relatas apud Antiatem inveni. In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris, esse in summa auri atque argenti. Similius enim veri est, argenti, quam auri, maius pondus fuisse; et potius quadragies, quam ducenties quadragies litem aestimatam: eo magis, quod, tantae summae rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu, tradunt: librumque rationis eius, quum Lucium fratrem afferre iussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse: indignantem, quod, quum bis millies in aerarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur. Ab eadem fiducia animi, quum quaestores pecuniam ex aerario contra legem promere non auderent, poposcisse claves, et se aperturum aerarium dixisse, qui, ut clauderetur, effecisset.

LVI. Multa alia, in Scipionis exitu maxime vitae, dieque dicta, morte, funere, sepulcro, in diversum trahunt: ut, cui famae, quibus scriptis assentiar, non habeam. Non de accusatore convenit: alii M. Naevium, alii Petillios diem dixisse scribunt: non de tempore, quo dicta dies sit: non de anno, quo mortuus sit: non ubi mortuus, aut elatus sit. Alii Romae, alii Literni et mortuum, et sepultum: utrobique monumenta ostenduntur et statuae. Nam et Literni monumentum monumentoque statua superimposita fuit, quam tempestate disiectam nuper vidimus

ipsi. Et Romae extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuae sunt: quarum duae P. et L. Scipionum dicuntur esse, tertia poëtae Q. Ennii. Nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque, si modo ipsorum sunt, quae feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi, abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis nomen M. Naevii tribuni plebis habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris, nebulonem modo, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum, accusatorum Africani, aut diei dictae Africano ullam mentionem habet. Alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conveniens: et illi auctores sequendi sunt, qui, quum L. Scipio et accusatus, et damnatus sit pecuniae captae ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt: quo post famam de fratris casu allatam, relicta legatione, cucurrisse eum Romam; et, quum a porta recta ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat, repulisse a corpore eius viatorem: et tribunis retinentibus, magis pie, quam civiliter, vim fecisse. Hinc enim ipse Gracchus queritur, dissolutam esse a privato tribuniciam potestatem: et ad postremum, quum auxilium L. Scipioni pollicetur, adiicit, tolerabilioris exempli esse, a tribuno plebis potius, quam a privato, victam videri et tribuniciam potestatem, et rempublicam esse. Sed ita hanc unam impotentem eius iniuriam invidia onerat, ut, increpando quod degenerarit tantum a se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis et temperantiae pro reprehensione praesenti reddat. Castigatum enim quondam ab eo populum, ait, quod eum perpetuum consulem et dictatorem vellet facere: prohibuisse statuas sibi in comitio, in rostris, in curia, in Capitolio, in cella Iovis poni: prohibuisse, ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu e templo Iovis Optimi Maximi exiret.

LVII. Haec vel in laudatione posita, ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus significarent, quae exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam maior P. Cornelio Nasicae haud dubie a patre collocata erat) nuptam fuisse convenit. Illud parum constat, utrum post

mortem patris et desponsa sit, et nupserit: an verae illae opiniones sint, Gracchum, quum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, iurasse, *Sibi inimicitias cum Scipionibus, quae fuissent, manere; nec se gratiae quaerendae causa quidquam facere: sed in quem carcerem reges et imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem eius duci non passurum:* senatum, eo die forte coenantem in Capitolio, consurrexisse, et petisse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet: quibus ita inter publicum solemne sponsalibus rite factis, quum se domum recepisset, Scipionem Aemiliae uxori dixisse, filiam se minorem despondisse: quum illa, muliebriter indignabunda, nihil de communi filia secum consultatum, adiecisset, non, si Ti. Graccho daret, expertem consilii debuisse matrem esse; laetum Scipionem tam concordi iudicio, ei ipsi desponsam respondisse. Haec de tanto viro, quanquam et opinionibus, et monumentis literarum variarent, proponenda erant.

LVIII. Iudiciis a Q. Terentio praetore perfectis, Hostilius et Furius damnati, praedes eodem die quaestoribus urbanis dederunt. Scipio, quum contenderet, omnem, quam accepisset, pecuniam in aerario esse, nec se quidquam publici habere, in vincula duci est coeptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit, orationemque habuit plenam veris decoribus, non communiter modo Corneliae gentis, sed proprie familiae suae. *Parentes suos et P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. et P. Scipiones, clarissimos viros. Eos, quum per aliquot annos in terra Hispania, adversus multos Poenorum Hispanorumque et duces et exercitus, nominis romani famam auxissent, non bello solum, sed quod romanae temperantiae fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambo pro republica morte occubuisse. Quum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superavisse laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed stirpe divina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur, (ut, quae in Hispania, quae in Africa, quum legatus fratris esset, gessisset, praetereantur) consulem et ab senatu dignum visum, cui extra sortem Asia provincia et bellum*

cum Antiocho rege decerneretur; et a fratre, cui post duos consulatus censuramque et triumphum legatus in Asiam iret. Ibi, ne magnitudo et splendor legati laudibus consulis officeret, forte ita incidisse, ut, quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum devicisset, aeger P. Scipio Elaeae dierum aliquot via abesset. Non fuisse minorem eum exercitum, quam Hannibalis, cum quo in Africa esset pugnatum. Hannibalem eundem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator punici belli fuerit. Et bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit. In pace crimen quaeri: eam dici venisse. Hic decem legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. Quin exstitisse ex decem legatis, qui Cn. Manlium accusarent: tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem valuisse.

LIX. *At, hercule, in Scipione ipsas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse. Integrum enim ei regnum relictum: omnia possidere eum victum, quae ante bellum eius fuerint: auri et argenti quum vim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in privatum versum. An non praeter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem et proxima Europae tenuisse Antiochum? Ea quanta regio orbis terrarum sit, a Tauro monte in Aegaeum usque prominens mare, quot non urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. Hanc regionem, dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis iuga Antiocho ademptam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. Quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedaemonem relictam: nec Quinctio crimen quaesitum: non enim habuisse eum Africanum fratrem; cuius quum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. Tantum auri argentique iudicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum, venditis omnibus bonis redigi non posset. Id ubi ergo esse regium aurum? ubi tot hereditates acceptas? In domo, quam sumptus non exhauserint, exstare debuisse novae fortunae cumulum. At enim, quod ex*

bonis redigi non possit, ex corpore et tergo per vexationem et contumelias L. Scipionis petituros inimicos: ut in carcerem inter fures nocturnos et latrones vir clarissimus includatur, et in robore et tenebris exspiret: deinde nudus ante carcerem proiiciatur. Non id Corneliae magis familiae, quam urbi romanae, fore erubescendum.

LX. Adversus ea Terentius praetor rogationem Petilliam, et senatusconsultum, et iudicium de L. Scipione factum recitavit: se, ni referatur pecunia in publicum, quae iudicata sit, nihil habere, quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, et in vincula duci iubeat. Tribuni quum in consilium secessissent, paullo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, praeter Gracchum, sententia pronuntiavit, *praetori non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur.* Ti. Gracchus ita decrevit: *Quo minus ex bonis L. Scipionis, quod iudicatum sit, redigatur, se non intercedere praetori. L. Scipionem, qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Asiae devinxerit populi romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit, non passurum inter hostes populi romani in carcere et in vinculis esse, mittique eum se iubere.* Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem laeti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum iudicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quaestores praetor misit: neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniae regiae, sed nequaquam tantum redactum est, quantae summae damnatus fuerat. Collata pecunia a cognatis amicisque et clientibus est L. Scipioni; ut, si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. Nihil accepit: quae necessaria ad cultum erant, redempta ei a proximis cognatis sunt. Verteratque Scipionum invidia in praetorem, et consilium eius, et accusatores.

